Liliana Popescu

Politica sexelor

Coperta: Lucian David

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
POPESCU, LILIANA
Politica sexelor / Liliana Popescu ; pref.: Laura Griinberg. - Bucureşti: Maiko, 2004
Bibliogr.
Index
ISBN 973-86706-3-2

I. Griinberg, Laura (pref.)

316.647.82

Această carte a apărut cu sprijinul Fundaţiei ASTRAEA, New York

ISBN: 973-86706-3-2

Liliana Popescu

POLITICA SEXELOR

Prefață de Laura Griinberg

Editura **MA1KO**
București, 2004

Pentru Florica Mihala și
Andra Popescu-Bârlan

CUPRINS

Mulțumiri

... Colegiului Noua Europă (New Europe College), pentru acordarea Bursei Relink în perioada 1997-2000 și pentru condițiile de comunicare umană și intelectuală pe care mi le-a oferit de-a lungul timpului.

... organizației *Civic Education Project,* datorită căreia am lucrat într-un mediu stimulativ pentru creație în ultimii cinci ani.

... domnului George Soros și *Foreign and Commonwealth Office,* pentru deschiderea pe care mi-au oferit-o prin bursa de studii în Marea Britanie la începutul anilor '90, fără de care nu aș fi avut șansa să studiez într-o țară locuită de oameni liberi.

... Mihaelei Miroiu, pentru timpul și atenția acordate acestei lucrări, pentru sprijinul în obținerea unui stagiu de documentare în străinătate și mai ales pentru prietenia ei.

... Laurei Griinberg, pentru întreținerea unei atmosfere de cercetare și creativitate în jurul Societății Ana, a cărei fondatoare este, și pentru aprecierile referitoare la această lucrare.

... doamnei Ștefania Mihăilescu, pentru asiduitatea cu care a cercetat arhive și a scos la iveală date despre mișcarea de femei din România, fără de care nu aș fi putut afla adevăruri.

... lui Florin Buhuceanu și organizației ACCEPT, pentru sprijin moral și materiale documentare oferite cu generozitate și pentru deschiderea față de o persoană heterosexuală interesată de sexualități alternative.

... lui Iosif Varga, pentru caracterul întreprinzător și îndrăzneț cu care a abordat publicarea acestei cărți la editura domniei sale, Maiko.

... lui Lucian David, pentru afecțiunea și prietenia cu care a conceput coperta acestei cărți pentru mine.

... lui Lucian Sârbeanu pentru sprijin constant și înțelegere în momente dificile.

... lui Laurențiu Ștefan, Ionuț Sterpan, Romaniței Iordache, Dinei Loghin, lui Liviu Popescu, Oanei Popa, Ioanei Borza și studenților mei de la Masteratul de Gen (SNSPA) — pentru observațiile, comentariile, criticile și aprecierile lor, oferite cu generozitate.

... doamnei Florica Mihala (lui Tanti Florica) pentru permanenta încurajare şi încredere pe care mi le-a dăruit de-a lungul conceperii şi scrierii acestei cărţi.

... lui Johann Sebastian Bach, Gustav Mahler, Richard Wagner, Serghei Rachmaninov, Johannes Brahms, Frederic Chopin, Michel Petrucciani, Tania Maria, Jan Garbarek, Eberhard Weber, Marilyn Mazur, Keith Jarett, Zakir Hussein, Diana Krall, Lee Ritenour, Joâo Bosco, Trilok Gurtu, Sade şi Prince — pentru încântarea de a lucra pe muzica lor.

părinţilor mei, Iulian şi Dora, pentru dragostea lor necondiţionată.

Prefaţă

Trebuie să recunosc că pentru mine cartea Lilianei Popescu a fost o surpriză. Ne cunoaştem de mult — indirect ştiam de la mama mea care i-a fost profesoară că face parte dintr-o promoţie de filosofi în care ea a strălucit, iar direct ne-am cunoscut după 1989, feminismul fiind cel care ne-a apropiat. Deşi ştiu că este prin fire şi structură o persoană implicată şi activă, pusă pe făcut, nu doar pe „vorbit şi citit despre", m-aş fi aşteptat să scrie o carte academică în sensul strict al cuvântului, axată mai ales pe dimensiunea de gen a politicului românesc — zonă în care a mai scris şi în care este recunoscută.

M-am înşelat. Ceea ce propune Liliana Popescu în *Politica sexelor* este un gen de „feminism pentru toţi", care se construieşte în jurul unei palete largi de probleme reunite în jurul tezei principale a cărţii, aceea că „România este mai democratică pentru bărbaţi decât pentru femei". Autoarea a scris o carte de teorie politică feministă pentru un public larg, o carte în care evită conceptualizările sofisticate, limbajul specializat şi în care informaţia este mereu raportată şi racordată la contextul realităţilor de la noi.

Argumentele pentru teza cărţii vin dintr-o multitudine de unghiuri de vedere: de la repere din istoria feminismului occidental (nu lipseşte aproape nimeni din incursiunea ei istorică — de la Betty Friedan la Kate Millet şi Juliett Mitchell, de la Susan Brownmiller la Sheila Tobias, Susan Moller Okin şi Judith Butler — sursele sunt diverse şi la zi), dar şi autohton (sunt citate şi comentate autoarele şi autorii consacraţi de la noi), la abordarea unor aspecte specifice ca prostituţia, pornografia, violenţa domestică, traficul de femei, heterosexualitatea sau reprezentativitatea politică. Autoarea foloseşte un spectru larg de abordări şi perspective care, prin eterogenitatea lor, par, la o primă vedere, haotice. Există însă o logică, o ordine gnoseologică a demersului. Cartea se încheagă de la un capitol la altul în jurul câte unei idei de tipul „ideii propulsive" de care vorbeşte Lucian Blaga. Astfel în final, eterogenitatea este oarecum strunită, temele fiind abordate într-o manieră unitară, atât explicativă cât şi problematică. Citind afli, înţelegi şi te întrebi în acelaşi timp, autoarea punând câteva accente permanente legate de: caracterul fluid al teoriilor, evoluţia permanentă a acestora, existenţa de „feminisme" şi nu a unei singure interpretări, caracterul aplicativ al teoriilor feministe, decalajul istoric între valurile de feminism occidental şi situaţia de la noi.

Deşi se adresează mai curând unui public larg decât unuia specializat, nu doar acesta este beneficiarul efortului autoarei. Chiar şi pentru cunoscători,

de la an la an mai mulți și mai multe (Liliana Popescu contribuind la „pepiniera" de specialiști și specialiste, făcând parte din echipa de cadre didactice a Masteratului de „Studii de Gen și Politici Publice" de la Facultatea de Științe Politice, SNSPA), cartea oferă abordări și informații interesante. De exemplu, discuția despre studiile despre bărbați *{men studie?)* și despre impactul mișcării mitopoetice din anii 80, zonă mai puțin cunoscută în mediul feminismului academic de la noi, sau sinteza dezbaterilor teoretice în jurul problemelor bisexualității, transsexualității și identităților de gen alternative mi s-au părut, mie cel puțin, inedite prin sinteza informațiilor și interpretărilor.

Tot pentru *„cvnnaisseurs"* consider cartea provocatoare prin anumite poziții teoretice și unghiuri de vedere ale autoarei în jurul unor teme controversate și intens dezbătute azi ca prostituția, pornografia, traficul de femei, discriminarea pozitivă/acțiune afirmativă pentru femei în politică și în alte domenii (teme ca acestea conțin controverse atât la nivel de conceptualizare, cât și la nivel de etică și morală a lor). Sunt convinsă că vor exista reacții la anumite poziții ale autoarei referitoare la problema legiferării prostituției, la pornografie, așa cum este ea definită de legea 196/2003, la argumentele legate de nevoia unei heterosexualități eliberate de obsesia „dominației cetățenilor cu penis asupra celor fără penis", etc.

Cei familiarizați cu domeniul, pot simți, de asemenea, simpatiile și antipatiile autoarei. Cu siguranță Liliana Popescu o place mult pe Anne Phillips, care îi servește ca sursă de inspirație chiar și atunci când intra în polemică cu ea. Chiar dacă definiția de suflet a autoarei este „feminismul este acea concepție radicală conform căreia femeia este om", am simțit-o mai curând pe Liliana Popescu pendulând între variantele radicale, social constructiviste și liberale ale feminismelor contemporane.

Cei implicați direct în feminismul academic și activist românesc, vor fi cei care vor gusta din plin și incursiunile în istoria feminismului postdecembrist (de exemplu, prezentarea pe larg a scandalului *Playboy* și a primei manifestări de stradă a mișcării de femei). Cei implicați direct în mișcarea pentru drepturile omului din România își vor putea confrunta propriile experiențe cu cele relatate de autoare (legate, de exemplu, de istoricul abolirii articolului 200 din Codul Penal). Vor avea nuanțe de adăugat, poate au trăit și simțit lucrurile un pic diferit decât Liliana Popescu, direct implicată în multe din inițiativele societății civile din ultimii ani. Cert este însă că această carte are și o valoare de document, lăsând urme scrise, dovezi pentru memoria colectivă ale eforturilor societății civile de democratizare a societății românești.

Un merit și un posibil atu al cărții pentru un „succes de librărie" este abordarea deschisă, tranșantă, dezinhibată (uneori șocant de dezinhibată) a

anumitor probleme legate de dimensiunea de gen a democrației românești. Discuția despre libertate sexuală, despre mitul orgasmului vaginal și în general despre evoluția discursului sexologilor în domeniu, despre practicile sexuale alternative și modul în care se raportează instituțiile și indivizii la acestea sau prezentarea datelor și informațiilor legate de fenomenul traficului de femei ca sursă importantă de profituri ilegale sunt doar câteva exemple de astfel de subiecte în care teoriile, realitățile și interpretările autoarei creează o imagine care, prin francheţe și realism, surprinde deseori și incită la reflecții ulterioare.

Fără îndoială vocația filosofică a Lilianei Popescu se face simțită în Partea a III-a, în care autoarea deschide discuția despre democrația participativă și reprezentativă în general și despre democrația asimetrică din România de azi, având ca „idee propulsivă" conceptul de „politică a prezenței" al lui Anne Phillips. În mijlocul acestor dezbateri, Liliana Popescu este la ea acasă - argumentele sunt mai închegate, discursul e mai percutant, conținutul este mai dens. Pe de altă parte însă, și în încercarea de popularizare a ideilor feministe și de educare „de masă" în sensul acceptării diferențelor dintre oameni, dar a neacceptării inegalităților sociale, autoarea găsește de multe ori perspectivele, dozajul și tonul potrivit. În acest sens, cel mai bun exemplu îl constituie capitolul „Ce nu e feminismul" în care sunt demontate pas cu pas o serie de prejudecăți clasice legate de feminism. Găsim aici, după părerea mea, printre cele mai bine scrise pagini ale cărții.

„Lumea în care trăim", ne spune autoarea, „pare să fie asemenea unui ocean imens în care relațiile sexuale sunt invadate de afirmarea abuzivă a dominației. Ca și cum relațiile sexuale nu pot fi decât relații de putere, de asimetrie absolută, de umilire și exploatare, de imposibilitate a reciprocității și respectului în/prin erotism. În interiorul acestui ocean, există și insule de bunăstare erotică și sexuală, pe care unii reușesc să și le creeze acasă sau în grupuri- și rețele restrânse, bazate pe consens și comuniune". Dacă citind cartea unii vor dori să își creeze asemenea insule de bine - nu doar în sens erotic și sexual, ci și în sensul unor oaze de parteneriat privat și public funcțional, firesc, neconstrângător, consensual, Liliana Popescu nu a scris degeaba. Dacă citind cartea, alții vor intra în polemică teoretică cu anumite idei expuse, Liliana Popescu nu a scris degeaba. Dacă citind cartea, câțiva își vor depăși propriile prejudecăți legate de feminism și feministe, Liliana Popescu poate chiar să fie mulțumită. Ar fi un semn că sporul de informare, de înțelegere și sensibilizare adus fără discuție de cartea ei are potențialul de a produce schimbări de atitudine atât de așteptate.

Laura Grünberg

Liliana Popescu este lector universitar la Şcoala Naţională de Ştiinţe Politice şi Administrative din Bucureşti. Şi-a obţinut doctoratul la Universitatea din Manchester (1996) în Marea Britanie, cu specializarea teorie politică. Bursieră a Colegiului Noua Europă (1997 — 2000), şi-a dedicat ultimii ani cercetărilor de gen şi activităţilor civice, fiind una dintre iniţiatoarele primului protest public împotriva violenţei în familie din România (24 aprilie 2000). A lucrat în Ministerul Afacerilor Externe, în calitate de consilieră a ministrului şi directoare a Direcţiei de Planificare Politică (1998 - 1999). Alături de alte articole şi contribuţii la volume colective a publicat cartea *Individual Freedom and Political Manipulation* (Bucureşti : Politeia, 2003) şi a editat lucrarea *Gen şi putere. Femeile din România în viaţa publică* (Bucureşti: PNUD, 1999). Este co-editoare a revistei universitare de limbă engleză *The Romanian Journal of Society and Politics* şi vicepreşedintă a Societăţii Române de Ştiinţe Politice.

„As a woman I feel very strong"

Tania Maria

„Dreptul de a vota, sau drepturi civile egale, pot fi cau^e bune,
dar adevărata emancipare nu începe nici în secțiile de votare nici în tribunale.
Ha începe în sufletul femeii."

Emma Goldman

Introducere

Scrierea unei cărți este o experiență extraordinară: de cunoaștere, de autocunoaștere și de efort de comunicare cu oameni pe care probabil nu-i vei cunoaște niciodată. Aceasta este o carte scrisă cu multă plăcere și pasiune: pentru subiect, pentru subtilitățile lui și pentru oameni.

Am început să reflectez asupra dinamicii relațiilor dintre sexe, asupra politicii sexelor, cu ani în urmă, în timpul studiilor mele în Marea Britanie — țară cunoscută pentru tradiția ei de afirmare a drepturilor individuale. M-a izbit modul independent de a fi al britanicelor. Am început să citesc cărți care tratau subiecte referitoare la emanciparea femeilor. Treptat, am realizat că ea nu se poate realiza fără emanciparea bărbaților. Reîntâlnirea cu mediul românesc al relațiilor de gen mi-a creat un disconfort pe care mi-am dorit să-l deslușesc. Lucrarea de față este rezultatul încercărilor mele de a-mi explica acest sentiment de disconfort.

O motivație majoră a scrierii acestei cărți a reprezentat-o dorința de a aduce la cunoștința publicului român informații și interpretări asupra mișcării de femei, a mișcării de bărbați și a spulbera o parte din prejudecățile privind „feminismul". O a doua motivație este legată de constatările mele referitoare la ce se întâmplă în România de azi. Reflectând asupra modului în care se articulează democrația românească, am ajuns la concluzia că ea este deficitară și asimetrică pe aliniamente de gen. A crede că noțiunea de cetățean este neutră este o iluzie, întreținută nu doar în discursurile cunoașterii comune, ci și ale cunoașterii științifice. De îndată ce depășim punctul de vedere al drepturilor formale și intrăm pe teritoriul exercitării lor, iluzia se spulberă.

Femeile și bărbații trăiesc multe experiențe diferite, alături de experiențele comune. Adesea aceste diferențe sunt ignorate, fără a lua în considerare efectele lor asupra reprezentanților celor două sexe și asupra statutului lor cetățenesc. Se ignoră faptul că relațiile dintre reprezentanții celor două sexe, relațiile de gen, sunt și relații de putere. „Politica sexelor" pune în evidență diferențele și încearcă să arate care sunt consecințele lor în termeni politici.

Partea I

Despre mişcarea de femei, mişcarea de bărbaţi şi feminisme

Un sondaj realizat în Statele Unite ale Americii în 1989 arăta că una din trei femei se considera feministă, că 62% dintre intervievate considerau că feminismul a ajutat femeile, iar peste 80% considerau că mişcarea de femei a ajutat femeile să devină mai independente şi să-şi îmbunătăţească viaţa.[1] Dacă percepţia este că mişcarea de femei a îmbunătăţit viaţa unei majorităţi a populaţiei SUA, atunci studierea acestei mişcări nu poate fi decât folositoare. Cu siguranţă, mişcarea a avut un impact similar în alte ţări în care s-a manifestat.

În ce a constat mişcarea de femei din lume? Care au fost marile teme ale mişcării de bărbaţi? Ce este feminismul? Iată întrebări la care voi răspunde în această primă parte, prin prezentarea comparativă a diferitelor mişcări de femei, prin descrierea activităţii unor organizaţii de seamă, prin discutarea diverselor aspecte ale mişcării de bărbaţi, prin prezentarea unor teorii şi concepte care au alimentat aceste mişcări.

Printre cele mai importante fenomene ideologice şi sociologice contemporane se numără feminismul — sau mai corect, feminismele. Şi totuşi, acest fenomen este foarte puţin cunoscut în România. Sunt multe neînţelegeri, interpretări greşite şi prejudecăţi în privinţa feminismelor. Pentru depăşirea acestora este necesară cunoaşterea fenomenului. De pildă, puţină lume ştie că nu toţi feminiştii sunt femei. Mişcarea de bărbaţi din lume este şi mai puţin cunoscută. Se poate spune că ea s-a limitat la lumea anglo-saxonă, având o intensitate şi un activism maxime în SUA. Mişcarea de femei — care s-a dezvoltat la scară globală în anii '80 şi '90 ai secolului XX — a fost mult mai proeminentă decât mişcarea de bărbaţi, atât ca intensitate cât şi ca răspândire geografică.

Luând în considerare toate aceste aspecte, vă invit în această exotică şi labirintică incursiune în lumea mişcării de femei, a mişcării de bărbaţi şi a feminismelor.

---

[1] Clark, 1994: 106.

Mişcarea de femei în lume

Originile mişcării de femei se găsesc în statutul şi condiţia socială a femeilor dintr-un anume timp istoric. Mişcarea de femei s-a dezvoltat cumulativ, cu contribuţii succesive din diferite părţi ale lumii, din partea unor femei şi bărbaţi deopotrivă, din clase, rase şi orientări sexuale diferite. Cea mai mare contribuţie au avut-o, cel puţin în prima fază, femeile din Imperiul Britanic (ulterior Marea Britanie) şi cele din Statele Unite ale Americii.

„O mişcare socială este o activitate conştientă, colectivă, de promovare a schimbărilor sociale, reprezentând un protest împotriva structurii de putere existente şi împotriva normelor şi valorilor dominante."[2] în cazul mişcării de femei, este vorba despre o structură de putere care defavoriza femeile pe plan social şi îi favoriza pe bărbaţi. O mişcare socială este o mişcare de succes dacă sunt întrunite anumite condiţii sociale şi politice prielnice. Dar niciodată o mişcare a celor mai asupriţi sau brutal dominaţi nu a fost condusă de aceştia, ci de stări sociale relativ privilegiate. Fiecare dintre diferitele mişcări revendicative ale femeilor a beneficiat de o elită conducătoare - ca de pildă, liderele implicate în Revoluţia Franceză[3] sau liderele celei mai cunoscute şi active organizaţii nord-americane, *NOW {National Organisation for Women* sau Organizaţia Naţională pentru Femei).

Deşi epoca modernă a marcat începutul mişcării de femei, ea nu epuizează mulţimea reacţiilor publice sau private ale femeilor faţă de condiţia lor în societate şi familie. Iniţial, protestele femeilor nu au avut o ideologie clar definită, dar ulterior ele au fost însoţite de o serie de te> >rii feministe.

1. „Sunt femeile oameni sau nu?" [1]

Iată o întrebare care a dominat teritoriul disputelor teoretice legate de raportul femei — bărbaţi, chiar din zorii evului modern. În secolele XVI şi XVII s-a manifestat în spaţiul cultural european aşa-numita *Dispută pripind*

[2]Dahlerup, 1986: 2.

[3] În cadrul Revoluţiei Franceze s-a manifestat o puternică componentă de afirmare a drepturilor femeilor, din păcate absentă din cărţile noastre de istorie.

Femeile {Querelle des Femmes).[4] Principala întrebare în jurul căreia se purta această *querelle* a fost „Sunt femeile oameni sau nu?". Ea a fost însoţită de alte întrebări, precum „Sunt femeile asemenea bărbaţilor?" sau „Ce sunt femeile?". O serie de scriitori, învăţaţi şi gânditori (de ambe sexe) ai timpului au fost implicaţi în această dispută filosofică. „Disputa" a fost continuată şi în epoca modernă. O serie de lucrări semnificative publicate la începutul epocii moderne reflectă poziţia socială a femeilor raportată la cea a bărbaţilor şi modul în care erau construite structurile sociale din punctul de vedere al relaţiilor dintre cele două sexe. Ele încearcă să dea şi soluţii pentru schimbarea acestor relaţii.

Având în vedere că spaţiul anglo-american a fost leagănul celei mai puternice şi articulate mişcări a femeilor, accentul va cădea pe discutarea ideilor, acţiunilor, eşecurilor şi reuşitelor din acest spaţiu. Dincolo de acesta, cultura europeană oferă surprize... Iată ce regăsim în spaţiul francez în secolul XVIII: lucrarea intitulată *Femeia nu este inferioară bărbatului,* publicată în 1739, a cărei autoare este o anume „Sophia".[5] Aparent este vorba despre o femeie autoare, dar cercetările indică drept autor pe gânditorul cartezian François Poullain de la Barre. Acesta era un avocat al educării sporite a femeilor şi autor al unei alte lucrări: *De l'egalité des deux sexes,* ce fusese publicată în 1673.

Pentru „Sophia", intelectul transcende, trece dincolo de diferenţele dintre cele două sexe. Ea respinge tirania obiceiurilor şi atitudinilor care depreciază valorile feminine şi consideră degradante activităţile din spaţiul casnic. Sophia scrie că nu vede de ce nu ne-am imagina o femeie conducând o armată şi un bărbat brodând. Aceasta este o scriere de la sfârşitul secolului XVII, dar ale cărei vederi generoase privind relaţiile dintre sexe depăşesc considerabil viziunea multor contemporani!

Poziţia Sophiei este radicală faţă de alte scrieri din epocă — de pildă, faţă de cele ale unei scriitoare de cealaltă parte a Canalului Mânecii, cunoscută pentru atitudinea sa protestatară, Mary Astell (1666-1731). Astell este autoarea lucrării *Serious Proposal to the Fadies*[6] (1694), în care invită femeile să intre într-o academie - asemănătoare unei mănăstiri protestante. Pentru Astell, păstrarea castităţii e starea cea mai stimulatoare pentru dezvoltarea capacităţilor lor intelectuale, iar celibatul este o condiţie a existenţei femeilor ca fiinţe raţionale. Femeile şi-ar putea dezvolta personalitatea şi şi-ar împlini potenţialul cu care au fost înzestrate de la Dumnezeu prin educaţie superioară acompaniată de castitate. Academia pe care o întrevede ea nu ar fi deschisă bărba-

[4] Bock, 2002.

[5] Mulvey şi Mizuta (ed.), 1994 (1).

[6] *Opropunere serioasă către domnişoare* (în traducere românească).

ţilor, ci doar tinerelor femei. Astell a şi încercat să înfiinţeze o asemenea instituţie separatistă şi elitistă, dar episcopul Burnet i-a refuzat donaţia a 10.000 lire sterline necesare unei asemenea întreprinderi.

Tot lui Astell îi este atribuită o altă lucrare, *Essay in Defense of Female Sex,*[7] publicată în 1696, în care autoarea sfidează ideea potrivit căreia femeile ar fi inferioare bărbaţilor prin natura lor şi în care critică cultura patriarhală (fără a o denumi ca atare). Lucrarea a deschis drumul spre radicalismul saloanelor revoluţionare franceze din secolul XVIII.

Scrierile celor doi autori, Sophia şi Mary Astell, împărtăşesc o caracteristică comună gândirii emancipatoare timpurii: revendicarea raţionalităţii pentru femei — caracteristică negată femeilor în mentalitatea epocii moderne din acea vreme. Această revendicare făcea posibile alte premise pentru schimbarea statutului social al acestora. Câţiva autori care s-au remarcat în epoca modernă în această întreprindere de critică a condiţiei sociale a femeilor trebuie menţionaţi în acest context: Marchizul de Condorcet, Mary Wollstonecraft, Harriet Taylor, John Stuart Mill.

2. Teme majore ale gândirii şi acţiunii emancipatoare în secolul XIX

Statutul civil al femeilor în ţările revoluţiei industriale

Criminali, idioţi, femei şi minori. Este corectă clasificarea ?

(Frances Cobbe Power, 1868)

Pentru a înţelege de ce s-au publicat în epoca modernă anumite lucrări şi de ce s-au iniţiat o serie de acţiuni politice (care vizau în primul rând schimbări legislative), ar trebui să avem cel puţin o imagine sumară asupra situaţiei femeilor din epoca respectivă. La mijlocul secolului XIX, femeilor din Europa şi America de Nord (ca să folosesc o terminologie actuală) nu le era permis prin lege:

- să divorţeze de soţi,
- să intenteze proces pentru a obţine un venit de întreţinere sau pentru a-şi redobândi proprietăţile,

[7] *Eseu în apărarea sexului femeiesc.*

- să obţină custodia copiilor,
- să beneficieze de veniturile obţinute prin munca lor.

Şi, în cazul în care ele câştigau un venit, acesta era „contabilizat" juridic în numele soţilor lor.

Să luăm în considerare perioada mijlocului de secol XIX în Marea Britanie, ţara care a înfăptuit prima revoluţia industrială şi care s-a aflat în prima linie a dezvoltării economice din primul sfert al secolului XIX. Nu întâmplător, Marea Britanie este ţara în care s-au manifestat cel mai pregnant atitudini de protest faţă de situaţia femeilor (de diferite categorii şi condiţii sociale — dar mai ales privind pe cele din clasele privilegiate!) şi încercări de a o schimba prin măsuri legislative şi implicit politice.

Caroline Norton a fost una dintre englezoaicele cele mai profund nemulţumite de statutul femeilor căsătorite şi de modul în care era reglementat divorţul în Anglia. La graniţa dintre teoretizare şi activism politic, Caroline Norton (1808 — 1877) a lansat un manifest care privea pe femeile căsătorite şi divorţate. Ea a publicat lucrările *English Laws for Women in the Nineteenth Century*[8] şi *The Non-Existence of Women*[9] în 1855 şi a condus o campanie împotriva legilor ce reglementau divorţul. Ironie a situaţiei, scrierile lui Caroline Norton erau proprietatea soţului ei. În virtutea legilor existente, veniturile rezultate din vânzarea cărţilor ei reveneau soţului. Norton a fost ea însăşi victima injustiţiei legilor ce reglementau căsătoria şi divorţul. În încercarea (reuşită) de a-l ajuta pe soţul său să obţină slujba de magistrat pe care acesta şi-o dorea, Caroline a apelat la Lordul Melbourne. Peste patru ani însă, soţul ei îl acuza în justiţie pe lord de „conversaţie penală" [cu soţia lui — n. a.]. „Justiţia" l-a exonerat pe acuzat, Lordul Melbourne, în schimb Caroline şi-a pierdut copiii, care au fost daţi în custodie tatălui lor, „reputaţia ei fiind ştirbită". Soţul n-a divorţat de ea, întrucât nu avea dreptul prin lege să intenteze un al doilea proces. Dar Caroline şi-a pierdut copiii în timp ce Lordul Melbourne a rămas liber şi neatins.[10]"

Ideea fundamentală a lui Norton era că femeile sunt inexistente din punct de vedere legal ca subiect de drept. În schimb, ele sunt obligate să suporte consecinţele inexistenţei drepturilor lor. Ea a trimis o scrisoare Reginei Victoria, în care arăta că semnăturile femeilor n-au nici o valoare în imperiul în care trona regina, întrucât ele nu aveau dreptul să încheie contracte sau să semneze testamente. Campania de apărare a drepturilor femeilor măritate şi divorţate, condusă de Caroline Norton, a fost răsplătită în final prin adopta-

---

[8] *Legile englezeşti pentru femei în secolul XIX.*

[9] *Non-Existenţa femeilor.*

[10] Mulvay şi Mizuta (ed.), 1994 (2).

rea Legii Căsătoriei şi Divorţului, votată în 1857. Aceasta permitea femeilor să divorţeze pe motiv de violenţă asupra lor, adulter sau părăsire de către soţ. Ea oferea protecţie femeilor divorţate sau separate în ce priveşte obţinerea unui venit de întreţinere şi le oferea un control asupra veniturilor lor. Legea era favorabilă[11] femeilor şi în ceea ce priveşte custodia copiilor lor.

Poate părea surprinzător, dar Caroline nu a susţinut ideea egalităţii în drepturi a femeilor şi bărbaţilor. Se pare că ea agrea ideea de superioritate a bărbaţilor! Având în vedere perioada în care a trăit, victorianismul mentalităţilor, dar şi perseverenţa cu care a luptat pentru cauza femeilor divorţate şi drepturile lor, consider că istoria a absolvit-o pe Caroline de păcatul unei asemenea erori de judecată! Curajul ei este cu atât mai admirabil cu cât acţiunile ei se petreceau într-o epocă cunoscută prin conformismul şi rigiditatea canoanelor de convieţuire socială.

O asemenea experienţă de activism, ca aceea a Carolinei Norton, ne poate pune în faţa unei dileme: este mai bine pentru femei să existe astfel de semene de-ale lor care să preia iniţiativa unei lupte politice pentru un drept, pentru o schimbare legislativă, sau este de preferat o viaţă liniştită fără astfel de tulburări generate de un activism politic public, care ar putea aduce atingere unei anumite imagini publice a „femeii cuminţi"?

Statutul precar al femeilor măritate în comparaţie cu statutul femeilor nemăritate, divorţate sau văduve este constatabil în mai multe ţări în epocă, inclusiv în România — la care mă voi referi ceva mai târziu. De aceea şi primele luări de atitudine s-au şi manifestat în legătură cu statutul femeii măritate.

Destul de ciudat este că, dacă prin adoptarea Legii Căsătoriei şi Divorţului situaţia femeilor divorţate s-a ameliorat, problema drepturilor femeilor măritate a fost amânată pentru aproape 30 de ani în Anglia. Aceasta a determinat şi nemulţumirea lui Frances CobbePower (1822 — 1904) şi a Barbarei Bodichon,[12] care au propus schimbări radicale ale acestei legi printr-o lege privind dreptul la proprietate şi venituri al femeilor măritate. Acest proiect a fost votat ca lege într-un târziu, în 1882, dar nu fără surescitarea prealabilă a opiniei publice, fără *lobby* şi zgomot. Succesul are totdeauna un preţ.

Spre deosebire de Caroline Norton, ale cărei demersuri vizau doar clasele de mijloc, Barbara Bodichon a acordat multă atenţie femeilor din clasa muncitoare şi problemelor lor specifice. Această mutare de accent indică o radicalizare a viziunii persoanelor preocupate de drepturile şi bunăstarea femeilor. Frances CobbePower a avut inspiraţia de a publica în 1868 un pam-

---

" Mai bine zis, mai puţin defavorabilă.

12 Mulvey şi Mizuta (ed.), 1994 (2).

flet intitulat *Criminals, Idiots, Women and Minors. Is the Classification Sounds* În acest pamflet, CobbePower face o comparaţie între o mireasă şi un criminal care a fost descoperit. Unei femei care se căsătoreşte *[„commits matrimony",* în engleză, în original — n. a.] i se confiscă proprietatea la fel ca şi persoanei care a omorât/jefuit şi căreia îi sunt descoperite faptele. Diferenţa constă în aceea că ceea ce este pedeapsă pentru criminal, (confiscarea proprietăţii) este considerat a fi „răsplată" (căsătoria) pentru mireasă, pentru conformitatea socială a acesteia. Frances CobbePower compară căsătoria cu închisoarea. Concluzia ei este că atât timp cât legile nu sunt schimbate, o propunere de căsătorie poate fi o ofertă periculoasă pentru o femeie.

Este posibil ca în acest punct al lucrării cititoarea/cititorul să se întrebe: „Oare de ce vorbeşte autoarea despre femei doar?" Motivul este simplu, nu au existat manifestări publice cu caracter revendicativ ale bărbaţilor, ceea ce poate indica faptul că nu existau motive de nemulţumire. Cu siguranţă că vom gândi aşa dacă ne uităm la modul în care erau configurate legile din epocă. Fără îndoială că bărbaţii din clasele privilegiate, în primul rând, au fost- avantajaţi în spaţiul public şi erau în mare parte împotriva schimbărilor. Dincolo de aceasta, structurile sociale erau osificate pe o structură economică şi de putere care aparţinea unei lumi preindustriale, care se dovedea a fi depăşite de nevoile şi aspiraţiilor oamenilor unei noi epoci.

Ieşirea femeilor în spaţiul public

Este vorba aici despre ieşirea femeilor din spaţiul casnic înspre „lumea largă" a spaţiului public. Nu se poate vorbi în acest context despre vreo „ieşire a bărbaţilor" în public, pentru că acesta este spaţiul lor familiar, pe care şi l-au construit de secole şi milenii, cu reguli puternic înrădăcinate şi care .poartă amprenta modului în care s-a afirmat masculinitatea în istorie şi cultură de mii şi mii de ani.

Atitudinile faţă de femeile care munceau în spaţiul public s-au metamorfozat pe parcursul secolului XIX. Treptat, au fost acceptate femeile din clasa de mijloc care munceau şi primeau bani pentru munca lor, după o relativ îndelungată perioadă în care au fost desconsiderate şi marginalizate. Căutarea şi găsirea unui loc de muncă în afara casei reprezenta o sfidare a noţiunii de pasivitate feminină — noţiune comună culturii dominante a clasei de mijloc. Construcţia feminităţii prin idealizarea femeii „înger" casnic şi pasiv era in-

[13] *Criminali, idioţi, femei şi minori. Este corectă clasificarea?*

compatibilă cu situaţia femeilor lucrătoare şi a acelora care nu aveau alte surse de venit decât „vânzarea forţei lor de muncă."

O schimbare majoră au cunoscut-o şi atitudinile privind meseriile sau sferele de activitate care erau considerate „potrivite" femeilor. Acest aspect atinge problematica „locului femeilor" — temă deosebit de interesantă cu atât mai mult cu cât nu există vreo expresie similară în ce-i priveşte pe bărbaţi. Nimeni nu vorbeşte de „locul bărbaţilor" sau de bărbaţi „la locul lor". In secolul XIX funcţionau o serie de restricţii în privinţa sferelor de activitate ce puteau fi abordate de femei şi o rezistenţă la intrarea femeilor în profesii dominate de bărbaţi şi care le îndepărtau de preocupările lor tradiţionale. Un caz notoriu s-a înregistrat chiar în România — cel al Ellei Negruzzi căreia, deşi avea studiile necesare, i-a fost refuzat ani de zile dreptul de a profesa avocatura pentru că era femeie![14]

Pentru femeile din clasele de jos această ideologie a restricţiilor nu era prevalentă. Ziua de lucru extinsă peste puterile omului „mediu", bolile profesionale, accidentele de muncă, veniturile sub limita sărăciei, erau lucruri comune pentru femeile muncitoare. În Anglia, o serie de persoane luminate (Catherine Barmby, Barbara Bodichon, B. L. Hutchins, Isabella Ford) au pledat pentru necesitatea reformării locurilor şi a situaţiilor de muncă pentru femei. Isabella Ford a argumentat necesitatea organizării femeilor în sindicate, deşi aceasta ar fi fost eficientă doar pe fondul obţinerii dreptului de vot.[15] în 1874 a fost înfiinţată Liga de Protejare a Femeilor, transformată ulterior în Liga Sindicală a Femeilor.

Pentru Barbara Bodichon[16] cheia emancipării femeilor era independenţa lor economică. La fel şi pentru Catherine Barmby, care a susţinut că munca le va elibera pe femei de izolarea casnică. B. L. Hutchins, referindu-se la femeile privilegiate, afirma că virtutea casnică nu este aducătoare de venit şi că mult mai eficientă decât cura de odihnă, munca este antidot al stărilor de neurastenie ce afectează clasele de mijloc şi care sunt induse prin artificiala stare de lenevie. Munca este şi un antidot al cultului pentru dragostea romantică, care distrage energia femeilor de la scopuri mai productive şi mai creative, considera Hutchins. Toate aceste activiste pentru drepturile femeilor au realizat că bărbaţii nu vor acorda femeilor drepturi fără a opune rezistenţă, astfel încât ele să obţină independenţa economică, putere şi privilegii pentru şi prin ele însele.[17]

---

[14] Vezi documente în Ştefania Mihăilescu, 2001.

[15] Isabella Ford - *Women's Wages,* 1893.

[16] Barbara Bodichon — *Women and Work (Femei şi muncă),* 1857.

[17] Hutchins, B. L. (1911) în Mulvey şi Mizuta (ed.). Volumul *The Workers* (1995).

Reproducerea: controverse

Cultura dominantă în secolul XIX idealiza rolul mamei, fără însă a garanta mamelor drepturi legale corespunzătoare acestei importanţe declarate. Una dintre aceste nedreptăţi este că mamele nu aveau drept de custodie asupra copiilor lor. Ele îşi riscau viaţa prin naştere, ca după aceea, în cazul unei despărţiri să li se ia copilul. Capul familiei putea să-şi părăsească familia şi apoi să dea copilul unei iubite sau unui străin, mamele neavând nici un drept legal de a-şi păstra sau recupera copiii. Iată de ce termenul de „dublu standard" este uneori folosit în limbajul drepturilor femeilor. În acest caz, dublul standard se referă la modul în care legea reglementa discriminatoriu drepturile părinţilor.

Caroline Norton a făcut în 1837 multiple demersuri pe lângă membrii parlamentului britanic penteu a introduce un Proiect de lege privind Custodia Copilului *(Infant Custodii Bill;* în engleză — n. a.). Printre alte acţiuni, ea a distribuit pamflete parlamentarilor semnându-le cu nume de bărbaţi! Prin acest proiect mamele care nu se făceau vinovate de adulter aveau dreptul la custodia copiilor sub 7 ani. Legea a fost votată în 1839 şi este cunoscută a fi prima lege feministă — în istoria feminismului britanic, cel puţin.

Margaret Llewelyn Davies, care avea funcţia de secretar general al Ghildei Cooperative a Femeilor, a fost preocupată de problemele femeilor din clasele neprivilegiate: probleme practice de igienă, educaţie sanitară şi sexuală.[18] Ea a adunat date privind condiţiile de viaţă ale femeilor muncitoare pentru a le prezenta guvernului, astfel încât acesta să ia măsuri corespunzătoare de asistenţă pentru copii şi mame. Alte femei s-au afirmat ca apărătoare ale ideii de control al naşterilor, având în vedere mai ales riscurile pentru sănătate ale potenţialelor mame. Femeile din acea epocă purtau nenumărate sarcini, unele pe care le puteau menţine, altele, nu. Anne Besant şi Mary Stopes s-au numărat printre cele mai vehemente activiste în acest domeniu. Controlul reproducerii era un subiect *tabu* la acea vreme. Ideile lui Besant expuse public au atras multă opoziţie, ea fiind judecată şi pedepsită cu închisoarea pentru susţinerea lor. Alte feministe din epocă s-au împotrivit ideii de contracepţie întrucât considerau că ar fi încurajat abuzuri sexuale ale soţilor faţă de soţiile lor, contribuind la oprimarea sexuală a femeilor. Aceasta este o temă reluată în timpul celui de-al „doilea val" al mişcării de femei.

[18] Mulvey şi Mizuta (ed.), 1994 (2).

Femei și sexualitate

In cadrul mișcării de femei din a doua jumătate a secolului XIX a fost abordat din ce în ce mai amplu ideea unei autonomii crescute, a unei educații sexuale mai dezvoltate și a unei libertăți sexuale sporite pentru femei. Amenințarea cea mai serioasă la adresa ideologiei dominante venea tocmai din această direcție: printr-o libertate sexuală mai mare a femeilor bărbații pierdeau controlul asupra corpurilor femeilor și a capacităților lor reproductive. Controlul sexualității era una din modalitățile de perpetuare a dominației masculine în societate. Una din modalitățile de control din epocă era soluția chirugicală: prin excizarea clitorisului - motivația fiind: „clitorisul nu este esențial pentru reproducere". Chirurgia era folosită în tot felul de 'cazuri patologice sau „patologice", catalogate drept isterie, epilepsie etc.

O altă modalitate de control era reglementarea prostituției. Vizibilitatea prostituatelor punea în pericol dezvăluirea secretului căsătoriilor, a artificialității lor în multe cazuri și a faptului că sexul era obținut de către mulți bărbați contra cost. Mitul că prostituatele erau motivate de dorința de plăceri le îndepărta și mai mult de modelul victorian al moralei. Cu atât mai mult, situația prostituatelor trebuia ținută sub control. Josephine Butier a fost una dintre cele mai active protestatare față de condiția prostituatelor. Ea a avut o contribuție importantă la revocarea *Contagious Diseases A.ct (Legii Boii/or Contagioase)* prin care orice femeie bănuită că ar fi practicat prostituția era obligată să se supună controlului medical, în timp ce legea rămânea mută în privința controlului medical al clienților. Femeile sunt prostituate din nevoia de bani, din sărăcie, susținea Butler. Acest lucru e valabil în mare măsură și în România de azi, ca și în alte părți ale lumii.

Dreptul de vot și mișcarea sufragetelor

Mișcarea pentru dreptul de vot a fost poate cea mai complexă bătălie a femeilor din secolele XIX și XX. Noi acum, în secolul XXI, nu avem o imagine prea clară despre modul anevoios în care votul egal a fost obținut de către diferite categorii sociale. Regimurile occidentale au fost mai întâi liberale și abia după aceea democratice. Ele au servit interesele unor grupuri privilegiate și în primul rând ale genului masculin din aceste grupuri. Inițial, individualismul liberal a avut un caracter restrâns la sexul masculin. Democratizarea, extinderea puterii reprezentative la alte categorii s-a produs treptat și inegal. În SUA, de pildă, americanii de culoare au dobândit drepturi cetățenești înaintea femeilor de orice condiție, privilegiată sau neprivilegiată.

Democratizarea pe linia obţinerii votului femeilor a continuat până în secolul XX. E vorba mai întâi de majoritatea ţărilor vest-europene, între care Elveţia a reprezentat ultimul bastion al unei cetăţenii feminine ciuntite sau al unei pseudo-cetăţenii ce a supravieţuit concomitent cu forme evoluate şi inovaţii democratice apreciate în lumea civilizată până în anii '70. Democratizarea societăţilor continuă şi în secolul XXI — e suficient să menţionăm exemplul Afganistanului, al absenţei dreptului de vot al femeilor, pe fondul unui fundamentalism islamic care a adus femeile la rolul de animal exclusiv casnic.

Nu reducem însă democratizarea pe dimensiunea feminină la obţinerea dreptului de vot deşi acest drept este o componentă importantă a accesului femeilor la o serie de drepturi cetăţeneşti. De altfel, în multe dintre scrierile sau ideile exprimate public de persoane preocupate de îmbunătăţirea condiţiei femeilor pe parcursul secolului XIX apare clar ideea importanţei dreptului de vot pentru ulterioara îmbunătăţire a cadrului legislativ, mai favorabil lor. Această idee apare inclusiv la scriitoarele românce din secolul XIX şi începutul secolului XX — poate cu o excesivă accentuare a faptului că acest drept de vot e doar un mijloc şi nu un scop: ca şi cum româncele de la cumpăna celor două secole, XIX şi XX, s-ar fi temut de putere sau mai curând de imaginea pe care ar fi putut-o crea „voinţa de putere" la femei. (Unui bărbat român nu i-ar fi trecut probabil prin minte să încerce să se disculpe pentru faptul că are dreptul de vot şi pentru că vrea puterea!) De unde putem deduce cât de rigide şi potrivnice femeilor erau mentalităţile şi normele care reglementau aşa-zisul „loc al femeii".

Argumentele pentru sufragiu au oscilat între două puncte de vedere: 1. femeile sunt egale din punct de vedere politic cu bărbaţii; 2. femeile, fiind „mai morale şi mai virtuoase", ar aduce pacea lumii, ar fi mai bune conducătoare decât bărbaţii dacă ar dobândi votul.[19] Adoptarea celei de-a doua poziţie pare a fi ea însăşi o încercare de accentuare a diferenţelor între cele două sexe şi indică o contradicţie internă a unor revendicări. Ori se vrea egalitate în drepturi pe temeiul faptului că suntem în mod egal cetăţeni, plătim impozite etc. ori se vrea o diferenţiere pe temeiul faptului că unul din cele două sexe este „superior" celuilalt prin puritate, virtute moralitate etc. Şi în acest ultim caz, întrucât am fi diferiţi în mod esenţial, orice nedreptate s-ar putea justifica prin aceste diferenţe.

[19] Această clasificare aparţine lui Aileen Kraditor, istorică, şi se referă la mişcarea sufragetelor dintre 1890-1920 (Tobias, 1997).

Pentru că am amintit de exemplul încetățenim treptate din SUA, să ne apropiem de el mai în detaliu. În secolul XIX femeile americane albe și libere reprezentau o clasă de sub-cetățeni. Statutul lor era marcat de faptul că:

- o femeie măritată nu avea drepturi de proprietate,
- femeile nu aveau dreptul să acționeze pe cineva în judecată,
- dreptul mamelor la custodia propriilor copii era secundar dreptului tatălui copiilor de a lua copiii în custodie,
- decizia de a întrerupe o sarcină aparținea bărbatului etc.

Copilul nenăscut, ca și soția însăși, erau proprietatea soțului. O femeie necăsătorită avea mai multe drepturi decât una căsătorită, cele mai multe drepturi și libertăți avându-le văduvele. De asemenea, existau limitări serioase în ce privește drepturile profesionale și accesul la slujbe al femeilor. Singura meserie cu adevărat deschisă americancelor în secolul XIX era meseria de educatoare (învățătoare sau profesoară), dacă facem abstracție de meseria „neonorabilă" de prostituată, care și ea a fost o permanentă posibilitate deschisă femeilor în istorie.

Pioniere ale mișcării de femei din SUA, Elizabeth Cady Stanton și Lucretia Mott, au reușit să aducă laolaltă, în 1848, două sute de femei și patruzeci de bărbați într-o întâlnire în Seneca Falls, în nordul statului New York. Acolo au adoptat o declarație referitoare la faptul că femeile și bărbații sunt egali în ce privește toate aspectele vieții civile și că, prin urmare, ele merită toate drepturile și privilegiile unei cetățenii depline. Primele acte legislative care schimbau statutul femeilor măritate privind proprietatea au fost adoptate în statul New York, în 1848. Prin aceste legi femeile puteau să moștenească proprietate de la familie, dar ele nu aveau drept de proprietate asupra veniturilor realizate din activități proprii!

În 1865 Congresul american a adoptat trei amendamente la Constituție:

- al 13-lea amendament declara sclavia[20] ilegală în SUA;
- al 14-lea conferea și garanta foștilor sclavi deplină cetățenie;
- al 15-lea amendament conferea explicit dreptul de vot foștilor sclavi.

Toate aceste amendamente se refereau doar la foștii sclavi bărbați.

Dobândirea dreptului de vot de către femei este mult ulterioară acestor amendamente. Evident, faptul că bărbații sclavi au fost declarați drept cetățeni deplini nu a înlăturat discriminarea de fapt împotriva lor.

Pe teritoriul SUA funcționau cluburi ale femeilor afro-americane care considerau că ordinea importanței era următoarea: (1) ratificarea acestor

[20] Femeile au jucat un rol important în lupta anti-sclavie. Există voci care consideră că lupta anti-sclavaj a reprezentat cel mai important factor în configurarea mișcării de femei.

amendamente și (2) lupta pentru drepturile civile ale femeilor. Considerentul de rasă era mai important decât cel de sex — lucru de luat în seamă atunci când vrem să înțelegem diversitatea intereselor manifestate în interiorul mișcării de femei de pretutindeni. (Ar fi interesant de cunoscut interesele comunității femeilor rrome din România de azi, dacă ar exista o astfel de comunitate cu interese coagulate clar. Cu siguranță că prioritățile lor ar diferi față de cele ale femeilor clasei de mijloc și față de cele reprezentate de o serie de organizații neguvernamentale care derulează programe pentru femei.)

In 1869, Stanton și Susan Anthony au creat Asociația Națională a Femeilor pentru Sufragiu (ANFS) care se opunea ratificării amendamentelor mai sus amintite, considerând că aceasta va amâna și îngreuna lupta pentru drepturile femeilor. În 1890, ANFS a fuzionat cu Asociația Femeilor Americane pentru Sufragiu și formând Asociația Națională Americană a Femeilor pentru Sufragiu (NAWSA). Pentru vremea sa, viziunea tripletului Mott-Anthony-Stanton privind emanciparea femeilor cuprindea o mare paletă de teme care se refereau la:

- drepturi în interiorul familiei (căsătorie, divorț, custodia copiilor);
- drepturi economice;
- dreptul de organizare al femeilor;
- drepturi civile (inclusiv dreptul de a depune mărturie, dreptul de a pleda în fața instanței).

Activitatea intensă de *lobby* și de protest public a NAWSA a reușit. Luptându-se și cu opoziția președintelui Woodrow Wilson pentru o bună perioadă de timp, a reușit să determine Congresul să voteze al 19-lea amendament care se referă la dreptul femeilor la sufragiu, în 1919. În mai puțin de un an, amendamentul a fost ratificat în toate statele: un record în domeniul ratificărilor de amendamente!

Prin concentrarea exclusivă pe obținerea dreptului de vot, a egalității formale, sufragetele au tolerat implicit inegalitățile socio-economice. Cu puține excepții, sufragetele nu au realizat că bărbații puteau face uz de puterea lor politică legală doar datorită puterii lor economice și a unor condiții sociale aferente. Sufragetele au căzut într-o capcană „legalistă", considerând că schimbarea legală a statutului lor este calea spre realizarea scopurilor lor politice. De aceea au fost demoralizate să constate, după legalizarea dreptului lor de vot, că structurile sociale și economice care susțineau puterea politică au rămas neschimbate și că fără organizarea femeilor într-un bloc sau o forță politică pentru promovarea intereselor lor ca grup, lucrurile nu se vor schimba prea repede în bine.

Mişcarea anti-sufragiu

Mişcarea sufragetelor a fost întâmpinată cu rezistenţă şi ostilitate chiar de către Regina Victoria care se referea la ea astfel: *„this mad, wickedjolly of «Women's Rights», with all its attendant horrors".*[2^] Se pare că ostilitatea împotriva sufragetelor a fost suficient de mare încât în 1908 să fie înfiinţată organizaţia anti-sufragiu *Women's National Anti-Suffrage League*[21] şi publicaţia *The Anti-Suffrage Review*[21]. In 1912 a apărut chiar şi un manual antisufragiu! Liga s-a destrămat în 1918 ca rezultat al obţinerii parţiale a dreptului de vot pentru femei, dar a fost foarte activă pe parcursul scurtei sale existenţe.

O opoziţie vehementă s-a manifestat şi din partea socialiştilor. Ernest Belfort Bax (1854—1926), fondatorul Partidului Comunist din Marea Britanie, considera că întrucât femeile sunt lipsite de responsabilitatea de a-şi câştiga pâinea nu se poate vorbi de oprimarea lor, iar dacă votul egal ar fi introdus, atunci bărbaţii ar fi excedaţi de numărul femeilor şi acest lucru ar fi inacceptabil pentru că bărbaţii sunt „superiori femeilor întrucât au creiere mai mari"![24] Un alt anti-sufragist, Heber Hart, scria în lucrarea sa intitulată *Woman's Suffrage: A National Danger*[1^] (1912) că votul femeilor este ceva nepatriotic şi că el reprezintă un pericol la adresa securităţii naţionale şi a întregului imperiu britanic![26]

Sufragetele au fost acuzate de „isterie militantă", expresie aplicată ulterior şi manifestărilor feminismului din anii '60 şi '70 ai secolului XX. Invocând acest argument, doctorii închisorilor în care au fost închise femeile protestatare au fost autorizaţi să le hrănească cu forţa pe sufragetele care ţineau greva foamei.

Figura cea mai proeminentă a mişcării pentru sufragiu în Anglia a fost Christabel Pankhurst, care a acreditat formula: *Votes for Women and Chastity for*

---

[21] „această nebună, răutăcioasă nebunie a «drepturilor **femeiloD>,** cu toate ororile sale adiacente" [e vorba de sufragete — n. a.]. In introducerea la volumul *The Antisufjragists* editat de Mulvey şi Mizuta (ed.), 1995.

[22] Liga Naţională Anti-Sufragiu a Femeilor.

[23] *Avista Anti-Sufragiu.*

[24] Vezi capitolul „Mişcarea de femei din România" pentru o discuţie pe larg privind creierele... Sofia Nădejde prezintă un superb ansamblu de argumente care indică, fără a face explicită, stupiditatea ideii de directă proporţionalitate între greutatea creierelor şi inteligenţă (căci oricum, până la superioritate mai e cale lungă!) întreaga discuţie privind greutatea creierelor comparate era extrem de în vogă la sfârşitul secolului XIX şi începutul secolului XX.

[2r] *Sufragiul femeilor, un pericol naţional.*

[26] Hart (1912) în Mulvey şi Mizuta (ed.), 1995.

Men.[21] Pentru Pankhurst, bărbatul antisufragiu le privește pe femei ca pe niște obiecte create exclusiv pentru folosința sexuală a bărbaților, ele fiind împărțite în două categorii: cele care sunt folosite pentru reproducere și prostituatele. Este foarte probabil că bărbaților să le fi fost teamă să dea drepturi egale femeilor în spațiul public pentru că aceasta ar fi putut atrage după sine și cerința de drepturi egale în dormitor, mai spunea Pankhurst.

În epocă se considera că votul va desexualiza femeile erodându-le pasivitatea naturală și caracterul submisiv! Astfel, dominația masculină ar fi amenințată. Dreptul la vot va defeminiza femeile spunea Marie Corelli, autoarea lucrării *Woman or Suffragette?*[3] Dar ceea ce este și mai comic, sau poate mai trist, este că multe femei care aveau opinii anti-sufragiu optau pentru modalități de expresie „feminine", adică se abțineau de la a vorbi în public pentru că era considerat „vulgar" sau refuzau să semneze scrisori antisufragiu pentru că asta ar fi compromis neajutorarea lor pur „feminină"!

3. Cele trei valuri ale mișcării de femei

Obținerea dreptului de vot pentru anumite categorii de femei din țările avansate ale lumii la începutul secolului XX a reprezentat un vârf de lance în lupta ulterioară a femeilor din alte țări ale lumii. Deși mișcarea de femei nu a mai avut o intensitate similară după obținerea dreptului de vot în cele mai avansate țări din acest punct de vedere, ea nu s-a destrămat după obținerea sufragiului. Există o continuitate între primul val al mișcării de femei, despre care am vorbit mai sus, și cel de-al doilea val, care a izbucnit în anii '60 ai secolului XX. De pildă, în SUA Partidul Național al Femeilor a introdus în Congres în 1923 un act crucial pentru orice mișcare de femei în secolul XX: un amendament constituțional pentru drepturi egale *(Equal Rights Amendment).* In Germania s-a afirmat în anii '20 o mișcare de femei care a fost condusă mai curând de sus în jos, dar care a avut și rezultate pozitive în ce privește statutul femeilor în societate.

În perioada interbelică o serie de alte probleme au intrat pe agenda mișcării de femei: grija față de femeile aflate în perioade pre- și post-natale, munca copiilor, legislație care să protejeze femeile care lucrau ș. a. Femeile au câștigat treptat teren în domeniul profesiunilor și mai ales al învățământului. Au pătruns în învățământul superior și s-au afirmat din ce în

---

27 *Voturi pentru femei și castitate pentru bărbați*

28 *Femeie sau sufrăgetă?*

ce mai mult în sfera publică. O contribuţie importantă la eliberarea şi emanciparea femeilor în toată perioada interbelică au adus-o doi factori: dezvoltarea metodelor de control contraceptiv şi creşterea numărului de locuri de muncă disponibile pe piaţă. Această creştere s-a accentuat odată cu intrarea în cel de-al doilea război mondial. Desigur, erau avantaje de care beneficiau doar femeile din cele mai dezvoltate ţări.

În SUA, o figură feminină a fost transformată în eroină naţională în timpul celui de-al doilea război mondial, în contextul în care întreaga naţiune îşi îndrepta eforturile spre susţinerea armatei: *Roşie the Riveter* — ilustrarea unei femeie în putere, îmbrăcată ca o gospodină, cu mânecile suflecate, cu un zâmbet larg pe faţă şi care îşi arată muşchii unui braţ cu pumnul strâns puternic'. Ea avea rolul de a susţine moralul naţiunii acasă, pe sol american. Roşie era întruchiparea femeii angajate, gata să lucreze ca substitut al soţului plecat la război, să susţină eforturile de război ale ţării sale. Multe femei au preluat locuri de muncă ocupate înainte de soţii lor, au intrat în profesii „neîncercate" înainte şi erau încurajate să facă aşa, ca parte a întregii politici şi propagande de război. Poza lui Roşie ilustrează intensa propagandă pentru femeile-susţinătoare ale eforturilor de război. La terminarea războiului multe femei din ţările participante la război au fost disponibilizate pentru a fi înlocuite de bărbaţii întorşi de pe front, în condiţiile unei economii reorientate dinspre eforturi de război spre dezvoltare şi a nevoii de a răsplăti pe cei care au luptat pe front pentru patrie şi au supravieţuit conflagraţiei.

In literatura feministă se vorbeşte de trei valuri ale mişcării de femei, istoric distincte.

- Primul corespunde perioadei dintre a doua jumătate a secolului XIX şi primele două decenii ale secolului XX şi se încheie cu dobândirea dreptului de vot de către femei într-o serie de ţări ale lumii civilizate.
- Al doilea corespunde mişcării femeilor din anii '60 şi '70 — mişcare ce s-a afirmat în contextul unui spirit revoluţionar la nivel de masă, caracterizat prin demonstraţii revendicative ale cetăţenilor din ţările cu un avansat grad de dezvoltare (SUA, Franţa, Marea Britanie ş. a.). Mişcarea viza influenţarea „din stradă" a deciziilor politice în direcţia unor revendicări neconvenţionale: protestul împotriva armelor nucleare, protejarea mediului înconjurător, drepturi egale ale femeilor, contracararea rasismului.
- Al treilea val ne este contemporan, desfăşurându-se în anii '90, cu prelungiri în noul mileniu.

Sheila Tobias consideră că aceste trei valuri se disting nu doar temporal, ci şi prin trei clase diferite de probleme care au fost ridicate:

- Primul val era preocupat de probleme de egalitate. Toţi oamenii ar trebui să aibă aceleaşi drepturi, ei având aceeaşi valoare chiar dacă nu sunt

identici. Acesta este un „val" dominat de problematica egalității în fața legii. Nu a fost preocupat de schimbarea rolurilor sociale ale femeilor/bărbaților.

- Al doilea val a fost mai îndrăzneț în ce privește schimbările de rol. A fost mai dificil de acceptat social tocmai datorită acestei ambiții. De pildă, obținerea de drepturi reproductive și controlul femeilor asupra capacității lor de reproducere au fost greu acceptate.
- Al treilea val aduce cu sine o serie de probleme care pot fi considerate un lux de către unii, dar care țin'de nucleul presupozițiilor gândirii sexiste. Iată trei din cele mai importante probleme abordate: pornografia, rolul femeilor în domeniul militar, hărțuirea sexuală.

4. Al doilea val al mișcării de femei

Dacă despre primul val se poate spune că a fost un fenomen euro-adantic, cu diferite țări de avangardă (Franța, Marea Britanie, Statele Unite), liderele celui de-al doilea val au fost femeile din Statele Unite ale Americii, fără îndoială. Sunt trei „piloni" umani ai acestei mișcări afirmate în anii '60[29]:

- persoanele numite în Comisiile pentru Statutul Femeilor în diferite administrații, începând cu cea condusă de John F. Kennedy;
- soțiile casnice și mamele care au avut o reacție fermă, pozitivă, la chemarea cărții lui Betty Friedan *Mistica feminină,* care expunea deschis statutul subordonat al femeilor din societatea americană,
- stânga studențească a anilor '60 organizată în asociația Studenți pentru o Societate Democratică (SDS) care a contribuit la mișcarea de eliberare a femeilor.

Comisiile pentru Statutul Femeilor

Se spune că la ceremonia de inaugurare a lui John F. Kennedy ca președinte, acesta ar fi afirmat cu mândrie că e primul președinte „născut în acest secol."[30] Pentru a dovedi caracterul progresiv al intențiilor sale a anga-

---

[29] Tobias, 1997.

[30] Secolul XX.

jat consilieri bărbaţi tineri şi inteligenţi pe care i-a numit „Bărbaţii[31] Noii Frontiere". Eleanor Roosevelt l-ar fi întrebat pe Kennedy: „Unde sunt femeile Noii Frontiere?". Ca urmare a acestei remarci s-ar fi hotărât Kennedy să înfiinţeze Comisia pentru Statutul Femeilor. Este o povestioară drăguţă care indică un fapt: americanii aveau încă de la începutul anilor '60 o astfel de Comisie prezidenţială, de prestigiu, pe care România nu o are nici la începutul secolului XXI.[32]

Decada anilor '60 a fost foarte favorabilă unor schimbări majore în „raportul de forţe" dintre femei şi bărbaţi în SUA. A fost o conjunctură deosebită, prin care şi oamenii din structurile guvernamentale au fost în mare măsură deschise spre schimbări favorabile îmbunătăţirii statutului femeilor. Pentru a detalia această conjunctură să urmărim puţin istoria acelor ani care au declanşat cel de-al doilea val al mişcării de femei din lume.

- Pentru prima dată de la primul Război Mondial s-a creat o structură executivă, arondată Preşedinţiei, care avea mandatul de a studia toate aspectele statutului femeilor din SUA. Această primă Comisie pentru Statutul Femeilor a fost alcătuită din 15 femei şi 11 bărbaţi. Dincolo de a aduce o agendă pentru schimbare, această Comisie a adus „vizibilitate şi legitimitate intereselor femeilor".[33]
- Ulterior, au fost înfiinţate alte Comisii privind Statutul Femeilor la nivelul statelor componente, prin numirea membrelor/membrilor lor de către guvernatorii statelor. Aceste Comisii au adus laolaltă o serie de femei cu experienţă în diferite profesii.

---

[31] in engleză există o ambiguitate lingvistică: „men" e folosit şi pentru a desemna oameni, dar şi pentru a desemna doar „bărbaţi".

[32] Să nu ne amăgim că problemele egalităţii de şanse în România de azi sunt mai puţine decât cele ale americancelor de la începutul anilor '60! În România avem azi o mică direcţie în interiorul *Ministerului Muncii şi Solidarităţii Sociale,* dotată cu patru angajaţi şi care ar trebui să se ocupe de statutul femeilor care muncesc. Această unică structură guvernamentală care se ocupă de statutul femeilor indică (1) faptul că problematica drepturilor omului nu este considerată importantă şi (2) faptul că dacă e să fie luate în considerare drepturile femeilor, ele ar ţine doar de sfera muncii, ca şi cum femeile doar atâta ştiu şi trebuie să facă în această ţară: să muncească. Ca şi cum ele nu au probleme de sănătate, de educaţie, de dezvoltare fizică şi sport, de cultură etc. Ultima încercare de înfiinţare a unei structuri guvernamentale de mji mare anvergură pentru promovarea drepturilor femeilor în România aparţine Comisiei UE şi ea va fi înfiinţată tot în cadrul MMSS.

[33] Pauli Murray citată în Tobias, 1997: 75.

- în 1964 a fost votat ca lege federală Tidul VII din Legea Drepturilor Civile *(Civil Rights Act),* prin care se interzicea cuscriminarea pe bază de sex la locul de muncă şi în procesul de angajare.

Scrieri influente

în anul 1963 a fost publicată o carte care avea să devină o adevărată scânteie a celui de-al doilea val. Este vorba de cartea *The Feminine Mistique* de Betty Friedan. Roluri similare, de animator şi izvor de idei, l-au avut alte două lucrări cheie în mişcarea feministă: *Sexual Politics (Politica sexelor,* în tălmăcire) de Kate Millet (1970) şi *Al Doilea Sex* scrisă de Simone de Beauvoir (lucrare publicată în Franţa în 1949 şi în SUA în 1953) - şi care a văzut lumina tiparului în traducere românească în anul 1998 la Editura Univers.

în ordinea influenţei pe care au avut-o asupra publicului, *Mistica Feminină* de Betty Friedan ocupă locul întâi. Ea descoperea fenomenul „oboselii casnicei" *(„housemfe's fatigue"*, în engleză) — un sindrom despre care revistele pentru femei sau pentru casnice nu scriau decât ocazional. Precizez aici într-o scurtă paranteză că femeii române nu i-a fost dat să cunoască în perioada comunistă, contemporană cu aceea despre care vorbim în SUA, blazarea, plictiseala, *spleen-ul...* pentru că munca era o „datorie de onoare" a oricărei cetăţene a R.S.R. Revenind însă la conţinutul lucrării care a încins spiritele americancelor în anii '60, merită să urmărim argumentaţia lui Friedan, pentru că se regăsesc elemente de actualitate privind statutul femeilor din ţara noastră. Iată câteva din întrebările pe care şi le-a pus Betty Friedan în *Mistica Feminină:*

- «De ce li se alocă femeilor locul de casnice, specializate în treburile casei?»
- «Oare pentru că soţii lor nu doresc ca soţiile să intre în competiţie cu ei pentru statut social?»
- «Sau pentru că angajatorilor le convine această situaţie în care le plătesc mai puţin pe cele care lucrează pe temeiul faptului că nu sunt ele cele responsabile pentru câştigul familial?».

Concluzia lui Friedan era că este vorba de o conspiraţie pentru a ţine femeile în mreaja acestei „mistici feminine" (adică în mreaja ansamblului de credinţe false privind ce sunt ele, care e rolul lor etc.) şi care distorsionează ce pot ele şi ce ar vrea ele să facă dacă nu ar exista această plasă de^norme sociale care le atribuie Locul (cu L mare, locul prin excelenţă) în spaţiul casnic sau domestic.

în discuţia ei privind „mistica feminină", Friedan critică teoria lui Freud, potrivit căreia forţa motivantă a personalităţii feminine ar fi „invidia de penis". Potrivit părintelui psihanalizei, atunci când micuţele fete descoperă că nu au penis încep să se simtă incomplete, pentru că acţiunile femeilor ar fi motivate de această invidie faţă de penisul bărbatului. Aşa s-ar explica de ce mai târziu în viaţă ele doresc un soţ şi un copil băiat (mai curând decât o fată), consideră Freud. Toate bolile şi caracteristicile feminine sunt explicabile prin această invidie de penis: nevrozele, concentrarea excesivă pe sine (autoabsorbţia), absenţa originalităţii şi a unui simţ al dreptăţii.[34] A suferi de maladia incurabilă a „invidiei de penis" e rău, dar a nu accepta inevitabilul invidiei este şi mai rău. încercarea de a compensa lipsa penisului prin copierea comportamentului masculin, prin încercarea de afirmare a unor ambiţii (sociale, profesionale etc.), o aruncă pe femeie într-un „complex masculin" şi o sorteşte ireversibil imaturităţii sexuale şi frustrării.

Freud *„is missing thepoinf',*[K] spune Friedan (şi alţi critici ai acestei teorii): fetele se simt într-adevăr inadecvate, dar nu datorită faptului că nu au penis. Ele se simt deficiente pentru că le lipsesc oportunităţile de a se realiza în afara gospodăriei. Aceasta era situaţia ce caracteriza aranjamentele sociale din timpul şi locul în care a crescut şi trăit Freud (la cumpăna dintre cele două secole, la Viena în cea mai mare parte). Freud n-a vrut niciodată să schimbe societatea, ci doar a căutat să ajute oamenii (bărbaţi şi femei deopotrivă) să se adapteze la ea.

Kate Millet, care şi-a publicat cartea *Sexual Politics*[36] în 1970, a dat un nume dominaţiei masculine: patriarhat. Cartea lui Millet se concentrează pe relaţia de putere dintre femei şi bărbaţi în societate şi în familie, ea răsturnând presupoziţii convenţionale privind temperamentul femeilor şi rolurile lor. în societatea contemporană,[37] doar trei roluri sunt considerate potrivite pentru femei: acela de mamă, de soţie şi rolul decorativ (pe care şi-l

[34] Putem citi şi astfel ceea ce spunea Freud: dacă femeile nu au acelaşi simţ al dreptăţii ca al bărbaţilor atunci nu au nici un simţ al dreptăţii. În zilele noastre Carol Gilligan a publicat o carte *In a Different Voice* (Harvard University Press, 1982) în care arată că există două tipuri de abordări etice: una axată pe justiţie şi cealaltă axată pe grijă. Poate că multe femei, prin educaţie şi alţi factori culturali, tind să aibă un simţ al dreptăţii bazat pe grijă mai curând decât unul bazat pe reguli implacabile.

[35] „Ocheşte dar nu loveşte unde trebuie" în tălmăcire românească.

[36] *Politica sexualităţii,* în tălmăcire.

[37] Autoarea se referea la societatea americană contemporană ei, la cum stăteau lucrurile în perioada anilor '60 şi '70 ai secolului XX.

pot asuma doar când sunt tinere). Carierele considerate cele mai potrivite pentru femei sunt cele care apar a fi prelungiri naturale ale celor trei roluri acceptate social. În consecință, celelalte le sunt inaccesibile și inacceptabile social.

Atmosfera în care au fost create aceste idei, foarte succint și impresionist prezentate mai sus, a fost însoțită de entuziasme generoase și implicări afective. Exista o emulație intelectuală constructivă și un spirit de sacrificiu pentru o cauză. Iată un exemplu. Kate Millet, invitată fiind la o întrunire și conferință la Universitatea Corneli, pentru care avea biletul de avion plătit de organizatori, a schimbat biletul personal (care i-ar fi asigurat confortul călătoriei) pentru un microbuz închiriat care să ducă la conferință un grup de colege interesate de subiectul conferinței. Printre cele care au călătorit cu microbuzul se număra și membrele unui grup intitulat *WITCH* (adică *VRĂJITOARE).* Simpatică (dar și amenințătoare în felul ei) era și semnificația numelui grupului care stătea în spatele siglei *WITCH: Women's International Terrorist Conspiracy from Hell* sau *Conspirația Internațională Teroristă din Iad a Femeilor:*[38] *WITCHES* (Vrăjitoarele) au reprezentat o mișcare radicală în interiorul Mișcării de Eliberare a Femeilor — o mișcare antisistem — extrem de active în spațiul public și de virulente în critica lor socială.

Societatea nu fusese foarte receptivă la mesajele de început, cuminți, ale promotoarelor acestor idei înnoitoare. De aceea una dintre tacticile de a contracara inerția, indiferența și, mai târziu, disprețul social cu care au fost întâmpinate a fost tocmai să șocheze prin afirmarea fără nici o opreliște a nonconformismului. În folclorul creat în jurul feminismului, feministele sunt și acum luate în derâdere în Occident drept „femeile alea nebune care și-au ars sutienele". Istoricele mișcării arată însă că nu s-a înregistrat niciunde o astfel de manifestare publică de ardere a sutienelor![39]

Dar să ne întoarcem la cea de-a treia scriitoare de mare influență în epocă, Simone de Beauvoir. În cartea ei crucială *Al doilea sex,* Beauvoir arată că în tradiția culturală occidentală femeile au fost obiectificate[40] de către scriitori bărbați și descrise uneori ca „îngeri", alteori ca „sirene" sau „vrăjitoare". Și în orice caz, erau întotdeauna prezentate și descrise ca altceva decât ființe umane. Acest fapt cultural, plus experiența femeii de a fi permanent privită ca „altul/alta" în comparație cu bărbatul (totdeauna luat ca reper sau standard)

---

[38] Această siglă a avut mai multe semnificații; în funcție de interesele grupului, sigla a fost folosită pentru a desemna diferite denumiri de grup.

"Morgan, (ed.), 1970.

[411] Obiectificate = privite, abordate ca obiecte, fără o viață a lor, fără o voință de afirmare a personalității lor.

a contribuit la formarea imaginii de sine a femeilor şi le-a ştirbit din, sau chiar negat, statutul de voce legitimă în cultura occidentală.[41]

O altă femeie filosof, de data aceasta de dincolo de Canalul Mânecii, britanica Juliet Mitchell,[42] cu înclinaţii spre critică socială, a încercat să răspundă la întrebarea lui Friedan care poate fi frazată după cum urmează:

> «Cum se face că societatea încă mai crede, după mişcarea de femei ce a urmat perioadei preindustriale[43], că locul femeilor este tot în gospodărie sau acasă?»

Mitchell scrie că în perioada preindustrială, femeile aveau patru funcţii de îndeplinit — producţie (de mâncare, bunuri gospodăreşti, îmbrăcăminte pentru cei ai casei), reproducere (între 6 şi 11 sarcini în medie pentru fiecare femeie), creşterea copiilor (între 4 şi 8) şi datoria de a sprijini pe soţ şi a-i fi soţie. Revoluţia industrială a redus aceste funcţii preluând producţia şi diminuând numărul de copii. Pentru a înlocui funcţiile pierdute şi a opri femeile de la explorarea altor capabilităţi ale lor, societatea a creat norme prin care a ridicat funcţiile rămase la rangul de „normă întreagă" pentru femei.[44]

Dintre scrierile timpurii ale valului al doilea al feminismului s-a mai remarcat articolul lui Naomi Weisstein[45] *„«Kinder Kiiche, Kirche»* as Scientific Law: Psychology Constructs Female" („«Copii, Bucătărie, Biserică» în chip de lege ştiinţifică: psihologia construieşte femeia"). Weisstein arată că psihologia nu studiază pur şi simplu psihicul feminin dar, prin natura ei de ştiinţă, ea construieşte un psihic feminin care să se potrivească cu viziunea celor ce păstoresc psihologia, adică potrivit cu imaginea despre femeie a celor ce practică psihologia. Această remarcă a lui Weisstein se potriveşte şi teoriei psihanalitice a lui Freud. Viziunea psihologiei privind psihicul şi personalitatea femeilor nu se bazează pe cercetări reale, ci pe „mituri", pe stereotipuri de care e plin mediul cultural în care trăiesc psihologii şi psihiatrii. Articolul este bine documentat şi arată neajunsurile metodologice ale demersurilor psihologilor care ajung să facă afirmaţii nefondate privind psihicul feminin. Ei întăresc, prin legitimitatea ştiinţifică de care se bucură, diverse prejudecăţi despre femei. Pentru Weisstein, singura diferenţă de neschimbat între femei şi bărbaţi este aparatul genital.

Între 1968-1973 au apărut o mulţime de publicaţii feministe în SUA. Astăzi există cel puţin două discipline acreditate academic în Occident care

---

[41] Simone de Beauvoir, 1998.

[42] Mitchell, 1974.

[43] Adică după „primul val".

[44] Tobias, 1997: 64.

[45] în Robin Morgan, ed., 1970.

își au originile în această efervescentă perioadă de gândire și regândire a rolurilor sociale ale femeilor și bărbaților, a relațiilor dintre ele, a raporturilor de putere, a schimbării statutului femeilor ș. a.m.d. Este vorba despre: *Studii de Gen [Gender Studies)* și *Studii privind Femeile (Women's Studies).* După cum vom vedea și mai târziu, o a treia disciplină a devenit parte din curricula universitară relativ recent — e vorba despre- *Studii privind Bărbații (Men's Studies).* Producția intelectuală a celui de-al doilea val al feminismului a introdus concepte noi în teoria politică: patriarhat, sexism, gen, oprimarea femeilor, eliberarea femeilor și altele. Cele mai importante vor fi discutate într-un capitol următor.

Eliberarea femeilor

Componenta cea mai radicală a mișcării de femei provine din rândurile tinerelor și tinerilor, dezvoltându-se prin activiștii pentru drepturi civile. A fost componenta cea mai prezentă în media și cu manifestările cele mai șocante. Mișcarea de eliberare a femeilor este legată în primul rând de activitatea grupurilor studențești. În cadrul organizațiilor studențești se manifestau fenomene de discriminare: de pildă, tinerii bărbați ocupau locuri de conducere și vizibilitate, lăsând locurile de muncă intensivă și din „spatele scenei" colegelor lor. Din declarația retrospectivă a unui membru al SNCC (Comitetul Studențesc Coordonator Nonviolent — care avea în primul rând obiective antirasiste și de apărare a drepturilor civile ale cetățenilor de culoare): „femeile făceau sandvișuri, serveau la masă, făceau curat și erau disponibile pentru sex. Acesta era rolul lor".[46] Nu e de mirare că atitudinile de reacție adoptate de studente au fost extreme pe alocuri!

Prima organizație care a folosit termenul de „eliberare" a fost *Chicago Women's Liberation Group* (Grupul de Eliberare a Femeilor din Chicago) în 1967. Asemenea grupuri au fost înființate în toată țara. Dar cele mai vizibile și mai radicale erau cele din Noua Stângă, din mișcarea de „eliberare a femeilor" din jurul lui SDS (Studenți pentru o Societate Democratică) și a grupului de ridicare a conștiințelor Femeile Radicale din New York. Acest grup a pus în scenă un protest împotriva transformării femeilor în obiecte prin intermediul concursurilor de Miss America în 1968. Astfel, la Atlantic City au organizat o scenă cu un podium pe care au încoronat o oaie vie drept *Miss America.* Ideea pe care voiau s-o transmită era că femeile nu trebuie să concureze între ele pentru atenția bărbaților și nici să întrunească anumite standarde de frumusețe. Desigur, azi putem spune multe despre simbolul oii —

[46] Evans, 1980: 98, citat în Tobias, 1997.

prostie, animal cu spirit de turmă, obedient etc. Cert este că protestatarele au vrut să atragă atenţia asupra faptului că femeile tind să fie considerate drept obiecte (de dorinţă, de admiraţie, de folosinţă şi atât) şi acest lucru este inacceptabil. O femeie este un subiect, este un om.

Acţiunile publice şi creaţiile artistice ale multor organizaţii radicale intitulate *WITCH* de pe întregul teritoriu al SUA au devenit notorii. Iată mai jos unul din catrenele inventate de o organizaţie *WITCH:*

DOWN WITH CHAINS
CHAINS ON BRAINS
SHACKLED BY
BEAUTY CLAIMS.[41]

Organizaţii de femei şi lupta pentru drepturile femeilor

Organizaţia Naţională pentru Femei *(National Organisation for Women* sau *NOW*^ pe scurt) a fost înfiinţată în 1966 de către un grup restrâns de femei şi bărbaţi (30 de bărbaţi) cu scopul de a face presiuni asupra guvernului pentru ca acesta să respecte reglementările legale care existau în scripte.[4;] A fost, probabil, cea mai eficace organizaţie în temeni de rezultate concrete în favoarea drepturilor femeilor (procese câştigate cu ajutorul NOW, precedente create în justiţie, vizibilitatea drepturilor femeilor etc.). Iată un exemplu de situaţie în care NOW a intervenit. În 1964 fusese autorizată înfiinţarea Comisiei pentru Egalitatea Şanselor de Angajare *(Equal Employment Opportunity Commission* - EEOC)) care avea rolul de a face audieri publice, investigaţii şi de a aplica noua lege *{Civil Rights Act).* Iniţial, Comisia s-a văzut responsabilă doar pentru nedreptăţile cauzate afro-americanilor, considerând implicit că nu există discriminări în domeniul muncii pe dimensiunea de sex. NOW a fost ingenioasă în ce priveşte atragerea atenţiei media la protestele lor: aruncau pachete de ziare legate cu panglici roşii pe treptele EEOC în semn de protest faţă de anunţurile publicitare de locuri de muncă disponibile care erau segregate pe sex. Sau organizau demonstraţii de nesupunere faţă de practicile discriminatorii curente ale diferitelor firme: de pildă, intrau în grup

---

[-17] Jos cu lanţurile,
lanţurile de pe creiere,
încătuşate de
idealuri de frumuseţe. (Morgan, 1970).

[‹18] NOW înseamnă „acum" în engleză.

[.w] Nici unul din membri NOW nu era parte a „mişcării de eliberare".

în restaurantele în care nu erau servite femeile și stăteau în picioare pentru a atrage atenția asupra acestei discriminări.

NOW a dat în judecată organizații non-profit și corporații private. Agenții de stat au fost date în judecată în instanța federală. Activitatea de lobby a NOW a fost acompaniată de un larg proces de educație publică prin care cetățenii erau învățați să nu comenteze într-o împrejurare de serviciu lungimea picioarelor și mărimea sânilor colegelor lor sau să nu întrebe în aceeași împrejurare dacă o femeie este măritată sau nu. Au fost publicate cărți despre violuri, despre procese de viol și traumele cauzate de acest act de, brutalitate criminală.

Iată un alt exemplu de implicare a NOW, care a devenit celebru. în 1963 se votase *Equal Pay Act* (Legea Plății Egale). Și totuși, compania de telefonie AT&T încălca acest act normativ. NOW s-a implicat în intentarea unui proces împotriva acestei companii telefonice care angaja numai femei pe posturi de telefoniste la centrală și numai bărbați pe posturi de întreținere de linie. Cea mai înaltă funcție deținută de o femeie era cea de șefă de tură, iar cea mai înaltă poziție deținută de un bărbat era cea de manager. Posturile de telefonistă și de șefă de tură erau semnificativ mai prost plătite decât posturile de întreținător de linie și respectiv, de manager (la care femeile nu aveau acces). Loreen Weeks, o operatoare, a dorit să lucreze la întreținerea de linie, dar i-a fost refuzată cererea pe motiv că este femeie. A dat în judecată compania, iar cheltuielile pentru avocata sa, Sylvia Roberts, au fost acoperite de Fondul pentru Apărare Legală și Educație al NOW. Loreen Weeks a câștigat procesul — compania plătind despăgubiri în valoare totală de 40 milioane dolari.

Emanciparea femeilor din SUA poate fi descrisă ca o împletire de acte normative și inițiative guvernamentale, de inteligență, perseverență și organizare a femeilor. Iată o ilustrare. Președintele Roosevelt dăduse încă din 1941 o ordonanță prin care nici o autoritate guvernamentală nu avea dreptul să cumpere de la o companie care nu asigura egalitatea de șanse de angajare pe criterii de rasă sau minoritare. Această măsură era menită să stimuleze indirect companiile private să respecte principiul egalității de șanse, fără discriminare rasială.

Făcând un pas înainte, Lyndon Johnson a semnat în 1966 o ordonanță prin care orice companie care voia să facă afaceri cu guvernul federal trebuia nu doar să asigure egalitatea de șanse, dar și să adopte acțiuni afirmative[5"] pentru a aduce proporțiile angajaților la nivelul celor prezente pe piața mun-

---

[5(1] Acțiune afirmativă este orice politică instituțională menită să deschidă domenii tradițional dominate de un anumit grup altor grupuri sociale excluse anterior.

cii. La angajate erau impuse cote temporare pentru afro-americani, pentru a compensa efectele practicilor discriminatorii şi nedreptăţilor trecute. Prin lobby şi presiune din partea organizaţiilor de femei, Johnson a extins conţinutul acestei ordonanţe la discriminarea de sex, prin Ordonanţa 11375.

O serie de alte realizări ale activismului în favoarea drepturilor femeilor merită să fie menţionate. In 1974, Congresul a votat *Equal Credit Opportunity Act ptiu* care femeile dobândeau dreptul să obţină credit în mod independent de soţi. înainte de 1974, chiar şi femeile care utilizaseră ireproşabil cărţi de credit nu puteau obţine credit după ce se măritau. Dacă protestau, li se spunea să îl roage pe soţ să le „treacă" pe cârdul lui de credit. *Pregnancy Discrimination Act* (Legea privind Discriminarea legată de Sarcină) adoptată în 1978 a interzis discriminarea împotriva femeilor însărcinate în toate domeniile de angajare: angajarea propriu-zisă, concedierea, drepturi de pensie, securitatea locului de muncă, beneficii aferente. Ea a survenit în urma unei serii de presiuni şi a unui caz celebru, în care a fost incriminată firma *General Electric* în 1976 (şi în care Curtea Supremă a dat câştig de cauză firmei). Acuzaţia era că G. E. ar fi discriminat femeile însărcinate în ceea ce priveşte acordarea de beneficii. Apărarea G. E. a fost că reglementările sale erau neutre, întrucât nu menţionau faptul că angajaţii pot rămâne însărcinaţi (evident că doar femeile rămân!). Iată un caz de discriminare indirectă, în care legea prin „neutralitatea" ei produce discriminări.

Prin acţiunile lor, organizaţiile pentru drepturile femeilor, împreună cu alte grupuri mai puţin organizate, dar mai radicale şi mai vizibile în media, au schimbat în mod sensibil statutul femeilor în societatea americană: în domeniul angajării, al comportamentului la locul de muncă faţă de femei, al accesului la meserii şi la poziţii anterior inaccesibile etc. Şi totuşi, au existat şi domenii în care aceste acţiuni nu au avut succesul scontat. Este exemplul aşa-numitul *Equal Rights Amendment* (ERA), adică Amendamentul Drepturilor Egale la Constituţia SUA. In 1973 Congresul a votat acest Amendament (ERA), care ar fi eliminat discriminarea pe bază de sex la nivel federal şi la nivelul statelor. Acesta ar fi trebuit ratificat de către state până în 1979. Din păcate el nu a ajuns să fie ratificat până la sfârşit şi aceasta cu contribuţia semnificativă a opoziţiei unei femei conservatoare[51] care a blocat procesul împreună cu susţinătoarele ei.

Toată această efervescenţă socială şi politică alternativă afirmată în SUA, precum şi într-o serie de alte ţări dezvoltate au condus la o internaţionalizare a problemelor femeilor. Astfel, Organizaţia Naţiunilor Unite a declarat decada anilor '70 decada femeilor. Au început să fie organizate

---

[51] Phyllis Schlafly, despre care voi vorbi în secţiunea dedicată mişcărilor anti-feministe.

conferințe ONU pentru femei — prima Conferință ONU a Femeilor fiind organizată la Mexico City în 1970, a doua la Copenhaga în 1975, cea de-a treia la Nairobi în 1980. Ulterior, în 1995 a fost organizată Conferința de la Beijing. Procesul e în plină desfășurare.

Problematica valului al doilea

Din descrierea „valului al doilea" făcută până acum rezultă că una dintre temele principale abordate a fost aceea a pătrunderii semnificative a femeilor în spațiul public. Contestarea faptului că „Locul femeii" este casa, gospodăria și contestarea faptului că rolurile „predestinate" ale femeilor sunt doar cele de mamă, soție și obiect decorativ — au fost motive fundamentale îh această mișcare. Crearea de șanse egale pentru afirmarea femeilor în societate, pentru pătrunderea lor în diferite profesii până atunci refuzate lor, pentru tratament nediscriminatoriu la angajare și la locul de muncă (inclusiv eliminarea hărțuirii sexuale și a tratamentului nediscriminatoriu pentru femeile însărcinate), au reprezentat subiectele multor demersuri politice ale organizațiilor pentru drepturile femeilor — mai ales în țările dezvoltate.

Dar diferitele idei afirmate au creat și confuzii și contradicții în interiorul mișcării. Iată un exemplu. Una dintre dificultățile ridicate de contestarea rolului de casnică a fost legată de posibila interpretare a muncii casnice ca fiind degradantă, umilitoare, de disprețuit, inferioară, nevaloroasă. Și aici intră în joc valorizarea rolurilor. O asemenea interpretare din partea feminiștilor ar însemna o negare sau o devalorizare a ceea ce făceau femeile de mii de ani. A nega importanța rolului de mamă în favoarea celui de femeie de carieră ar fi inadecvat. Mai mult, ar fi și o gafă politică în același timp, în orice caz.

Ceea ce rămâne pozitiv din afirmarea diferitelor idei legate de rolurile femeilor este refuzul cantonării lor obligatorii în rolul de casnice și mame, fără alternative, condamnate la dependența de soți. Apare evident de aici că mișcarea de femei a celui de-al doilea val este benefică bărbaților, de asemenea. Independența femeilor și dezvoltarea abilității lor de a se relaționa interdependent este un lucru pozitiv pentru ambele sexe. Ea duce, de asemenea la reconsiderarea rolurilor de gen, la crearea unor noi configurații ale masculinității și ale feminității.

O problemă delicată și importantă ridicată de generația a doua a fost cea a *violurilor*. Organizația *New York Radical Feminists* au organizat confesiuni în public ale victimelor de violuri — în parte cu scopuri terapeutice și de solidarizare feminină, dar și cu scopul de a face cunoscute publicului sentimentele victimelor. Aceste manifestări țínteau și modificări legislative. În cartea sa

Against Our Will: Men, Women, and Rape (împotriva voinței noastre: bărbați, femei și viol), publicată în 1975, Susan Brownmiller aprecia violul ca fiind: „singura acţiune de violenţă în care legea aşteaptă din partea victimei ca aceasta să se opună", făcând astfel trimitere indirectă la legea referitoare la viol care dădea indirect un avantaj violatorului. Această problematică a violului se prelungeşte înspre a treia generaţie (sau al treilea val), care a pus şi problema violului de către un prieten (sau iubit): *„date rape",* adică violul de către persoana cu care ţi-ai dat întâlnire. Susan Estrich în cartea sa *Real Rape (Viol Adevărat,* 1987) scria că una dintre probleme este că atunci când femeia spune „nu" se consideră că ea a zis „da", indiferent de atitudinea ei, se consideră implicit că ea doreşte sex forțat. S-a discutat și se discută încă mult chestiunea mitului că femeile preferă violența și forța atunci când doresc sex.

În România suntem mult înapoiaţi în discutarea acestei chestiuni şi în dispersarea acestui mit. Nu numai că problema violurilor-de-întâlnire nu a ajuns pe agenda politică, dar nici cea a violurilor înfăptuite de străini. Desigur că există femei şi situaţii în care comportamentul agresiv este dorit de către femei. Dar chestiunea lui „nu" care înseamnă „da" pentru violatori, familie şi judecători rămâne încă o rană deschisă care se cere vindecată și în țara noastră.

Una dintre instituţiile criticate de către feministele generaţiei a doua a fost *instituția căsătoriei.* Unul dintre documentele *WITCH* din februarie 1969 spunea: „căsătoria este o instituţie dezumanizantă — prostituţie legalizată pentru femei".[52] Au fost incriminate cultura dominantă masculină şi modalităţile prin care erau promovate căsătoria şi rolul de mireasă. În mod particular au fost criticate aşa-numitele *Bride Fairs (Târguri de Mirese),* care încurajau pe tinerele vulnerabile să se comporte îndatoritor şi supus, cultivând comportamentul de auto-sacrificiu. Unul dintre sloganurile cunoscute impuse de feministe în epocă a fost *,^Always a bride, never a person",* adică *„Totdeauna mireasă, niciodată o persoană'.*[53] Feminiştii valului al doilea au fost preocupaţi de schimbarea aranjamentelor privind divorţul, astfel încât să devină posibil legal divorţul fără vină.

Critica modului convenţional de distribuţie a rolurilor sociale între cele două sexe a vizat şi domeniul educaţiei. *Școala,* alături de căsătorie, a fost o altă instituţie criticată de feministele valului al doilea. învăţarea istoriei în şcoli şi facultăţi, s-a afirmat, este oarbă la experienţele femeilor din istorie, la prezența și activitatea lor. Istoria este prezentată ca și cum femeile ar fi aproape absente din ea. Ea se învaţă ca istorie a figurilor masculine şi prin valorizarea activităţilor tradiţional susţinute de către bărbaţi (războaiele de

[52] Făcând trimitere aici la ideea lui Engels din *Originea familiei, a proprietății și a statului.*
[53] Morgan (ed.), 1970: 543-544.

pildă!). Şi atunci când se apleacă asupra femeilor, istoria predată în şcoli distorsionează adevărul, îl falsifică (exemplul vrăjitoarelor, care erau „ţapi ispăşitori" pentru relele comunităţilor, este grăitor). învăţarea istoriei femeilor era considerată un imperativ.

Instituţia bisericii nu a scăpat nici ea scrutării inteligente a feministelor. Iată cum o prezintă Mary Daly, o scriitoare celebră care s-a afirmat în epocă, în articolul *Women and the Catholic Church.*[54] Există un contrast între învăţăturile bisericii catolice privind valoarea şi demnitatea fiinţei umane şi misoginismul bisericii care degradează pe femeie ca persoană. Biserica acreditează mitul „eternului feminin", prezent în diferite scrieri religioase. Potrivit acestui mit, femeia ar avea vocaţia abandonului-de-sine-în-faţa-altuia *[surrender)* şi a misterului (de unde simbolul vălului). Nefiind o persoană în sine *[selfless),* ea nu se realizează ca individ, ci se realizează fizic şi spiritual ca o persoană în dependenţă, ca mamă. De unde viziunea că dacă femeile au prea multă autoritate sau sunt „prea intelectuale" se „de-feminizează", devin ne-feminine. Biserica nu o vede pe femeie Ca fiinţă autentică, unică, creatoare, activă şi în dezvoltare. Excluderea femeilor din poziţii bisericeşti pe criterii de sex ar trebui eradicată, scrie Daly. Ele ar trebui să fie preotese în biserica catolică, să facă slujbe şi să împartă sfânta comuniune. Desigur că şi în Biserica Ortodoxă Română ar fi binevenite femei ca preoţi. Ele au fost admise ca studente la Facultate de Teologie — ceea ce este un pas important în considerarea lor drept semenele bărbaţilor. Tradiţionalismul B.O.R. apare însă mult mai accentuat în comparaţie cu acela al Bisericii Catolice din acest punct de vedere, fără a menţiona alte biserici şi mai progresiste.

Filosofic vorbind, cel de-al doilea val al mişcării de femei a contestat ideea că femeile sunt îngeri, zâne, sirene, vrăjitoare sau orice altceva în afară de oameni.[55] Femeile au afirmat politic că sunt persoane în sine, cu individualitate proprie, independente, că sunt oameni — această condiţie fiind indispensabilă afirmării interdependenţei.

Eliberarea sexuală a femeilor

Una dintre temele importante ale acestei etape a mişcării de femei 1-a reprezentat aşa-numita „revoluţie sexuală" sau mişcarea de eliberare sexuală

[54] Vezi Morgan (ed.), 1970.

[55] Un ţăran îi spune altuia: soţia mea e un înger! Celălalt îi răspunde: nici a mea nu e om. (Rememorez aici un citat folcloric prezent ca motto în cartea Mihaelei Miroiu, *Gândul Umbrei).*

a femeilor. Aceasta necesită o tratare aparte. Eliberarea sexuală a femeilor a jucat un rol esenţial în cadrul mişcării generale de eliberare a femeilor, fiind o încercare remarcabilă de a ieşi din tradiţionalism şi de a pune în mod deschis, explicit, o serie de probleme legate de sexualitatea femeilor, de diversitatea sexuali **taţilor,** de relaţiile dintre femei şi bărbaţi, de relaţiile dintre femei şi femei, de imporanţa dimensiunii erotice în viaţă.

Această mişcare îşi are rădăcinile în problematizarea:

- căsătoriei (dependenţa materială faţă de bărbat, obUgativitatea sexualităţii conjugale etc.),
- reproducerii (legătura/diferenţa dintre sexualitate şi procreaţie, protejarea fiinţei biologice feminine faţă de efectele sarcinilor multiple etc.),
- erotismului şi afirmării sexualităţii proprii în sprijinul creşterii calităţii vieţii femeilor.

„Eliberarea sexuală a femeilor" s-a dezvoltat din experienţele generaţiei de femei care au ajuns la vârsta maturităţii sexuale în anii '60 — '70 şi au fost primele care au avut acces la anticoncepţionale înainte de căsătorie. Ea a debutat cu o critică a subordonării sexuale a femeilor. În acest sens, o mare influenţă a avut-o din nou lucrarea Simonei de Beauvoir amintită mai sus, *A.I Doilea Sex,* publicată în 1949 în Franţa şi în 1953 în SUA. Pentru Beauvoir eroticul este expresia libertăţii umane, iar autonomia sexuală, deşi dificil de obţinut, este un proiect demn de urmat pentru femei. Feministele radicale s-au inspirat din ideile Simonei de Beauvoir privind centralitatea sexului şi a problematicii sexului în viaţa femeilor.

Ideea afirmării sexualităţii feminine, asupra căreia insista Beauvoir, a dat tonul iniţial valului de eliberare sexuală a femeilor din anii '60. începutul anilor '70 a fost marcat de o preocupare deosebită pentru tehnici sexuale. În acest sens, două lucrări au avut un impact deosebit asupra noului mod de a gândi sexualitatea: eseul „Mitul Orgasmului Vaginal" al lui Anne Koedt (1969), care tratează problema redefinirii locului şi intensităţii orgasmului femeiesc, localizându-1 exclusiv în clitoris şi lucrarea lui Mary Jane Sherfey despre natura şi evoluţia reacţiilor sexuale femeieşti (1973), care expune persuasiv puterea orgasmului multiplu.

întrebările fundamentale ale celor care s-au implicat în această mişcare au fost:

- Cum pot femeile să ajungă să-şi controleze propria experienţă şi activitate sexuală?
- Prin ce mijloace pot ele să învingă prezenta lor aservire sexuală?
- Ce este mai important: erotismul unei relaţii, orgasmul, autonomia sau independenţa femeilor?

- Cum poate fi evitată subordonarea sexuală față de bărbați: prin autoerotism și celibat, prin lesbianism, prin evitarea penetrării vaginale sau cum altfel?
- Cum poate fi înlocuită neplăcerea de a face sex cu plăcerea de a face sex?
- Cum și ce pot face femeile pentru a nu fi tratate drept simple obiecte sexuale?

În decursul acestor discuții și dezbateri, s-a ajuns pe alocuri și la puncte de vedere extreme. Devenise *tabu* să afirmi, în anumite cercuri feministe, că ai plăcere sexuală prin penetrare, din moment ce „locul" orgasmului era clitorisul, iar penetrarea era considerată drept simbol al subordonării! Mai mult, trebuia să explici teoretic anatomic de ce o femeie ar vrea să se culce cu un bărbat. În unele grupuri, heterosexualitatea ajunsese să fie echivalată cu subordonarea față de bărbați. Opțiunea lesbianismului și autoerotismul apăreau drept cele mai bune soluții pentru a evita contactele heterosexuale „subordonante". Subliniez că aceste opțiuni și manifestări extreme sunt periferice discuțiilor și atitudinilor feministe luate ca întreg. Ele nu definesc mișcarea de eliberare sexuală a femeilor, feminismul valului doi și cu atât mai puțin mișcarea de femei.

În ceea ce privește feminismul lesbian, cu care feminismul este adesea asociat (și chiar identificat de către unii în mod eronat!) — acesta își are rădăcina în insistența (binevenită!) a mișcării de eliberare sexuală a femeilor pe ideea dreptului femeilor de a fi sexuale, de a-și afirma sexualitatea. În interiorul mișcării feministe din anii '60 — '70 s-au manifestat câteva faze:

- faza homofobă[56], anti-lesbiană, reflectată inclusiv în celebra *Mistică Feminină* a lui Betty Friedan,
- faza războiului intestin între feministele homofobe și cele lesbiene,
- faza acceptării reciproce, de către heterosexuale și lesbiene, a orientării sexuale a celeilalte „tabere".

Ideile conservatoare de apărare a sexualității așa-zis „naturale": monogame, heterosexuale, reproductive, consființite prin căsătorie de către biserică și stat — au fost inamici constanți ai mișcării de eliberare a femeilor. În același timp, suporterele/suporterii eliberării sexuale a femeilor au avut opinii contradictorii privind modalitățile de afirmare a sexualității. Pornografia este unul din aspectele controversate. Pentru mișcarea anti-pornografie, pornografia prezintă imagini sexuale care evocă violența și fixează în imagini vulnerabilitatea femeilor ca fiind naturală, universală, ținând de esența ființelor feminine. Feministele care se împotrivesc aceste mișcări anti-pornografie

[56] Homofobia înseamnă ura față de persoanele care practică relații sexuale cu persoane de același sex.

subliniază varietatea sexuală și plăcerea. Dar chestiunea pornografiei este mult prea complexă pentru a fi tratată într-un paragraf. Ea este discutată în Partea a II-a a acestei cărți.

Discuțiile feministe despre sexualitate au dus la depășirea punctului de vedere că femeile sunt doar vehicule ale proiecțiilor sexuale masculine și au contribuit la afirmarea faptului că sexualitatea umană nu poate fi înțeleasă fără experiențele femeilor, diferite de cele ale bărbaților. Vizibilitatea și notorietatea lor a dus la răspândirea largă a acestor idei dincolo de granițele țării de origine și la transformarea conștiinței de sine a femeilor. Mișcarea nu a trecut neobservată de către bărbații nefeminiști: unii au salutat aceste schimbări, alții nu s-au putut împăca cu această liberalizare care le diminuează controlul într-un important domeniu al vieții lor. Ulterior efervescenței acelor ani, o serie de critici au fost aduse modului de a înțelege eliberarea sexuală a femeilor — și aceste critici au venit chiar din interiorul mișcării feministe.

Decada anilor '80: sfârșitul unei mișcări?

Cu Reagan mai întâi, apoi cu George Bush la președinția țării, mișcarea de femei a înregistrat un recul în Statele Unite, în decada anilor '80. Evident, acest fapt nu anulează succesele remarcabile de până atunci ale mișcării. În ciuda conservatorismului administrației conduse de el, Ronald Reagan a numit prima femeie judecător la Curtea Supremă de Justiție în 1981, Sandra Day O'Connor, care deși era politic conservatoare, s-a dovedit în practică mult mai favorabilă egalitarismului decât era de așteptat. Dar la nivel macrosocial, drepturile femeilor au început să se erodeze în aplicarea lor practică. De pildă, decizia Curții Supreme în renumitul caz *Roe vs. Wade* (caz care a deschis legalizarea avortului în 1973) a găsit o nouă interpretare în decada '80, astfel că doar femeile care își puteau permite un doctor particular își puteau exercita acel drept. Statul nu avea obligații în acest sens.

În cazul *Roe vs. Wade,* rezoluția Curții Supreme fusese că femeile au dreptul constituțional protejat (deși nu drept absolut) de a decide dacă sarcina se întrerupe sau nu. Ulterior, au urmat o serie de alte procese în care a fost contestată legitimitatea finanțării avorturilor de către statul federal sau statele componente. S-a constituit o mișcare anti-avort, cu presiuni asupra factorilor locali de a adopta legi locale pe care pro-avorționiștii să fie nevoiți să le atace în curtea de justiție. Numirea judecătorilor la Curtea Supremă a devenit parțial o chestiune legată de opțiunea în chestiunea avortului a candidatului la funcția de judecător la Curtea Supremă. De aceea, femeile americane care susțin libertatea de alegere (femeile să aibă dreptul de a alege dacă

să păstreze copilul sau nu) au fost extrem de îngrijorate în perioada campaniei pentru alegerile prezidenţiale din anul 2000.

Manifestările grupărilor aşa-numite *„pro-life"* (pentru viaţă) au ajuns la extreme care contraziceau filosofia lor de bază: apărarea vieţii. S-au înregistrat cazuri de crime înfăptuite de prozeliţii *pro-life* în clinici unde se făceau avorturi. Pentru contracararea mişcării pro-avort (de fapt pro-alegere) s-a format organizaţia Operaţiunea Salvare[57] (mai târziu numită Coaliţia pentru Apărare Creştină[58]), ai cărei membri, alături de afirmarea unor convingeri anti-avort foarte puternice, au devenit şi autori ai unor acţiuni de hărţuire a personalului din clinicile unde se efectuau avorturi, blocând accesul în clinici, folosindu-se de bombe şi omorând (doi doctori, o recepţioneră de clinică şi un asociat al unei clinici), numind avortul „agenda satanei".

Administraţia republicană a reprezentat şi fondul resuscitării şi amplificării atitudinilor conservatoare. Phyllis Schlafly (principala opozantă a ratificării Amendamentului Drepturilor Egale, ERA, ea însăşi republicană cu veleităţi politice ratate) a regăsit un teren mult mai favorabil implementării ideilor ei: considerând că educaţia sexuală (inclusă relativ recent în curricula şcolară) era cauza pentru care adolescentele rămâneau gravide şi că feministele sunt împotriva familiei, s-a erijat în conducătoarea unei campanii „pro-familie" şi s-a alăturat eforturilor de a trece în Congres o Lege de Protecţie a Familiei. Printre altele, acest proiect includea interzicerea finanţărilor federale pentru manualele care conţineau fotografii cu femei în alte roluri decât cele tradiţionale şi anularea legilor federale împotriva abuzului împotriva copiilor şi soţiei/soţului![59]

Decada anilor '80 se dovedeşte a fi contradictorie într-un sens, dar şi o perioadă de consolidare a atitudinilor şi realizărilor legislative din decada precedentă. În orice caz, anii '80 nu au mai fost scena unei prezenţe politice zgomotoase a feminiştilor. A avut loc, în schimb, o internaţionalizare a problematicii afirmării femeilor, prin implicarea ONU şi aceasta pe fondul unei puternice mişcări din ţările dezvoltate (mai ales europene, alături de SUA) de vizibilizare a acestei problematici. Au fost înfiinţate în întreaga Europă o serie de instituţii guvernamentale menite să implementeze legile novatoare adoptate, care protejau drepturile femeilor şi afirmau drepturi egale între femei şi bărbaţi.

Feminismul a creat o tradiţie a mişcării de femei în afara politicului, înţeles în sens tradiţional. Primul val a creat o asemenea tradiţie prin mişca-

---

[57] *Operation Rescue,* în engleză.

[58] *Christian Defence Coalition,* în engleză.

[59] Tobias, 1997.

rea pentru sufragiu. O mulţime de femei casnice au fost sensibilizate de ideile lui Betty Friedan şi s-au afirmat ca forţă politică după ce s-au convins de dreptatea cauzei lor. Nici tinerii studenţi care au alcătuit substanţa mişcării de eliberare a femeilor nu fuseseră în politică înainte de implicarea lor în sprijinul idealului eliberării.

În decembrie 1989, jurnalul *Times* declara feminismul o mişcare moartă, fără speranţă. Unii au început să vorbească în aceeaşi vreme despre post-feminism, într-un mod ambiguu, considerând că perioada activismului feminist incandescent s-a terminat. Este neclar dacă post-feminismul a vrut să însemne că feminismul odată ce şi-a afirmat public crezul şi-a încheiat misiunea sau că feminismul bate în retragere. In orice caz, Gloria Steinem (scriitoare feministă militantă şi întemeietoarea faimoasei reviste feministe din anii valului doi, intitulată Mr[60]) a pus punctul pe „i" când a afirmat că atât timp cât problemele ridicate de feminism, de egalitatea în drepturi şi egalitatea de şanse, nu au fost rezolvate, nu se poate vorbi despre un postfeminism.

într-adevăr, iradierea ideilor şi emulaţia produsă de către cel de-al doilea val al mişcării de femei, a dus la o internaţionalizare a conştiinţei feministe. în ţări şi regiuni în care condiţiile nu permiseseră anterior afirmarea unor revendicări specifice femeilor, au început să apară organizaţii locale care, întemeindu-şi demersul pe Convenţii Internaţionale (adoptate în mare parte sub presiunea feminismului din lumea întâi), au obţinut reechilibrări ale relaţiilor de drept dintre femei şi bărbaţi în diferite domenii. Replicile mai mici ale valului al doilea nu au întârziat să apară în diverse colţuri ale lumii.

5. Al treilea val

Al treilea val al mişcării de femei este mai dificil de definit în comparaţie cu celelalte două, el începând în anii '90. Este şi mai dificil de spus când şi dacă s-a încheiat. în orice caz, este remarcabil că într-o lume a globalizării

[60] *„Ms"* desemnează o formulă de adresare a unei femei, fără precizarea statutului ei civil. Dacă *„Miss"* desemenază o formulă de adresare a unei domnişoare (femeie necăsătorită), *„Mrs"* se referă la o doamnă (femeie căsătorită). Formula „Ms" face imposibilă identificarea statutului marital al femeii. La bărbaţi nu exista decât formula de „Mr" *(Mister)* care nu face deloc trimitere la statutul marital al bărbatului. Inventarea formulei *„Ms"* are multiple semnificaţii: este neimportant pentru identitatea unei femei statutul ei marital, o femeie doreşte să fie tratată ca o persoană de sine stătătoare şi nu drept dependentă de altă persoană (soţul), ea are o identitate în sine independentă de faptul că e căsătorită sau nu.

coexistă femei care au drepturi egale cu bărbaţii şi femei care nici nu visează la drepturi egale, ci sunt oprimate trăind în regimuri anacronice. Un exemplu pregnant e reprezentat de femeile afgane din timpul regimului talibanilor, pentru care şi lumina zilei reprezenta un lux, nemaivorbind de accesul lor (sau mai bine zis lipsa lor de acces) la spaţiul public, la exercitarea meseriilor pe care le-au învăţat în timpul unui regim trecut, de depresiile şi sinuciderile în care sunt aruncate datorită tratamentului care li se aplică. În valul al treilea coexistă o problematică nouă şi sofisticată cu o problematică şi contexte ce ţin de valul întâi.

Al treilea val a fost adus de femeile tinere, de o nouă generaţie, nepărtaşe la mişcările anilor '60 şi '70, ci născute în acea perioadă. Problematica pe care o propune este oarecum diferită, în sensul că ea se centrează pe contracararea discriminării unor grupuri specifice şi pe combaterea unor fenomene prezente în rândul unor grupuri specifice. De pildă: accesibilitatea la servicii de sănătate a femeilor sărace, o mai bună educaţie sexuală, contracararea abuzului sexual asupra tinerilor şi tinerelor sub 18 ani,[61] soluţii de contracarare a creşterii alarmante a cazurilor de sarcină înainte de 18 ani,[62] contracararea unor boli din ce în ce mai răspândite în rândul tinerilor, cum ar fi anorexia şi bulimia. În Statele Unite au luat fiinţă o serie de organizaţii, cum ar fi: *WHAM* (sigla pentru organizaţia Acţiunea şi Mobilizarea pentru Sănătatea Femeilor), FURY[63] (Feminism Unit pentru a Reprezenta pe Tineri), *YELL*[64] (Linia de Supravieţuire a Educaţiei Tinerilor).

Reprezentantele celui de-al treilea val sunt precaute din cauza reputaţiei create de manifestările extremiste ale celui de-al doilea val, de „ură împotriva bărbaţilor", centrare îngustă pe un set de scopuri ale femeilor din clasa dominantă (albe şi din clasa mijlocie), marginalizarea femeilor minoritare şi ale celor cu venit mic. Sheila Tobias vede în această perioadă o oarecare automarginalizare a feminismului, a problematicii sale acreditate pe parcursul anilor '60 şi '70.[65] Rând pe rând, grupurile despre care se credea că sunt mai puţin oprimate au fost marginalizate până când marea diversitate care a caracterizat mişcarea în momentele sale timpurii a devenit mai curând o problemă decât o tărie a mişcării.

O importantă faţetă a celui de-al treilea val este consolidarea unor structuri de stat care promovează activ, politic, programatic drepturile fe-

[61] 8 milioane fete afectate în SUA anual.

[62] 40 de mii de fete renunţă la şcoală anual în SUA din cauza sarcinii.

[63] ***Fury*** înseamnă furie.

[64] *To yell* înseamnă „a urla".

[65] Tobias, 1997.

meilor. De asemenea, continuarea internaţionalizării şi localizarea simultană a problematicii ridicate de feminismele anterioare este o altă caracteristică. Schimbul internaţional de experienţă în ce priveşte tacticile de impunere a perspectivelor feministe în politicile publice a luat amploare. Au fost create programe internaţionale de cooperare şi transfer de cunoştinţe în domeniu şi există finanţări semnificative în această direcţie. Astfel, ţări fără o tradiţie feministă sunt incluse în această orbită şi „suroritatea" de care vorbeau mai ales radicalele din anii '70 devine o realitate internaţională.

Mişcarea de femei începută în anii '60, şi revigorată în anii '90, a fost diferită de cea de la cumpăna dintre secolele XIX şi XX pentru că a avut drept liant o doctrină, o ideologie: feminismul, cu diferitele sale curente. Unul din scopurile mişcării a fost acela de a ridica nivelul conştiinţei femeilor privind caracterul „opresiv" (cum spuneau radicalele) al condiţiilor lor de viaţă, protestul fiind îndreptat împotriva structurilor patriarhale ale ordinii sociale, economice şi politice existente.[66]

întreaga mişcare a femeilor, cu toate controversele la care a dat naştere, cu toate manifestările extreme şi contradicţiile ei interne este de admirat pentru spiritul de care a fost animată. Au fost angrenaţi femei şi bărbaţi, s-a dezvoltat un spirit de solidaritate în jurul valorii de dreptate socială şi nediscriminare între sexe. Această solidaritate pentru o cauză comună, iniţiativele venite din rândul femeilor „de rând", transformarea iniţiativelor locale într-o mişcare de masă, presiunea de jos în sus pentru adoptarea anumitor măsuri politice şi legislative şi succesele acestei mişcări au creat un precedent. Au educat mari mase de oameni, au creat un curent de opinie de masă şi o modificare ireversibilă a atitudinilor în ce priveşte relaţiile dintre cele două sexe în cultura, occidentală şi cea a ţărilor influenţate de ea. Treptat, aceste valori şi atitudini au contagiat şi alte părţi ale lumii. Această mişcare nu s-a încheiat încă ...

[66] Githens, 1994.

Mişcarea de femei din România

în România a existat în trecut o mişcare de femei. Pe alocuri mai consistentă, mai aserdvă şi mai vizibilă, alteori mai timidă. Pentru cunoaşterea ei, pentru înţelegerea fluctuaţiilor de activism, este necesară o prezentare relativ detaliată a contextelor istorice, a evoluţiei condiţiei femeilor şi a atitudinilor manifestate în societatea românească faţă de ele. De aceea, în continuare, voi prezenta aceste aspecte atât sistematic (şi tematic), cât şi istoric.

1. Condiţia femeilor în epoca modernă

Femeia fiind sătulă de rolul înjositor de roabă saupăpuşe ce-i îngăduie legile, cere a%i dezrobirea în sensul larg al cuvântului, precum au fost dezrobiţi iobagii, negrii fi ţiganii, adică egalitate cu bărbatul în faţa legilor.[1]

(Neli Cornea, 1913)

Este o întreprindere dificilă de a încerca să abordezi uniformizator condiţia femeilor pe o perioadă atât de lungă de timp. Societatea românească, stratificată, cu o numeroasă populaţie rurală, împărţită în unităţi statale distincte pentru o bună bucată din timpul la care mă refer — sunt argumente care ar putea fi aduse împotriva unei asemenea abordări. Sunt totuşi câteva coordonate esenţiale, care ţin de tratamentul diferit al femeilor faţă de cel al bărbaţilor în teritoriile româneşti şi mai apoi în România Mare şi care sunt distribuite relativ uniform în rândul femeilor de orice condiţie socială. Educaţia, statutul juridic şi drepturile civile, drepturile politice sunt câteva aspecte majore care indică o condiţie aparte a româncelor în această perioadă de timp.

Educaţie „de ambe sexe"?

Carenţele sistemului de educaţie care le defavoriza pe fete, promovate formal la nivel de stat dar şi în familii, au fost criticat de o serie de personalităţi culturale româneşti masculine, dintre care amintesc aici pe Ion

---

[1] Neli Cornea — „Ce-i feminismul?", în *Drepturile femeii,* anul II, mai 1913.

Heliade Rădulescu[2] şi George Bariţiu, care deplângea la 1853 diferenţele de educaţie între fiii şi fiicele românilor. Tinerilor bărbaţi le era oferită o experienţă socială şi o educaţie în şcoli cu deschidere spre lume care le era refuzată tinerelor fete.[3]

Pentru a avea o imagine asupra disproporţiilor şi asimetriilor este suficient să menţionez că în 1878 în România erau comune cu câte 46 de şcoli din care doar două de fete (şi 44 de băieţi)![4] O serie de personalităţi au depus eforturi susţinute pentru introducerea unui sistem de educaţie a fetelor adecvat dezvoltării lor ca fiinţe umane cu roluri sociale familiale şi publice deopotrivă. Constanţa Dunca a fost una dintre cele mai dedicate personalităţi, care a făcut multiple demersuri pentru a influenţa politica de stat în acest sens.[5] O efervescentă activitate s-a desfăşurat mai ales în a doua parte a secolului XTX. Reuniunea femeilor române din Braşov a deschis şcoli, împreună cu filialele sale, „pentru împărtăşirea fetiţelor române în panea nutritorie a culturii".[6] O serie de societăţi au fost înfiinţate pentru sprijinirea fetelor sărace, alături de ajutorarea altor categorii defavorizate (a studenţilor,[7] orfanilor, răniţilor de război ş. a.).

Cele mai încinse discuţii privind educaţia femeilor din secolul XTX au fost legate de şansele lor de supravieţuire într-o societate în care „locul lor" era văzut a fi în casă, în gospodărie şi în care nu toate femeile se puteau căsători astfel încât să intre în circuitul „mărfurilor conjugale" — din lipsă de dotă familială. Sistemul dotal a subzistat până spre mijlocul perioadei interbelice. Adela Xenopol critica modul în care erau educate fetele care „cutare lucru nu trebuie să-1 ştie, cutare anume să nu-1 facă, şi toate aceste fracţiuni dacă le adunăm vedem că ne va da rezultatul *tâmpirea".* Privarea de cunoştinţe utile, împovărarea cu interdicţii inutile contribuiau la handicaparea lor şi la lipsa lor de îndemânare în a se descurca autonom în societate.

Dacă în mediul rural progeniturile masculine aveau constant prioritate la educaţie, în defavoarea celor de gen feminine — mai ales când familiile erau

---

[2] De exemplu în *Curier deAmbe Sexe,* 1837, nr. 2: 43-48.

[3] Gazeta Transilvaniei, an XVI, nr. 15, 21 februarie 1853, în G. Bariţiu, *Scrieri social-politice,* Editura Politică, Bucureşti, 1962: 157-158.

[4] Monitorul Oficial citat în *Femeia Română,* anul I, nr. 84, 10 decembrie 1878.

[5] Un exemplu foarte bun este planul complex alcătuit de Constanţa Dunca şi adresat Domnitorului Cuza şi Camerei Deputaţilor, publicat în serial în *Amicul Familiei,* anul I, nr. 2-14, 1863. O altă pledoarie a Constanţei de Dunca a fost adresată Ministrului Cultelor şi Instrucţiunii Publice - în favoarea educaţiei fetelor şi creşterii contribuţiei statului la dezvoltarea învăţământului pentru fete *[Amicul Familiei,* an III, nr. 24-25,1865: 592-594).

[6] Mihăilescu, 2001: 99-100.

[7] De exemplu, *Reuniunea ajutatorie a doamnelor Române* din Lugoj, legalizată în 1864.

sărace şi cu mulţi copii, lucrurile nu au stat mult mai bine nici în mediul urban în domeniul educaţiei superioare. Proporţia studentelor în anul universitar 1924-1925 era de 21,88%, cunoscând o creştere până la 30,66% în 1934-1935 — cifre mult inferioare celor analoage din statele Europei occidentale, apreciază Gabriel Gherasim.[8]

Starea economică a femeilor

Prima măsură pe care guvernul ar trebui s-o ia, potrivit lui Paul Scorţeanu, este „răspândirea instrucţiunii integrale care să dea femeii o profesiune, scoţând-o astfel din sclavia-i către bărbat".[9] în genere, femeia „fiică, soţie sau mamă, [...] trăieşte numai prin bărbat, depinde de el, şi-n generalitatea exemplelor este sclava lui".[10] Aflată în serviciu, angajată în sfera publică, femeia se află şi acolo la dispoziţia exploatatorului care nu-i dă alt salariu decât strictul necesar spre a nu muri.

în conferinţa susţinută la Ateneul Român în 10 februarie 1894 cu tema „Rolul economic al femeii române", At. Popovici vorbeşte despre importantul rol jucat de femeia de la ţară: „Fără preget şi fără pretenţiuni, femeia de la ţară este stâlpul casei, stâlpul statului român".[11] în lipsa unei diviziuni sociale a muncii, ea e o maşină universală care produce tot. în acel timp societatea românească era predominant rurală, iar economia gospodăriei ţărăneşti reprezenta sursa principală de venit naţional.

în societatea românească de la sfârşitul secolului XIX, munca nu le făcea independente pe femei. Modul în care era plătită această muncă nu le asigura independenţa economică. Acest lucru a rămas valabil pentru o bună perioadă a secolului XX. Se înregistra o stare de dependenţă a femeilor din clasele de mijloc faţă de soţii lor,[12] o precaritate a independenţei femeilor în sistemul muncii salariale şi o dependenţă a economiei ţărăneşti de munca productivă a femeilor.

---

[8] Gherasim, Gabriel - „Constantin Dobrogeanu-Gherea şi Lucreţiu Pătrăşcanu - între patriarhalismul conformist al tradiţiei autohtone şi străpungerile doctrinare emancipatoare" în Bucur şi Miroiu (ed.), 2002: 250.

[5] „Starea economică a femeii", articol de Paul Scorţeanu, în *Femeia Română,* anul IV, nr. 220 din 1 ianuarie 1881.

[10] *Ibidem.*

[11] In antologia de texte — Mihăilescu, Ştefania, 2001.

[12] In condiţiile sistemului dotai al căsătoriei, soţia aducea cu sine în căsătorie o dotă care rămânea în completă administrare şi la totală dispoziţie a soţului de îndată ce căsătoria era încheiată.

Statutul lor juridic

Iată pe scurt coordonatele condiţiei juridice a femeilor în epocă:

- Conform articolului 195 din Codul Civil,[13] femeia datora ascultare bărbatului.
- Dacă femeia avea avere constituită ca dotă, administrarea ei era dată soţului, care nu dădea socoteală nimănui pentru aceasta.
- Conform articolului 199 din Codul Civil, averea femeii care nu era prevăzută în dotă, aşa-numita „parafernă", nu putea fi înstrăinată de către femeie fără acordul bărbatului.
- Femeia nu putea da în judecată şi nici nu putea fi parte în proces cu cineva fără autorizaţia soţului.
- Femeia nu putea să dea şi nici să primească bani sau alte lucruri de valoare; ea nu putea să primească sau să refuze moşteniri fără ştirea bărbatului.
- In timp ce bărbatul avea dreptul de a scoate bani din bancă, femeia nu avea dreptul de a retrage bani fără consimţământul soţului, chiar dacă ea a avut dreptul de a deschide cont fără acest consimţământ.
- Conform legii pensiilor, dacă soţul murea înainte de a împlini 15 ani vechime, soţia împreună cu copiii rămâneau fără pensie şi prin urmare, erau muritori de foame.
- Dacă femeia cerea despărţirea de soţ, legea nu-i permite să părăsească locuinţa bărbatului în timpul litigiului oricât de periculoasă ar fi fost această şedere pentru ea.
- Soţul avea drept de custodie asupra copiilor indiferent de condiţia acestuia (oricât de decăzut ar fi fost acesta).
- Femeia nu era subiect în acţiuni judiciare cu o singură excepţie: îşi putea face testamentul fără autorizaţia soţului!

Acest statut juridic precar, care consfinţea lipsa autonomiei femeilor măritate, nu era unic în Europa sau în lume la mijlocul secolului XIX. Ceea ce diferă este data la care aceste prevederi handicapante pentru femei au fost ridicate din codurile legislative. Intr-o serie de ţări occidentale cu puternice mişcări de femei, cum a fost Anglia, statutul femeilor măritate a început să se amelioreze încă din ultimele decenii ale secolului XIX. În România, abia în anii '30 ai secolului XX.

---

[13] Calypso Botez, în *Problema feminismului - O sistematizare a elementelor ei* critica Codul Civil al lui Napoleon care s-a aplicat la noi în ţară şi care reglementează familia pe absoluta autoritate a bărbatului. Acest cod, spune Botez, a făcut un pas înapoi faţă de Codul Callimachi prin care femeia măritată avea aproape aceeaşi capacitate ca şi bărbatul.

Cauza acestei condiții juridice precare a femeii române este faptul că femeile nu au luat parte la facerea legii, considera C. V. Ficşinescu la 29 martie 1898 în discursul său din Aula Universității din Iași.[14] În contextul în care citează legea engleză de la 1882 prin care femeile măritate și-au dobândit dreptul de a-și administra averea și în care se referă la ruși, unde femeia măritată avea independență de mariaj în ce privește bunurile ei, Ficşinescu propunea „să acordăm și femeilor noastre independență în căsnicie... să înlocuim regimul dotai cu cel bazat pe separația bunurilor". Iată că emanciparea civilă a româncelor nu a dus lipsă de sprijin masculin. Dar cel politic masculin cu efecte concrete a venit abia trei decenii mai târziu.

Șanse egale de afirmare socială?

Nici sistemul de educație formal, nici cadrul educativ general în care erau crescute fetele românce nu le ofereau aceleași șanse de a se dezvolta ca ființe autonome în comparație cu tinerii bărbați români. Educația era deficitară, dar nu doar ea. Șansele femeilor de a obține un loc de muncă din care să poată supraviețui erau foarte reduse.

Multe fete nu se puteau mărita din lipsă de avere. De aceea multe voci s-au pronunțat pentru înființarea de școli profesionale și deschiderea de opțiuni de carieră pentru aceste tinere. Cornelia Emilian a fost inițiatoarea înființării primei școli profesionale — considerând că aceste școli vor facilita dezvoltarea umană și emanciparea acelor fete lipsite de avere, astfel încât să-și poată croi singure un drum în viață și o carieră. In ciuda eforturilor depuse de diferite persoane, femei și bărbați, care credeau în importanța educației adecvate și a parității în educație, școlile pentru bărbați erau de departe mult mai elaborate și complete, clar superioare celor care pregăteau tinere femei.

Cornelia Emilian a avut o preocupare deosebită pentru cunoașterea de către cercuri cât mai largi a statutului femeilor considerând că femeile, care de regulă dobândeau o spoială de educație (cu câteva noțiuni de geografie și istorie, eventual o limbă străină) și cunoștințe domestice tipice (cum să facă cozonacii sau să pună murături etc.), „nu au altă însemnătate, decât a fi idealul bărbaților".[15] Maria Flechtenmacher se referea și ea la problema educației, dar mai ales la consecințele lipsei ei:

[14] *Lumea nouă,* anul IV, nr. 1122-1124, aprilie 1898.
[15] *Familia,* nr. 23 din 7/19 iunie 1887: 270-271.

> „Femeile sunt nedreptăţite pe terenul instrucţiunii, aceasta lor mai cu osebire le este prejudicios; în acelaşi timp, ele sunt asuprite pe terenul economic, şi acesta devine un pericol social, căci sclavia economică a femeii naşte oribila cangrenă socială, prostituţiunea"[16]... „cât timp femeia nu va putea să-şi susţină existenţa prin însăşi forţele şi valoarea sa reală, până atunci viciul care degradează şi prostituţiunea ce înspăimântă nu vor dispare din societăţile omeneşti."[17]

Cât despre un argument vehiculat în epocă privind problema accesului femeilor la diverse meserii şi „natura femeilor" (chipurile neprielnică instruirii, însuşirii de cunoştinţe şi accesului lor la meserii), Valeriu Hulubei scria: „Cât de nelogic e argumentul scos din natura femeii contra drepturilor ei se vede şi de aici: dacă în natură se poate citi menirea femeii, atunci la ce mai e nevoie de sancţionarea prin lege a acestei meniri?".[18]

Unul din cazurile de notorietate privind interdicţia de a-şi exercita meseria aleasă, interdicţie datorată pur şi simplu sexului ei, este cazul Ellei Negruzzi. Ea absolvise Facultatea de Drept şi voia să profeseze avocatura. Nu i-a fost îngăduit. Ca urmare, a intrat într-o serie de procese pentru a i se recunoaşte dreptul de a profesa (1915).

Eleonora Stratilescu a scris despre aceste procese. Ea citează pe unul dintre oponenţii Ellei Negruzzi în tribunal care sugera că ar fi mai util ca doamna Negruzzi să ajute învăţământul românesc[19] care are atâta nevoie de cadre. În învăţământ, atunci ca şi acum, se câştiga mult mai prost decât în avocatură. De aceea Stratilescu răspunde ironic: „Aşa e! Ce caută femeile să obţină şi ele situaţii mai bune şi nu se mulţumesc cu viaţa necăjită şi amară ?![...] Este doar «menirea femeii» să ocupe totdeauna o situaţie mai umilă şi oropsită!".[20]

Ca urmare a unei intense activităţi de promovare a drepturilor lor, femeile au început să obţină dreptul de a practica meserii înainte refuzate lor. Astfel, începând din 1914 şi femeile au dreptul să pledeze. Din 1919 femeile au putut lucra la Căile Ferate Române. Treptat, alte meserii le-au devenit accesibile.

---

16 Maria Flechtenmacher, *Femeia Română,* an II, nr. 95, 25 ianuarie 1879.

17 *Ibidem.*

18 Valeriu Hulubei — „Natura femeii", *Docbia,* anul II, nr. 5, septembrie 1897: 66-67.

19 Plătit mult mai prost decât avocatura, ca şi azi.

20 Eleonora Stratilescu — „Procesul doamnei Ella Negruzzi la casaţie", *Unirea femeilor române,* anul VII, nr.5, mai 1915.

2. Atitudini față de femei și față de emanciparea femeilor

Sfârșiți odată cu tratamentul cel copilăresc ce ne dați [,..]
de a ne săruta mâinile și a ne compara cu îngerii,
iar în absență a ne trata de paria.
(Sofia Nădejde, 1879)

Se poate remarca o continuitate în tipologia atitudinilor față de femei comparând scrieri din secolele XIX și XX. Unele cu prelungiri chiar în zilele noastre. Perioada socialismului de stat nu a făcut decât să suprime manifestarea oricărei atitudini, dar a conservat unele atitudini esențiale față de femei.

O caracterizare generală a atitudinilor bărbaților față de chestiunea emancipării femeilor duce inevitabil la termenul de „contradictoriu". Nu putem vorbi de o atitudine invariabil anti-emancipare dar nici de o angajare pentru emancipare civilă și politică a femeilor. Iată o serie de tipuri de atitudini față de femei și față de emanciparea lor.

Idolatrizare și excludere. In scrierile lui Nicolae Bălcescu găsim o clasică idealizare și stereotipizare a femeii. Ea e o ființă misterioasă, fantastică, îngerească destinată a fi centrul civilizației familiale: „Cu femeia... natura scrie în inima bărbatului".[21] Atitudine romantică prin excelență, dar în același timp nebenefică pentru femeile reale: dacă ești înger categoric nu ești om și nici nu vei fi tratată ca atare.

Ironie și descurajare. Maria Flechtenmacher spunea că în România, spre deosebire de alte țări, bărbatul „o descurajează [pe femeie], o ia în râs dacă vede că voiește să sfarăme singură crisalida care-i țineau lipite aripile inteligenței".[22] În articolul „Șicane bărbătești",[23] Sofia Nădejde scria că unii bărbați se silesc să descurajeze pe femei în a se educa și instrui, scriind varii anecdote sau articole pe seama femeilor care învață (în condițiile în care era dificil să obții instrucție ca femeie). În universități, dominate în proporție de aproape 100% de bărbați — și la catedră și în bănci, atitudinile față de femeile care doreau să aibă o șansă în viață prin educație superioară erau potrivnice și derizorii.

Indiferența și tolerarea status-quo-ului. Sofia Nădejde remarca cu luciditate că „bărbații au puterea în mână și nu voiesc a-și avea părtași noi la dânsa, știind

[21] *Foaie pentru Minte, Inimă și Uteratură,* an VIII, nr. 5, 28 ianuarie 1846: 33-34.
[22] Aprilie, 1878, într-un discurs adresat bărbaților.
[23] *Contemporanul,* anul III, nr. 8, 1883: 312-315.

că atunci va trebui să-şi micşoreze fiecare porţia lor".[24] Un băiat când trece la vârsta bărbăţiei va crede, socotind după modul de alcătuire al societăţii, că „fără nici un merit şi chiar de ar fi cel mai prost dintre bărbaţi, numai prin naştere, numai că e de parte bărbătească, va fi mai presus decât jumătate din omenire. Foarte de timpuriu băieţii încep a se crede superiori fetelor [...]".[25] Această atitudine s-a reflectat cu prisosinţă în atitudinea oamenilor politici români. Majoritatea oamenilor politici români au adoptat poziţia unui „patriarhalism al indiferenţei" în ce priveşte femeile.[26]

Femeia ca proprietate a bărbatului. Foarte controversate în epocă au fost ideile lui Napoleon Bonaparte — geniu militar cu opinii civile ultraconservatoare. În scrierile vremii sunt prezente poziţii pro-Napoleon, dominante în societatea românească francofilă. „Femeia este dată omului pentru ca să facă copii; femeia este proprietatea noastră, noi nu suntem a sa. Ea ne dă copii, noi nu-i dăm nimica. Ea este proprietatea noastră după cum arborul care ne dă fructe este al grădinarului" (Napoleon Bonaparte).[27] De unde se poate înţelege că femeia nu e om, din moment ce e dată omului ca proprietate. Aceste idei sunt reflectate din plin în Codul Civil şi legislaţia vremii care tratează femeia ca pe o proprietate, nicidecum ca pe o persoană.

Bărbaţi pentru drepturi egale. În diferite împrejurări, în medii academice sau în parlament, o serie de bărbaţi s-au pronunţat pentru acordarea de drepturi femeilor, potrivit vremurilor respective. Astfel, Paul Scorţeanu se pronunţa pentru ca:

> „Legea să recunoască femeia deopotrivă cu bărbatul şi în caz de divorţ să ţină seama de munca ei în familie; lucreze să intre femeia în tribunalul unde să aibă dreptul să apere procesele femeii, emancipeze la vot pe femeia cu titluri şi pe aceea care alături cu bărbatul, împlineşte datoria către stat, înfiinţeze ateliere unde femeia să înveţe deosebite ramuri de profesiuni cu puterile ei [...][28]."

Într-o retorică exemplară, C. V. Ficşinescu amintea poporului român că „şi femeia e om şi că, deci şi ei i se cuvin aceleaşi drepturi ca şi bărbatului".[29] Iar în conferinţa sa susţinută la Ateneul Român în 10 februarie 1894 cu tema „Rolul economic al femeii române", At. Popovici critică „sentinţa tăietoare a

---

[24] Sofia Nădejde - „Libertatea femeii în prelegerea d-lui Missir" în *Contemporanul,* anul II, nr. 18, 1882/1883: 712-717.

[25] *Ibidem.*

[26] Nicolescu-Quintus şi Pircă, 2002.

[27] Flechtenmacher, în Mihăilescu, 2001: 185.

[28] Cornelia Emilian — „Femeia în trecut şi femeia în prezent", în *Rândunica,* an I, nr. 2, februarie 1893: 49-54.

[29] *Ibidem.*

lui Napoleon I: «prefer de o mie de ori pe o femeie care dă soldaţi patriei decât pe una care să scrie cărţi»",[30] considerând că ea nu e valabilă în toate contextele. În aceeaşi conferinţă, Popovici elogiază activitatea productivă şi creativă în care femeile sunt angajate.

Eugenia de Reuss Ianculescu, într-un efort de a convinge audienţa masculină românească despre actualitatea internaţională a mişcării feministe, scria într-un jurnal al vremii că la Londra s-a format în 1912 o alianţă internaţională a bărbaţilor pentru a sprijini dreptul de vot al femeilor cu reprezentarea a 24 de ţări, „dovedind prin aceasta că mişcarea sufragistă nu-i o mişcare de *război contra bărbaţilor* şi nici o încăpăţânare a câtorva femei prea avansate şi exaltate".[31]

Vocile bărbaţilor pentru drepturi egale au fost excedate categoric de viziunea femeii ca proprietate sau de înger şi idol - reflectate în ultimă instanţă în indiferenţa publică şi politică faţă de statutul civil şi politic inferior al femeilor.

3. Idei şi activism feminist în secolul XIX şi începutul secolului XX

„Mândre matroane şi Brumoase Bice ale României, deşteptaţi-vă!"

Citind din jurnalele vremii din a doua jumătate a secolului XIX nu putem să nu remarcăm caracterul mobilizator al multor articole publicate mai ales în presa militantă pentru drepturi ale femeilor. Ceea ce frapează este amărăciunea ce transpare de multe ori din aceste mesaje, cauzată de slăbiciunea reacţiilor feminine în apărarea propriilor lor interese. Iată în continuare câteva din aceste aprecieri:

> „Dar pentru Dumnezeu mândre matroane şi frumoase fiice ale României! Deşteptaţi-vă mândria în sânul vostru, simţământul matern şi patriotic al gintei voastre! Aduceţi-vă aminte cât a contribuit femeia greacă antică la căderea primului imperiu al lumii, cât a contribuit femeia latină la ridicarea imperiului său____".[32]

Maria Flechtenmacher era nemulţumită de faptul că femeile române nu păreau să dea semne de viaţă şi nici nu păreau a avea dorinţa de a-şi mani-

---

[30] Mihăilescu, 2001:268.

[31] Eugenia de Reuss Ianculescu - „Femeia română şi politica", în *Drepturile femeii,* anul II, ianuarie şi februarie 1913.

[32] Maria Flechtenmacher — *Femeia Română,* anul I, nr. 20 din 20 martie 1878.

festa public, în mod organizat, nemulţumirile privind statutul lor în societate. „Nici un semn decisiv de viaţă nu s-a manifestat, pentru că femeile române continuă în trista şi descurajata lor indolenţă" ... „La luptă dar ... Decideţi-vă, întruniţi-vă şi lucraţi la opera de regenerare a sexului vostru".[33] Neli Cornea scria în 1898: „A venit timpul când femeia din toată lumea îşi vine tot mai mult la cunoştinţa demnităţii sale, numai noi romàncele să fim veşnic zăvorâte, osândite a târî ghiuleaua apatiei?". Dar poate cea mai dramatică şi tristă constatare este cea a Corneliei Emilian. Pentru ea femeia română este „lipsită de voinţă şi fără dragoste de sine, ea nu ştie să pună preţ pe fiinţa sa, şi nici nu-i în stare să fie ceva mai mult decât o îngrijitoare, o slugă credincioasă a omului".[35]

Ceea ce constatau aceste femei pentru sfârşitul secolului XIX pare a fi o constantă a atitudinii femeilor române însele faţă de propriul statut public — în întreaga epocă modernă şi traversând secolul XX până în zilele noastre. De aceea cuvintele Măriei Flechtenmacher sunt valabile şi astăzi ca o chemare la deşteptare!

Periodice, lucrări, asociaţii

Principalele mijloace de coagulare şi transmitere a acestor idei, înflorite pe fertilul teren al inegalităţilor sociale între cele două sexe, au fost mai întâi jurnalele. Primele scrieri pentru drepturile femeilor au aparţinut bărbaţilor, cum era şi firesc datorită poziţiei lor sociale şi educaţiei primite. *Curierul de ambe sexe* al lui Ion Heliade Rădulescu (1837) a fost un prim jurnal în aceste sens, în care Rădulescu scria „bărbaţi, nu vă plângeţi de femeile voastre, că pricina nu este într-însele, ci în cei ce le-au crescut ...". George Bariţiu, de asemenea, se pronunţa în favoarea unei educaţii egalitare în *Galeta Transilvaniei* (1853). Treptat, o serie de jurnale au fost favorabile publicării de astfel de articole (de pildă scrierile Constanţei Dunca din *Amicul Familiei* (1863) sau cele ale Sofiei Nădejde din *Contemporanul* începând cu primele numere 1881/1882). O serie de reviste şi jurnale au fost editate de femei în epocă: *Femeia Română* întemeiată de Maria Flechtenmacher (1878-1888). În *Femeia Română* au mai scris şi Paul Scorţeanu, Sofia Nădejde, Cornelia Emilian ş. a.; au fost publicate documente ale organizaţiilor sau iniţiativelor internaţionale

[33] *Ibidem.*

[34] Neli Comea - „Femeia şi civilizaţia", *Dochia,* anul II, nr. 10, februarie 1898.

[35] Cornelia Emilian într-un articol publicat în revista *Familia,* nr. 23 din 7/19 iunie 1887: 270-271.

ale femeilor. *Familia, Munca* (1889), *Rândunica* (1893), ~*Lumea nouă* (din 1894), *Buletinul ligii Femeilor* (începând din 1895) sunt alte reviste unde s-au vehiculat idei feministe, de apărarea drepturilor femeilor sau în care s-au formulat idei revoluţionare în epocă privind relaţiile dintre sexe. În 1896 este înfiinţată revista *Dochia* editată de Adela Xenopol, „menită să apere, să susţină şi să cerceteze drepturile femeii", în care a publicat şi Valeriu Hulubei. *Romănca, Unirea Femeilor Române* (1908), *Viitorul româncelor* (1912), *Drepturile femeii* (întemeiată în 1912) sunt alte jurnale în care au publicat Eleonora Stratilescu, Eugenia Ianculescu de Reuss, Neli Cornea, Adela Xenopol etc.

Alături de reviste au fost publicate şi lucrări de sine stătătoare precum cele ale Sofiei Chrisoscoleu (1863),[36] Maria Buţureanu (1913),[37] Calypso Botez (1920),[38] cu prezentări coerente de idei şi argumentaţii aferente solide. Aceste doamne au fost, de asemenea, implicate politic în asociaţiile de femei create pe parcursul perioadei la care ne referim. În noianul de organizaţii de femei care s-au înfiinţat în această perioadă, majoritatea lor fiind dedicate acţiunilor de caritate faţă de copii, de educaţia fetelor, de răniţi de război etc., se disting două organizaţii declarat politice, ce aveau drept menire apărarea şi promovarea drepturilor femeilor şi egalizarea juridică a statutului celor două sexe: Liga Femeilor din România (1894), prima organizaţie de femei din România declarat feministă şi Asociaţia pentru emancipare civilă şi politică a femeilor române, înfiinţată în iulie 1918, o adevărată unire de forţe a româncelor din toate teritoriile viitoarei Românii Mari, cu ambiţii mari de reformă nu doar a condiţiei femeilor ci de reformă socială în general.

Aceste jurnale, lucrări şi asociaţii, au reuşit să creeze curente de opinie critice la adresa legislaţiei înrobitoare a femeilor (şi mai ales a femeilor căsătorite) dar şi a ideilor care întemeiau persistenţa unor legi umilitoare pentru femei până în secolul XX. Iată în continuare o expunere a acestor „idei axiomatice" ce a ghidat acea logică legislativă. Se poate constata că aceste axiome ale gândirii sexiste, discriminatorii, s-au perpetuat în mare măsură şi până azi.

---

[36] Publicate sub titlul *Operele Doamnei Sofia Chrisoscoleu, născută Coce,* Bucuresci, Typografia Naţională a lui Ştefan Rasidescu, 1862, *veni* Mihăilescu, 2001: 56-62.

[37] Buţureanu, Maria - *Femeia. Studiu social,* Iaşi, Institutul de Arte Grafice N. V. Ştefănescu & Co., 1913.

[38] Botez, Calypso C. - *Problema feminismului. O sistematizare a elementelor ei,* Bucureşti, Tipografia Gutenberg, 1920, ^Mihăilescu, 2001: 531-537.

Femeia - inferioară bărbatului?

în lupta pentru emancipare nici un vrăjmaş nu poate fi mai fatal dezmoşteniţilor, decât prejudecata că aceştia arfi fiind inferiori clasei ce stăpâneşte lumea.
(„Crivăţi", *Buletinul Ligii Femeilor,* Iaşi, 1895)

Una din ideile şi atitudinile pregnante prezente în epocă, cum am văzut şi mai sus, era cea a inferiorităţii femeilor. Aceasta a fost una din cele mai criticate idei, cu argumente dintre cele mai pertinente. Adela Xenopol afirma în 1879 că femeia nu este inferioară bărbatului, cum încearcă unii să acrediteze. In sfârşit femeile române, credea ea, s-au deşteptat că sunt pe aceeaşi treaptă morală cu bărbaţii; căci femeia are aceeaşi capacitate şi e capabilă de aceeaşi activitate cu bărbatul.'"

Intr-un articol briliant, Sofia Nădejde pune din nou problema inferiorităţii/superiorităţii femeilor/bărbaţilor. Ea scrie despre o problemă la modă în epocă, aceea a *Creierului femeilor,* făcând trimitere la un articol cu acelaşi tidu publicat în Franţa în *La Liberte.*" Nădejde face mai întâi rezumatul articolului: „femeia e incapabilă de orice dezvoltare; oricât ar încerca să-şi dezvolte inteligenţa ea nu va reuşi; ba chiar cu civilizaţiunea ea «se tâmpeşte şi tinde către idiotism»". Argumentul articolului se baza pe ideea că există o directă proporţionalitate între greutatea creierului unei fiinţe şi inteligenţa acesteia. Se constatase că greutatea creierelor bărbaţilor era mai mare decât greutatea creierelor femeilor şi concluzia a fost imediat trasă: femeile sunt inferioare bărbaţilor fiind mai puţin inteligente întrucât creierul lor e mai uşor.

Argumentele Sofiei Nădejde sunt extrem de percutante:

- Dacă inteligenţa e funcţia materiei cenuşii atunci nu se poate trage nici o concluzie pe baza greutăţii creierelor, căci ar trebui avută în vedere greutatea materiei cenuşii.
- Greutatea nu e cea mai potrivită măsură la urma urmei: calitatea materiei cenuşii, numărul celulelor şi a polilor acestora, şi ramificaţiile lor ar trebui să fie măsura inteligenţei.
- Dacă privim comparativ cavitatea creierelor oamenilor primitivi (din timpuri străvechi) şi pe cea a creierelor omului modern constatăm o scădere de capacitate şi de volum, atât la bărbaţi cât şi la femei. Ceea ce ar însemna fie că (a) şi bărbatul regresează odată cu femeia, fie că (b) un

---

[39] Adela Xenopol publica sub numele DOCHIA în *Femeia Română,* anul II, nr. 91, 11 ianuarie 1879.

[40] *Femeia Română,* anul II, nr. I11 din 25 martie 1879.

volum mai mic indică o evoluţie [caz în care volumul mai mic al creierului femeilor ar însemna că ele sunt mai evoluate — n. a.]. Nădejde adaugă ideea că creierul e proporţional ca greutate cu cantitatea musculară pe care creierul trebuie s-o comande.

- Dacă e să judecăm inteligenţa după greutatea creierului, atunci ar trebui să spunem că unele păsări „Sai, Saimiri, Uistiti", care au un creier mai greu raportat cu trupul, sunt mai inteligente ca omul!
- De asemenea, o serie de alienaţi mintali au fost găsiţi cu creiere cântărind mai mult decât greutatea medie a creierelor bărbaţilor. Sunt ei mai inteligenţi din această cauză?

Titu Maiorescu susţinuse aceeaşi idee a proporţionalităţii dintre greutatea creierelor, inteligenţă şi superioritatea sexelor. Sofia Nădejde a răspuns şi lui Maiorescu argumentând că dac-ar fi să conteze greutatea creierului, de ce nu luăm în considerare raportul dintre greutatea creierului şi greutatea corpului?! Dacă ar fi luat în considerare acest aspect, atunci femeile ar avea mai mult creier/kilogram![41]

Adevărata problemă (socială şi politică) nu era cea a distribuţiei inteligenţei, ci cea a ignoranţei sau, în orice caz, cea a ignoranţei relative la sex/gen. „Dacă femeile sunt astăzi, nu neinteligente, ci ignorante, a cui e vina?", se întreba retoric o doamnă din epocă. Atât timp cât femeilor li se implantează prin diferite mijloace ideea că ele sunt inferioare ele vor acţiona ca şi cum ar fi inferioare — este una din ideile care au fost vehiculate: „În lupta pentru emancipare, nici un vrăjmaş nu poate fi mai fatal dezmoşteniţilor, decât prejudecata că aceştia ar fi fiind inferiori clasei ce stăpâneşte lumea".[42] Li s-a spus femeilor că sunt inferioare bărbaţilor şi ele au plecat capul, au devenit ascultătoare...

Femeia nu poartă pecetea inferiorităţii sale din naştere. Ea apare ca inferioară datorită condiţiilor în care trăieşte şi se dezvoltă. Pe de altă parte, cum spunea Adela Xenopol: „fie un bărbat destul de mărginit, el în virtutea sexului cu niţică protecţie sau situaţie politică, va ajunge departe, pe când o femeie, fie ea un geniu şi nu va dobândi decât profesoratul, şi acela până la şcoli secundare".[43] Această remarcă este extrem de binevenită ca preambul al chestiunii referitoare la inegalităţi sociale.

---

[41] *Contemporanul,* anul I, nr. 24, 1881/1882: 873-881.

[42] „In chestia inferiorităţii" în *Buletinul Ligii Femeilor* (secţiunea Iaşi), anul I, nr. 5, octombrie 1895 - articol semnat „Crivăţi".

[43] Adela Xenopol în articolul „Drepturile Femeii", în *Dochia,* anul I, nr. 3, iulie 1896.

Inegalități sociale

Femeile învățate din epocă cunoșteau cele mai noi și mai înaintate scrieri din epocă. Lucrarea *The Subjection of Women [Subordonarea Femeilor)* a lui John Stuart Mill era cunoscută în anumite medii intelectuale românești. Sofia Nădejde se ralia ideii lui J. S. Mill: raportul femeii față de bărbat este acela de la vasal la senior, doar că (spune ea) „femeia este supusă la mai multă ascultare decât vasalul".[44] Și asta datorită statutului ei consfințit juridic și social. Femeia trebuie să urmeze pe bărbat oriunde vrea acesta, inclusiv într-un loc contrar sănătății ei. Ea nu poate intenta vreun proces fără consimțământul bărbatului, nu poate aliena sau ipoteca proprietate fără consimțământul soțului, iar tatăl singur are autoritate asupra copilului până la majorat. Apare clar că femeile din clasa de mijloc o duceau mai rău din punctul de vedere al statutului și libertății lor decât alte clase, nelegate de sistemul dotai.

Nu doar legile trebuiau schimbate ci și mentalitatea oamenilor în ce le privește pe femei. Educația reprezintă o piatră e încercare în acest sens. Pentru Sofia Nădejde, argumentul că femeilor trebuie să li se dea educație pentru a fi mame bune și întrucât altfel ar fi lipsite de simțul dreptății este irelevant. „Și cei vechi dădeau educație înaltă unor robi care să le crească odraslele".[45] Această mentalitate ne aduce aminte de ideile lui Napoleon, pentru care femeia e o proprietate și trebuie tratată ca atare. Ea este bună ca mamă, doar și de aceea ea trebuie educată ca să dea fii destoinici patriei. „Trebuie să se dea femeii instrucție pentru că e om, pentru că e semenul bărbatului. E numai o perioadă a vieții în care femeia e mamă și ar fi nedrept ca restul vieții să și-1 petreacă într-o neștiință dobitocească."[46]

Una din chestiunile cele mai dezbătute în epocă era aceea a copiilor naturali abandonați sau care rămâneau la mamă și aceea a căutării paternității. Atât de pregnant era resimțită această problemă încât o vom regăsi și în anumite platforme politice la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX. Legile impuneau femeii datoria de a avea grijă de copil în timp ce tatăl natural nu avea nici o îndatorire: „Pe femeia care-și leapădă copilul, legea o pedepsește, iar pe tatăl denaturat îl ocrotește și parcă în râs, îl numește tată natural".[47] Legea asuma în mod implicit că este de datoria absolută a femeii să aibă grijă de copil; ba mai mult, că este „vina" femei de a fi rămas gravidă,

---

[44] „Starea femeilor și mijlocul prin care se vor putea emancipa", *Femeia Română,* anul II, nr. 122, 31 mai 1879.

[45] Sofia Nădejde - „Studentele" în *Contemporanul,* anul V, nr. 11 mai 1887: 477 - 479.

[46] *Ibidem.*

[47] *Lumea Nouă Literară și Științifică,* seria a Il-a, anul I, nr. 21 (338), 30 octombrie, 1895.

ea fiind aceea care se poate abţine de la dorinţa sexuală, în timp ce bărbatul în mod absolut nu se poate abţine şi este privat de orice vină atunci când femeia rămâne gravidă. „Este logic, scrie Neli Cornea, ca femeia [considerată - n. a.] inferioară să reziste tentaţiilor, pe când bărbatul [considerat — n. a.] superior nu e constrâns să practice virtutea?"[48]

Cel mai frumos şi cuprinzător gând privind egalitatea socială l-am regăsit în scrierile Eugeniei de Reuss Ianculescu: „Egalitatea socială vine de la sine atunci când femeia româncă, care nu e inferioară celor din alte ţări, se va hotărî să-şi arunce orientalismul care i-a ucis nu numai independenţa voinţei, hotărârea energiei, dar şi pe cea a judecăţii".[49]

4. Activitatea politică pentru drepturi ale femeilor

Femeia din popor n-are conştiinţă de valoarea sa de om.

(Document al Ligii Femeilor din România, 1894)

Revendicări

Revendicările femeilor române au fost similare cu cele ale femeilor din lumea civilizată occidentală, doar că multe din revendicările româncelor s-au realizat mai târziu sau mult mai târziu (ca în cazul dreptului de vot), în comparaţie cu surorile occidentale. Femeile din elita românească şi transilvană erau la curent cu evenimentele internaţionale, acestea fiind discutate în presa feminină. De pildă, Congresul Internaţional al Femeilor, desfăşurat la Paris, iulie-august 1878 a fost relatat pe larg în revista *Femeia Română.*

Liga Femeilor din România a fost prima organizaţie de femei din România declarat feministă, care afirma în statutul său că „în lupta pentru existenţă locul pentru femeie este prea restrâns" (1894). Ea a fost înfiinţată, printre altele, pentru că:

- femeii nu i se dă gratuit instrucţiune îndestulătoare ca şi bărbatului, „statul nu-i dă liceu şi ea e silită să se instruiască pe spezele ei, pentru a putea urma la Universitate";[50]
- femeia chiar dacă termină Universitatea şi obţine aceleaşi tiduri ca şi bărbatul, e pusă în imposibilitatea de a-şi exercita meseria;[51]

48 Neli Cornea, „Căutarea paternităţii" în *Romănca,* anul I, nr. 11 şi 12, 1906.

49 Eugenia de Reuss Ianculescu - „Drepturile femeii" în *Drepturile femeii,* anul I, nr. 7, iulie 1912.

50 *Statutele Ugii Femeilor din România,* 1894.

- legea pune pe femeia măritată „în rândul minorilor și al intercucțiilor";
- legea nu ține cont de munca femeii acasă și în caz de divorț sau deces al bărbatului, femeia rămâne pieritoare de foame dacă nu are copil din acea căsătorie;
- munca manuală e considerată o înjosire (adică inclusiv munca desfășurată acasă de către soții).

Corespunzător, scopul Ligii era de a scoate femeile clin rândul minorilor și al interdicțiilor; de a pune pe femeie în societate la nivelul ce i se cuvine; de a le ajuta să-și câștige „neatârnarea economică"; de a le înlesni îmbunătățirea stării lor culturale; de a le oferi un câmp mai deschis pentru activitatea femeilor întru asigurarea existenței lor.[52]

Și mai articulate regăsim o serie de revendicări, în set lărgit și concret, în formularea Eugeniei Ianculescu de Reuss din 1912:

- Modificarea codului civil ... mai ales în ce privește condiția juridică a femeii.
- îndepărtarea incapacității civile a femeii.
- Relativ la copii, drepturile mamei egale cu ale tatălui.
- Căutarea paternității.
- Extinderea drepturilor femeilor relativ la tutelă și dreptul de face parte din consiliul de familie.
- Suspendarea prostituției legale.
- Independența economică a femeii măritate.
- Aplicarea principiului „la muncă egală salariu egal".
- Admiterea femeilor în profesiunile liberale de avocat, notar etc.
- Admiterea femeilor comersante la camerele și tribunalele de comerț.
- Admiterea femeilor în învățământul universitar superior, în funcția de directoare de spitale.
- Admiterea femeilor în corporații, societăți de administrație, binefacere, caritate și asistență publică.[53]

[51] Vezi cazul Ellei Negruzzi într-un paragraf anterior. De asemenea, sunt citate cazuri de femei absolvente de medicină la Paris și cărora, reîntoarse, nu li s-a dat voie să participe la concursuri pentru ocupare de post „fiindcă femeile nu au drept de vot", în „Un drept uzurpat al femeii", în *Dochia,* anul I, nr. 6, octombrie 1896: 74-75 [n. a.].

[52] *Statutele Ligii Femeilor din România,* Iași, Tipografia Evenimentul, 1894.

[53] Eugenia de Reuss Ianculescu — „Drepturile femeii", în *Drepturile femeii,* anul I, nr. 7, iulie 1912.

Eugenia de Reuss Ianculescu adaugă ulterior la cele 12 puncte de revendicări, un al 13-lea: evaluarea în bani a lucrului soţiei în gospodărie. Iar Neli Cornea adaugă şi drepturile politice.

încă din 1894, Moţiunea celui de-al doilea Congres al Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România votată în unanimitate conţinea următoarele:

„Congresul [...] având în vedere că femeii general vorbind, îi sunt închise toate mijlocele de a-şi manifesta voinţa şi de a trăi în mod cinstit, [...] declară că va lupta pentru:

1. absoluta egalitate între bărbat şi femeie în ceea ce priveşte exercitarea tuturor profesiunilor fie liberale, fie manuale, precum şi în privinţa instrucţiunii;
2. egalitatea drepturilor politice şi civile dintre femeie şi bărbat;
3. principiul «la muncă egală, salariu egal»;
4. alcătuirea de legi protectoare a muncii femeii în ateliere şi fabrici".[54]

O situaţie specială au avut-o femeile din Transilvania, în măsura în care primordiala lor revendicare era să poată comunica şi acţiona împreună cu surorile lor din România, în condiţiile în care autorităţile maghiare le controlau strict activitatea. Demersurile Reuniunii femeilor române din Braşov din anii de la cumpăna secolelor XIX şi XX de a avea membri din afara Transilvaniei (din România) au fost zădărnicite de către ministerul de interne maghiar.[55]

Printre mijloacele utilizate de românce pentru satisfacerea revendicărilor lor se găsesc: întruniri şi conferinţe publice, publicarea în jurnale a petiţiilor şi listelor de revendicări, petiţionarea către Camera Deputaţilor şi Senat. De pildă, Liga Femeilor din România a trimis o petiţie Adunării Deputaţilor cerând ca femeile măritate să iasă din statutul de minore şi să li se recunoască dreptul de a-şi administra singure averea — fapt consemnat în documentele Camerei Deputaţilor din anii 1895/1896.[56] Acţiunea intervine la mai bine de 10 ani de când în Anglia femeile obţinuseră deja acest drept după îndelungate lupte şi dispute. In România, statutul femeilor măritate s-a ameliorat doar începând cu anii '30 ai secolului XX, desăvârşindu-se doar cu prima constituţie comunistă.

---

[54] *Munca,* an V, nr. 9, 24 aprilie 1894.

[55] Mihăilescu, 2001: 410-415.

[56] Dezbaterile Adunării Deputaţilor, sesiunea 1895/1896, şedinţa din 5 martie, 1896: 463.

Drepturi politice

Cel mai controversat punct de pe agenda organizațiilor de femei a fost cel referitor la dreptul de vot al femeilor. Nimic nou sub soare, întrucât în alte țări nu numai că a fost o chestiune controversată, dar au fost create organizații antisufragiste, manuale anti-sufragiu, iar sufragetele au fost nevoite să recurgă la acțiuni-șoc pentru a atrage atenția asupra problemei lipsei de drepturi politice a femeilor.

Eliza Popescu spunea, în cadrul unei Conferințe citite la Reuniunea Ligii Femeilor din Iași (1898) că femeile au nevoie de dreptul de vot pentru a îndrepta deficiențele legale care le nedreptățesc. Eliza Popescu este poate prima militantă la care întâlnim răspicat importanța dreptului de vot pentru femei. Ea arată că: „În diferite părți ale lumii civilizate femeile au drepturi — asupra averii, ba în America și drept de vot [în anumite state, și limitat încă, dar aveau — n. a.]. Și numai la noi, în România, ideea de emancipare, dorința de egalitate a drepturilor politice cu a bărbaților, e privită ca o ușurătate, o vanitate, o răscoală trecătoare și neîntemeiată, făcută cu intenția de a te impune, a te distruge, a-ți face vază [...]".[57]

Și Eleonora Stratilescu considera că revendicările femeilor nu pot fi soluționate fără drepturi politice ale femeilor. Adela Xenopol a cerut, prin intermediul publicației *Viitorul Româncelor,* să se acorde dreptul de a vota „deocamdată tuturor femeilor care se bucură de aceleași funcții și deci drepturi ca și bărbaților. Celelalte vor intra pe rând după dreptul câștigat".[58] Societatea Drepturile femeii, înființată în 1911, cu sediul la București, deschisă deopotrivă femeilor, bărbați, și persoanelor din străinătate, includea în scopul societății obținerea de drepturi politice.[59] Societatea s-a afiliat la Alianța internațională feministă *(Women suffrage).*

Au avut loc dispute și în Parlament. Astfel, deputatul Lascăr Costin contrazicea opiniile deputatului Furculescu care afirmase: „nu dau femeilor dreptul să se amestece în alegerile comunale unde se discută interesele noastre". Lascăr Costin considera încă din 1878 că dacă:

> „În timpul romanilor femeia era considerată ca *res,* lucru, astăzi că suntem intrați într-o eră nouă, femeia nu mai este considerată ca lucru, ci ca parte integrantă a omului. [...] D-lor, să nu fim egoiști, să

---

[57] Supliment la *Buletinul Ligii Femeilor,* 1898.

[58] Adela Xenopol - „Viitorul româncelor", în *Viitorul româncelor,* anul I, nr. 1, ianuarie 1912.

[59] Punctul (m) din paragraful „Scopurile societății" stipulează „Egalizarea femeii cu bărbatul pe teren politic *Dreapturilefemeii,* anul II, iunie-august 1913.

nu lăsăm toată viaţa politică numai pentru noi, să deschidem femeii această cale cel puţin la alegerile comunale."[60]

E vorba aici de dreptul femeii divorţate sau văduve care ar avea „interese comunale", fiind mame şi reprezentând defunctul în administrarea averii. Deputatul Furculescu afişase temerea, ca de altfel şi alţi mulţi deputaţi, că dacă femeile (singure, divorţate, văduve) ar obţine dreptul de vot la nivel comunal, ele ar divorţa!

Participarea politică a femeilor în vederea afirmării drepturilor lor s-a înteţit în perioada din preajma izbucnirii primului război mondial. Petiţionarea succesivă a Camerei Deputaţilor a fost modalitatea principală aleasă de femeile române. Una dintre petiţii, a femeilor din Iaşi,[61] a fost înaintată în 1914 prin Adela Xenopol. O nouă petiţie a unui mare număr de femei române din clasa înstărită şi educată a societăţii 1-a însărcinat pe senatorul D. P. Bujor să pună problema în Senat în numele lor. „Rolul pe care femeia română îl îndeplineşte în aceste timpuri legitimează cererea de drepturi civile şi politice depline" [din textul petiţiei — n. a.] ... „Se zice că femeia guvernează. Ei bine, dacă e aşa atunci de ce să nu i se recunoască aceasta şi în mod legal?"[62]

Asociaţia pentru emancipare civilă şi politică a femeilor române[63], înfiinţată în iulie 1918, cu membre fondatoare din toate teritoriile româneşti, a înaintat memorii succesive Parlamentului. Anterior înfiinţării sale oficiale, *Asociaţia* a organizat întruniri publice pentru drepturi civile şi politice la Iaşi în vara anului 1917, apoi din nou în 1918. Un gest politic deosebit aparţine Reginei Maria care a acordat la 18 iulie 1919, o audienţă delegatelor Asociaţiei pentru emancipare civilă şi politică. În cadrul acestei audienţe, Regina Maria a declarat că „este părtaşă a dreptului de vot pentru femei şi a îmbrăţişat cu căldură mişcarea femeilor din România pentru emancipare".[64]

Intre 1919-1920, secţiunea din Bucureşti a asociaţiei a organizat un ciclu de conferinţe publice la Ateneul Român, în cadrul căruia au vorbit şi personalităţi masculine ale vieţii publice româneşti ca: Nicolae Iorga, Vasile Goldiş, I. G. Duca şi alţii. Totuşi, nici unul dintre partide nu a afişat vreo preocupare programatică în acest sens. Astfel, dreptul de vot la nivel local a fost obţinut de către femei în 1929 în timpul guvernării ţărăniste, beneficiind de simpatia lui Iuliu Maniu. Dreptul de vot la nivel naţional a fost acordat de

---

[60] Sesiunea 1878/1879 - Dezbaterile Adunării Deputaţilor, şedinţa din 2 decembrie 1878: 7532.

[61] *Viitorul româncelor,* anul III, nr. 4, aprilie 1914.

[62] Dezbaterile Senatului, sesiunea ordinară 1916-1917, şedinţa din 16 iunie 1917.

[63] *Asociaţia pentru emancipare civilă şi politică a femeilor române.* Iaşi, Tipografia Dacia, 1918.

[64] Botez, 1920.

către Carol al II-lea în 1939, dar nu a fost exercitat decât cu prilejul alegerilor contrafăcute din 1946.

Este sesizabilă, luând în considerare demersurile făcute, o anumită reticență a femeilor legată de temerea de a nu fi socotite necuviincioase, nesupuse, cum „nu se cuvine", „nelalocul lor." Persistă teama de a nu fi înțelese greșit, susceptibilitatea alimentată de mentalitatea prevalentă în societate, care anatemiza încercările de afirmare politică a femeilor, suspiciunea și agresivitatea de care ele erau înconjurate. „Repetăm de teama de a nu fi rău înțeleși — că sufragiul femeiesc nu e scopul final al feminismului; ci numai un mijloc și numai începutul datoriilor multiple ce-l va atrage după el", scria Maria C. Buțureanu. „În orice caz domnia clandestină a papucului și a fustei nu mai este de tolerat; domnia pe față a dreptății trebuie să le ia locul."[65]

5. Mişcarea de femei în perioada interbelică

Fără a avea o prezență publică cu adevărat proeminentă, mișcarea de femei din România s-a maturizat odată cu experiențele dobândite în perioada antebelică. Activitatea s-a axat pe aceleași coordonate ale obținerii de drepturi civile și politice, cu atât mai mult cu cât în alte țări acestea au fost împlinite. Organizațiile de femei au început să se coordoneze, astfel că în 1921 ia ființă Consiliul Național al Femeilor Române — forum de anvergură națională, al cărui scop era de a „stabili o legătură de solidaritate între diferitele societăți feminine și feministe [...] în scopul de a servi în modul cel mai puternic statul, familia și cauza feminină".[66]

Se organizau întruniri ale femeilor, unde erau rostite cuvântări în sprijinul revendicării de drepturi civile și politice. O serie de femei s-au făcut remarcate: Alexandrina Gr. Cantacuzino, Calypso C. Botez, Elena C. Meissner, Maria M. Pop ș. a. Activitatea lor a fost mai intensă în perioada care a precedat adoptarea Constituției din 1923. Se dorea adoptarea prin constituție a acestor drepturi, aducându-se ca argumente schimbările produse în vestul Europei, dar și promisiuni făcute pe pământ românesc. Calypso Botez invocă într-una din prelegerile ei Adunarea de la Alba Iulia din 1918 care „a înscris pentru femeile ardelene omagiul acordării drepturilor depline civile și politice".[67]

---

[65] Buțureanu, 1913.

[66] Mihăilescu, 2002: 40.

[67] *Ibidem:* 264.

Partidele politice şi politicienii români au avut în mod constant poziţii ezitante şi ambigue în ce priveşte problemele ridicate de mişcarea de femei. Astfel, Take Ionescu susţinea emanciparea civilă, dar avea rezerve în ce priveşte emanciparea politică, iar I. G. Duca admitea în principiu emanciparea femeilor, dar evita promisiuni angajante pentru liberali, Vasile Goldiş era de acord cu egalizarea drepturilor celor două sexe, iar Iuliu Maniu avea o poziţie inconsecventă.[68] Totuşi, Maniu a fost cel care a sprijinit adoptarea legii prin care femeile au obţinut drept de vot la nivel local în 1929. Nicolescu-Quintus şi Pircă fac o caracterizare şi mai drastică a poziţiei politicienilor români faţă de emanciparea civilă şi politică a femeilor atunci când scriu că majoritatea oamenilor politici români au adoptat poziţia unui „patriarhalism al indiferenţei" în ceea ce priveşte femeile.[69]

Acest patriarhalism este vizibil şi din încetineala cu care s-au produs schimbările legislative ulterioare adoptării Constituţiei din 1923. Emanciparea civilă parţială a femeilor măritate s-a produs abia la nouă ani după aceea, prin adoptarea Legii privind ridicarea incapacităţii femeii măritate de a sta în justiţie (şi de a contracta) adoptată în 1932.[70] Abia prin Constituţia din 1948 a fost suprimată autoritatea maritală, a fost consfinţită egalitatea în drepturi a tuturor cetăţenilor fără deosebire de sex şi adoptat principiul „la muncă egală salarizare egală".[71]

Climatul intelectual din perioada interbelică nu a fost în genere favorabil drepturilor femeilor şi afirmării lor. Dimpotrivă. Se poate remarca totuşi că ideile provenite din stânga eşichierului politic au fost mai generoase în comparaţie cu dreapta românească, în genere tributară tradiţionalismului. Iată ce scrie unul din reprezentanţii dreptei, Emil Cioran: „Femeile sunt nişte nulităţi simpatice. Cu cât te gândeşti mai mult la ele, cu atât le înţelegi mai puţin. [...] [FJemeia poate fi o salvare vremelnică pentru aceia care trăiesc pe culmi, deoarece [...] contactul cu ea înseamnă o întoarcere spre voluptăţile naive şi inconştiente ale vieţii".[72] Unele dintre scrierile lui Mircea Eliade, de

---

[68] Câncea, 1976: 100.

[69] Nicolescu-Quintus şi Pircă, 2002.

[70] Câncea, 1976: 125.

[71] *Ibidem:* 152.

[72] Fragmentul complet: „Femeile sunt nişte nulităţi simpatice. Cu cât te gândeşti mai mult la ele, cu atât le înţelegi mai puţin. Este un proces analog cu acela care te reduce la tăcere din ce gândeşti mai mult asupra esenţei ultime a lumii. Dar pe când aici rămâi înmărmurit în faţa unui infinit indescifrabil, în cazul femeii nulitatea îţi pare un mister, când ea nu este în fond decât nulitate. Pe lângă satisfacerea nevoilor sexuale, singurul sens al femeii în lume pare acela de a da prilej bărbatului să scape temporar de presiunea chinuitoare a spiritului. Căci femeia poate fi o salvare vremelnică pentru aceia care trăiesc pe culmi, deoarece fiind extrem de puţin dezintegrată de viaţă, contactul cu ea însemna o întoarcere spre voluptăţile naive şi

pildă, abundă în valorizări negative la adresa femeii şi a feminităţii. Iată unul din mesajele fundamentale transmise de istoricul religiilor în aceste scrieri: „dacă vrei să devii un adevărat reprezentant al noii elite cultural-politice, *atunci fii tot ceea ce nu este feminin sau feminizat'.*

Cu referire la această denigrare a femeii, prin publicarea articolelor şi eseurilor lui Eliade în presa de larg tiraj, Nicolescu-Quintus şi Pircă apreciază că ea are: „repercusiuni directe asupra problematicii de ansamblu a mişcării feminine... prin aceea că ambalajul ideatic ce însoţeşte misoginismul lui Eliade are o formă persuasivă direct îndreptată către convingerea şi atragerea de prozeliţi, astfel influenţând convingerile social politice ale unei mari părţi a tinerimii române... favorizând răspândirea concepţiilor negative legate de sexul opus la nivelul maselor largi".[73]

Intr-un alt ton, dar pe aceeaşi lungime de undă cu Eliade, „Căpitanul" mişcării legionare, Corneliu Zelea Codreanu, declara: „Eu consider cea mai mare glorie la care poate să aspire o femeie, gloria de a fi Mamă".[74] întreaga mişcare legionară, ca şi cea naţional-socialistă sau ca şi cea fascistă au considerat că locul femeilor este acasă, în spaţiul domestic. Acela este domeniul în care ele pot excela şi orice ieşire în spaţiul public este o transgresare nepermisă de „natura lor". „Femeia trebuie să dea ascultare. în ceea ce priveşte rolul ei în stat, eu sunt împotriva oricărui feminism", spunea Mussolini. „Sloganul «emanciparea femeilor» a fost inventat de intelectualii evrei. Dacă lumea bărbatului trebuie să fie Statul, ... locul femeii este într-o lume mai mică. Fiindcă lumea ei este soţul ei, familia ei, copiii ei şi casa ei", spunea Hider.[75]

Feministele din România au avut şi o activitate internaţională destul de activă. De remarcat că la congresul feminist de la Roma din 1923, ele şi-au reunit forţele cu feministele din Cehoslovacia, Polonia, Iugoslavia şi cu asentimentul bulgăroaicelor şi grecoaicelor au înfiinţat Mica înţelegere Feminină. Rostul acestei Mici înţelegeri era de colaborare şi susţinere reciprocă. Prima conferinţă a acestei alianţe a avut loc la Bucureşti între 2-6 noiembrie 1923.

Organizaţional vorbind, în România interbelică au funcţionat multe organizaţii de femei care, ca şi azi, aveau primordial scopuri caritabile. Totuşi, unele aveau scopuri legate de drepturile femeilor. Cele mai active în sensul unor cerinţe tranşante au fost cele influenţate de către ideologiile de stânga. Una dintre acestea a fost Frontul Feminin constituit în 1936. Printre semnatarele declaraţiei de înfiinţare s-au numărat Sofia Nădejde şi Lucia

---

inconştiente ale vieţii". (Emil Cioran, *Pe culmile disperării.* Bucureşti: Humanitas, 1990).

[73] Nicolescu-Quintus şi Pircă, 2002: 183.

[74] *Apud* Nicolescu-Quintus şi Pircă, 2002: 193.

[75] *Apud* Nicolescu-Quintus şi Pircă, 2002.

Sturdza-Bulandra.[76] Scopurile constituirii sale erau maximale în sensul drepturilor civile şi politice ale femeilor. O altă iniţiativă, de astă dată centrată pe dobândirea drepturilor politice, a fost Gruparea Naţională a Femeilor Române — înfiinţată în 1929 cu scopul de a pregăti „politiceşte pe femeia română, astfel încât să-şi câştige egala îndreptăţire politică în stat".[77]

În 1929 a fost făcut un pas înspre emanciparea politică a femeilor prin adoptarea Legii pentru organizarea administraţiei locale, prin care femeile de o anumită condiţie (absolvente de învăţământ secundar, normal sau profesional, funcţionare sau văduve de război) primeau dreptul de vot la alegerile comunale, municipale, judeţene. Abia o decadă după aceea, în 1939, prin contribuţia directă a regelui Carol al II-lea, femeile primesc drept de vot prin lege pentru alegeri parlamentare. Dar nici prin legea electorală din 1939 femeile nu puteau fi alese, ci doar vota.[78] Acest drept a fost pentru prima dată fructificat abia în 1946 — cu prilejul alegerilor a căror validitate a fost îndelung discutată. În 1938 Carol al II-lea decretase dizolvarea partidelor politice şi a asociaţiilor constituite pentru propagarea idelor politice. Aici sunt incluse şi organizaţiile feministe care pledaseră pentru dreptul de vot acordat femeilor. Dar Carol înfăptuieşte în plan legal principalul obiectiv politic al româncelor. Având în vedere incoerenţa opiniilor partidelor politice privind drepturile politice ale femeilor ca şi inconsecvenţa lor în a urmări legalizarea lor, pe fondul unor idei defavorabile venite din dreapta spectrului politic şi intelectual, cum am văzut, iată că abia în perioada dictaturii regale se legalizează un deziderat de decenii al mişcării de femei. Dar abia Constituţia din 1948 prevede interzicerea discriminării de gen — adică incorporează expresia „fără deosebire de sex" — şi consfinţeşte dreptul femeilor de a fi alese în adunări reprezentative (consilii locale şi parlament).

Războiul, absenţa unui cadru legal care să permită existenţa organizaţilor militante pentru drepturi ale femeilor (organizaţii inerent politice, având scopul de a schimba cadrul legislativ şi a afirma macrogrupul social al femeilor ca o forţă politică), au făcut ca elementele unei mişcări de femei, prezente în perioada interbelică să se disipeze. Dictatura regală marchează sfârşitul mişcării de femei din România, chiar dacă în timpul ei au fost luate măsuri favorabile femeilor. Acelaşi lucru se va întâmpla şi în perioada comunistă (sau, aşa-zis comunistă) când o serie de deziderate ale mişcărilor de femei din ţări occidentale au fost legalizate de sus în jos, fără o contribuţie efectivă a marii mase de beneficiare ale acestor măsuri.

---

16 Câncea, 1976: 116.

77 Ştefănescu, 2002: 319.

78 Anterior era nevoie de două treimi din Parlament pentru a vota o lege care să dea drept de vot femeilor. *Vein* Gheonea şi Gheonea (2), 2003.

6. Statul socialist și absența oricărei mișcări

Desigur, este vorba aici despre absența unei mișcări autentice a femeilor, pornite de jos în sus. Pentru că organizații de masă, mobilizare și acțiuni vizibile la nivelul întregii țări au fost evidente pe parcursul întregii perioade așa-zis comuniste. Dar acestea au fost trecute sub controlul partidului unic, care a monopolizat treptat viața politică din România. Acțiunile civice, care să exprime nevoile și interesele diferitelor categorii de femei și care să fie organizate de jos în sus prin însăși inițiativa femeilor, au fost descurajate — la fel ca orice alte mișcări și acțiuni civice care scăpau controlului de partid.

Un rol distinct în această „confiscare" l-au jucat măsurile legislative și administrative care veneau în întâmpinarea unor revendicări preexistente. Un prim pas l-a reprezentat acordarea dreptului de vot și dreptului de fi votate în toate forurile politice la nivel local și central, prin Constituția din 1948. Același document fundamental consfințea eliminarea oricăror discriminări în drepturi, menționând explicit criteriul de sex (gen) — o noutate în peisajul legislativ românesc de până atunci. În 1948 a fost înființată, sub îndrumarea Partidului Muncitoresc, Uniunea Femeilor Democrate — organizație de masă care viza mobilizarea femeilor, formal situată în afara organizației de partid. Abia în 1957 UFDR este preluată sub aripa partidului unic, sub noua denumire de Consiliul Național al femeilor (CNF).[79] Prin această acțiune se dorea subordonarea oricărei inițiative legate de interesele femeilor partidului unic. Totul trebuia controlat și dirijat de către partid, orice poziții ideologice trebuiau să se înscrie în cadre bine cunoscute și acceptate de partid. Mobilizarea de masă a femeilor de sus în jos a luat locul diversității de organizații de femei și mobilizării diferitelor segmente ale acestui grup macrosocial din perioada interbelică. Mișcarea femeilor în forma ei autentică, cu slăbiciunile și imperfecțiunile ei, a fost ucisă. Perversitatea tacticii bazată pe principiul „vjL dăm drepturi, proclamăm egalitatea, dar vă subordonați imperativelor de partid" și-a arătat colții mai târziu - e suficient să menționez aici adoptarea noii politici demografice la scurt timp după venirea lui Ceaușescu la conducerea partidului, întruchipată prin decretul de interzicere a avorturilor din 1966.

Există simiUtudini între macrogrupul social al femeilor și alte grupuri sociale în ce privește suprimarea posibilității mobilizărilor de jos în sus, fără controlul partidului. Dar ce este particular pentru cazul grupului femeilor este că au „sărit" dintr-o dependență (consfințită prin legi — reamintim că

---

[79] „Plenara CC al PCR din 30 iunie-3 iulie 1957 a hotărât ca mișcarea de femei să treacă sub conducerea directă a partidului...", în Câncea, 1976: 155.

ameliorarea semnificativă a statutului femeilor măritate s-a produs abia în 1932, iar emanciparea de autoritatea maritală abia după război) într-alta: dependenţa de statul socialist. S-a produs o continuare a unui patriarhat al soţilor şi taţilor cu un patriarhat al statului unic muncitoresc. Iar acest patriarhat s-a instaurat cu măsuri pozitive (formal vorbind) pentru femei, cum ar fi cele din Constituţia din 1948. Şi a şi continuat în acelaşi ton. Pentru că în România, o serie de măsuri ce ţin de statutul femeilor în societate, de bunăstarea lor, au fost luate de către acest nou patriarh: statul socialist. Un exemplu: accesul egal la educaţie al bărbaţilor şi femeilor, care a fost transpus în fapt pe parcursul noului regim. Sigur că aceste măsuri luate au fost permanent incluse în propaganda de partid şi utilizate pentru a legitima regimul însuşi. O serie din aceste măsuri luate au fost manipulate politic într-un mod mai pervers: de pildă campania de promovare a femeilor în politică din anii '70, menită să legitimeze ascensiunea politică a Elenei Ceauşescu.[80]

Este interesant de remarcat o anumită asemănare între atitudinile naţionalismului interbelic faţă de femei şi noului lider de partid de la mijlocul anilor '60, Nicolae Ceauşescu. El „a privit femeia aproape exclusiv din perspectiva funcţiei sale reproductive şi a profesiunii sale materne", femeia ca „muncitor productiv, reproductiv şi educator".[81] Chiar în broşura Consiliului Naţional al Femeilor din 1966, este prezentă directiva următoare: principala preocupare a femeilor trebuie să o constituie familia.[82] Femeia nu este un subiect, cu nevoi proprii pe care să şi le afirme social şi politic, ci o parte dependentă a societăţii, a cărei principală funcţie este reproducerea forţei de muncă — cu toate fazele ei, inclusiv cea mai elaborată a educaţiei. Diferenţe în acest sens între gândirea ceauşistă, legionară, mussoliniană sau hitieristă, nu prea există. Modul barbar de aplicare a acestei gândiri, prin adoptarea decretului din 1966 care interzicea avorturile a fost o particularitate românească postbelică, care a condus la cea mai mare rată a mortalităţii materne înregistrată vreodată în Europa datorată avortului ilegal — în România anului 1989.[83]

Despre femei s-a scris foarte puţin în perioada socialismului de stat. Presupoziţia tacită era că odată fiind declarată egalitatea în drepturi şi nediscriminarea pe criterii de sex, cetăţenii femei au aceeaşi soartă cu cetăţenii bărbaţi. Lucru doar parţial adevărat, pentru că diferenţele de statut între femei şi bărbaţi au continuat să existe în fapt. Totuşi, au fost publicate în această perioadă o serie de scrieri referitoare la problematica femeilor în societate — foarte puţine. Totuşi se poate face o împărţire a acestora în două

[80] Zoe Petre, Gail Kligman, în Olteanu, 2003: 12.
[81] Olteanu, 2003: 29,31.
[82] Gheonea şi Gheonea (1): 2003.
[83] Kligman, 2000: 16.

categorii: unele care merg strict pe calea întăririi preceptelor de partid, altele care erau critice la adresa ideologiei oficiale şi care au pus sub semnul întrebării noţiunea declarată şi politic corectă a egalităţii dintre sexe. În prima categorie ar intra lucrări de genul celei semnate de către Aneta Spornic, *Utilizarea eficientă a resurselor de muncă feminine în România,* şi în care susţinea ideea că femeile trebuie să se plieze pe necesităţile sociale şi politice identificate de partid.

Tot în această categorie se înscriu publicaţiile periodice adresate femeilor: *Femeia, Săteanca, Dolgozp No."* Intre altele, aceste reviste au fost mijloace importante prin care s-a construit campania de promovare a femeilor în politică prin glorificarea modelului femeii comuniste române, Elena Ceauşescu. În mod implicit sau explicit, documentele de partid promovate pe diferite căi atât membrilor de partid cât şi nemembrilor de partid, întăreau ideologia oficială privind femeile şi rolul lor în societate.

În a doua categorie pot fi incluse scrierile Ecaterinei Oproiu sau ale Stanei Buzatu. În cartea sa, *Condiţia femeii, dimensiune a progresului contemporan,* Stana Buzatu pune în evidenţă aspecte discriminatorii existente în societate: deşi principiul „plată egală pentru muncă egală" este afirmat, femeile tind să se distribuie în ramuri economice mai prost plătite. Ea se mai întreabă de ce există învăţământ ideologic de partid special doar pentru femei. De ce nu se organizează învăţământ politic special pentru bărbaţi? De ce se face această discriminare? Ecaterina Oproiu considera că e necesară nu doar emanciparea femeii ci şi emanciparea bărbatului. Ea remarca şi absurditatea faptului că problema reconcilierii dintre muncă şi obligaţiile familiale se pune doar pentru femei şi nu pentru bărbaţi.[84] Dar acestea erau subtilităţi critice necunoscute marii mase a femeilor şi nu jucau nici un rol în dezbaterile ideologice. Ele erau tolerate tocmai datorită caracterului lor inofensiv. Nu erau cunoscute, nu erau făcute cunoscute, nimeni nu lua nici o măsură în legătură cu conţinutul lor. Iar aceste voci erau atât de răzleţe încât se pierdeau în faţa marii mase dominante a propagandei de partid. Este probabil inutil de adăugat că lucrări feministe occidentale fundamentale sau informaţii primare despre mişcarea de femei din lume erau inaccesibile chiar şi specialiştilor în ştiinţe sociale.

Asemenea majorităţii populaţiei, participarea politică a femeilor nu era o participare autentică datorită cadrelor în care trebuia să se înscrie: un regim cu partid unic, fără competiţie politică, fără candidaţi propuşi de o forţă alternativă Partidului Comunist, fără libertate de expresie, fără libertate de asociere,[85] cu o poliţie politică bine dezvoltată etc. Ea nu diferea din acest punct

---

[84] Ecaterina Oproiu, într-un capitol al lucrării *Cartea fetelor, vezi* Gheonea şi Gheonea (1): 2003.

[85] Deşi aceste libertăţi erau garantate constituţional.

de vedere de cea a electoratului masculin. Bărbaţi şi femei, erau deopotrivă supuşi lui Big Brother care veghea necontenit asupra conştiinţelor individuale. Nici comportamentul elitei de partid feminine nu a diferit de cel al conducerii masculine. Totuşi prezenţa femeilor în rândul liderilor de partid a diferit considerabil, numeric vorbind. „Nomenclatura CNF a făcut parte din categoria «celor puternici» situată în poziţii de dominare a vieţii publice şi private a femeilor prin transmiterea şi impunerea mesajului autorităţii."[86] Cristina Olteanu arată în stadiile ei că nu a existat nici o deosebire semnificativă între comportamentul politic al femeilor lider faţă de cel al colegilor lor. Mai mult, această nediferenţiere este caracteristica cea mai importantă a prezenţei lor în politică.

Datorită absenţei unei participări politice autentice, treptata creştere în timp a prezenţei reprezentative a femeilor în diferite foruri de conducere îşi pierde din substanţă. Cu alte cuvinte, chiar dacă reprezentarea feminină în Marea Adunare Naţională a ajuns la aproape 33% la începutul anilor '80 şi a rămas constant în jurul lui 33% pe parcursul anilor '80, aceasta nu spune mult despre puterea efectivă a femeilor în forul respectiv. Simbolic, această cifră foarte ridicată (dacă o comparăm cu prezentul) înseamnă mult. În termeni reali, de putere de influenţare a deciziilor, ea nu spune nimic. Mai mult, aş specula că pe măsură ce forurile respective au avut mai puţină putere politică prezenţa femeilor în respectivul for a crescut. Sau, cu cât mai puţine avantaje asociate unei poziţii politice (de pildă, membru supleant al CC al PCR), cu atât mai multe femei; cu cât mai multe avantaje asociate poziţiei politice, cu atât mai puţine femei. Ceea ce înseamnă că, dincolo de observaţia că femeile lider s-au purtat similar cu liderii bărbaţi, regula patriarhală generală conform căreia concentraţia resurselor de putere coincide cu concentraţia prezenţei masculine este încă o dată confirmată.

Iată într-un tabel sintetic,[87] care a fost situaţia reprezentării de gen pe mai multe nivele, de-a lungul ultimilor 25 de ani de regim (aşa-zis) comunist.

Proporţia de aproximativ 33% reprezentare feminină în Marea Adunare Naţională s-a menţinut pe toată durata anilor '80.

Dar cea mai semnificativă participare politică a femeilor s-a desfăşurat în spaţiul casnic, acolo unde, în calitatea lor de „gospodine", reuşeau să împartă bugetul (restrâns în genere) şi să drămuiască alimentele cu măiestrie, astfel încât să hrănească întreaga familie — în condiţii de penurie de carne şi de tot felul de produse necesare vieţii. Femeile au avut o contribuţie esenţială la supravieţuirea familiilor lor.

---

[86] Olteanu, 2003: 25.

[87] Tabel realizat pe baza datelor din articolul Cristinei Olteanu, 2003.

	1965	1969	1974	1979	1984	1989
Membre CPEx a CC al PCR			9%[88]	20%[89]	14%[90]	
Membre pline a CC al PCR	4%	4%	5%	20%	20%	24%
Membre supleante ale CC al PCR	7%	4%	15%	32%	40%	39%
Membre ale Marii Adunări Naționale			15,18%[91]	32,79%[92]		33%[93]

Partidul comunist avea metodele sale pentru a ține pe cetățeni ocupați cu tot felul de activități pentru a-i menține sub control. In ce le privește pe femei, parcă acest control s-a extins în timp și a amorțit însăși capacitatea de a se mobiliza și lansa o mișcare socială atunci când statul-patriarh a fost anihilat. Perioada patriarhatului socialist a avut și funcția de a anestezia (sau chiar anihila) spiritul civic și spiritul de organizare politică a diferitelor segmente de cetățeni cu interese distincte. Luarea unor măsuri favorabile femeilor de sus în jos pare să fi contribuit la această anesteziere a simțului lor civic. Ele par să fi uitat că fac parte dintr-un mare grup social distinct, cu interese specifice — regimul statului socialist inculcând ideea că toți cetățenii României, ca toți comuniștii, sunt egali, că nu există discriminări și nu există diferențe de tratament între cetățeni. Cum altfel s-ar putea explica absența unei mișcări a femeilor în perioada de după decembrie 1989 — până în zilele noastre?

7. Perioada postdecembtistă - între negarea discriminărilor și timiditatea acțiunilor

Statul român a mai funcționat prin măsuri de sus în jos și după 1989.
Exemplul actului legislativ, adoptat imediat după schimbarea puterii, prin care avorturile erau permise este grăitor. A fost un act necesar, fără îndoială și în favoarea româncelor, care apelaseră între 1966-1989 la metode primitive și neigienice de întrerupere a sarcinilor. Dar practic, măsura venea pe fondul unei cvasi-totale ignorante feminine în materie de contracepție. Rezultatul a fost că în primul an de legalizare a avorturilor s-au înregistrat peste un milion de avorturi — România deținând primul loc la acest capitol în Europa. Avortul a continuat să fie folosit masiv ca metodă contraceptivă, deși în de-

[88] Adică două femei.
[89] Adică cinci femei.
[90] Adică trei femei.
[91] în 1975.
[92] în 1980.
[93] în 1989.

trimentul sănătăţii celor care îl practicau. Cu greu, diferitele programe — mai ales cu finanţare externă — au reuşit să diminueze din importanţa avortului ca metodă contraceptivă.

Coagularea unei mişcări de femei în România, care să preia iniţiativa din rândul maselor de femei şi să ajungă la influenţarea deciziilor politice, se lasă încă aşteptată. Este izbitor contrastul între activismul feminin din perioada interbelică şi cel din perioada post-decembristă. Cu siguranţă că anestezierea spiritului civic despre care vorbeam înainte are un rol important de jucat aici. Au fost înfiinţate organizaţii şi asociaţii voluntare după 1990 şi acesta este un punct câştigat. Numărul lor este mare, majoritatea desfăşurând muncă de caritate. Dar există puţine organizaţii pentru femei care sunt preocupate autentic de influenţarea deciziilor politice. Există şi mai puţine astfel de organizaţii care au mijloacele de a o face. În genere, ca mai toate organizaţiile neguvernamentale din România, ele sunt finanţate din exterior. Doar recent, la iniţiativa deputatei Mona Muscă, a fost înaintată o propunere de finanţare a acestor organizaţii de la bugetul de stat prin alocarea unui procent de 2%, după o procedură în detaliile căreia nu voi intra aici.

În măsura în care vrem să vorbim despre o mişcare de femei în România, trebuie să vorbim şi de mijloacele pe care le au la dispoziţie diferitele persoane cu spirit voluntar care doresc să se dedice problematicii dreptăţii sociale de gen în România de azi. Din acest punct de vedere, pot fi găsite circumstanţe atenuante actualelor organizaţii, care îşi desfăşoară activitatea într-un climat economic şi într-un cadru legal de reglementare a proprietăţii (inclusiv cadrul de reglementare a sponsorizărilor) — diferit de cel al organizaţiilor patronate de elita avută a societăţii feminine româneşti din prima parte a secolului XX. Cum femeile, în genere — aşa cum arată şi Vladimir Paşti în cartea sa *Ultima inegalitate* — au un venit considerabil mai mic decât cel al bărbaţilor (în general vorbind, lăsând excepţiile la o parte) — apare cumva firesc că activismul pentru cauze feminine este diminuat. Este necesară, aşadar, o capacitare a femeilor, nu doar la nivel individual, dar şi la nivel organizaţional. Dar cine să conducă un asemenea proces şi cum să se înfăptuiască el?

Laura Griinberg vorbeşte despre ONG-izarea mişcării de femei. Dar ezită între această apreciere şi cea conform căreia nu există o mişcare de femei în România. O mişcare de femei cu siguranţă ar avea nevoie de forme organizate, de asociaţii, de activism. Dar organizarea este doar una din condiţiile unei mişcări. Griinberg se referă implicit la faptul că organizaţiile existente îşi desfăşoară activitatea sub imperative impuse de finanţatorii străini şi nu au o autonomie de acţiune. „ONG-istul român s-a adaptat la modelul normativ impus din afară, dar nu a reuşit să se impună în interior ca

un partener social puternic."[94] Dar nu există nici o presiune venită din rândul femeilor de rând pentru articularea organizată a unor probleme relevante pentru ele şi care să necesite soluţionare politică.

O mişcare de femei ar presupune cel puţin trei elemente: (1) o conştientizare relativ extinsă la nivelul electoratului feminin al discriminărilor existente pe criteriu de gen, (2) un activism sporit al acestui electorat şi o legătură relativ bine rutinată şi fluentă între mase de femei şi asociaţii sau organizaţii de femei, (3) o uniune sau colaborare stabilă între o serie de astfel de organizaţii, care să acţioneze concertat ca factor de *lobby* asupra politicului. Ideal ar fi dacă şi la nivelul elitei politice reprezentante şi reprezentanţi convinşi de (discriminările de gen existente ar forma alianţe pentru rezolvarea unor probleme foarte concrete şi care să ducă efectiv la schimbări politice semnificative. Aceasta ar presupune depăşirea condiţiei lor de parlamentari supuşi rigorilor stricte de partid — rigori care adesea lucrează împotriva colaborării dintre puţinele reprezentante femei din Parlament.

Dacă ar fi să ne referim sistematic la cele trei elemente identificate mai sus şi care ar contribui la coagularea unei autentice mişcări de femei, putem constata din *Barometrul de gen* că jumătate din electorat consideră că nu există discriminări împotriva femeilor. Părerile sunt împărţite în două.[95] Iată deci o dificultate în calea manifestării unui spirit civic la nivelul maselor.

In ce priveşte a doua condiţie, referitoare la organizare, dintre cele peste 60 de organizaţii de femei care au fost identificate până în 2000,[96] se pot distinge câteva categorii. Şi această categorisire este semnificativă pentru evaluarea stadiului la care se află activismul în favoarea femeilor. Există organizaţii profesionale (ale femeilor care lucrează în afaceri de pildă), dar şi organizaţii de binefacere, precum şi unele organizaţii care au adoptat în mare măsură stilul festivist şi care sunt centrate mai curând pe declaraţii de principii şi pe participări la întruniri internaţionale ale liderilor lor. Mai sunt şi organizaţii ale căror activitate este ghidată aproape exclusiv de imperative ale finanţatorilor, fără să aibă vreun *credo* autentic. Sunt foarte puţine organizaţii care să îşi asume o identitate feministă — şi doar una singură care îşi declară explicit această afiliere: Societatea de Analize Feministe AnA, dar şi aceasta este centrată pe studii şi mai puţin pe acţiune. Există totuşi un număr de organizaţii pentru femei cu potenţial de constituire într-un nucleu de organizaţii care să poată să acţioneze concertat pentru a face *lobby* la nivel politic. Aici sunt incluse organizaţii care lucrează în favoarea drepturilor

---

[94] Griinberg, 2000.

[95] Este adevărat că cifra femeilor care admit existenţa discriminărilor de gen e ceva mai mare decât a bărbaţilor care au aceeaşi opinie.

[96] Griinberg, 2000.

omului (ca SIRDO, GRADO, cu câţiva ani în urmă LADO etc.), dar şi organizaţii specific orientate spre problematică feminină ca Şanse Egale pentru Femei (ŞEF) din Iaşi, Artemis din Cluj şi Baia Mare, Asociaţia pentru Promovarea Femeilor din România (APFR) din Timişoara etc.

Un rol important în ghetoizarea activităţii organizaţiilor de femei (fenomen fără îndoială prezent) îl joacă şi modul în care femeile sunt prezente în discursul public. Un studiu realizat de către Mihaela Miroiu şi un grup de studenţi acum câţiva ani, dar ale cărui rezultate le regăsim din plin şi azi, arată că pe dimensiunea de vârstă, partea feminină a societăţii e prezentă sistematic în presă după cum urmează. Fetiţele există doar ca victime ale violurilor (de regulă violatorii fiind protectorii lor), femeile tinere (cea mai reprezentată categorie) sunt prin excelenţă vedete, trupuri decorative sau amante la umbra bărbaţilor în floare, femeile mature sunt gospodine, neveste ale unor personaje interesante mediatic, rareori profesioniste, eventual dăunătoare (în politică), în timp ce femeile vârstnice sunt victime ale sărăciei, frigului, rudelor rapace sau ale violurilor comise de beţivi şi demenţi.[97] Studiul Mihaelei Miroiu se bazează in principal pe monitorizarea cotidienelor *Adevărul, Evenimentul Zilei, Ziua, Libertatea, Naţional,* monitorizare întreprinsă sub egida Societăţii AnA în septembrie 1997. Studiul mai arată că prostituţia şi striptease-ul sunt cele mai mediatizate ocupaţii. Iată că o asemenea imagine prezentată public este de natură să descurajeze încercările de a arăta că majoritatea femeilor refuză statutul de victimă, pe cel de anexă a bărbatului şi pe cea de persoană fără valoare socială (în afară de cea de prestatoare de servicii acasă).

Revenirea la libertatea cuvântului şi la libertatea de gândire totodată a marcat deopotrivă începutul unei perioade de exprimare a gândurilor şi atitudinilor autentice faţă de femei (ca şi faţă de bărbaţi de altfel) dar şi o parţială revenire la atitudinile conservatoare ale patriarhatului strivit de regimul comunist instaurat treptat după 1945. Mihaela Miroiu vorbeşte despre existenţa unui „patriarhat fără taţi" referindu-se la revenirea unor atitudini patriarhale fără suportul practic (al dependenţei femeilor faţă de bărbaţi) aferent. Dimpotrivă, femeile sunt cele care, muncind pentru un salariu dar şi efectuând cea mai mare parte a muncilor casnice şi de îngrijire, au mai curând în dependenţă pe soţi, copii, părinţi. Un lucru este cert: ceea ce era ascuns sub vălul propagandei comuniste ca gândire despre relaţiile de gen a ieşit la iveală odată cu noul regim de după 1989 care a adus cu sine libertatea de exprimare autentică. Astfel că imaginea femeilor, aşa cum e prezentă în presă, derizorie, nu face decât să oglindească aceste atitudini.

---

[97] Miroiu, *AnaLi^e,* 1998.

Datorită prestigiului prost al cotelor de reprezentare politică impuse în perioada socialismului de stat, problema adoptării unor procente minime de reprezentare politică (de genul, cel puţin 40% pentru oricare din cele două sexe) este mai dificil de realizat. Multe femei chiar resping ideea de cotă datorită faptului că nu doresc să fie promovate fără merit — ignorând în acelaşi timp faptul că şansele de reuşită politică a femeilor sunt sensibil reduse în societatea noastră. Pe de altă parte, româncele înclină să se subordoneze unui model autoritar de raportare la instituţii politice centrale şi, pe de alta, modelului patriarhal ce impregnează relaţiile societăţii civile. Modelele autohtone ja dispoziţia româncelor sunt fie femeia supusă şi oricând dispusă la sacrificiu de sine fie femeia care se prostituează pentru a obţine ce vrea (unde prostituarea trebuie luată în sens larg, de vânzare de favoruri şi servicii sexuale în schimbul unor beneficii materiale sau avantaje). O altă variantă de model este de regăsit doar în alte culturi, în speţă cele occidentale.[98]

Chiar dacă succesele femeilor în beneficiul afirmării propriilor lor drepturi nu sunt spectaculoase, chiar dacă nu s-a conturat o mişcare de femei în perioada postdecembristă, există totuşi o serie de reuşite care merită subliniate în acest context. Ele îndreptăţesc constatarea că în România există activism cu rezultate înspre echilibrarea balanţei dreptăţii sociale dintre cele două genuri. O serie de organizaţii pentru femei, o serie de acţiuni concertate ale ONG-urilor, sindicatelor şi celor implicate în politică (de pildă demonstraţia împotriva violenţei în familie din aprilie 2000, sau demonstraţia organizată pentru stoparea proiectului de lege care plafona venitul mamelor lăuze, din primăvara lui 2003 etc.), dezvoltarea unor unităţi şi module de studiere a problematicii de gen, apariţia unor publicaţii tematice (de exemplu, revista AnA) — indică un grad sporit de implicare a femeilor şi bărbaţilor în domeniul afirmării drepturilor şi şanselor egale. Există rezultate concrete şi pozitive ale organizaţiilor de femei, de regulă obţinute cu sprijin internaţional — de menţionat aici Coaliţia pentru Sănătatea Reproducerii (cu contribuţia USAID), dar şi prezenta Coaliţie pentru Combaterea Violenţei în Familie care, din fericire, a reuşit să lanseze o campanie naţională de conştientizare benefică. Rămâne încă de evaluat care sunt rezultatele acestor campanii şi activităţii coakţiilor formate asupra cetăţenilor şi comportamentului lor. În genere „organizaţiile de femei continuă să vorbească mai ales între ele — ghetoizând discursul şi îngrădind aria de soluţii".[9^]

Şi totuşi, mai există excepţii — de luat în seamă campaniile conduse de organizaţii specifice — cum a fost cea a Asociaţiei pentru Promovarea Femei-

---

[98] Miroiu şi Popescu, 1999.

[99] Griinberg, *AnaU^e,* 2000.

lor din România care ţintea violenţa împotriva femeilor (din vara anului 2000), sau munca constantă de ani de zile pentru a contracara fenomenul violenţei în familie a organizaţiei ŞEF, sau multele sesiuni de training care ţinteau membrele de rând ale paradelor politice de orice orientare etc. Toate acestea se acumulează şi duc cu siguranţă la perspective diferite ale persoanelor care au intrat în contact cu aceste idei favorabile dreptăţii sociale de gen.

Masteratul de stadii de gen de la Şcoala Naţională de Studii Politice şi Administrative, înfiinţat în 1998,[100] cu contribuţia crucială a doamnei profesoare Mihaela Miroiu, cel similar înfiinţat în 2003 la Universitatea Babeş-Bolyai prin efortul doamnei profesoare Enikő Magyari-Vincze, cursurile susţinute la diferite facultăţi de litere, jurnalism, ştiinţe politice, filosofie etc. de la diferite universităţi din ţară pregătesc viitori specialişti.[101] Editura POLIROM a determinat deschiderea unei serii de lucrări intitulată „Stadii de gen" — unde au fost publicate traduceri, dar şi producţii autohtone care dezvoltă teme în acest domeniu cu aplicare la societatea românească. O serie de alte cărţi au fost publicate în cadrul altor edituri, dar în tiraje foarte mici şi fără a beneficia de distribuţii în librării la nivel naţional.

Încă se mai poate auzi argumentul că „ideile acestea feministe sunt aduse la noi din alte părţi şi nu se potrivesc situaţiei de la noi" — ca şi cum liberalismul sau diferite alte ideologii adoptate la noi nu ar fi tot produse alogene dar care, cu toate acestea, exprimă aspiraţiile şi atitudinile unei părţi a corpului cetăţenesc românesc. La fel cum idealul libertăţii individuale, sau cel al minimizării amestecului statului în afacerile private, sunt legitime — deşi România de azi e altceva decât Anglia secolului XVII, aşa şi idealul femeii ca persoană autonomă şi cel al egalizării şanselor de reuşită socială sunt legitime — deşi România de azi e altceva decât Statele Unite de la mijlocul secolului XIX. Asemenea argumente sunt de natură să descurajeze o deja fragilă conştiinţă feministă în România. Nici nu ne-am putea imagina, de altfel, că pe plaiuri mioritice s-ar putea ivi dintr-o dată o Christabel Pankhurst, după cum nici un libertarian de genul lui Lysander Spooner.

Şi întrucât statal joacă un rol important în mai tot ce se întâmplă, public cel puţin, nu e posibilă ignorarea rolului său în (ne)mişcarea de femei în România de azi. Deşi trăim în epoca în care problematica drepturilor femeilor s-a internaţionahzat şi în foruri speciale ale Naţiunilor Unite s-a stabilit im-

---

100 Pentru mai multe detalii *vezi* Popescu, 2003.

101 Pentru detalii a se vizita pagina de internet http//:www.genderomania.ro - pagină realizată la iniţiativa unei inimoase tinere universitare, Theodora Văcărescu - care a reuşit să conecteze majoritatea universitarilor care predau cursuri de gen în universităţi româneşti prin intermediul acestei pagini web.

portanta creării în fiecare țară a unui mecanism național al instituțiilor de stat care să asigure implementarea acestor drepturi, în România (semnatară a declarațiilor ONU respective) nu a fost constituit un asemenea mecanism. Unitatea guvernamentală de cel mai înalt rang pe care o avem este o minusculă Direcție de Șanse Egale (cu patru angajați, inclusiv directoarea) în cadrul MMSS, în timp ce alte țări au ministere care se ocupă de problematica femeilor, sau miniștri delegați pe lângă primul ministru. Această unitate nu are buget propriu, și abia în 2003, la inițiativa Delegației Comisiei UE, s-a pus problema înființării unei Agenții Naționale pentru Șanse Egale (tot în cadrul MMSS) dotată cu un buget de 2 milioane de euro, din care doar 10% vin de la guvernului român, restul provenind din fonduri europene. Oricât de meritoasă ar fi activitatea unei direcții mici, ca aceea din MMSS, ea nu poate avea jurisdicție și rezolva probleme referitoare la egalizarea șanselor în multiple domenii (sănătate, aplicarea legilor, activitatea poliției,[102] distribuire a bugetului etc.). DSE a colaborat cu diferite organizații neguvernamentale și a desfășurat o activitate bogată, dar ea nu se poate ridica la nivelul unui minister — nici din punctul de vedere al capacității, nici al prestigiului.

În România nu s-a manifestat nicicând o puternică mișcare de femei — poate din pudoare, poate dintr-o prea adânc-înrădăcinată modestie și încremenire în „locul femeii", poate din cauza subdezvoltării economice sau din alte cauze. Au existat momente de vârf ale activismului pentru cauza femeilor, perioade de implicare medie, dar și perioade de acalmie totală (dacă ignorăm mobilizarea de partid, perioada dintre 1945-1990 a fost astfel). Ultimul deceniu și jumătate pot fi caracterizate prin timiditate, ignoranță și spirit civic. Sunt de salutat, totuși, eforturile puținelor persoane și personalități care au ridicat în public probleme legate de egalitatea șanselor de gen.

---

[102] E suficient să amintesc aici importanța atitudinii cadrelor de poliție în cazuri de viol, violență domestică, sau — mai delicat — viol marital.

Mişcarea de bărbaţi sau mişcarea tăcută[1]

Mişcarea de bărbaţi este un fenomen relativ nou, care s-a afirmat după cel de-al doilea război mondial, dar care s-a manifestat pregnant aproximativ în aceeaşi perioadă cu cel de-al doilea val al mişcării de femei (anii '60 şi '70). Nu este o coincidenţă, desigur. Lumea postbelică s-a dovedit a fi, în timp, o altă lume decât cea interbelică. Una din trăsăturile definitorii ale acesteia e legată de schimbările de roluri de gen şi a raporturilor dintre sexe. Adaptarea la aceste schimbări a fost mai grea sau mai uşoară şi a fost percepută diferit de diferite grupuri sociale.

În ciuda denumirii generice de „mişcare de bărbaţi" este vorba de o multitudine de manifestări — uneori chiar la antipozi (dacă ne gândim la bărbaţii feminişti şi la cei ultraconservatori ai Ligii Naţionale a Bărbaţilor din SUA anilor '50). Substanţa acestei mişcări se constituie din organizarea bărbaţilor pentru apărarea drepturilor lor, pentru dreptate socială văzută din punctul de vedere al diferitelor categorii de bărbaţi. Informaţii despre mişcarea de bărbaţi sunt dificil de obţinut întrucât s-a scris mult mai puţin despre ea şi a avut proporţii reduse în comparaţie cu mişcarea de femei. Mişcarea de bărbaţi este un fenomen apărut în Statele Unite şi a cunoscut cea mai amplă dezvoltare în aceeaşi ţară. Ea a luat forma unei mişcări instituţionalizate de răsunet naţional şi internaţional. Ceea ce s-a întâmplat acolo este ilustrativ pentru problematica masculină şi pentru perspectiva masculină privind schimbările de roluri ale femeilor şi bărbaţilor în societate.

Mişcarea de bărbaţi nu a apărut doar ca reacţie la mişcarea feministă, ci este un fenomen cu o problematică proprie şi un profil distinct. Se pot distinge diferite tipuri de grupuri şi organizaţii care pun probleme legate de rolurile şi drepturile bărbaţilor,[2] după cum urmează:

- organizaţii „de reacţie"[3] la mişcarea feministă ale bărbaţilor non-feminişti;
- grupuri pentru drepturile bărbaţilor ale bărbaţilor non-feminişti (în cadrul cărora un loc special îl joacă grupurile pentru drepturile taţilor);

[1] Denumirea de ***quiet movement*** (mişcare tăcută) aparţine lui Betty Friedan.

[2] Articol al lui Baumli Francis şi Williamson Tom, „The History of die Men's Movement" (1997), htm://\vww.amazoncastle.com/ferninism/menhist.shtml

[3] *Backlash,* în engleză.

- organizaţii ale bărbaţilor feminişti.

În cadrul fiecăreia dintre aceste categorii există o diversitate care nu trebuie neglijată. Şi aceasta e cu atât mai mult valabil pentru cea de-a doua categorie descrisă mai sus.

Reacţiile la mişcarea de femei

Aceste reacţii au fost multiple, dar printre cele mai radicale se numără curentul care pleda pentru o răsturnare totală a tot ceea ce realizase mişcarea de femei, inclusiv schimbări legislative astfel încât femeile să fie scoase complet din serviciile publice, să nu mai lucreze în sectorul public şi să se reîntoarcă acasă. O singură organizaţie a avut o astfel de reacţie, anume Legiunea Naţională a Bărbaţilor,[4] care a funcţionat la sfârşitul anilor '50 în SUA. Acest grup considera feminismul ca fiind o ideologie „comunistă"[5] şi ca fiind expresia declinului moralei americane. Legiunea Naţională a Bărbaţilor a fost în mare măsură produsul timpului său, în care punctul de vedere oficial impunea interpretarea oricărei schimbări sociale ca pe o încercare de complot a Rusiei de a prelua conducerea lumii. Este perioada în care erau vânaţi trădători, ţapi ispăşitori, este perioada McCarthy-ismului, al vânătorii de „vrăjitoare". Şi este de remarcat că această ligă a apărut independent de primele semne ale celui de-al doilea val al feminismului. Este întrucâtva o mişcare anticipativă sau o organizaţie care a reacţionat la cele mai mici semnale de clătinare a rolurilor de sex tradiţionale — aşa cum s-au manifestat în timpul şi după cel de-al doilea război mondial.

Grupuri pentru drepturile bărbaţilor ale bărbaţilor non-feminişti

Unul dintre cele mai timpurii grupuri ce poate fi socotit ca parte a mişcării de bărbaţi şi care viza afirmarea unor drepturi ale bărbaţilor, a fost aşa-numitul *United States Divorce Reform*[6] înfiinţat la Sacramento, California, de

---

[4] *National Men's Legion,* în engleză.

[5] Este evidentă asemănarea dintre ideea nazistă că „emanciparea femeilor este o creaţie a evreilor" şi cea a Legiunii Naţionale, care blama comuniştii pentru acelaşi lucru.

[6] *Reforma Divorţului în Statele Unite.*

Ruben Kidd și George Partis în 1960. Membrii acestei mișcări pentru reformarea divorțului erau în genere bărbați ce se considerau victimele unui sistem judiciar nedrept. Este vorba despre un sistem judiciar care avantaja pe mame, în opinia protestatarilor — iar acest sistem, inclusiv legile care îl fundamentau, era un rezultat al mișcării de femei din prima parte a secolului XX. Anterior, americancele avuseseră un statut marital precar, la fel ca în multe alte părți ale lumii.

Richard Doyle este un personaj important în mișcarea americană de bărbați pentru eforturile lui de a aduce unitate mișcării de bărbați și pentru faptul că a încercat să lărgească orizontul problematicii eliberării (non-feministe a) bărbaților dincolo de problema divorțului. În 1973, Doyle a format Asociația Drepturilor Bărbaților (MRA),[7] devenind președintele acesteia. Aparent paradoxal, asociația a fost de partea ratificării ERA[8] (Amendamentului Drepturilor Egale). De ce? Pentru că membrii ei considerau că bărbații au fost cei care au avut cel mai mult de suferit datorită discriminării bazate pe apartenența la sexul masculin. Ulterior, Doyle a format asociația *MTLN*[9] *International,* dar datorită personalității sale (de *one-man-show*[10]) și caracterului său dominator a îndepărtat posibili aliați.

Mișcarea de bărbați își are și ea doctrinarii ei. Unul dintre ei este Charles V. Metz, care a scris cartea *Divorce and Custody for Men*[11], publicată în 1968. În această lucrare Metz trece dincolo de simpla plângere împotriva nedreptăților sistemului judiciar american, susținând că societatea americană este dominată de femei, iar bărbații americani sunt primele victime ale acestei societăți. Pentru Metz, bărbații înșiși sunt vinovați de faptul că femeile îi domină. Aceștia au deținut poziții de putere și au folosit acea putere pentru a oprima alți bărbați adoptând atitudini cavalerești pentru a obține favorurile și aprobarea femeilor. Bărbații au abdicat singuri de la putere. „Trebuie să învățăm din nou să fim capii de familie și gospodărie" este îndemnul lui Metz.[12] Interesant de remarcat că Metz pune problema raporturilor dintre cele două sexe în termeni de putere. Din acest punct de vedere, există o coincidență între gândirea lui și cea a multor feminiști. Doar că sensul în care se exercită puterea ar reprezenta un subiect de dispută.

---

[7] *Men's Rights Association.*

[8] *Equal Rights Amendment.*

[9] Un joc de cuvinte: „MEN" înseamnă „BĂRBAȚI" în engleză.

[10] Spectacol al unui singur personaj.

[11] Divorț și custodia copiilor.

[12] http://www.amazoncasde.com/feniimsm/menhist.shtml

O altă lucrare influentă care a găsit aderenţi gata de a se organiza în temeiul ideilor sale a fost cartea lui Herb Goldberg intitulată *Pericolele faptului de a fi bărbat: Supravieţuind mitului privilegiului masculina* publicată în 1976. Această carte a înfierbântat imaginaţia câtorva bărbaţi din Columbia, statul Maryland, care au înfiinţat în 1977 grupul Bărbaţii Liberi *(Free Men, Inc.).* La început tema principală a grupului a fost următoarea: ceva este fundamental greşit în ce priveşte interpretarea feministă a experienţei masculine; probabil că experienţele masculine, modul masculin de a trăi realitatea socială sunt necunoscute pubkcului; este deci necesară formarea unor grupuri ale bărbaţilor care să articuleze experienţele lor în diverse domenii şi care să le facă cunoscute. Bărbaţii Liberi au iniţiat formarea de grupuri de „trezire a conştiinţelor" *(consciousness-raising groups),* au organizat conferinţe educaţionale anuale şi au publicat un buletin informativ. A fost creat chiar un manifest al Bărbaţilor Liberi intitulat *The Men's Liberation Movement: A Perspective (Mişcarea de eliberare a bărbaţilor. O perspectivă).* Bărbaţii Liberi nu acceptau teoria bărbatului ca opresor al femeii — teză feministă afirmată cu putere în anii '60 şi '70. Totuşi, această organizaţie a preferat dialogul cu grupurile de bărbaţi feminişti, considerând alte organizaţii de bărbaţi ca fiind prea de dreapta. Ei se situau undeva la mijlocul spectrului stânga-dreapta în ce priveşte poziţia privind drepturile bărbaţilor, masculinitatea şi schimbările de roluri etc.

Bărbaţii Liberi au început să aibă probleme interne legate de organizare şi funcţionare pe la începutul anilor '80. Coaliţia Bărbaţilor Liberi a încercat să reconstruiască organizaţia Bărbaţilor Liberi şi a reuşit. Principalul scop al coaliţiei era unul educativ şi una dintre modalităţile de a se manifesta educativ public era organizarea de conferinţe publice. „Filosofia" sa se bazează pe ideea că cele două sexe sunt interrelaţionate prin natura istorică a comportamentului lor. Din punct de vedere politic s-au apropiat de grupurile pentru drepturile taţilor şi de grupul Drepturile Bărbaţilor *(Aden's Rights, Inc.).* Acest grup reuşise să atragă atenţia publicului asupra faptului că există aşteptări culturale privind o viaţă mai scurtă a bărbaţilor. Şi au reuşit acest lucru prin succesul obţinut în campania pentru schimbarea reglementărilor existente în statul Massachussetts, înlocuind reglementări care defavorizau bărbaţii cu reglementări egalitare a asigurărilor de viaţă pentru cele două sexe.

---

[13] *The Hazards of Being Male: Surviving the Myth of Male Privilege.*

Bărbații feminiști

La stânga spectrului îi găsim pe bărbații feminiști activi în mișcarea feministă a celui de-al doilea val. În 1981 un număr de bărbați feminiști au înființat Organizația Națională a Bărbaților[14], redenumită în 1983 Organizația Națională *pentru* Bărbați[15] și mai târziu redenumită Organizația Națională pentru Schimbarea Bărbaților.[16] Jurnalul oficial al acestei organizații se numește *Bărbați în schimbare: probleme de gen, sex și politica*[17] — cu apariții trimestriale, primul număr a fost publicat în 1981. Organizația mamă avea șaizeci de filiale (organizații locale), care au subscris la editarea jurnalului.

Dialogul dintre grupurile de bărbați feminiști și grupurile de drepturi ale taților a fost și este practic nul. Bărbații Liberi sunt singurii care au păstrat legătura cu toate facțiunile. De-a lungul timpului însă relațiile dintre Bărbații Liberi și cei feminiști s-au deteriorat, principalul obiect de dispută fiind legat de problema bărbatului-opresor. Primii criticau femeile și aduceau argumente în favoarea ideii că bărbații sunt afectați de sexism. Feminiștii au interpretat atitudinea Bărbaților Liberi ca fiind mai mult decât antifeministă, chiar misogină. Pe de altă parte, pentru grupurile de bărbați de dreapta, discuțiile în jurul problemei schimbărilor de roluri deschise de Bărbații Liberi îi situa pe aceștia din urmă ca fiind pro-feminiști.

Excesele unor grupuri feministe și atitudinile radicale ale unor organizații feministe din valul al doilea au determinat îndepărtarea unor bărbați feminiști de mișcarea de femei. Un număr semnificativ de bărbați se înrolaseră în organizațiile mișcării de femei din anii '60-'70. NOW,[18] principala organizație americană feministă era intitulată Organizația Națională *pentru* Femei și nu „*a* femeilor". Din comitetul ei de conducere făceau parte și bărbați. Unul dintre bărbații fondatori ai organizației și membru al Comitetului Director al NOW din New York City pentru câțiva ani, Warren Farrell, s-a retras din această organizație, urmând o lime oarecum independentă. Farrell fusese dezamăgit de atitudinea celor din conducerea NOW, care refuzase o propunere legislativă ce ar fi asigurat custodia comună a părinților asupra copiilor. Aprecierea lui Farrell a fost că mișcarea de femei devenise nu o mișcare pentru drepturile omului, ci un grup oarecare de interese. Farrell s-a îndepărtat

---

[14] *The National Men's Organisation,* în engleză.

[15] *The National Organisation for Men,* în engleză.

[16] *The National Organisation for Changing Men,* în engleză.

[17] *Changing Men: Issues in Gender, Sex and Politics,* în engleză.

[18] *National Organisation for Women,* în engleză.

de mişcarea de femei în forma sa instituţionalizată şi a publicat o serie de lucrări, referitoare la eliberarea bărbaţilor şi la înţelegerea experienţelor lor.[19]

Farrell a publicat în 1993 o carte intitulată *Mitul Puterii Masculine*[20] — titlu amintind de lucrarea lui Herb Goldberg *(Pericolele faptului de a fi bărbat: Supravieţuind mitului privilegiului masculin,* publicată în 1976). În cartea sa, Farrell demontează presupoziţii ale unor idei feministe privind puterea masculină şi modalităţile de dominare masculină. Farrell scrie despre experienţele masculine despre care nu se vorbeşte îndeobşte — cum ar fi presiunea asupra bărbatului de a asigura traiul familiei sale (şi rolul asumat de bărbaţi în acest sens) sau greutăţile derivate din prestarea serviciului militar — experienţe care îl arată pe bărbat într-o lumină mai adecvată decât doar cea de opresor. Fără îndoială că discuţiile privind experienţele masculine este extrem de binevenită şi punerea în context a raporturilor dintre sexe, la fel. Farrell pare să victimizeze întrucâtva pe bărbaţi şi să sugereze că este necesară reevaluarea vulnerabilităţilor lor — decât să fie văzuţi ca atotputernici şi privilegiaţi. Farrell s-a îndepărtat treptat de mişcarea feministă, apropiindu-se de poziţiile drepturilor bărbaţilor, glisând dinspre stânga mişcării de bărbaţi spre centru, poate chiar centru-dreapta.

Un aspect optimist al experienţei bărbaţilor feminişti îl reprezintă Organizaţia Naţională pentru Bărbaţi împotriva Sexismului *(National Organisation for Men Against Sexism* sau NOMAS pe scurt), care a fost o organizaţie umbrelă pentru organizaţiile bărbaţilor feminişti. Deşi s-a destrămat în 1997, conferinţele anterior sponsorizate de NOMAS, intitulate *Bărbaţi fi Masculinitate,* au fost preluate şi organizate şi sponsorizate la nivel local. Unele organizaţii de bărbaţi la nivel de state încă mai păstrează numele NOMAS în titulatura lor, astfel că o revitalizare a organizaţiei este posibilă.

Prima demonstraţie publică semnificativă a unor grupuri diferite din mişcarea de bărbaţi a fost organizată în Boston cu ocazia Zilei Tatălui,[21] în iunie 1982. Au participat o serie de grupuri şi organizaţii de bărbaţi non-feminişti, care au hotărât formarea unui Congres Naţional pentru Bărbaţi *(the National Congress for Men).* Cu toate acestea, nici acest Congres Naţional nici o altă organizaţie a bărbaţilor nu a ajuns la gradul de dezvoltare, organizare şi finanţare al organizaţiei analoage pentru femei, NOW. Şi aceasta s-a datorat

[19] *Vest* bibliografia.
[20] *Vest* bibliografia.
[21] În ţările de tradiţie anglo-saxonă se sărbătreşte o *Zi a Tatălui,* în fiecare an în iunie.

în mare parte neînțelegerilor de la vârf, dintre conducătorii diferitelor organizații componente.

O serie de eforturi au fost făcute pentru a reface unitatea națională a organizațiilor de bărbați. Unul dintre ele, foarte inovadv, încerca să aducă împreună membrii acestor organizații prin intermediul internetului. David Usher a făcut o astfel de încercare. Puternic implicat în mișcarea pentru drepturile taților, Usher a folosit lista de corespondențe a „Coaliției Taților Americani" *{American Fathers Coalition)* pentru a trezi interesul mulțimii de organizații masculine și a le aduce la o întâlnire virtuală la o anumită dată. Prima demonstrație de acest fel a avut loc la 4 octombrie 1996.

Mișcarea mitopoetică

Anii '90 au fost marcați de proeminența ideilor cuprinse într-o carte publicată în 1990 și care a stimulat o stârnit multe spirite masculine, astfel dând naștere așa-numitei mișcări mitopoetice *(Mythopoetics)*. Cartea se intitulează *Ion-cel-de-Fier {Iron John)* și a fost scrisă de poetul american Robert Bly. În lucrarea sa, Bly invocă un basm german al fraților Grimm și invită la o regândire a relațiilor dintre bărbați, a relațiilor dintre fii și tați, a relațiilor dintre fii și mame, fiind puternic influențat de psihologia lui Jung. Bly consideră că masculinitatea e în criză pentru că bărbatul de azi nu mai are nici o legătură cu bărbatul sălbatic al primitivității. Bărbatul tradițional era destructiv, dar cel de azi, blând și sensibil nu-și face și nu face nimănui nici un bine.

Cartea a inspirat o mișcare a bărbaților dornici de a-și recupera o bărbăție inițială, așa cum și-o imaginau și cum se inspirau din diverse surse. întreaga mișcare care s-a dezvoltat din sugestiile cuprinse în această carte și s-a bazat foarte mult pe reînvierea și căutarea unor ritualuri din diferite culturi ale lumii care să contribuie la revigorarea unui tip de masculinitate revolut. Protagoniștii mișcării mitopoetice făceau parte din clasa de mijloc, erau relativ înstăriți, de vârstă mijlocie și exclusiv albi (într-o societate multirasială). Nici nu puteau fi decât din clasa de mijloc întrucât mișcarea s-a bazat foarte mult pe petrecerea împreună a multor sfârșituri de săptămână, lucru destul de scump pentru cineva cu un venit mic (costul pentru un *week-end* se situa între $200 și $500).[22]

---

[22] Kimmel și Kaufman, 1997.

in ochii majorității americanilor și a multor străini, mișcarea bărbaților a intrat în conștiințe pornind doar de la manifestările mișcării mitopoedce: grupuri de bărbați albi din clasa de mijloc și de vârstă mijlocie se duc în păduri și dansează, îmbrăcați în piei de animale, bat tobele sălbatic, se îmbrățișează, urlă primitiv ș. a. Unii consideră că mișcarea mitopoetică e mult mai mult decât atât. Marvin Allen deplânge modul în care mass-media a discreditat mișcarea mitopoetică a bărbaților și a transformat-o în senzațional. Deși Allen afirmă că el însuși este feminist (pronunțându-se pentru egalitate și dreptate între sexe) distinge tranșant între trăsături sinonime cu masculinitatea, „conducere, independență, asprime, curaj, responsabilitate, stoicism", și trăsături feminine ca „răbdare, vulnerabilitate, gentilețe, compasiune, empatie",[23] construind o frumoasă stereotipizare a celor două sexe.

Pentru Kimmel și Kaufman, mișcarea mitopoetică a bărbaților ascunde moduri tradiționale de a gândi relația dintre cele două sexe, nepotrivite cu noul context social.[24] Ea indică faptul că cei mai afectați de schimbările produse în a doua jumătate a secolului XX în ce privește rolurile masculine și feminine, au fost bărbații albi între 30 și 50 de ani din clasa de mijloc, iar mișcarea mitopoetică le-a oferit un debușeu în acest sens. Definirea tradițională a masculinității s-a bazat pe noțiunea de autonomie economică. Această autonomie, împreună cu patriarhia publică (sau puterea masculină în domeniul public) au constituit temeiul sentimentului de securitate al bărbaților. Acest sentiment de securitate ca și identitatea masculină construită tradițional au fost serios zdruncinate în cea de-a doua jumătate a secolului XX. Kimmel și Kaufman apreciază că „probabil nimic nu a avut un impact cultural mai mare în criza masculinității decât mișcarea femeilor". Mișcarea mitopoetică a bărbaților este o invocare a certitudinii privind bărbăția (și ce înseamnă ea) „într-o societate în care atât puterea bărbaților cât și definițiile de gen rigide sunt puse în discuție[25] de către feminism".[26] Mișcarea mitopoetică conține o presupoziție privind un sens esențializat al bărbăției pe care încearcă să îl recupereze prin ritualuri și practici atent selectate din toate părțile lumii. Cercetările antropologice arată că toate culturile celebrate de mitopoeți ca facilitând accesul la bărbăția esențială sunt culturi în care bărbații erau dominanți, iar femeile aveau statuturile cele mai scăzute.

---

[23] Allen, 1997: 403.

[24] Kimmel și Kaufman, 1997:407.

[25] *Challenged* în engleză = termen care se poate tălmăci în română în funcție de context, dar nu se poate traduce exact.

[26] Kimmel și Kaufman, 1997: 408.

în orice caz, într-o formulare simpatică Kimmel şi Kaufman scriu: *„We need more Ironing Johns, not more Iron John/' („Avem nevoie de mai mulţi Ioni care să calce [rufe] decât de Ioni de Fier"),* sugerând aici că este mai important pentru bărbaţi să înţeleagă şi să accepte schimbările sociale şi de roluri ale celor două sexe decât să adere rigid şi chiar să cultive o noţiune de bărbăţie şi masculinitate complet nepotrivite evoluţiilor sociale recente, cum o face mişcarea mitopoetică a bărbaţilor.

Studii ale bărbaţilor

Studierea problematicii bărbatului în societate şi-a găsit expresii şi din punct de vedere instituţional. Astfel, în 1986 a fost înfiinţată Asociaţia Studiilor Bărbaţilor[27], iar mai târziu Asociaţia Americană a Studiilor Bărbaţilor *{American Men's Studies Association)* în 1991. Aceasta din urmă este un consorţiu de profesori universitari care predau studii ale bărbaţilor în diferite universităţi. Studiile privind masculinităţile au luat amploare în special începând cu mijlocul anilor '90. Azi există reviste specializate şi catedre de studii ale masculinităţilor care înfloresc asemenea celor de studii de gen, care au deja o istorie mai îndelungată.

Este interesant de remarcat faptul că de-a lungul întregii sale istorii mişcarea de femei a avut o susţinere destul de puternică din partea bărbaţilor, chiar dacă aceasta a presupus o mişcare contra valului în societate, în timp ce mişcarea bărbaţilor nu s-a bucurat de un sprijin similar din partea femeilor.[28] Posibil că modalităţile de expresie a organizaţiilor de bărbaţi nu au fost cele mai potrivite şi că problematica drepturilor femeilor este mult mai pregnantă în comparaţie cu cea a drepturilor bărbaţilor. E posibil ca unele din manifestările mişcării de bărbaţi să conţină elemente tradiţionaliste incompatibile cu viziunile feministe. în unele manifestări femeile nici nu sunt admise — ca de pildă în mişcarea mitopoetică — pentru că implicarea lor ar fi contrariul esenţei mişcării. Poate şi pentru că revendicările şi mişcarea însăşi a bărbaţilor este prea puţin cunoscută. Sau poate toate aceste elemente la un loc explică implicarea redusă a femeilor în mişcarea de bărbaţi.

---

[27] Men's Studies Association.

[28] Baumli Francis şi Williamson Tom, „The History of the Men's Movement" (1997), http://www.amazoncasde.com/feminism/menhist.shtml

Despre feminisme

în multe din discursurile cotidiene se consideră implicit că există un unic „feminism" căruia i se atribuie, în funcţie de atitudinile vorbitorului, caracteristici care nu au legătură cu ideile emise de diferitele curente feministe. „Feminismul" se constituie din mai multe feminisme, care sunt divergente prin unele din argumentele lor.

1. Ce nu este „feminismul"?

„Feminism" este o noţiune mai puţin familiară în spaţiul nostru.
Mişcarea de femei afirmată în anii '60 şi '70 în Occident a lipsit din România. La fel şi ideologia care a însoţit mişcarea. Partidul Comunist Român a pretins că a rezolvat o dată pentru totdeauna problema egalităţii dintre femei şi bărbaţi. Iar anii de după 1989 nu au adus în avanscena politică ceva care să semene a mişcare de femei. Nici producţia teoretică nu a fost suficient de bogată pentru a dezvălui conţinutul politic şi complexitatea „feminismului".[1]

în ciuda unei culturi deficitare privind această mişcare politică cu ramificaţii mondiale, mulţi români sunt anti-feminişti convinşi. Mulţi se ghidează după criticile pe are le aud când pleacă în Statele Unite (fără să fie informaţi despre fondul şi originea problemelor) sau după unele gesturi, cum ar fi refuzul unor femei de a li se deschide uşa sau de a li se oferi „ajutor" la coborârea dintr-un mijloc de transport — atitudini care li se par bizare, obişnuiţi fiind cu alte maniere, tradiţionaliste. Acest antifeminism-fără-cunoaşterea-feminismului se suprapune peste un misoginism răspândit în mod curios în egală măsură la bărbaţi şi femei — la femei manifestându-se ca neîmpăcare cu sine sau chiar ca ură de sine.[2] Atât antifeminismul, cât şi misoginismul, sunt moduri distincte de „încremenire în proiect" şi se bazează deopotrivă pe lipsa de informare şi, într-o anumită măsură, pe rea credinţă. Pentru a identifica ceea ce nu este feminismul mă voi folosi de o manieră indirectă: prezentarea celor mai flagrante prejudecăţi despre feminism.

---

[1] Abia în ultimii doi ani am început să avem pe piaţă o literatură feministă, reprezentată totuşi de foarte puţine volume, dintre care multe cu circulaţie restrânsă la cei iniţiaţi în domeniu.

[2] Termenul analog celui de „misogin" pentru a desemna ura faţă de bărbaţi este de „misandrie", mult mai puţin cunoscut şi folosit.

Câteva prejudecăţi despre feminism

Iată câteva dintre cele mai populare prejudecăţi:

„Feminismul descrie femeile ca pe nişte victime, bărbaţii fiind vinovaţii pentru această victimizare a femeilor",

„Feminismul este promovat de femei urâte, bătrâne, divorţate sau nedorite de bărbaţi",

„Feminismul este o ideologie în exclusivitate a lesbienelor",

„Feminismul este esenţialmente o mişcare anti-bărbaţi",

„Feminismul este o ideologie care dispreţuieşte munca casnică",

„Feminismul este o ideologie occidentală neadecvată realităţilor româneşti".

„Feminismul descrie femeile ca pe nişte victime, bărbaţii fiind vinovaţii pentru această victimizare a femeilor."

Această opinie ignoră diversitatea feminismelor. Există o mare varietate de curente feministe, cum am văzut deja — liberal, socialist, marxist, psihanalitic, postmodern, radical, ecofeminism etc. Doar în cadrul unora dintre concepţiile feministe femeile sunt într-o anumită măsură portretizate ca victime: în unele scrieri radicale, de pildă. Dar în majoritatea scrierilor feministe femeile nu sunt prezentate ca victime, dimpotrivă, ele sunt apar ca persoane care luptă pentru drepturile lor. Cel mai bun exemplu în acest sens, îl reprezintă curentul relativ recent afirmat în Statele Unite (în anii '90 ai secolului XX), care poartă numele de />0MT-feminism.[3] Acest feminism evidenţiază schimbările în raporturile de putere dintre bărbaţi şi femei în societate din ultimele decenii — schimbări favorabile părţii feminine. Powr-feminism este un feminism anti-victimizator, optimist, neresentimentar, care este preocupat de parteneriatul dintre femei şi bărbaţi, care valorizează preocupările şi realizările femeilor mai presus de orice. El conţine o expunere raţională şi lucidă a stadiului în care femeile se găsesc pe piaţa muncii, în relaţiile economice, politice, interumane etc.

Dar *power-fcmmism* nu este singurul curent feminist care nu victimizează femeia. În majoritatea scrierilor feministe, sublinierea caracterului precar al condiţiei sociale a femeilor este dublată de ideea că ele sunt capabile şi vor să schimbe această condiţie. Ele sunt văzute ca persoane capabile de a-şi

---

[3] *Poiver-feminism* (engleză) se traduce cuvânt-cu-cuvânt „feminism-putere". Acest curent desemnează chiar o tendinţă inversă victimizării, potrivit căreia femeile sunt puternice, ele sunt responsabile în mod absolut de ceea ce li se întâmplă şi sunt stăpâne pe destinul lor.

depăşi condiţia prezentă, în măsura în care acesta este cazul. Este o interpretare îngustă şi chiar rău-voitoare aceea care vede în manifestele sau în doctrinele feministe o absolută victimizare a femeilor sau o învinovăţire grosieră a tuturor bărbaţilor pentru condiţia lor. Desigur că putem găsi în noianul de documente ale celui de-al doilea val expresii foarte dure la adresa bărbaţilor, văzuţi drept opresori ai femeilor, dar acelaşi tip de excese le putem regăsi şi în cadrul mişcării bărbaţilor, ca să nu menţionăm aproape toată istoria gândirii politice care le desconsideră explicit pe femei.

feminismul este promovat de femei urâte, bătrâne, divorţate sau nedorite de bărbaţi. "

Reprezentanta cea mai ferventă a *power-femmismului,* despre care vorbeam mai sus, Naomi Wolf, este o femeie tânără, frumoasă, heterosexuală, căsătorită, are un copil şi se declară a fi fericită. Şi sunt multe femei feministe asemenea ei. Sofia Nădejde, Christabel Pankhurst, Simone de Beauvoir, Gloria Steinem sau Germaine Greer străluceau prin apariţia lor şi nu au avut mai multe succese sau eşecuri în viaţa personală decât femeile obişnuite. Pe de altă parte, din ce în ce mai mulţi bărbaţi se declară feminişti. Alţii sunt feminişti fără să se declare ca atare, sau poate chiar fără să ştie.

Această prejudecată conţine în sine o atitudine misogină şi trimite la anumite standarde violent sexiste. Potrivit acestor standarde, femeia trebuie să fie perpetuu tânără, frumoasă, supusă, îndatoritoare, dependentă, disponibilă oricând şi dornică de a depinde şi a se supune unui bărbat.

Femeile pot deveni feministe ca urmare a unor nemulţumiri profunde privind modul în care sunt privite şi tratate în societate. Dar aceasta nu este singura cale către devenirea feministă. Un simţ al dreptăţii sociale şi al solidarităţii feminine, sau pur şi simplu al solidarităţii umane în cazul bărbaţilor feminişti, pot să se întâlnească în firea unei persoane şi să conducă la această opţiune valorică de preţuire a demnităţii umane şi de acţiune în temeiul acestei opţiuni.

„Feminismul este esenţialmente o mişcare anti-bărbaţi. "

Această prejudecată indică mai curând o atitudine defensivă. Ea îşi poate găsi rădăcinile într-o serie de exprimări şi expresii dure vehiculate în zorii celui de-al doilea val al feminismului. Un exemplu: într-un manifest al organizaţiei americane *Southern Women* se promova ideea abţinerii de la activitate sexuală care să includă bărbaţii, de la contacte heterosexuale de penetrare.[4] Dar aceste atitudini nu descriu esenţa mişcării feministe. Majoritatea feministelor sunt femei heterosexuale cu un considerabil potenţial de relaţio-

---

[4] *A. Southern Women's Writing Collective,* 1994.

nare intimă și care nu consideră abstinența drept o soluție. Abstinența de la relații heterosexuale, considerate a fi chintesența subordonării femeilor de către bărbați de către un anumit curent feminist, a surâs doar unor comunități insulare care au transformat temporar ideologia lor în religie.

O serie de manifeste feministe, în special la început[5], identificau pe bărbați drept vinovați pentru situația oprimantă a femeilor. Treptat, reprezentanții „sexului tare" au fost înlocuiți în rolul de vinovați cu structuri de putere. Cu alte cuvinte, dacă la început au fost învinovățiți bărbații pentru oprimare și femeile pentru starea de a se lăsa oprimate, mai târziu au fost identificate structuri de dominare și rețele de relații privilegiate care explicau asimetriile de statut social dintre bărbați și femei.

În esență, mișcarea feministă este o mișcare constructivă, care pune accent pe construirea de alternative pentru femei, în ideea reechilibrării „balanței de putere" dintre femei și bărbați. Feminismele sunt mișcări anti-inerțiale: îndreptate împotriva inerției unor relațiilor asimetrice de putere dintre cele două sexe și împotriva imobilismului acestei asimetrii. Recent, tot mai multe scrieri feministe pun accent pe asumarea responsabilității de către femei în schimbarea relațiilor de gen, spre deosebire de scrieri mai timpurii axate pe înlăturarea subordonării față de bărbați.

feminismul este o ideologie care disprețuiește munca casnică. "

In mișcarea feministă a anilor '60 și '70 a existat tendința de răsculare împotriva muncii casnice și aceasta poate fi asemănată revoltei muncitorilor din secolul XIX împotriva mașinilor cu ajutorul cărora erau exploatați. A fost mult acuzată închiderea în universul casnic, pentru că această închidere le condamna pe femei la inegalitate socială și la o diviziune a muncii foarte tranșant determinată: femeilor le aparținea spațiul privat și erau stăpâne acolo (atât cât puteau fi de stăpâne în condițiile în care mijloacele de trai erau asigurate de către soți) în timp ce bărbaților le aparținea lumea largă a spațiului public, unde au fost și au rămas stăpâni. Dar aceste critici nu au fost absolute și urmăreau, în ultimă instanță, lărgirea orizontului femeilor, ieșirea lor în spațiul public și afirmarea lor socială.

O serie de feminiști au fost intens preocupați de valorizarea și recunoașterea socială a muncii casnice a femeilor. Se remarcă preocuparea practică de a măsura valoarea acestei munci și de a găsi soluții pentru a o remunera. În România 71% din lucrătorii familiali neremunerați sunt femei[6] iar contribuția lor la realizarea produsului intern brut nu este recunoscută.

[5] E vorba aici de cel de-al doilea val.

[6] *Femei și bărbați în România,* UNDP, 2000: 19.

Atitudinea, încă preponderentă, potrivit căreia este treaba femeii să gătească, să spele, să facă curat, să îngrijească copiii etc. este depășită în lumea civilizată. Forme combinate de distribuție echilibrată a muncii domestice și de facilități în achiziționarea și folosirea aparatajului de uz casnic au luat locul supraîncărcării femeilor cu dubla zi de muncă. În România de azi, o mare parte a muncii neplătite este preluată de către femei acasă — îngrijirea vârstnicilor, a celor bolnavi, a copiilor etc. — pentru că statul nu mai oferă servicii de calitate cetățenilor săi în ciuda impozitării excesive.

feminismul este o ideologie occidentală neadecvată realităților românești. "

Această idee ascunde o mare ipocrizie în care se complac mulți români. Ea este construită pe fondul următoarei logici: «noi românii suntem creștin-ortodocși și respectăm femeile ca femei; căminele noastre sunt armonioase; la noi există înțelegere între soți; în România există egalitate între femei și bărbați, consfințită prin Constituție și alte legi». Contrar acestei logici aparent coerente și realiste, dar în mare măsură fanteziste, realitatea românească arată altfel: violență intrafamilială, preponderent îndreptată împotriva femeilor și copiilor, de proporții - peste 90% din cazurile de violență intrafamihală sunt îndreptate împotriva femeilor, 30% din femei sunt agresate în familie[7] - victime ale violurilor arătate cu cruzime în mass media (fără ca violatorii să fie expuși), femeile tinere cele mai afectate de șomaj[8] ș. a. m. d.

Toate aceste fenomene indică existența unui temei solid pentru coagularea de atitudini și acțiuni feministe în România, chiar dacă ele au un specific românesc și diferă întrucâtva de condiția femeilor din occidental Europei sau din SUA. Din nefericire, nici până azi nu s-a ajuns la înființarea unei federații de organizații pentru drepturile femeilor la nivel național, care să articuleze problemele complexe cu care se confruntă această majoritate de gen, femeile. O mare parte a femeilor (săracele săracilor, cum spune Mihaela Miroiu)[9] poartă în tăcere poveri mai grele decât minoritatea de gen, bărbații, care dețin pozițiile cheie în luarea de decizii economice și politice în România.

O altă prejudecată este aceea că femeile nu pot fi solidare și că este în natura lor să se atace și să se „faulteze" reciproc. Fără a subestima potențialul individualist feminin, apreciez că această afirmație este nefondată întrucât presupune că un set de atitudini derivate din condiția lor de ființe umane subordonate social ar fi valabil în orice condiții. Dincolo de aceasta, să nu

---

[7] Interviu cu Monica Secoșan (director *Asociația pentru Promovarea Femeilor,* Timișoara), Buletin Informativ, FSD, decembrie 2001.

[8] *Femeile și bărbații in România,* UNDP, 2000.

[9] *Ve%i: România. Starea de Fapt,* București, Nemira, 1998.

uităm sublimele dovezi de solidaritate feminină din diferite țări și momente istorice, evocate chiar în această carte.

Feminism și lesbianism

Feminismul nu a inventat lesbianismul,
iar lesbianismul nu e același lucru cu feminismul.
(Sheila Tobias, 1997)

O altă prejudecată, nediscutată mai sus, spune că: *„Feminismul este o ideologie în exclusivitate a lesbienelor".* Această frază nu este rostită simplu-constatativ, ci are încărcătură peiorativă. A spune că este o „ideologie **a** lesbienelor" înseamnă a spune că «este o ideologie a unor femei „perverse" care se discreditează social prin preferințele lor sexuale, o ideologie susținută de femei care nu sunt „la locul lor"».[10] Apare o dată o valorizare negativă a femeilor cu orientare sexuală lesbiană și această valorizare se transferă mai departe feniinismului. De aici și atitudinea multor femei occidentale care neagă despre ele însele că ar fi feministe. În societate (inclusiv în cea românească) există o teamă de a fi socotită „anormală", de a te îndepărta de la norma „femeii la locul ei" — și aceasta este cu atât mai valabil pentru generațiile mai vârstnice.

Această prejudecată indică și o atitadine homofobă, resentimentară față de minoritatea de preferință sexuală **a** lesbienelor. Mascat, ea condamnă și relațiile de apropiere afectivă, emoțională și chiar de solidaritate feminină — toate elemente fundamentale ale unei atitudini feministe. Să presupunem că, într-adevăr feminismul ar fi o ideologie a lesbienelor. Atunci, ce ar face-o să nu fie valabilă în ce le privește pe heterosexuale? Cert este că feminismul vizează, în ciuda conservatorilor fără leac, mult mai mult decât eliberarea sexuală și mult mai multe obiective politice decât o cere „locul femeilor"!

Într-o mare măsură feminismul și lesbianismul au fost și sunt două lucruri diferite, dar care în mod logic ar fi trebuit să meargă mână în mână de îndată ce s-au descoperit una pe alta. Feministele și feminiștii ar fi trebuit să includă problematica dreptului fiecărei femei de a-și manifesta preferința sexuală fără interferența autorității de stat sau a oricărei autorități (vocea tradiției, morala de un fel sau altul etc.). Lesbienele ar fi trebuit să susțină agenda feministă întrucât era în avantajul lor, al promovării drepturilor lor.

---

[10] Ca și cum ar trebui să aibă un loc al lor. De ce ar trebui femeile să aibă un loc al lor? Cine definește care le este locul? De ce oare expresia „bărbat la locul lui" nici nu există?

Dar lucrurile nu au stat aşa. în anii '60, în vâltoarea mişcării de femei, lesbienele[11] le întrebau pe feministe: Cum de vă puteţi culca cu inamicul [citeşte: bărbatul — n. a.] ? Pentru lesbiene nici o feministă autentică nu ar „alege" să fie heterosexuală pentru că bărbaţii au fost văzuţi ca fiind cauza oprimării lor. Pentru pionierele feministe mişcarea lesbiană reprezenta o adevărată ameninţare („ameninţarea lavandei"[12]) întrucât plana pericolul ca mişcarea feministă să fie asimilată cu mişcarea lesbienelor, a celor cu preferinţă exclusiv homosexuală. O bună bucată de timp NOW[13] nu a avut legături cu femeile din incipienta mişcare lesbiană. Lesbienele au început să se organizeze către sfârşitul anilor '70 formând grupuri numite provocator precum: *Radicalesbians,* sau *Lavander Menace Group* (Grupul Lavandelor Ameninţătoare). Integrarea mişcării lesbiene a pus probleme serioase, inclusiv teoretice: feminiştii riscau să aibă un comportament sexist chiar faţă de femei (lesbiene) dacă refuzau să coopereze!

Pentru Betty Friedan, „mişcarea femeilor... nu a avut nimic cu lesbianismul sau cu renunţarea la... iubirea bărbaţilor".[14] Friedan a fost un caz aparte, ea luând o poziţie oarecum rigidă faţă de problema lesbianismului. Kate Millet, o altă cunoscută teoreticiana a mişcării de femei, era căsătorită dar a recunoscut public că este bisexuală. Alte militante de marcă, indiferent de orientarea sexuală, dar incluzând un număr considerabil de heterosexuale, au afirmat că feministele şi lesbienele luptă pentru acelaşi scop: Gloria Steinem (fondatoarea revistei Ms.), Susan Brownmiller (autoarea unei celebre cărţi despre viol[15]), Aileen Hernandez (a doua preşedintă a NOW). Pentru Steinem, de pildă, cerinţa ca sexul să se reducă la cel desfăşurat în cadrul mariajului patriarhal cu scopul exclusiv de a procrea reprezintă o problemă atât pentru feministe (luptătoare sau activiste pentru drepturile femeilor), cât şi pentru lesbiene (luptătoare pentru drepturi sexuale ale femeilor).[16]

Problema raporturilor dintre feminism şi lesbianism este şi una de conformitate socială. Oare câte femei cu înclinaţii lesbiene nu s-au căsătorit din motive de conformitate socială şi acum suportă consecinţele sexuale şi de relaţionare familială aferente? Consider că orice feministă ar trebui să se ralieze la (sau să simpatizeze cu) activitatea grupurilor de lesbiene şi homosexuali pentru a elimina acele prevederi legislative, practici, mentalităţi şi atitudini care prejudiciază libertatea sexuală a femeilor şi bărbaţilor deopotrivă.

---

[11] Aci mă refer la lesbienele care au decis să **fie** militante pentru drepmrile lor sexuale.

[12] Lavanda şi culoarea lavandei fiind simbolul ales de lesbiene.

[13] *National Organisation for Women.*

[14] Fnedan, 1976: 158.

[15] ***Vein*** Bibliografia.

[16] *Ms,* septembrie-octombrie 1993: 35-6.

Feminism și antifeminism

Antifeminismul este o formă de manifestare a misoginismului şi nu cunoaşte diferenţiere de sex în rândul celor care îl susţin. Este în mod egal distribuit printre femei şi bărbaţi. Cum suntem încă departe de a şti ce este feminismul, am înainta în cercetare dacă ne-am îndrepta atenţia asupra diferitelor faţete ale antifeminismului. Mişcarea anti-sufragiu este o expresie elocventă a antifeminismului. Dorinţa de a obţine dreptul de vot a trezit atât de multă aversiune în Imperiul Britanic, încât s-a format o Ligă Naţională Anti-Sufragiu şi chiar a fost alcătuit şi circulat un manual anti-sufragiu! Mişcării sufragetelor i s-a opus şi Regina Victoria însăşi.

Motivaţiile mişcării antisufragiu au variat de la invocarea caracterului nepatriotic al luptei pentru sufragiu, la desexualizarea femeilor şi de la erodarea pasivităţii lor naturale(î), a submisivităţii şi a feminităţii lor până la ameninţarea securităţii naţionale.[17] Votul pentru femei era considerat un pericol naţional pentru Heber Hart. Pentru Marie Corelli, ori eşti femeie, ori sufragetă, ambele calităţi fiind incompatibile. Asemenea verdicte şi acuzaţii au mai fost aduse feminiştilor din diferite perioade ale mişcării pentru drepturile femeilor. Christabel Pankhurst, poate cea mai activă sufragetă din Anglia începutului de secol XX, considera că bărbaţii cu opţiuni anti-sufragiu văd femeile doar ca obiecte sexuale şi că temerea lor cea mare era ca nu cumva odată ce votul va fi fost obţinut, femeile să vrea şi drepturi egale în dormitor!

Teama de schimbare în genere şi mai ales teama de schimbarea de roluri au fost principalii inamici ai mişcărilor de emancipare. În cazul sufragiului pentru femei, dobândirea acestuia însemna activism, ieşire în spaţiul public, preluarea unui rol perceput ca fiind masculin, îndepărtarea femeilor de roluri percepute ca feminine: pasivitate, preocupare cu treburile casnice, lipsă de îndrăzneală (mai ales publică), subordonare, supuşenie. Printre oponenţii faţă de sufragiu nu s-au numărat doar bărbaţi. Femeile însele, în concert cu bărbaţii conservatori, au fost cele mai fervente opozante faţă de votul femeilor. Pentru multe opozante la sufragiu a acţiona în mod public şi a-ţi afirma public opinia faţă de sufragiu era ceva total nefeminin şi de aceea ele au „protestat" subteran, în discuţii private sau prin încurajarea bărbaţilor de a se împotrivi votului femeilor.

Un alt exemplu celebru de manifestare a antifeminismului a fost campania împotriva Amendamentului Drepturilor Egale la Constituţia SUA (ERA sau *Equal Rights Amendment),* propus de organizaţiile feministe din anii '60-

---

[17] Heber Hart - *Woman's Suffrage: A National Danger* sau *Sufragiul femeilor: un pericol național,* 1912.

70. La 22 martie 1972 Congresul a votat ERA, urmând ca în decurs de 7 ani să fie ratificat de trei pătrimi din state (adică 38 de state). După un an fusese deja acceptat în 30 de state[18], dar în următorii 6 ani, doar 5 state l-au mai votat, în ciuda extinderii timpului de ratificare până în 1982. ERA nu a fost ratificată până la urmă în mare parte datorită activismului unei republicane, care a devenit vice-preşedinta Federaţiei Naţionale a Femeilor Republicane în 1966 şi care candidase fără succes de câteva ori pentru a intra în Congres, pe nume Phyllis Schlafly.

În viziunea lui Schlafly femeile au totdeauna nevoie de mai multă protecţie întrucât ele sunt dependente prin natura lor (pretindea ea) şi în orice caz mai dependente decât bărbaţii, iar mamele nu pot asigura aceeaşi securitate financiară ca şi soţii. Evident, Schlafly lua drept neschimbabile condiţia socială şi structura socială care confereau femeilor statutul de dependenţă faţă de soţ şi de vulnerabilitate financiară crescută a mamelor.[19] Pentru Schlafly era ceva de neconceput că o femeie ar dori să lucreze ca reparator de linie telefonică de pildă, când ar putea alege să fie operatoare (chiar dacă inevitabil mai prost plătită) sau că poţi să alegi ca femeie să fii independentă dacă poţi fi dependentă de un bărbat cu bani!

Categoria de femei la care a avut cel mai mare succes campania anti-ERA a fost cea a femeilor care se simţeau ameninţate de schimbările de rol. Mai precis, categoria femeilor pentru care respectul, autoritatea şi securitatea consta în poziţia lor în familie şi comunitate şi reflecta în primul rând statutul soţilor lor. Majoritatea suporterelor lui Phyllis erau casnice. Pentru ele agenda Organizaţiei Naţionale pentru Femei (NOW) era o ameninţare la adresa stabilităţii căminelor lor, pentru că făcea mult mai acceptabilă social o eventuală părăsire a lor de către soţi.[20] Este remarcabil faptul că nici un bărbat nu s-a alăturat mişcării anti-feministe a lui Phyllis Schlafly.

Antifeminiştii argumentează că diferenţele de sex sunt înnăscute şi determinate biologic, în timp ce feminiştii consideră că există o condiţionare socială la mijloc.[21] Desigur că feminiştii nu susţin teza absurdă conform căreia nu există diferenţe biologice la naştere (şi ulterior) între femei şi bărbaţi. Ei spun însă că semnificaţia diferenţelor se construieşte social şi cultural, astfel încât diferenţele biologice devin umbrite de către cele con-

---

[18] Primul fiind statul Hawaii, după 22 minute de la votarea în Congres.

[19] Legea egalităţii de şanse privind creditul (Equal Credit Opportunities Act) a fost adoptată doar în 1974. Până atunci femeile măritate, chiar dacă aveau un serviciu şi erau independente financiar, nu puteau să ceară credit de la bancă.

[20] Tobias, 1997: 150.

[21] Robyn Rowland, 1994.

struite social. Un simplu exemplu: daca biologic femeia este singura care poate da naştere, hrănirea copilului de către mamă după încetarea alăptării nu este deloc ceva biologic ci ceva cu care ne-am obişnuit. Mulţi spun: este natural ca mama să continue să-şi hrănească copilul. Feminiştii ar spune că nu este cu nimic mai puţin natural ca tatăl să hrănească copilul deopotrivă. De asemenea, rolul de îngrijitoare a copilului atribuit femeilor este şi el construit şi transmis social.

O altă faţetă a antifeminismului se manifestă printr-o atitudine destul de răspândită şi în România de azi. Antifeministele consideră succesul personal ca fiind rezultatul exclusiv al meritului propriu. Faptul de a te considera cauza unică a unei cariere/vieţi reuşite este o implicită denunţare şi detaşare de orice solidaritate de gen. O manifestare tipică a acestui antifeminism este expresia: fiecare femeie să reuşească pe cont propriu şi pe baza meritelor sale şi nu să fie „favorizată" prin vreo politică anume de şanse egale. Cu alte cuvinte, lipsa de merit le-ar face pe sute de milioane de femei să nu reuşească şi nu absenţa unor condiţii egalitare de afirmare. De unde se poate deduce ce părere proastă au aceste femei despre genul feminin şi ce părere extraordinară au despre ele însele, în schimb! Statistic vorbind, câte tinere femei din *favelas*[22] braziliene se afirmă în comparaţie cu un lot similar ca număr din clasa de mijloc nord-americană?

Feminismele...

...nu sunt ideologii care consideră femeile victime deşi discută în detaliu modalităţile prin care societatea creează condiţii de subordonare a femeilor faţă de genul masculin;

...nu sunt mişcări îndreptate împotriva bărbaţilor, dar sunt contrare anumitor mentalităţi conservatoare ce se regăsesc deopotrivă printre bărbaţi şi femei;

.. .nu ar putea fi ideologii care să dispreţuiască munca casnică pentru că şi-ar anula însăşi esenţa lor de valorizare a muncii a miliarde de femei;

.. .nu sunt simple ideologii de export din lumea avansată înspre lumea a treia, pentru că lumea a treia creează ea însăşi structuri de subordonare a femeilor ca gen;

...nu s-au născut ca ideologii ale lesbianismului şi nici nu sunt promovate în primul rând de lesbiene, deşi lesbienele au fost binevenite, în cea mai mare parte a cazurilor, să se alăture mişcării feministe.

[22] Mahalale, cartiere foarte sărace, unde locuiesc şi trăiesc uneori sute de mii de oameni nevoiaşi.

Menționarea succintă a câtorva fațete ale antifeminismului aduce ceva mai multă lumină în ce privește înțelegerea fenomenului feminist și a modului său de manifestare în secolul XX. Demersul acesta de înțelegere prin negarea a ceea ce nu este feminismul ne-a adus la câteva concluzii, așa cum se poate vedea în caseta de mai sus.

2. Ce este „feminismul"?

Feminismul este politică.
(A. Phillips, 1998)

Adesea identificat cu luările de poziție extreme și rigide din mișcarea de femei, cu gesturile flamboiante ale unor grupuri restrânse, pus în rând cu „ismele"[23] și disprețuit, feminismul excelează prin faptul că este necunoscut publicului larg. Aceasta e cu atât mai adevărat în țările foste comuniste, unde multe dintre obiectivele luptei femeilor și bărbaților feminiști occidentali au fost atinse prin directive de partid, chiar dacă unele în mod pur demonstrativ (cum a fost cota de 30% de reprezentare a femeilor, care a dus la promovarea multor nulități politice feminine și a discreditat ulterior ideea de acțiune afirmativă).

„Feminismul" este mai curând o ficțiune întrucât nu e unul, ci mai multe, cum ar spune filosofii. în istoria gândirii politice s-au articulat mai multe feminisme — unele dintre ele contrazicându-se în ce privește modalitățile prin care femeile pot intra în posesia propriilor lor ființe, a autonomiei lor, a propriei identități — identitate distinctă de cea a ființelor cu care se relaționează (bărbați, copii, părinți etc.). E suficient să aduc ca exemplu contradicțiile dintre segmente ale feminismului radical timpuriu, într-o anumită măsură victimist, și *power-feminism-u* anilor '90, care glorifică puterea feminină. Luând drept teren comun acest interes pentru crearea unei identități feminine independente putem vorbi totuși de o mare familie de atitudini care pot fi puse sub umbrele generică de „feminism".

Feminismul se referă deopotrivă la mișcarea de femei pentru drepturile lor și la ideile care au fundamentat aceste acțiuni. Afirmarea lor a însemnat, printre multe altele:

- informarea publicului despre dubla zi de muncă a femeilor (a celor care aveau și un serviciu și „obligația" muncii casnice), despre munca

[23] Liberals, *marxism,* conservatoare, sociala etc. - sunt ideologii părtinitoare și limitate tocmai datorită perspectivei părtinitoare adoptate.

neplătită şi ne-preţuită a femeilor şi despre accesul inegal la locuri de muncă bine plătite;

- discutarea publică a chestiunii diferitelor meserii deschise doar practicării lor de către reprezentanţii unui sex (de regulă bărbaţilor, dar nu totdeauna);
- discutarea deschisă a problemei violenţei în familie şi încercarea de protejare a celor afectaţi (în primul rând femei şi copii) prin diferite mijloace;
- afirmarea dreptului femeilor la decizii privind propriul lor trup (dreptul la avort în cazul în care femeia consideră că nu e pregătită pentru a purta o sarcină şi a creşte copilul);
- informarea sistematică a publicului privind discrepanţele dintre femei şi bărbaţi în ce priveşte accesul la poziţii de decizie şi putere politică.

Cu prilejul unei mese rotunde organizate în toamna anului 1997 la Colegiul Noua Europă din Bucureşti pe tema feminism-antifeminism, la care participau câteva figuri importante ale lumii universitare şi intelectuale româneşti, am asistat la ceea ce mi s-a părut a fi cel mai spectaculos argument împotriva feminismului. Unul dintre participanţi, proeminent om de cultură al României, ne spunea: „Mă simt neiubit. Noi, bărbaţii, iubim femeile..." [Subînţelesul acestei afirmaţii fiind: „Dacă noi le iubim, de ce trebuie femeile să se revolte în acest fel prozaic?"]. Am fost uimită de această reacţie şi m-am văzut nevoită să răspund că atitudinea feministă nu vizează aspectele de relaţionare intimă, afectivă, interpersonală decât, poate, colateral; că apărarea drepturilor femeilor (luate ca o categorie distinctă de cetăţeni), la fel cu apărarea drepturilor cadrelor didactice (o altă categorie socială, distinctă pe alte criterii) de pildă, nu are de a face în mod direct cu relaţionarea intimă cu semenii noştri. Dar cred că cel mai bun răspuns ar fi fost cel al Eugeniei de Reuss Ianculescu:

> „în feminismul adevărat nu e vorba nici de mândria femeii, nici de libertatea ei de a iubi, e vorba de *drepturile ei din punct de vedere legal, economic, politic* [sublinierea autoarei]. Interesul feminismului e a face femeia să fie considerată şi să se considere ea singură ca o fiinţă de sine stătătoare, nu ca un obiect în veşnica stăpânire a altora şi veşnic condusă de alţii".[24]

Este adevărat că există o anumită ambiguitate în ce priveşte folosirea termenului de „feminism". Este feminismul o teorie (sau mai multe teorii relaţionate în vreun fel anume)? Este o mişcare socială? Se referă la acţiuni ale femeilor şi bărbaţilor cu anumite atitudini? Este feminismul o atitudine?

---

[24] Eugenia de Reuss Ianculescu — „Femeia română şi politica" în *Drepturile femeii,* anul II, ianuarie şi februarie 1913 — în Mihăilescu, Bucureşti, 2001.

Sau un ansamblu de atitudini? Chiar dacă această ambiguitate va continua să existe, şi e firesc să fie aşa, cred că este suficient de clar că atitudinile de un anumit fel sunt relaţionate cu elemente teoretice, cu (posibile) acţiuni sociale şi chiar cu o mişcare (atunci când acţiunile şi manifestările sociale în favoarea drepturilor femeilor iau amploare). Cea mai completă caracterizare a feminismului îmi apare a fi următoarea: feminismul este o mişcare politică, susţinută de anumite teorii, atitudini şi acţiuni orientate spre afirmarea femeilor şi dezvoltarea de relaţii parteneriale între femei şi bărbaţi. Accentul cade pe faptul că este o *mişcare politică,* cu pretenţii de a influenţa deciziile politice într-un mod care să fie profitabil aplicării drepturilor femeilor şi egalizării şanselor de realizare umană între cele două sexe. În acest sens, Joni Lovenduski[25] scrie: „Feminismul este o teorie despre relaţiile de putere între bărbaţi şi femei şi care are drept scop schimbarea acestora. Minimal, feminismul este politică pentru că implică puterea, pe care o situează la nivelul vieţii casnice, al statului şi în cunoaşterea însăşi."[26]

Pe un afiş folosit de irlandezele din Republica Irlanda în anii '70 scria:

feminismul este acea concepţie radicală conform căreia femeia este om ".

Este cea mai reuşită definiţie pe care am întâlnit-o până acum. Pentru mulţi, în mod implicit, femeia nu este om pentru că ea nu este bărbat, presupoziţia fiind că om este doar bărbatul. De aici şi standardele care au fost impuse în diferite domenii: ceea ce era standard pentru bărbat devenea standard pentru ce era om. Ceea ce era standard pentru om (citeşte „bărbat") devenea standard pentru femeie. Şi totuşi femeile sunt diferite de bărbaţi, dar nu atât de diferite încât să nu se justifice egalitatea în drepturi şi în aplicarea legii cu semenii lor, bărbaţii. În pildele noastre populare, femeile apar a fi altceva decât oameni, ele formând o lume aparte, complet diferită de cea a bărbaţilor. Într-unul din *motto-utile* de la un capitol al cărţii sale *Gândul Umbrei,* Mihaela Miroiu invocă o butadă folclorică în care apare un cuplu de ţărani. Unul îi spune celuilalt: „Nevastă-mea e un înger!" Iar celălalt replică: „Nici a mea nu e om!"[27] În celebra dispută din secolele timpurii ale evului modern, *querelle des femmes,* dar şi mai târziu, în timpul Revoluţiei Franceze, s-a dezbătut intens pe marginea întrebării dacă femeile sunt şi ele oameni sau nu.[28] Nu e deci un fenomen excepţionalist românesc, a nu le considera oameni fără a se îndoi mai întâi de aceasta.

---

[25] Joni Lovenduski este fostă studentă a profesorului britanic de origine română Ghiţă Ionescu.

[26] Lovenduski, Joni în Lovenduski, Githens, şi Norris, 1994: 230.

[27] Miroiu, 1995.

[28] Bock, 2002: 60 şi capitolele precedente.

De îndată ce feminismul a deschis explicit această temă: femeia este om, multe feministe au crezut că a fi om înseamnă a adopta standardele masculine (prezentate drept standarde umane). Accentul pus în ultimul deceniu pe înţelegerea diferenţelor, dar şi pe importanţa acceptării lor, ne conduce la ideea că nu există standarde masculine care trebuie acceptate ca fiind standarde umane universale.

Duerst-Lahti şi Rita Mae Kelly vorbesc despre „masculinism", o ideologie implicită prevalentă constituită din opinii *(beliefs)* despre natura umană centrate pe bărbaţi şi care dau un credit mai mare potenţialului oferit de bărbaţi — ideologie care subzistă atât timp cât puterea este organizată în societate astfel încât bărbaţii predomină. Nici masculinismul nici feminismul nu sunt inerent bune sau rele dar poartă cu sine presupoziţii despre distribuţia adecvată de putere şi de privilegii, şi care servesc drept bază pentru un plan de acţiune.[29]

Denigrarea feminismului derivă dintr-o privire îngustă şi parţială a fenomenului feminist. Considerarea feminismului ca extremism derivă din „felieri" şi decupări din largul spectru de idei feministe a acelora care convin descrierii de extremism. Este rău-voitoare identificarea feminismului cu scrierile uneia dintre autoarele de lucrări feministe sau, mai rău, cu citate extrase din contextul unor lucrări. Pentru exemplificare, iată cum ar putea arăta un astfel de decupaj din scrierile unor feministe din anii '60 şi '70 ai secolului XX:

- toţi bărbaţii sunt nesiguri şi frustraţi;
- bărbaţii domină şi devorează femeile („canibalism metafizic");
- bărbaţii sunt o formă perimată de viaţă în această eră tehnologică, un anacronism într-o perioadă în care băncile de spermă au preluat unica funcţie masculină cu efecte pozitive asupra rasei omeneşti;
- bărbaţii sunt demoni, vampiri, care se hrănesc din sângele şi mintea femeilor precum Dracula.

Soluţiile la dispoziţia femeilor, corespunzătoare acestor etichete ar putea fi pe măsură:

- inversarea „opresorului" cu „oprimatul" şi inversarea rolurilor în canibalismul metafizic: femeile să ia locul canibalilor metafizici!
- femeile ar trebui să răspundă cu aceeaşi monedă la puterea crudă a bărbaţilor: ele ar trebui să înveţe să joace murdar;

[29] Duerst-Lahti şi Kelly, 1995.

- femeile trebuie să se elibereze de tirania biologică a capacităților lor reproductive prin înlocuirea reproducerii naturale cu reproducerea artificială.

Toate aceste idei sunt produsul unei anumite epoci (anii '60-70 în Occident), al unui anumit timp revoluționar în care au răbufnit, ca într-o ceartă de familie, noiane de nemulțumiri. Ele pot fi asemănate mulțimii de slogane revoluționare pronunțate, scrise și oferite publicului de către revoluționarii români de la 1989 și prezente în orice revoluție. Revoluția Franceză este mai puțin prezentă în memoria omenirii prin excesele ei revoluționare, prin crimele ei, decât prin imboldul său de schimbare a relațiilor și aranjamentelor sociale revolute. De ce ne-am aminti de revoluția feministă[30] prin aceste dure afirmații și nu prin efectele ei benefice?!

Dacă ne uităm la scrieri ale unor bărbați pe tema relațiilor de gen, cum ar fi cartea *Mitul Puterii Bărbaților* a lui Warren Farrell, constatăm că și acestea conțin afirmații gratuite sau exagerări și victimizări ale bărbaților. Dacă am decupa din aceste scrieri (scrieri care au în ansamblu un conținut rațional, coerent și problematizator de altfel) doar frazele care dau verdicte și suprasimplifică lucrurile am spune la fel, că este vorba despre un alt fel de extremism: un extremism „întors pe dos".

De ce a apărut și de ce persistă atitudinile feministe? Printre altele, pentru că:

- într-una din cele mai bogate națiuni ale lumii la începutul anilor 70, femeile măritate nu puteau obține credit de la bănci, deși aveau un loc de muncă, și aceasta pentru simplul motiv că erau femei;
- femeilor li se refuza și li se refuză încă șansa de a lucra în anumite domenii dominate de bărbați;
- femeile continuă să fie privite ca obiecte de plăcere sexuală în contexte nepotrivite (la locul de muncă, pe stradă etc.);
- majoritatea prostituatelor sunt incriminate și umilite, în timp ce clienții lor sunt cei care le incriminează și nu sunt, în cele mai multe țări, incriminați sau expuși publicului, ca și cum ei nu ar căuta servicii sexuale cu plată, ci ar fi „agresați" de ele;
- politica continuă să fie o lume bărbaților, cu reguli stabilite în mare măsură de ei în calitate de protagoniști majoritari, unde rezolvarea problemelor publice ocupă un rol secundar, iar femeile dacă vor să intre sunt obligate prin natura sistemului să adopte comportamente masculine, după care sunt acuzate că sunt nefeminine, „bărbate".

[30] Decât spre amuzament.

Lista ar putea continua pe multe pagini fără a dilua consistența problemelor în cauză. Atât timp cât toate acestea vor exista, vor mai exista și feminisme. În orice caz, studiile de opinie publică privind statutul și rolurile femeilor și bărbaților indică relativ puține diferențe semnificative între sexe. Ele arată, de asemenea, că nu sunt mai multe femei consistent feministe decât bărbați.[31] Ceea ce ne îndreptățește să folosim pluralul „feminiști" pentru a acoperi atât reprezentarea femeilor cât și a bărbaților feminiști.

Feministe sunt toate mișcările emancipatoare și eliberatoare ale femeilor din lume care s-au manifestat la un moment dat în timp. Chiar dacă ele nu s-au numit la acea vreme așa, retroactiv ele pot fi numite feministe. Există o familie de atitudini feministe, o familie de convingeri feministe și o serie de moduri de a privi viața (socială) bazate pe aceste atitudini și convingeri.

Cel mai interesant fenomen desfășurat după revoluția feministă începută la sfârșitul anilor '60, a fost așa-numitul „feminism de stat" implementat în țările nordice.[32] Au fost înființate instituții de stat pentru a aplica principiul șanselor egale de afirmare socială a celor două sexe și pentru a implementa legi adoptate ca urmare a angajamentelor asumate de parlamentele respective. Desigur că această întreagă activitate programatică guvernamentală a avut efecte. Azi țările nordice au cele mai echilibrate scheme de reprezentare politică la nivel înalt a celor două sexe.

Absența unei mișcări de femei în România contemporană este un semn de subdezvoltare civică și politică în contextul în care situația femeilor (a majorității, evident, nu a grupurilor mici privilegiate) s-a deteriorat considerabil în ultimii 14 ani. Este și un semn de lipsă de capacitate de organizare a femeilor dar, poate cel mai semnificativ, este și un indiciu al unui capital social deficitar: încrederea femeilor unele în altele, a organizațiilor pentru femei între ele, în ce privește posibilitatea de a schimba împreună și conjugat legile și practicile care vizează egalitatea dintre sexe. La fel de importantă este lipsa de încredere a femeilor în reușita unei astfel de acțiuni comune: lipsa de încredere în posibilitatea de a influența politicile publice. Totuși, trecutul istoric al femeilor române oferă revelații în privința nivelului de înțelegere și interpretare a fenomenelor de subordonare socială a femeilor. Nu doar că au existat femei care au luptat pentru drepturi sociale și politice, dar au ființat societăți și reviste, au fost susținute prelegeri publice de către universitari de seamă și politicieni ai vremii (și atunci, ca și acum, bărbați mai toți). A existat un mod de afirmare a conștiinței inegalității care azi este, din păcate, amorțit.

---

[31] Sapiro, 1980 și Inglehart-Inglehart, 1975, citați în Sapiro, 1998: 167.

[32] http://www.helsinki.fi/science/xantippa/wee/weetext/wee253.html

În 1949 când a publicat^/*Doilea Sex,* Simone de Beauvoir era convinsă că odată cu instaurarea ordinii socialiste, se va pune capăt și oprimării femeilor. Ea se considera o socialistă și nu o feministă. În 1972 însă, după consumarea unor decenii de socialism, ea s-a alăturat mișcării de eliberare a femeilor și s-a declarat pentru prima dată feministă. Experiența țărilor socialiste o dezamăgise în privința echilibrării condițiilor celor două sexe. Iar „feminiștii sunt femei sau bărbați care luptă pentru schimbarea condiției femeilor", spunea de Beauvoir. Excelentă și binevenită este și ideea ei potrivit căreia trebuie să aflăm cum se văd femeile pe ele însele și nu să presupunem că ele se văd într-un fel sau altul. În fond, feminismele țintesc să schimbe acest mod de autopercepție a femeilor și de percepere a relațiilor lor cu bărbații, familia, copiii, munca lor, propria lor sexualitate, statutul social și alte aspecte pe care ele le consideră importante.

Dacă eu mă văd altfel decât se vede majoritatea, am dreptul să lupt pentru afirmarea unei alte identități autopercepute a femeilor. Dacă eu constat că există aspecte ale vieții unui grup social din care fac parte care pot fi ameliorate considerabil, voi încerca să folosesc diferite mijloace pentru a-l impune atenției publice și pentru a-l transforma în subiect de politică. Practic feminismul asta a și făcut pe parcursul ultimelor decenii: a inovat în termeni de subiect de politică. Viața și calitatea vieții femeilor a fost trecută pe agenda politică. Jean Bethke Elshtain scria: „Calitatea de domeniu relativ deschis al politicii este indicată de faptul că dă posibilitatea ca gânditori inovatori și revoluționari să declare a fi politice aspecte care nu fuseseră gândite ca politice înainte".[33]

Feminismul exprimă și aspirația femeilor de afirmare a libertății personale.[34] Feminismul afirmă ceva major, trecut cu vederea de cele mai multe ori: femeile sunt puternice și unele chiar vor să caute mijloacele de a se afirma ca ființe puternice, spre beneficiul lor și al celor din jurul lor. Afirmarea femeilor ține de esența feminismului. Libertatea de exprimare a propriei personalități fără bariere artificiale ține de esența ființei umane.

---

[33] „The relatively open-textured quality of politics means that innovative and revolutionary thinkers are those who declare politics to exist where politics was not thought to exist before", Elshtain, 1993: 201.

[34] Așa cum o face Amartya Sen, autorul cărții *Ubertatea ca dezvoltare,* pentru care a primit Premiul Nobel în 1999, ***pe^i*** Bibliografia.

Partea a II-a

Bărbaţi şi femei în spaţiul public şi în spaţiul privat

In România, la fel ca peste tot în lume, femeile şi bărbaţii sunt diferiţi, sunt două genuri diferite în interiorul aceleiaşi specii. Dar dincolo de aceste diferenţe, a fi cetăţean femeie şi a fi cetăţean bărbat ar trebui, conform Constituţiei cel puţin, să fie acelaşi lucru.[1] Dar lucrurile nu stau aşa. Explorând o serie de aspecte ale vieţii românilor, am realizat că există discriminare între cetăţenii femei şi cetăţenii bărbaţi şi că în cele mai multe cazuri discriminarea funcţionează în detrimentul cetăţenilor femei.[2] Fără a avea pretenţia de a epuiza toate aceste aspecte, cele pe care le explorez în continuare sunt printre cele mai relevante:

- Muncile, carierele şi veniturile bărbaţilor şi femeilor. In ce fel societatea distribuie muncile şi veniturile sale între cele două sexe?
- Doritori şi ofertanţi de servicii sexuale — sunt trataţi în acelaşi mod, prin legislaţie şi practici ale autorităţilor de stat? Sunt clienţii mai morali decât lucrătorii sexuali?
- în ce moduri afectează pornografia pe femei şi pe bărbaţi?
- Homosexualitate, heterosexualitate şi alte forme de expresie ale sexualităţii. De ce este stigmatizată homosexualitatea? Câtă libertate sexuală au românii?
- „Cum să-ţi baţi nevasta fără să laşi urme?"[3] sau „bătaia ruptă din Rai" a vieţii cotidiene de familie a multor români.

Finalmente, în ultima parte a acestei lucrări (Partea a III-a) voi arăta, pe baza discutării aspectelor de mai sus, că societatea românească este mai puţin democratică pentru femei decât pentru bărbaţi. Dar în continuare îmi propun să spulber mitul conform căruia nu există discriminări între cele două sexe în România de azi.

---

[1] Ar trebui să nu existe diferenţe de tratament între cetăţenii heterosexuali şi cei cu orientare sexuală alternativă.

[2] Există, de asemenea, discriminări pe criteriul orientării sexuale.

[3] Acesta este tidul unui articol publicat de revista *Playboy,* ediţia românească, aprilie 2000.

Politica muncilor și a veniturilor

1. Dependență, discriminate, drepturi și șanse egale

Există un mod de a gândi relația femeie — bărbat prin care femeia trebuie să fie dependentă de bărbat, material în primul rând. Este un mod de gândire prevalent încă în România de azi. Probabil că este unul din elementele care ne diferențiază clar de țări vest-europene. Unul dintre foștii mei șefi considera că ar fi trebuit să mă mulțumesc cu salariul pe care mi-1 oferea instituția, deși el reprezenta doar două treimi din salariul alocat poziției respective, „consolându-mă" așa: „Lăsați domnișoară, o să vă măritați și o să vă îmbunătățiți situația materială". După părerea mea, nu aveam nevoie să mă mărit pentru a-mi îmbunătăți situația materială. Era suficient să mi se recunoască pregătirea profesională și să mi se acorde dreptul la salariul alocat poziției care o obținusem prin eforturi proprii. Dar de ce să mă mărit pentru o situație materială mai bună?!

Această experiență este neînsemnată în comparație cu experiența multor tinere care vor să se angajeze și cărora li se cere (adesea implicit) să fie amabile, drăguțe, și chiar să-și ofere serviciile sexuale pentru a-și păstra locul de muncă. Dincolo de dependențele de șefi, de autoritarj ale statului, de autorități de cunoaștere ș. a., femeile sunt mai vulnerabile la fenomenul hărțuirii sexuale decât bărbații.[4] Ceea ce mai transpare uneori prin presă nu este decât vârful unui aisberg. Pentru că mulți „șefi" s-au învățat să aibă la îndemână funduri, sâni și siluete mlădioase care să-i facă să se simtă bine și, mai ales, mai puternici. La rândul lor, româncele, s-au obișnuit să se ofere, să se facă plăcute, să cedeze, pentru a fi pe placul altora, pentru a fi privite pozitiv sau pentru beneficii și avantaje, sau pur și simplu pentru supraviețuire. Unor bărbați le repugnă faptul că femeile pot obține avantaje doar folosindu-se de trup. Alții se bucură că pot să se situeze în postura de „sultan". Există, pe de altă parte și femei care adoptă acest comportament de bunăvoie: se folosesc de propriul trup și de farmecele personale pentru a obține avantaje materiale. Dar prezența lor nu anulează fenomenul de hărțuire sexuală pe care-1 trăiesc dureros o serie de alte femei.

Dacă apreciem femeile occidentale pentru spiritul lor de *independență* și pentru capacitatea lor de relaționare partenerială, ar trebui să apreciem și

[4] întrucât marea majoritate a pozițiilor de putere sunt deținute de bărbați heterosexuali.

politicile guvernamentale şi filosofia fundamentală care informează aceste politici. Schimbarea de mentalităţi şi de atitudini sunt legate de acestea. Apreciem suedezele, de pildă, pentru comportamentul lor liber, pentru faptul că ştiu să se afirme social, dar ignorăm faptul că filosofia politicilor lor publice de egalitate a şanselor se bazează pe ideea fundamentală a independenţei lor economice.

Dacă modul de gândire al românilor şi româncelor rămâne cantonat în ideea de *dependenţă* materială, în atitudinea „să se mărite ca să-şi facă o situaţie", vom continua să visăm la. suedeze... Realitatea relaţiei parteneriale dintre femei şi bărbaţi se construieşte inclusiv cu mijloace politice. Există un cerc vicios: atitudine de dependenţă a femeii — punere în situaţie de dependenţă — trăirea dependenţei — educarea copiilor în acest spirit — perpetuarea atitudinii de dependenţă. Punerea în situaţie de dependenţă se cuplează cu o precaritate a situaţiei materiale a femeilor şi cu „neputinţa lor"[5] de a se manifesta ca individ autonom. Această atitudine se transformă ea însăşi în handicap şi în perpetuarea dependenţei. Cultivarea ideii de independenţă materială la femei este legată de cultivarea ideii de libertate individuală şi de acceptarea principiilor liberale până la capăt şi nu doar pentru jumătate din corpul cetăţenesc. Eugenia de Reuss Ianculescu spunea că feminiştii adevăraţi sunt individualişti prin excelenţă şi împing individualismul până la ultimele lui consecinţe, aplicându-1 nu doar unei jumătăţi a neamului omenesc, ci omenirii întregi, femeilor la fel ca şi bărbaţilor.

Alături de adânc-înrădăcinata idee că femeia trebuie să fie dependentă de un bărbat, o altă idee se manifestă cu o forţă apreciabilă (fiind o inedită manifestare a excepţionalismului românesc): „In România nu există discriminare între femei şi bărbaţi". In *Barometrul de Gen*[6] există o diferenţă semnificativă între răspunsurile date de bărbaţi şi cele date de femei la întrebarea: „Există în România egalitate reală în drepturi între femei şi bărbaţi?". O minoritate a bărbaţilor a răspuns „Nu există discriminare" (47%). Fără să exceleze în cunoaşterea propriilor interese, totuşi, o majoritate a femeilor au răspuns „Nu, nu există egalitate reală" (53%). Cum bărbaţii sunt cei ce domină mass media şi politica, evident că punctul de vedere masculin prevalează în aceste domenii esenţiale.

Discuţiile din România privind (discriminarea femeilor au rămas la nivelul grupurilor restrânse de persoane iniţiate în problematica de gen, dar nu au fost mediatizate corespunzător, iar problema discriminărilor de gen nu a ajuns pe agenda politică. Este foarte probabil ca însăşi ignorarea subiectului

---

[5] Construită social.

[6] Fundaţia pentru o Societate Deschisă.

şi evitarea unei discuţii publice să contribuie la menţinerea ideii că nu există discriminare de gen în această ţară. Este important să distingem între „discriminare directă" şi „discriminare indirectă" — ambele prezente în societatea noastră. Prin *discriminare directă* se înţelege diferenţa de tratament a unei persoane în defavoarea acesteia, datorită apartenenţei sale la un anumit sex, religie, etnie, orientare sexuală etc. Un exemplu: la Oficiul de Muncă al sectorului 4, se putea citi în iarna anului 1997, un anunţ privind locuri de muncă vacante cu menţiunea „exclus romi." Prin *discriminare indirectă* se înţelege diferenţa indirectă de tratament prin aplicarea unor prevederi, criterii sau practici în aparenţă neutre dar care, prin efectele lor afectează într-o măsură semnificativ mai mare persoanele de un anumit sex, religie, etnie, orientare sexuală etc. Un exemplu de discriminare indirectă este cel a stabilirii salariilor în diferite sectoare de muncă. Aparent e vorba de stabilirea salariilor în funcţie de valoarea muncii respective. Efectele indirecte sunt, printre altele: salarii mici în domeniile dominate numeric de angajate femei şi salarii mari în domenii dominate numeric de bărbaţi. Iată un alt exemplu de discriminare indirectă. Legi referitoare la uşurarea presiunii şomajului care se aplică egal femeilor şi bărbaţilor (Legile: nr. 1/1991, nr. 65/1997, nr. 108/1997) se aplică unei realităţi care deja defavorizează femeile. Nici una din legile de mai sus nu conţin măsuri de acţiune afirmativă pentru a compensa realitatea faptului că femeile între vârstele 20-25 şi 45-50 sunt cele mai defavorizate, scrie Liliana Coica, lideră în cadrul uneia din ele patru mari confederaţii sindicale. De asemenea, la elaborarea acestor legi nu s-a ţinut cont de faptul că şomajul femeilor e de mai lungă durată decât cel al bărbaţilor.[7] Agenţia Naţională pentru Ocupare şi Formare Profesională (înfiinţată prin Legea nr. 145/1998) nu prevede programe de recalificare adaptate şomajului specific feminin.[8]

Egalitatea în drepturi se referă la cadrul legislativ existent şi la măsura în care acesta prevede explicit egalitatea dintre femei şi bărbaţi. Complementar, egalitatea în drepturi este asigurată şi de acele prevederi legislative care prevăd absenţa discriminării. Ce înseamnă *egalitatea de şanse* între femei şi bărbaţi?[9] înseamnă, în termeni practici, ca reprezentanţilor celor două mari categorii sociale — femei şi bărbaţi — să li se deschidă posibilităţi egale de afirmare socială în toate domeniile: educaţie, muncă, muncă casnică, îngrijirea membrilor familiei, reprezentare politică, practicarea sporturilor etc. Cei

[7] Aşa cum vom vedea mai jos şi din datele unui studiu statistic realizat cu sprijinul UNDP România.

[8] Coica, Liliana — „Egalitatea de şanse în România" — lucrarea prezentată la seminarul Sindicatele din România şi egalitatea de şanse (27-28 noiembrie 2001, Sibiu).

[9] Legea Egalităţii Şanselor adoptată în România va fi analizată în Partea a III-a.

care consideră azi că femeile şi bărbaţii nu au şanse egale în România susţin că reprezentarea politică este dezechilibrată flagrant în favoarea bărbaţilor, că distribuţia slujbelor şi veniturilor obţinute pe aliniamente de gen[10] nu se datorează incapacităţii femeilor ci aranjamentelor sociale care favorizează sistematic bărbaţii. Egalitatea de şanse este un concept mai cuprinzător decât cel al egalităţii în drepturi, pentru că ia în considerare atât dimensiunea formală cât şi dimensiunea informală a aplicării cadrului legal. „Egalitatea de şanse" se referă şi la modalităţile în care se aplică (sau nu se aplică) legile existente.

2. Munci şi venituri în perspectivă comparată

Revoluţia industrială şi efectele ei

Revoluţia industrială a reprezentat în istoria omenirii un pas important în schimbarea naturii muncilor la nivel global şi în schimbarea diviziunii muncii. Ea a adus separarea muncii desfăşurate în spaţiul public, de munca casnică. Numărul bărbaţilor care au început să lucreze în afara casei a devenit semnificativ, în timp ce pentru anumite categorii de femei („clasa muncitoare"), munca în afara casei a fost adăugată celei casnice. Industrializarea a creat două fenomene:

1. bărbaţii au ocupat majoritatea locurilor de muncă plătite, în timp ce majoritatea femeilor stăteau acasă şi munceau fără a primi un salariu care să le confere autonomie;
2. locurile de muncă plătite s-au segregat pe sexe.

În a doua jumătate a secolului XX s-a produs o creştere constantă a participării femeilor la piaţa locurilor de muncă plătite şi acesta este unul dintre cele mai semnificative aspecte ale transformării relaţiilor dintre femei şi bărbaţi în secolul trecut.[11]

În lumea de azi fenomenul care a „acreditat" cuplul bărbat care câştigă pentru familie[12] şi soţie dependentă material a fost destabilizat. El supravieţuieşte însă ca mentalitate. Fenomenul segregării pe piaţa muncii este încă valabil. Regăsim o segregare pe orizontală (ramuri dominate de bărbaţi, ramuri dominate de femei) şi una pe verticală (şefii sunt majoritatea bărbaţi

---

[10] ... în condiţiile în care nu există diferenţe de performanţă şcolară între femei şi bărbaţi.

[11] Walby, 1997.

[12] Bărbat-care-aduce-pâinea-în-casă.

iar majoritatea femeilor sunt subordonate). Aceasta se întâmplă peste tot în lume, inclusiv în țările Uniunii Europene. In proporții diferite, totuși.

Procesul desegregării a început în cele mai dezvoltate țări ale lumii în anii '70 și '80 și a fost realizat în cea mai mare parte prin expansiunea prezenței feminine în locurile tradițional ocupate de bărbați. Mult mai puțin se manifestă fenomenul prin care bărbații preiau activități tradițional exercitate de către femei. Dincolo de problema identității masculine presupuse de o asemenea mutare către locuri de muncă tradițional feminine, sunt și alte aspecte care îi rețin pe bărbați: plata mică și autonomia scăzută aferentă unei asemenea plăți. Femeile au mult de câștigat prin ocuparea de locuri de muncă tradițional bărbătești în timp ce bărbații au puțin de câștigat, ba chiar de pierdut, dacă se orientează către locuri de muncă tradițional feminine.[11]

Segregarea pe sexe a muncilor și explicații ale fenomenului

In anii '70 și '80 dezbaterile feministe se refereau la importanța factorului familie și a structurii pieței muncii, la semnificația capitalismului și a patriarhatului ca determinanți ai subordonării femeilor atât în familie cât și în munca prestată în sectorul public. Spre sfârșitul anilor '80 au fost produse explicații alternative, mai curând culturale decât economice, a început să se discute despre „discursuri ale sexualității" etc. Iată, în continuare, câteva tipuri de explicații pentru segregarea muncilor.

Printre primele explicații se numără cea care arată că munca publică este structurată în două mari paliere: (1) munca din sectorul primar caracterizat de salarii mari, oportunități de pregătire profesională superioară, securitate mai mare a serviciului, grad mai mare de sindicalizare și (2) munca din sectorul secundar cu salarii mai mici. Angajatorii tind să discrimineze și să angajeze femeile preponderent în sectorul secundar.

ExpHcațiile marxist-feministe bazate pe „paradigma producției" insistă pe ideea că angajarea femeilor în muncă se bazează pe considerarea lor ca rezervă de muncă atunci când este nevoie, când piața o cere. Un mare număr de femei intră atunci pe piața muncii, părăsind treburile casnice (sau restrângându-și activitatea domestică), intrând ca lucrătoare neexperimentate, necalificate, în activități slab plătite și vulnerabile. Un exemplu aplicat al acestei teorii în reprezintă mobilizarea forței de muncă feminine în timpul celui de-al doilea război mondial și apoi disponibilizarea acesteia în mare parte la sfârșitul războiului.

[13] Witz, 1997: 243.

Un model central de explicaţie se bazează pe noţiunea de *bărbat-care-câştigă-pâinea-familiei*[14]. Esenţa modelului e reprezentată de ideea că segregarea muncilor, discriminarea de plată între munca casnică şi cea publică precum şi discriminările de salarii din sfera muncii publice se datorează perpetuării patriarhatului în capitalism. Lupta pentru un „salariu familiar'[15] reprezenta justificarea pentru asigurarea de salarii mari bărbaţilor şi implicit pentru perpetuarea dependenţei economice a femeilor din familiile muncitoreşti. Pentru Heidi Hartman[16] relaţiile patriarhale de dominaţie masculină asupra femeilor s-au conservat în capitalism, iar fundamentul puterii bărbatului se află tocmai în controlul masculin asupra muncii femeilor atât în familie cât şi pe piaţa muncii. Segregarea muncilor şi „salariul familial" au reprezentat pivoţii acestui control. În tonul aceleiaşi explicaţii, Sylvia Walby consideră că „patriarhatul" s-a extins de la domeniul privat la cel public: de la patriarhat familial la patriarhat public.[17] Modelul „bărbatxdui-care-câştigă-pâinea-familiei" domină încă gândirea ce fundamentează politicile publice şi atât timp cât lucrurile stau aşa, este puţin probabilă dezvoltarea unei noi ordini caracterizate printr-o distribuţie echitabilă a muncii salariate, casnice şi a veniturilor.[18] Este vorba aici de un cerc vicios: cu cât se perpetuează mai mult timp mentalitatea că bărbatul este Întreţinătorul întregii familii (şi deci plătit ca atare), cu atât şansele femeilor de ieşire din dependenţă sunt mai mici. Desigur, sunt multe femei care preferă ideea de fi dependente de un bărbat cu „salariu familial" şi mulţi bărbaţi a căror masculinitate e strâns legată de această dependenţă.

Preocupări mai recente ale feminiştilor ies din „paradigma producţiei" şi pun accent pe trup şi „întrupare", pe relaţiile dintre acestea şi abilităţile necesare exercitării unei meserii. Bărbaţii se prezintă ca persoane care au diverse abilităţi, îşi construiesc trupuri musculoase, instrumente şi maşini, constituindu-şi o imagine de persoane puternice şi capabile. În acelaşi timp ei construiesc femeile ca fiind fizic şi tehnic incompetente.[19] Acest lucru e posibil atât timp cât ei domină media, canalele de comunicare, producţia culturală şi sunt percepuţi ca autorităţi epistemice. Cynthia Cockburn scrie că bărbaţii fac uz de discursuri ale diferenţelor pentru „a pune femeile la locul lor", subliniind diferenţele lor trupeşti şi sexuale, folosindu-se de o „politică

---

[14] *Breadwinner,* în engleză.

[15] Salariul familial este un salariu suficient de mare al bărbatului ca să poată susţine şi pe soţie şi pe copii.

[16] Hartman (1979, 1981) în Witz, 1997.

[17] Walby, 1990.

is * * * *Bulletin on Women and Employment in the E.U.,* Nr. 7, Octombrie, 1995.

[19] Witz, 1997.

a trupului" pentru a submina scopurile de egalitate politică în organizaţii şi la locul de muncă.[20] în lucrarea *Vorbele Secretarelor: Sexualitate, Putere şi Muncă,*[2]* Rosemary Pringle analizează relaţia dintre secretare şi şefi nu ca pe o problemă a pieţei muncii ci ca pe o relaţie din cadrul unui „discurs al puterii", subliniind prezenţa unei structuri bazate pe dominaţie, sexualitate şi plăcere.

Suntem obişnuiţi să credem că un loc de muncă este „destrupat", adică nu are ataşat nici un presupus om care să ocupe poziţia respectivă. Dar dacă am face un experiment mental şi am încerca să ne imaginăm cum am vedea un şef, cel mai probabil „portret robot" care ar rezulta ar fi acesta: o persoană de 40 — 40-şi de ani, cu experienţă profesională, bărbat, cu familie, cu o soţie care îl îngrijeşte din punct de vedere gospodăresc, sexual şi emoţional şi care îl degrevează de activităţi „triviale" ca îngrijirea copiilor şi de alte probleme familiale.

Feminiştii contemporani au redefinit înţelesul termenului de muncă astfel încât acesta include atât activitatea casnică neplătită cât şi serviciile de îngrijire. Au creat noi concepte: muncă de îngrijire, muncă emoţională, muncă sexuală. Conceptul de *muncă emoţională* a fost dezvoltat pe baza experienţelor stewardeselor care au o pregătire specială în domeniul managementului şi controlul emoţiilor, sentimentelor, atenţiei şi prezenţei fizice.[22] Conceptul de *muncă sexuală* a fost dezvoltat mai ales pe baza experienţelor femeilor care lucrează în industria de divertisment şi *show-bi^* unde femeilor li se cere nu doar să fie productive ca lucrătoare ci şi „sexual-productive". Ele oferă atractivitate, senzualitate şi disponibilitate sexuală ca parte a fişei de post în schimbul angajării lor. Li se cere să fie permanent atente la apariţia lor fizică şi răspund în mod obişnuit la cererile sexualizate ale clienţilor bărbaţi. „Lucrătoarele femei reprezintă o forţă de muncă transformată în bun de consum."[23] Această specializare a femeilor pe muncă sexuală este foarte vizibilă la posturile româneşti de televiziune, dar foarte rar întâlnită în cazul bărbaţilor, deocamdată.

[20] Cockburn, 1991.

[21] Pringle, *Secretaries' Talk: Sexuality, Power and Work,* 1989.

[22] Hochschild, 1983 - citată în Witz, 1997.

[23] Witz, 1997: 253.

Discrepanţe de şanse între sexe în domeniul muncii în România

Participarea tot mai activă a femeilor la piața muncii a creat și creează încă o serie de probleme care le afectează în primul rând pe ele:

- dubla zi de lucru pentru femei: la serviciu şi acasă;
- necesitatea concediilor de maternitate şi a reglementării lor;
- îngrijirea bătrânilor şi a persoanelor cu disabilităţi în condiţiile în care ele îşi asumă primordial această muncă de îngrijire;
- activitatea de creştere şi îngrijire a copiilor;
- discriminări ale femeilor la locul de muncă (inclusiv hărţuirea sexuală);
- precaritatea situaţiei celor care stau acasă (dependenţă de soţ sau/şi vulnerabilitate după despărţirea de soţ sau decesul acestuia).

Aceste probleme au condus la adoptarea de măsuri şi chiar de politici privind creşterea copiilor, facilităţi oferite de stat sau sisteme particulare pentru acest scop, la politici sociale pentru sprijinirea celor în vârstă, şi la adoptarea de legi pentru realizarea şanselor egale şi împotriva discriminărilor - în diferite ţări ale lumii. Campioanele politicilor sociale egalitare în lume sunt ţările nordice ale Europei, unde s-a vorbit chiar de „feminism de stat".

Femeile continuă să fie, inerţial sau prin tradiţie, cele care îşi asumă munca de îngrijire a copiilor, bătrânilor şi a altor membri ai familiei aflaţi în suferinţă, în majoritatea cazurilor. Aceste sarcini devin și mai acute și mai dificil de dus la capăt în perioade de criză economică, atunci când statele alocă mai puţini bani pentru servicii sanitare, educaţie, protecţie socială, servicii sociale. În România de azi, după perioada statului socialist, care adoptase o serie de politici sociale menite să preia din munca de îngrijire a femeilor, aceste servicii sunt într-o stare precară (creşe, grădiniţe de stat, servicii de îngrijire a bătrânilor etc.). Politicile de ajustare structurală adoptate, la îndemnul forurilor financiare internaţionale, au dus la menţinerea unor bugete foarte scăzute pentru educaţie, sănătate, servicii sociale. Implicit, ele au dus la o și mai accentuată împovărare a femeilor — care sunt puse în situaţia de a freca mai mult cu detergenţi mai proşti şi mai ieftini, de a aloca mai mult timp pentru educarea copiilor lor în condiţiile în care școlile funcţionează la parametri calitativi reduşi,[24] de a face tot felul de munci casnice cu consumuri cât mai scăzute, de a avea mult mai multă grijă de părinţii lor în vârstă cu pensii sub limita supravieţuirii.

---

[24] Mulţi părinţi care au bani plătesc meditaţii copiilor lor, dar câţi părinţi au bani pentru asta?

Muncă și educație. Femeile continuă să facă parte din populaţia activă în sfera publică în proporţii apropiate cu cele ale bărbaţilor. Din populaţia ocupată cu program parţial, 53,9% sunt femei, iar din populaţia ocupată cu program integral 42,5%. 51,1% din elevi şi studenţi sunt femei — proporţie corespunzătoare proporţiei populaţiei României.[25] Din punct de vedere al accesului la educaţie lucrurile stau echitabil între cele două sexe, aparent cel puţin. Dar există un fenomen interesant prin care femei şi bărbaţi tineri care absolvă aceleaşi şcoli, licee, facultăţi, deşi au aceleaşi performanţe educaţionale, totuşi după câtiva ani de la absolvire poziția, importanța socială și veniturile obţinute de bărbaţi sunt net superioare celor obţinute de femei, statistic vorbind. Ar fi util de realizat un studiu pe această temă. Prezența cetățenilor pe piaţa muncii nu poate fi separată de educație pentru că ea oferă premisele afirmării pe piaţa muncii. Dar această afirmare nu este dependentă doar de gradul de educaţie dobândit. În genere, după absolvirea unei şcoli (fie ea liceu, şcoală profesională, facultate etc.), oamenii se căsătoresc și încep să preia (sau continuă să performeze) roluri de gen, care prescriu anumite comportamente pentru femei și altele pentru bărbaţi. Și totuşi, chiar sistemul de funcţionare al educaţiei „predestinează" absolvenţii anumitor evoluţii distincte în funcţie de sex. Educaţia, aparent neutră, îi orientează pe tineri spre anumite meserii iar pe tinere spre altele. Manualele după care se predă sunt părtinitoare inculcând anumite preferinţe pe meserii și socializând tinerii în roluri tradiționale. Pe de altă parte, educatorii înșiși stimulează elevii să se orienteze „genizat" spre anumite meserii. Într-un studiu al Doinei Ștefănescu și Laurei Griinberg se arată că băieții sunt îndrumați de către profesorii lor spre poziția de manager, în timp ce fetele spre cea de asistent de manager.[26]

Diferențe de sfere de activitate. Mari discrepanţe între bărbaţi şi femei apar când e vorba de tipul de activitate prestată, de domeniul de activitate sau de ramura economică unde sunt angajați, respectiv angajate. Există mari discrepanțe de gen între femei și bărbați în ceea ce privește numărul de patroni și numărul de lucrători pe cont propriu. Ambele sunt poziții care presupun inițiativă și independență de decizie și acțiune.

	Femei (%)	Bărbați (%)
Patroni	**24.6**	75.4
Lucrători pe cont propriu	32.0	68.0

[25] *Femeile și Bărbații în România,* CNS /PNUD, 2000.

[26] Ștefănescu, Griinberg, 2002.

Deşi majoritatea copleşitoare a firmelor private înregistrate în România prezintă caracteristicile unor micro-întreprinderi (sub 9 salariaţi şi cifre de afaceri sub 9 zerouri) firmele create de femei în calitate de proprietar-investitor-acţionar se cifrează sub 1%.[27] „Am putea trage concluzia că pentru femeile din România problematica iniţiativei economice şi antreprenoriatului nu este o provocare. Dar poate că însăşi lipsa cultivării spiritului antreprenorial este principala barieră pe care femeile o întâmpină!", remarcă Despina Pascal în articolul ei despre femeile şi activitatea de faceri din România.[28] Este nevoie ca problematica egalităţii de şanse să devină o prioritate şi un subiect de dezbatere publică în mediul economic şi de afaceri din România, afirmă Pascal.

Munci plătite fi munci neplătite. Să vedem unde apar discrepanţe în sens invers, acolo unde femeile sunt majoritare şi bărbaţii minoritari.

	Femei (%)	Bărbaţi (%)
Lucrători' familiali neremuneraţi	70.6%	29.4
Persoane inactive	76.6	23.4

Principalul comentariu pe care îl pot face aici este că femeile tind să îşi asume munci neplătite, responsabilităţi nerăsplătite social, care sunt eventual recunoscute moral. Într-o economie de piaţă ce este valoros este remunerat, plătit, recunoscut prin recompense materiale. Persoanele inactive sunt în majoritate femei, pentru că ele sunt cele care se oferă să se retragă primele din spaţiul public şi, de asemenea, pentru că se presupune că ele sunt primele care *ar trebui* să se retragă acasă. Este cunoscută politica de escamotare **a** şomajului şi de pensionare foarte timpurie **a** femeilor dacă ele aveau un număr de ani vechime — politică practicată de guvernele anilor '90. S-a mizat chiar pe această tendinţă existentă real dar şi pe norma conform căreia femeile ar trebui să părăsească primele spaţiul muncii publice. Atunci când statisticienii folosesc termenul „persoană inactivă", ei se referă exclusiv la inactivitatea persoanelor ca angajaţi într-o instituţie sau firmă publică. Acest termen ascunde însă activitatea desfăşurată de femei acasă. Dacă ne uităm din nou la *Barometrul de Gen* din 2000 al Fundaţiei pentru o Societate Deschisă, vedem câteva cifre extrem de mari în ce priveşte proporţia în care femeile se ocupă

[27] Pascal, 2000.

[28] *Ibidem.*

cu gătitul (86%), curățenia în casă (81%), spălatul hainelor (88%), spălatul vaselor (81%), călcatul rufelor (88%). Bărbații se ocupă de spălatul mașinilor (acolo unde ele există și unde venitul nu permite spălarea la *service)* și reparațiile în casă — în proporții de peste 80%. Dar oare cât de des se strică lucruri în casă reparabile de către nespecialiști în comparație cu activitățile casnice uzual desfășurate de către femei? Oare cât timp consumă reparațiile acestea ocazionale? Cert este, din cifrele prezentate mai sus, că femeile își asumă cu mult mai des munci neplătite decât bărbații.

Mitul, dar și norma bărbatului-care-aduce-pâinea-în-casă continuă să funcționeze în România. Majoritatea respondenților măsurați în Barometru de gen (70%) consideră că este mai mult de datoria bărbatului să aducă bani în casă decât a femeilor. E vorba de o adeziune ideologică la concepția conform căreia bărbatul este cel care trebuie să aducă în casă un „salariu familial" din care să poată fi întreținută toată familia. Dar vremea acestui tip de familie a cam apus. Rămâne însă concepția conform căreia bărbatul are datoria de a câștiga pentru întreținerea familiei. Femeia nu e percepută de majoritatea ca având această datorie, în schimb o are pe aceea de a-și asuma munci neplătite și nerecunoscute social — în contrapartidă cu banii aduși în casă de bărbat. Implicit, acest model impune un tip de femeie dependentă, cu o libertate redusă, înclinată spre spațiul familial relativ îngust, fără o deschidere socială mai largă. Desigur, există diferențe și nuanțe ale acestui model în funcție de mediul social: sat, oraș mic, oraș mare — pentru care regăsim și gradații diferite ale manifestării mitului bărbatului-care-aduce-pâinea-în-casă.

Segregarea de munci și venituri. Să urmărim *segregarea pe orizontală* a muncilor în funcție de sexe. În 1998 femeile dețineau ponderi mari în următoarele ramuri:

- Sănătate și asistență socială = 76,0%
- învățământ = 70,6%
- Activități financiare, bancare, asigurări = 67,2%
- Hoteluri și restaurante = 54,5%
- Poștă și telecomunicații = 53,3%

În același timp, bărbații dețin majoritatea în:

- construcții = 87,5%
- industria extractivă = 84,7%
- transport și depozitare = 83,1%
- energie electrică și termică, gaze și apă = 78,0%
- administrație publică =77,8%[29]

[29] *Femeile și Bărbații în România,* CNS /PNUD, 2000.

Proporţia femeilor este majoritară în sectoarele bugetare — învăţământ, sănătate, asistenţă socială, comerţ, hoteluri, restaurante, industria uşoară — activităţi salarizate de regulă cu până la o treime sub media salarizării pe economie. În ramurile industriei extractive, energetice, metalurgie, chimie, transporturi, telecomunicaţii — ramuri de vârf din punct de vedere al veniturilor, predominanţi sunt bărbaţii.

In ramurile de activitate în care femeile salariate sunt majoritare, salariul mediu brut de bază este mai mic decât cel înregistrat pe întreaga ramură. De pildă, în sectorul bănci femeile obţin un salariu brut de bază mai mic decât cel pe ramură, situat în a treia cvartilă de salarizare, cum spun statisticienii. Este adevărat, pe de altă parte, că sectorul bănci reprezintă o excepţie din punctul de vedere al segregării pe orizontală, de această dată în favoarea femeilor: este un sector de vârf ca venituri şi cu o majoritate feminină.

Distribuţia salariaţilor pe grupe de salarii în octombrie 1998 arată că la niveluri mici de salarii diferenţele de venituri salariale dintre femei şi bărbaţi sunt minime, dar ele cresc spectaculos pe măsura creşterii salariilor — cu proporţii de 25/75% în favoarea bărbaţilor pentru salarii mai mari de 5 milioane de lei şi în continuare descrescător în defavoarea femeilor la salarii mai mari.[30] în industria extractivă lucrurile arată şi mai dramatic: la salarii de peste 5 milioane proporţia femeilor e de doar 5%.[31]

Dinamica pe orizontală (mobilitatea forţei de muncă feminine şi a celei masculine) este în strânsă legătură cu veniturile aferente unui domeniu sau altul. In rândul specialiştilor cu ocupaţii intelectuale numărul femeilor a crescut de la 46% în 1994 la 50% în 1998, iar cel al bărbaţilor a scăzut de la 54% la 50%. E posibil ca această ajustare să fie legată de nivelul tot mai scăzut al retribuirii ocupaţiilor intelectuale.

în ce priveşte *segregarea pe verticală,* autorii lucrării *Femei şi bărbaţi în România* subliniază că „în grupa conducătorilor şi funcţionarilor superiori din administraţia publică şi din unităţile economico-sociale numărul femeilor este în general de aproape patru ori mai mic decât cel al bărbaţilor".[32] în rândul profesorilor universitari numărul femeilor este foarte mic, el crescând pe măsură ce gradul universitar scade (ca de altfel şi importanţa academică, drepturile şi veniturile aferente). Acelaşi lucru se poate spune despre ierarhia medicală, despre cea din domeniul bancar etc. în tabelul cu proporţii ale populaţiei pe grupe de ocupaţii mai găsim următoarele: conducătorii şi funcţionarii superiori sunt în proporţie de aproximativ 73% bărbaţi şi 27% femei.

---

[30] Figura 3.2. din *Femeile şi Bărbaţii în România,* CNS /PNUD, 2000.

[31] Figura 3.3. din *Femeile şi Bărbaţii în România,* CNS /PNUD, 2000.

[32] *Femeile şi Bărbaţii în România,* CNS /PNUD, 2000.

Diferenţe de şanse de a munci pe bani. în perioada 1991-1998, rata şomajului la femei a fost sistematic superioară celei înregistrate de bărbaţi — cu un maxim de diferenţă de aproape 5% în 1993 şi cu 0,3% în 1998. Cel mai vulnerabil grup îl constituiau femeile tinere între 18 şi 24 de ani care înregistrau o rată a şomajului de 19,7% în timp ce bărbaţii din această grupă înregistrau 17,3%. în ce priveşte durata şomajului la femei şi bărbaţi la toate grupele de vârstă, cu o excepţie, femeile aşteaptă mai mult decât bărbaţii până la o eventuală reangajare.[33] Cele mai lungi durate ale şomajului le înregistrează femeile cu vârste între 35 şi 49 de ani. Aşadar, există diferenţe semnificative chiar în interiorul marelui grup social al femeilor. Unul din subgrupurile cu şanse de afirmare mai mici decât „media" femeilor din România este cel al femeilor rrome. Ponderea casnicelor este de peste 4 ori mai mare în rândul populaţiei de rromi decât în cea la nivel naţional.[34] Dacă luăm în considerare simultan o serie de criterii: genul, etnia, starea economică, atunci constatăm că există grupuri discriminate pe multiple dimensiuni, nu doar pe cel de gen.

Segregarea ofertei de muncă. O cercetare realizată de către *Forumul Femeilor* din Târgu Mureş arată că multor femei le este refuzat un serviciu pentru că „sunt prea tinere", cu implicaţia că sunt în perioada de fertilitate şi că angajarea lor aduce un risc nedorit ce ar afecta eficienţa firmei, sau pentru că sunt „prea vârstnice" şi deci de ne-reeducat şi neatractive ca potenţial de lucru.[35] Analiza respectivă face referiri şi la rezultatele monitorizării a două ziare locale în ce priveşte ofertele de locuri de muncă în ianuarie 2000.

- Ofertele de muncă sunt în proporţie semnificativă segregate pe sex astfel încât slujbele frecvent oferite bărbaţilor sunt cele de ingineri, operatori de computer, chimişti, agenţi de vânzare, contabili, administratori. Slujbele frecvent oferite femeilor sunt: femei de serviciu, secretare, vânzătoare, manichiuriste etc.
- Din oferte 26,66% cereau bărbaţi candidaţi şi doar 4,4% cereau femei în ziarul *24 de ore;* 10,69% din anunţuri cereau un bărbat, iar 7,58% o femeie în ziarul *Cuvântul Uber.*
- Din poziţiile de conducere publicate pentru 8,69% dintre ele se cerea explicit un bărbat în ziarul *Cuvântul Uber.*

---

[33] Femeile şi bărbaţii în România, NS/PNUD 2000: 24, Tabel 2.3.

[34] Ana Maria Dima, 2001/2002.

[35] Citat în lucrarea ***Women 2000. An Investigation into the Status of Women's Rights in Central and SEE and the NIS,*** International Helsinki Federation for Human Rights, 2000.

Rezultatele acestei cercetări sunt relevante pentru ceea ce se întâmplă cu forța de muncă feminină în diverse domenii și companii. În decembrie 2001 a fost adoptată Hotărârea de Guvern privind organizarea și funcționarea Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării (CNCD).[36] CNCD a fost înființat în baza Ordonanței 137/2000 și ar trebui să vegheze ca asemenea anunțuri de servicii segregate pe criteriul sexului să nu mai apară în presă. Problema care rămâne este cea a situațiilor locale, în care anunțurile sunt corecte politic vorbind, iar discriminările se produc în procesul de selecție a personalului, inclusiv la interviuri. Sunt multe cazuri în care bărbații sunt preferați femeilor căsătorite aflate la vârsta fertilității. Pe de altă parte, CNCD este foarte puțin cunoscut. În studiul Institutului de Politici Publice publicat în septembrie 2003, apare că 58% din populație nu are cunoștință de existența CNCD, iar alți 9% nu răspund.[37] CNCD nu s-a făcut remarcat până acum prin nici o rezolvare de marcă a vreunui caz de discriminare **pe** Criterii de gen.

Diferențele de șanse între femei și bărbați pot fi măsurate cu ajutorul parametrilor discutați anterior care pot fi prezentați sintetic după cum urmează:

- Diferențe de venituri. Există o segregare pe orizontală (sectoarele bine plătite coincid în genere cu sectoarele dominate de bărbați; sectoarele dominate de femei sunt în genere mai prost plătite) și una pe verticală (șefii sunt în genere bărbați în timp ce subordonații sunt în genere femei).
- Diferențe de șanse de a ocupa un loc de muncă. Ele sunt în genere în favoarea bărbaților — mai ales când e vorba de slujbe bine plătite.
- Diferențe **de** șanse în ocuparea **de** poziții **de** conducere.
- Diferențe în ce privește cantitatea de timp Uber disponibil (munca de îngrijire și muncile casnice le afectează mai mult pe femei, reducându-le din timpul liber).

Soluții. Identificarea soluțiilor pentru reducerea discrepanțelor reprezintă un subiect extrem de vast și complex. El ar trebui să fie centrul preocupărilor unei structuri guvernamentale distincte — un secretariat de stat, un ministeriat delegat pe lângă primul ministru sau o structură asemănătoare. Având în vedere complexitatea subiectului voi enumera câteva exemple de soluții punctuale.

---

[36] Monitorul Oficial, anul XIII, nr. 792 din 12 decembrie 2001.

[37] *Intoleranță, discriminare și autoritarism în opinia publică.* Institutul pentru Politici Publice București. România, septembrie 2003.

- Aplicarea principiului muncii de valoare comparabilă, conform căruia muncile ale căror valori sunt egale (pe baza unui barem de comparabilitate) trebuie răsplătite la fel. Dacă acesta ar fi implementat, ar însemna că muncile și locurile de muncă predominant ocupate de către femei ar trebui reevaluate în sensul unei mai bune valorizări și ar trebui plătite mai bine.[38]
- Studierea fenomenelor de discriminare indirectă și luarea în considerare a rezultatelor cercetării de către autoritățile legislative. Aceste studii ar trebui făcute cu contribuția marilor grupuri sindicale și mai ales cu organizațiile de femei ale acestora. Merită a fi luat în considerație faptul că ramurile cu salariate femei s-au sindicalizat major.
- Măsuri stimulative pentru firmele și instituțiile care angajează prioritar femei tinere (18-25), care sunt cele mai dezavantajate și au cele mai mari procente de șomaj, precum și a categoriilor de femei care stau în cele mai lungi perioade în șomaj.
- încurajarea, prin intermediul presei, prin mass media în genere, a sesizărilor către autorități, în speță către CNCD a cazurilor de discriminare de gen.

Aș adăuga, ca o concluzie generală că este necesară încurajarea independenței femeilor — ca atitudine, la locul de muncă, ca mod de relaționare cu partenerii, ca mod de viață. Independența este o precondiție a interdependenței — doar ea generează relații de parteneriat și nu de subordonare.

Atitudini ale românilor față de munci diferențiate pe sex

Iată câteva date relevante privind atimdinile românilor față de diverse tipuri de activități și segregarea lor pe sexe.[39]

- 63% consideră că este mai mult de datoria femeilor decât a bărbaților să se ocupe de treburile casei. Chiar și cei cu educație superioară au o majoritate de 52% la această întrebare — față de 76% din cei cu educație primară.

---

[38] Există o serie de probleme legate de măsurarea valorii activității desfășurate la un loc de muncă: În ce constă această valoare? Cum e determinată ea ? În ce măsură această determinare se bazează pe o viziune tradițională asupra valorii a ceea ce fac bărbații și femeile? În ce măsură o asemenea viziune poate fi depășită?

[39] *Barometrul de Gen,* 2000.

- 70% consideră că este mai mult datoria bărbaţilor decât a femeilor să aducă bani în casă. Intelectualii răspund negativ în proporţie de 48%, iar 44% răspund pozitiv.
- La întrebarea dacă bărbaţii pot creşte copii la fel de bine ca şi femeile, o majoritate a respondenţilor de 53% au răspuns negativ. De remarcat că în două zone ale ţării, Banat şi Dobrogea, cei care au răspuns negativ sunt în minoritate (43%). Din rândul celor cu educaţie superioară majoritatea dădeau un răspuns afirmativ şi 41% au răspuns negativ.
- 51% din respondent consideră că muncile casnice trebuie plătite/răsplătite ca orice altă muncă. Pe criteriul regional, Crişana-Maramureş (cu 68%) şi Transilvania (58%) se detaşează ca afirmare a atitudinii pozitive în ce priveşte răsplata muncii casnice. Remarcabilă este proporţia celor care consideră că muncile casnice nu sunt cele mai uşoare munci (81%).
- 6 % din respondenţi pretindeau să fi cunoscut persoane cărora să li se fi cerut servicii sexuale în schimbul unor avantaje materiale sau pentru a nu-şi pierde locul de muncă, iar 92% dintre aceştia erau femei. 71% din aceste persoane sunt de vârste cuprinse între 16 şi 30 de ani (perioadă vulnerabilă din punct de vedere al carierei). 67% din cei care caută servicii sexuale sunt patroni şi şefi.
- Cele mai importante calităţi ce trebuie să le fie cultivate băieţilor şi fetelor conform respondenţilor:
  - băieţilor: disciplina (61%) — faţă de 43% pentru fete;
  - fetelor: hărnicia (53%) faţă de doar 35% la băieţi;
  - fetele trebuie să înveţe să fie ascultătoare (46%) faţă de doar 33% pentru băieţi;
  - în ce priveşte libertatea de alegere şi independenţa, fetelor li se prescrie mult mai puţină decât băieţilor (16% faţă de 24% la libertate de alegere şi 8% faţă de 16% în ce priveşte independenţa).

Cele mai netradiţionale atitudini pe parcursul întregului sondaj le-au avut constant elevii şi studenţii.

Din sondajul IPP[40] rezultă că peste 30% din populaţie consideră că bărbaţii au dreptul la slujbă mai mult decât femeile. Dacă luăm în considerare toate aceste rezultate la un loc şi facem abstracţie de diferitele categorii care

[40] *Intoleranţă, discriminare şi autoritarism în opinia publică.* Institutul pentru Politici Publice Bucureşti. România, septembrie 2003.

au răspuns într-o anumită măsură diferit de media, putem trage concluzia că societatea românească este încă tributară tradiționalismului în ce privește rolurile de gen. Și aici e vorba atât de populația masculină cât și de cea feminină. Diferențele semnificative în sensul unor viziuni progresiste apar mai curând pe criterii de pregătire educațională sau de zonă istorică. Există totuși o atitudine unde există o diferență semnificativă între femei și bărbați — e vorba de întrebarea privind existența discriminărilor între sexe — unde femeile răspund pozitiv în majoritate, iar bărbații răspund negativ în majoritate.

3. Favorizarea structurală a bărbaților în economie

Fenomenul favorizării structurale a bărbaților în economie se referă la caracterul părtinitor al structurilor și majorității politicilor economice adoptate într-o țară. Acest caracter părtinitor operează în favoarea genului masculin și în detrimentul celui feminin. Aceasta nu înseamnă că toți bărbații acționează concertat și conspirațional în domeniul economic astfel încât să nedreptățească femeile. În cea mai mare parte, nici bărbații, nici femeile nu sunt conștienți de existența acestui fenomen.

El nu este un fenomen caracteristic doar României, ci are o manifestare cvasi-globală — ceea ce nu-l face mai puțin criticabil. Diferențele dintre țări, din acest punct de vedere, se măsoară prin gradul de conștientizare a fenomenului și prin măsura în care se manifestă voința politică de a corecta deficiențele existente prin politici specifice. Aceste deficiențe indică un dezechilibru fundamental în relațiile dintre femei și bărbați ca relații de gen.

Favorizarea structurală a bărbaților în economie se manifestă la cel puțin trei niveluri: (1) al atitudinilor și acțiunilor cotidiene, (2) al teoretizărilor în domeniul economic, (3) al politicilor publice.[41]

- La nivelul atitudinilor și acțiunilor cotidiene, cel mai elocvent exemplu de manifestare al fenomenului de favorizare structurală a bărbaților în economie este prezența unor atitudini părtinitoare în familie, derivat din subestimarea contribuției femeilor la venitul familial, întrucât femeile fac, în genere, majoritatea serviciilor casnice. Consecințele acestei stări de fapt sunt următoarele: o percepție neadecvată, în genere, a membrilor unui cuplu privind contribuția fiecăruia la venitul familiei și, de asemenea, o percepție distorsionată privind distribuția veniturilor în familie. O serie de cercetători au remarcat că femeile tind să cheltuiască în primul

[41] Elson, 1995.

rând spre beneficiul familiei și doar în ultimă instanță pentru ele însele. În țări cu probleme de criză alimentară, fiii sunt cei care sunt salvați de foamete și abia în al doilea rând vin fiicele — datorită percepției că fiii sunt mai importanți decât fiicele. În România preponderent rurală antebelică fiii erau cei trimiși la școală, la educație, fetele fiind destinate mariajului și lucrului în casă.

- La nivelul teoretizărilor economice, fenomenul de favorizare structurală a bărbaților în economie este și mai puțin vizibil, întrucât economiștii folosesc un limbaj aparent neutru. Totuși, majoritatea modelelor economice tratează munca, ca și pământul, drept un factor de producție neprodus. Ele conțin presupoziția implicită că timpul și efortul necesare pentru reproducerea forței de muncă sunt disponibile gratuit, ca și cum ar fi o resursă naturală care se oferă spre exploatare. Aceste modele economice presupun că timpul și eforturile de creștere a copiilor, de educare a lor în familie sunt gratuite (acestea fiind în mare măsură preluate de femei), până la vârsta maturității când intră pe piața muncii.
- La nivelul politicilor publice, fenomenul de favorizare structurală a bărbaților în economie este susținut de manifestarea sa la nivelul atitudinal și al teoretizărilor, despre care am vorbit mai sus. Un exemplu de politică publică prin care se manifestă acest fenomen este reprezentat de reformele rurale din China anilor '80. În China persistă mentalitatea feudală conform căreia fiii sunt indispensabili pentru bunăstarea familiilor țărănești. Familiile alocă resurse prioritar și preponderent pentru educarea fiilor, întrucât asumă că de bunăstarea acestor fii va depinde îngrijirea proprietății lor și a lor înseși la bătrânețe. Reformele rurale chineze sunt centrate pe familie și sunt croite astfel încât ele întăresc și perpetuează mentalitatea că doar fiii sunt cei care pot contribui la bunăstarea părinților la bătrânețe, scăzând drastic șansele fetelor de a se afirma drept susținătoare materiale. Este un cerc vicios la continuitatea căruia reformele adoptate în anii '80 au contribuit din plin. Dar poate că nici nu trebuie să mergem atât de departe — până în China — pentru că avem exemple la îndemână în România, unde speranța familiei se îndreaptă în primul rând spre băieții familiei în ce privește ajutorul acordat părinților la bătrânețe (în special în mediul rural). în mod indirect sunt stimulate atitudini de pasivitate și de importanță socială mai scăzută a femeilor din familii. Cercul vicios este din nou prezent: importanță mai scăzută acordată fetelor familiei, așteptări scăzute în ce privește capacitatea lor de susținere materială ulterioară — care, la rândul ei, perpetuează importanța scăzută acordată fetelor.

în țările occidentale, femeile au fost cvasi-invizibile pentru creatorii de politici publice până la sfârșitul anilor '70. Creatorii de politici publice considerau femeile ca fiind dependente de bărbați. Se considera că de resursele alocate pentru bărbați vor beneficia în mod egal și femeile (soțiile) și copiii.[42] Spre sfârșitul anilor '70 occidentalele au devenit treptat beneficiare de asistență socială, dar fără a fi considerate ca agenți producători sau agenți ai dezvoltării. Abia în anii '80 a fost reconsiderat acest aspect, astfel încât noile politicile adoptate au luat în considerare femeile ca agenți ai dezvoltării sociale, ale căror grijă și ocrotire pot substitui cheltuielile pentru sănătate, educație și servicii sociale. Dar, cu puține excepții, interesele femeilor au rămas marginale în formularea și implementarea politicilor economice.

Situația în România a avut o evoluție diferită față de cea a țărilor occidentale, în sensul că în perioada numită „comunistă", dreptul și obligația de a munci erau egal împărtășite de femei și bărbați. Nu același lucru se poate spune despre obhgațiile tradiționale ale femeilor de a se ocupa de treburile casnice. Dubla zi de muncă a femeilor (la serviciu și acasă) nu a reprezentat temeiul vreunei politici adoptate de PCR. Aceste sarcini casnice erau ascunse, presupuse a fi „normale" și erau tacit acceptate de toată lumea. După 1989, dreptul și obligația de a munci au dispărut, dar au apărut fenomene de trecere în șomaj,[43] de sărăcire cu precădere a femeilor (cercetările arată chiar un fenomen de „feminizare a sărăciei").[44] S-au diminuat drastic facilitățile oferite de stat pentru creșterea copiilor (creșe și grădinițe acceptabile calitativ și financiar), precum și sumele acordate de stat pentru fiecare copil (alocații care sunt de echivalentul a 5 euro pe lună). Statul asistențial a dispărut, astfel că femeile nu au mai fost considerate implicit nici cel puțin agenți ai dezvoltării sociale. Ci doar ca prestatoare de servicii gratuite spre reproducerea forței de muncă (este vorba aici de modul în care politicile publice au tratat implicit pe femei).

Fenomenul de favorizare structurală a bărbaților în economie a dobândit dimensiuni noi în România în condițiile crizei economice de după 1989. Multe țări au trecut prin astfel de crize în anii '80 (țări din Asia, Africa, Ame-

---

[42] Modelul „salariului familiar'.

[43] Studiul lui Pași și Ilinca (2000) arată că bărbații au fost cu precădere victimele șomajului, dar politica de compensații a intrării în șomaj a fost net favorizantă sectoarelor în care s-au produs masive disponibilizări de bărbați. Cu alte cuvinte, chiar dacă trecerea în șomaj a fost considerabilă în sectoare dominate de forță de muncă masculină, compensațiile au fost mari în aceste domenii (relativ la lipsa de compensații din sectoare dominate de forță de muncă feminină).

[44] Codiță, Miroiu, Pași, 1997.

rica Latină sau Caraibe), caracterizate prin mari deficite în balanța de plăți, mari rate ale inflației, rate scăzute sau negative de creștere economică. Aceste țări, ca de altfel și România, au trebui să facă apel la Fondul Monetar Internațional și la Banca Mondială pentru asistență.

In schimbul acestei asistențe, România a trebuit să adopte programe de stabilizare macroeconomică și ajustare structurală. Aceste programe presupun, printre altele, stimularea exporturilor de produse comercializabile și o mutare a resurselor dinspre producerea de necomercializabile spre producerea de comercializabile (produse care se vând pe piața internațională în schimbul unei valute forte). Printre altele, aceasta înseamnă și reducerea cheltuielilor publice cu educația și sănătatea (produse necomercializabile, care nu pot fi vândute la export pentru obținerea de valută forte). Serviciile de educație și de îngrijire sunt tot mai mult preluate în domeniul privat, al familiei și transferat implicit celor care se oferă să se ocupe în mod gratuit de aceste activități (sau al serviciilor private alternative care sunt accesibile unui segment foarte mic al populației).

Desigur că fenomenul este mult mai complex, iar macrostabilizarea economică și programele adoptate au multe alte consecințe. Totuși, referirea de mai sus este semnificativă pentru accentuarea fenomenului de defavorizare structurală a femeilor în economia românească în măsura în care se bazează pe o cantitate mai mare de prestări de servicii neplătite și realizate în mare parte de către femei în interiorul familiei.

4. Legislație nediscriminatorie și realități discriminatorii

Pentru a ajunge la egalizarea șanselor de afirmare socială între femei și bărbați este necesară adoptarea unor măsuri legislative (și implementarea lor corespunzătoare) astfel încât să existe o similaritate între condițiile de plecare în situația femeilor și a bărbaților. De regulă, aceste măsuri sunt măsuri de protecție a femeilor. Aceste măsuri pot da impresia că favorizează femeile, dar trebuie luat în considerare cadrul legislativ preexistent, care s-a format pe tiparul masculin datorită faptului că forța de muncă în sfera publică era preponderent masculină. Măsurile legate de nașterea și creșterea copiilor, de pildă, semnifică faptul că societatea înțelege să preia o parte (mică de cele mai multe ori) din munca de îngrijire a copiilor (resurse umane viitoare ale societății).

Tratatul de la Amsterdam, în vigoare din mai 1999 prevede că egalitatea de șanse, combaterea discriminării, examinarea sistematică a diferențelor între condițiile de viață, capacitățile, nevoile și aspirațiile femeilor și bărbaților în

Uniunea Europeană constituie o obligaţie constituţională a UE. Articolul 13 al Tratatului de la Amsterdam prevede existenţa mandatului Comisiei Europene în iniţierea unor proiecte de combatere a discriminării, iar articolul 141 fundamentează promovarea egalităţii de şanse şi tratamentul egal între femei şi bărbaţi în relaţiile de muncă.

O serie de directive adoptate de către Comisia UE în spiritul prevederilor constituţionale se referă la următoarele aspecte:

- implementarea principiului tratamentului egal pentru bărbaţi şi femei în ceea ce priveşte accesul la angajare, pregătire profesională, promovare şi condiţii de lucru,
- salarizarea egală pentru bărbaţi şi femei,
- egalitatea de tratament în cadrul sistemului de securitate socială,
- egalitatea de tratament în cazul activităţilor desfăşurate pe cont propriu (inclusiv activităţi agricole) şi protecţia mamelor care lucrează pe cont propriu în timpul sarcinii,
- asigurarea condiţiilor de muncă şi introducerea unor măsuri de încurajare a îmbunătăţirilor în ceea ce priveşte siguranţa şi condiţiile de lucru pentru femeile gravide sau care au dat naştere de curând,
- concediul parental,
- remunerarea muncii *part-time,*
- răspunderea pentru prezentarea dovezilor în cazurile de discriminare pe bază de sex.[45]

În *Programul Naţional de Aderare* al României la Uniunea Europeană este prevăzută, printre altele, armonizarea cadrului juridic naţional cu legislaţia internaţională în domeniul egalităţii de şanse. În mare, acest lucru s-a realizat prin adoptarea actului normativ de combatere a discriminării şi adoptarea Legii Egalităţii de Şanse. Raportul de ţară al Comisiei UE din 2002 apreciază adoptarea acestei legi în mai 2002 şi menţionează că Hotărârea de Guvern privind funcţionarea CNCD va trebui amendată pentru a include discriminarea indirectă şi sarcina probei[46] conform Articolului 13 al Tratatului de la Amsterdam.[47]

La sfârşitul anului 2000 guvernul a aprobat un document iniţiat şi realizat de către Direcţia de Şanse Egale din cadrul MMSS: Planul Naţional de Acţiune pentru Egalitatea de Şanse (prin HG nr. 1273/2000). Desigur, este importantă existenţa unui asemenea document cadru şi fixarea unor obiective. Dar:

---

[45] Vezi studiul Romaniţei Iordache, 2002.

[46] *Burden ofproof* în engleză.

[47] http://europa.eu.int/comm/enlargement/report2002/ro_en.pdf

„Acordarea unui mandat general Direcției pentru Egalitatea Șanselor și prevederea unei obligații la fel de generale de realizare a obiectivelor operaționale,[48] fără a fi stabilite mecanismul de control, structura operațională, resursele financiare și instituționale, responsabilitățile și sarcinile specifice, reprezintă lipsuri ale Planului Național ca document-cadru".[49]

Pentru a avea o imagine și mai clară a situației ar trebui să spunem că Direcția de Șanse Egale (DSE) din MMSS are 4 angajați (inclusiv directoarea). În aceste circumstanțe, nici nu poate fi vorba că agenția ce ar urma să implementeze acțiunile Planului este DSE. Pe de altă parte, DSE nu are un buget propriu, iar o bună parte din activitățile prevăzute de plan presupun sume considerabile de bani. Același raport al Comisiei UE invocat mai sus (2002) aprecia că nu au fost făcute progrese în România în ce privește alocarea unui buget pentru implementarea Planului Național de Egalitate a Șanselor.

Dar adoptarea Legii Egalității Șanselor în 2002 a fost o realizare legislativă importantă. Istoria proiectului (sau mai bine-zis proiectelor) acestei legi este lungă. Prima variantă datează din 1997. Unul dintre cele mai atacate aspecte ale proiectului Legii Egalității de Șanse în Comisiile Camerei Deputaților (aspect în acord cu legislația și practicile UE) se referea la faptul că sarcina probei de nevinovăție revine persoanei fizice sau juridice chemate în instanță sub învinuirea de discriminare. Un studiu detaliat și competent asupra plusurilor și minusurilor proiectului Legii Egalității

---

[48] Art. 4. Din HG 1273/2000 - Ministerul Muncii și Protecției Sociale, prin Direcția pentru Egalitatea Șanselor, în colaborare cu celelalte ministere, cu alte instituții, cu organizații neguvernamentale care derulează programe în domeniul drepturilor omului și drepturilor femeii ca parte integrantă a acestora, al egalității de șanse între femei și bărbați, va realiza și va aplica Planul național de acțiune pentru egalitatea de șanse între femei și bărbați.

Art. 5. - Ministerul Muncii și Protecției Sociale, prin Direcția pentru Egalitatea Șanselor, reprezintă mecanismul guvernamental responsabil cu elaborarea strategiilor și politicilor în domeniul promovării egalității de șanse între femei și bărbați și eliminării oricăror forme de discriminare pe criterii de gen; în acest domeniu el se constituie drept partener de dialog cu structurile de specialitate existente la nivelul organismelor internaționale (O.N.U., Uniunea Europeană, Consiliul Europei, Organizația Internațională a Muncii etc.).

Art. 13. - Realizarea obiectivelor operaționale în domeniul egalității de șanse între femei și bărbați reprezintă o obligație pentru toate instituțiile implicate.

[49] Iordache, 2002.

Șanselor adoptat aparține Romaniței Iordache.[50] Legea reușește o prezentare cvasi-generală a egalității de șanse în domeniul muncii, al accesului la educație, la sănătate, la cultură, la informare și în domeniul participării la decizie, enumerând în același timp și autoritățile publice abilitate cu aplicarea și controlul legislației privind egalitatea de șanse. Ea nu prevede existența unei instituții care să monitorizeze aplicarea ei, iar Direcția de Șanse Egale nu are capacitatea de a o face. Care va fi instituția care va monitoriza aplicarea legii? In ce măsură diferitele agenții citate de lege o vor și aplica? Este necesară o Comisie pentru Egalitate de Șanse sau o altă instituție a statului, de rang înalt, dotată cu buget adecvat, care ar avea un mandat specializat. Această ar trebui să fie principala instituție care să implementeze Legea Egalității Șanselor.

Din inițiativa șefului Delegației Comisiei UE la București a fost recent înființată o structură guvernamentală, Agenția Națională pentru Șanse Egale (ANSE), subordonată MMSS și care va fi dotată cu un buget de 2 milioane de euro, din care doar 10% reprezintă contribuția statului român iar 90% este contribuția Comisiei. Ar fi prima structură guvernamentală în domeniul șanselor egale dotată cu un buget — și un buget relativ generos, având în vedere stadiul de dezvoltare al mecanismului românesc pentru șanse egale (ANSE va fi operațională începând cu 2005). În țări ca Franța, statul aloca anual în jur de 70 de milioane de franci[51] pentru ministerul care se ocupa de problematica drepturilor femeilor (în anii '80). Și în alte țări europene mărimea bugetului alocat pentru problematica egalității de șanse este comparabil cu cel francez.

Decizia luată la nivelul șefului Delegației UE a trezit o serie de pasiuni politice în rândul opoziției, care a început să-și manifeste brusc interesul pentru înființarea unei structuri guvernamentale dedicate egalității de gen. Spiritele încinse ale reprezentaților opoziției au fost stinse la fel de brusc atunci când s-a constatat că în conformitate cu contractul dintre Comisie și Guvernul României, fondurile alocate ANSE vor trebui să rămână la MMSS, în subordinea căruia se va afla agenția. ANSE va avea competențe doar în domeniul muncii, deși problematica egalității șanselor este mult mai largă. O instituție de stat cu competențe în acest vast domeniu va trebui creată și rangul ei ar trebui să fie mai înalt. O Comisie pentru Șanse Egale poate, cu fondurile alocate de statul român.

[50] *Ibidem.*

[51] în jur de 10 milioane de dolari SUA, în anii 1982-1983.

în toamna lui 2000 guvernul a adoptat Ordonanța 137/2000 privind prevenirea și sancționarea tuturor formelor de discriminare.[52] Abia în noiembrie 2001, printr-o hotărâre de guvern s-au stabilit regulile de funcționare ale Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării[53] urmând să devină operațională curând după acea dată. Conform Art. 1.2 al HG 1194/2001, Consiliul are rolul de a implementa principiul egalității dintre cetățenii României, prevăzut în Constituție, în legislația internă in vigoare și în documentele internaționale la care România este parte. El are un mandat general în combaterea discriminării. Referitor la CNCD, Raportul Comisiei UE din 2002 apreciază că deși CNCD se declară o instituție independentă, ea este practic subordonată autorităților de stat, iar grupurile vulnerabile organizațiile neguvernamentale nu sunt reprezentate în Consiliu.[54]

Adoptarea Ordonanței 137/2000 (și a HG din decembrie 2001), adoptarea Legii Șanselor Egale, hotărârea de înființare a Agenției Naționale pentru Șanse Egale — au fost făcute fie prin presiuni sau implicarea directă a Comisiei U. E. Guvernanții români nu au prea fost preocupați de această problematică, considerând-o în cel mai bun caz secundară altor probleme presante ale societății românești. De aceea se poate aprecia că influența UE asupra politicii românești în acest domeniu este considerabilă și este probabil ca această situație să continue pe termen scurt și chiar mediu. Absența unui activism intern eficient pentru politici în domeniul șanselor egale contribuie la această situație.

Faptul că nu există mecanisme naționale, bugetate corespunzător, nu trebuie să inducă pesimismul total. Uneori sunt găsite soluții locale sau extinse, cu contribuția organizațiilor neguvernamentale sau a femeilor din sindicate. Un exemplu: lidera organizației de femei a CSDR,[55] Maria Morărescu, a reușit să influențeze conținutul *Contractului Colectiv de Muncă* pe ramura sanitară și de asistență socială pe 2001 — 2002 astfel încât să conțină reglementări speciale privind contracararea hărțuirii sexuale. Aceasta a reprezentat o premieră legislativă. Legea Egalității de Șanse nu fusese adoptată încă și în temeiul acestui Contract orice sindicalistă/sindicalist putea să apeleze la instanțe judecătorești în caz de hărțuire la locul de muncă. Conform acestor

---

[52] Ordonanța Nr. 137 din 31.08.2000 privind prevenirea și sancționarea tuturor formelor de discriminare.

[53] Hotărâre Nr. 1194 din 27 noiembrie 2001 privind organizarea și funcționarea Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării, publicată in Monitorul Oficial nr. 792/12 .12.2001.

[54] http://europa.eu.int/comm/enlargement/report2002/ro_en.pdf

[55] Confederația Sindicatelor Democratice din România.

prevederi din Contract angajatorul avea obligaţia de a se ocupa de informarea lucrătorilor privind reglementările din domeniul hărţuirii sexuale, contracararea fenomenului şi soluţionarea cazurilor concrete.

In ciuda unor lacune legislative în domeniul şanselor egale, liderele sindicale din România au ajuns la o colaborare fructuoasă între ele. Cele patru reprezentante ale marilor confederaţii sindicale au reuşit să conlucreze foarte bine şi rezultatul acestei conlucrări s-a concretizat în influenţarea conţinutului *Contractului Colectiv de Muncă* la nivel naţional (din care decurg şi celelalte contracte colective de muncă la nivel de ramuri şi de unităţi). Au introdus noi clauze în contractul din 2001 referitoare la durata zilei de muncă, la condiţiile de muncă şi protecţia personalului muncitor — în mod special a femeilor gravide şi a celor ce alăptează.

Dacă *acquis-\A* comunitar a fost aproximativ atins prin actele normative adoptate în ultimii ani, aplicarea lor este mult mai problematică decât adoptarea lor. Conform Raportului Comisiei UE din 2002, în România „legislaţia antidiscriminatorie a fost adoptată dar nu este încă operaţională".[56] Anterior, Comisia aprecia că „progresul lent al aplicării în practică a acquis-ului, în domeniul egalităţii de tratament între bărbaţi şi femei este un motiv de îngrijorare".[57] România este departe de a întruni standarde europene în ce priveşte absenţa discriminărilor şi soluţionarea pe cale instituţională a plângerilor în acest sens. Nu doar că suntem departe de standardele europene în această privinţă dar nici nu prea conştientizăm cât suntem de departe.[58]

---

[56] http://europa.eu.int/comm/enlargement/report2002/ro_en.pdf

[57] Raportul Comisiei UE, 2000.

[58] *Barometrul de gen* (FSD, 2000) indică o majoritate a românilor care neagă existenţa discriminărilor pe criterii de sex.

Sexualitate şi putere

Dacă printre muncile desfăşurate de cetăţenii unei ţări includem şi munca sexuală şi dacă acceptăm că majoritatea relaţiilor sexuale pe bani se desfăşoară între femei şi bărbaţi, continuarea cea mai firească a discuţiei despre politica muncilor şi veniturilor ar fi reprezentată de subiectul „prostituţie". Aceasta deschide o serie de teme care au referinţă explicită la sexualitate. Am identificat cel puţin trei teme mari legate de sexualitate — prostituţie, pornografie, homosexualitate/heterosexualitate — care au relevanţă pentru subiectul de faţă: politica sexelor. Sexualitatea aşa cum se manifestă în diverse contexte şi geografii, dincolo de aspectul împlinirii prin plăcere, este folosită uneori în ciuda acestei potenţiale împhniri. Este folosită pentru exprimarea unor relaţii de putere, pentru afirmarea dominaţiei unora şi subordonarea altora.

1. Prostituţia în lume şi în România

Prostituţia a fost şi este considerată un rău social. I se acordă atenţie de către biserică, stat, medici, filantropi, feminişti şi mulţi alţii. De ce i se acordă atâta atenţie în comparaţie, de pildă, cu filatelia? Şi de ce e stigmatizată? Iată întrebări la care voi încerca să răspund în continuare şi pe care le voi pune în legătură cu contextul românesc.

în diferite ţări ale lumii în care s-a manifestat prostituţia (adică în toate) s-au căutat măsuri de prevenţie, de reformare şi chiar de suprimare, atunci când prevenţia şi reforma nu au avut succes. O intensă activitate în acest sens a fost înregistrată începând cu secolul XIX. în Anglia, de pildă, prostituţia a intrat în centrul atenţiei prin adoptarea controversatelor *Contagious Diseases Acts*[1] (succesiv în 1864, 1866, 1869) care legitimau arestarea femeilor bănuite că s-ar fi prostituat şi efectuarea obligatorie a controlului genital al acestora pentru a descoperi eventuale boli venerice.[2] Argumentul era că aceste controale previn îmbolnăvirea cadrelor militare. Ca urmare a repetatelor şi insistentelor proteste împotriva lor[3] acele legi au fost anulate şi odată cu ele umilirea la care erau supuse femeile care se prostituau.

---

[1] *Legi ale Bolilor Contagioase.*

[2] Există studii care arată că uneori femei sănătoase se îmbolnăveau din cauza instrumentelor infectate cu care erau consultate (Bardey, 2000).

[3] Aceste legi au fost anulate în 1886 ca urmare a protestelor prelungite împotriva lor.

Nu este singurul caz în care legile le-au umilit pe femei. Nu mai departe de anii '80 femeile din România aşa-zis comunistă erau păzite la uşile cabinetelor ginecologice de securişti. Azi, în România aşa-zis capitalistă, se doreşte legalizarea prostituţiei pentru „salvarea naţiunii" de imoralele care răspândesc bolile venerice — ca şi cum tinerele fete care se îmbolnăvesc s-ar fi contagiat din cer iar educaţia privind utilizarea prezervativelor ar fi perfectă în România.

Prostituţia este un fenomen ce reuneşte caracteristicile muncii, dar are ca referinţă sexul şi sexualitatea. Uneori vorbim de prostituare intelectuală şi de alte tipuri de prostituare, dar atunci folosim sensul peiorativ de „prostituare", cu înţelesul de înjosire, vânzare a unei munci pe nimic, efectuare a unei munci stereotipe sau înjositoare. Nevoia de a îndepărta sensul peiorativ a fost unul din motivele pentru care a fost propus termenul de „muncă sexuală"[4] sau „servicii sexuale" în locul celui de „prostituţie" sau „prostituare". Noţiunea de „lucrător sexual" a fost lansată de Carol Leigh. Ea indică faptul că activitatea de prostituţie este generatoare de venit pentru femei şi bărbaţi. Noţiunea de „lucrător sexual" e legată de lupta pentru recunoaşterea muncii femeilor (întrucât ele formează majoritatea celor ce se prostituează) şi a condiţiilor de muncă decente. Munca realizată de prostituată sau de lucrătorul sexual e asemănătoare altor munci care implică părţi ale corpului şi lucru mental.

Ce este prostituţia?

Prostituţia este schimb de servicii sexuale pentru bani.[5] Este muncă pe bani. Intr-un sens, atunci când se vorbeşte despre femei din Ucraina, Moldova, România care sunt duse în Bosnia, Albania, Kosovo sau alte locuri şi sunt obligate „să se prostitueze", exprimarea e greşită întrucât prostituarea presupune plată contra unor servicii şi o minimă libertate de stabilire a preţului. Acele femei nu primesc o plată consensual stabilită. Ele sunt violate, sunt supuse sexului forţat, ele sunt transformate în sclave. Un element important al muncii sexuale este că plata se stabileşte consensual de către ofertant şi client. Că lucrurile se întâmpla aşa doar uneori, asta e altceva. Priscilla Alexander afirmă că în SUA aproximativ 10% din femeile care se prostituează sunt forţate să-şi ofere sexul spre folosul altora (forţarea însem-

---

[4] *Sexual work,* în engleză.

[5] Delacoste şi Alexander, 1988: 16.

nând o combinaţie de forţă brută şi înşelare) în timp ce în India, între 70-80% sunt forţate să se prostitueze.[6]

Există un continuum al muncii sexuale care are la un capăt munca sexuală plătită prin acordul părţilor privind cuantumul plăţii (prostituţia liberă) şi la celălalt capăt muncă sexuală gratuită fără a avea acordul părţii prestatoare (şi care echivalează cu sclavia sexuală). Spre acest din ultim capăt se situează exploatarea sexuală şi folosirea violenţei de diferite categorii: de la forţă brută şi până la cele mai rafinate forme de constrângere psihologică. Unii consideră că prostituţia este totdeauna forţată, că oamenii care se prostituează sunt forţaţi într-un fel sau altul să o facă. Nimic mai greşit. Există mărturii conform cărora unora le place sexul pe bani.[7] Gail Pheterson consideră că în documentele ONU se presupune greşit că toată prostituţia e forţată, negându-se astfel alegerea celor care se prostituează şi legitimându-se intervenţia statului.[8]

Prostituţia se practică în diferite moduri:

- prostituţia de stradă, unde riscurile de violenţă împotriva femeilor care vând sex sunt foarte mari;
- cabinetele de masaj[9], unde pe lângă clienţi, femeile trebuie, de regulă, să servească proxeneţii (proprietarii) gratuit;
- prostituţia de bar, unde femeile plătesc barmanului şi proprietarului pentru permisiunea de a agăţa clienţi;
- bordeluri, care de regulă au un regim de izolare faţă de comunitate şi sunt supuse verificărilor periodice;
- servicii de escortă (femei de companie care oferă servicii sexuale contra unui tarif);
- serviciile telefonice de convorbiri erotice;
- servicii sexuale oferite la domiciliu prin mica publicitate.

În afară de acestea, muncă sexuală se mai prestează cu grade mai mari sau mai mici de coerciţie la locul de muncă, în şcoli şi în alte locuri în care se întâlnesc prin relaţii de activitate comună femei şi bărbaţi, bărbaţi şi bărbaţi, femei şi femei şi unde relaţiile de putere prevalează asupra relaţiilor de oferire reciprocă de plăcere şi grijă.

Una din dimensiunile care creează cele mai mari confuzii relativ la prostituţie e legată de ideea că sexul nu se poate face fără dragoste şi că dacă

---

[6] Alexander, 1988: 200.
[7] Vezi Hardey, Nina în Delacoste şi Alexander, 1988.
[8] Petherson, Gail, 1996.
[9] Cunoscute în Occident sub numele de *massage parlours*.

se face astfel este dăunător sau imoral. Prostituatele ar contrazice categoric această aserţiune pentru că ele nu fac altceva decât să vândă iluzia că îi doresc pe bărbaţii cu care fac sex şi să le închirieze temporar trupul lor. Tot ceea ce vor ele sunt banii. Munca prostituatelor poate fi asemuită muncii actorilor, terapeuţilor psihologici, maseurilor etc., care separă între realitatea relaţiilor intime, personale pe de o parte şi „munca emoţională"[10] pe de alta. Ele îşi pun la dispoziţia clienţilor ştiinţa lor într-ale satisfacerii erotismului masculin, creând iluzia că şi ele împărtăşesc acelaşi tip de sexualitate — simplă, orientată spre un orgasm, fără complexităţi derutante. Prostituţia este un „contract împotriva Terorii pe care o reprezintă pentru bărbat dorinţele femeii, tot ceea ce, în ea, depăşeşte micuţele voluptăţi masculine".[11]

De ce există prostituţie?

Deşi prostitutia are drept cauză majoră factorul economic,[12] acesta nu e singurul care o determină. Ea nu va dispărea odată cu sistemul de clase sau cu discriminarea rasială, consideră Priscilla Alexander. „Credem că cele mai multe probleme relativ la prostituţie sunt direct legate de stigmatizarea asociată sexului şi în special muncii sexuale."[13] Iar stigmatizarea prostituţiei persistă mai pretutindeni în lume în diferite proporţii.

Tot atât de bine se poate spune că prostituţia se află în legătură cu faptul că mulţi bărbaţi tind să îşi impună sexualitatea lor ca fiind universală — adică să nege implicit (să se teamă, să se ferească de) sexualitatea femeilor. Bărbatul plăteşte prostituata pentru ca el să nu ţină cont de sexualitatea ei şi ea să îi permită acest lucru, adică pentru ca ea să-şi anuleze plăcerea. Plăteşte pentru a uita că în sex există un schimb oarecare, plăteşte pentru pasivitate absolută.[14] O altă faţetă a explicaţiei privind motivaţia clientului este legată de exersarea sexului ca relaţie de putere. Printre raţiunile de a fi client se regăseşte şi acela de cumpărare a puterii de a juisa pentru că exerciţiul sexului îţi permite să juisezi de putere.[15] ,,[P]rin implicarea banilor, un anumit ero-

---

[10] Chapkis, 1997.

[11] Bruckner şi Finkielkraut, 1995: 91.

[12] „Prostituatele erau considerate victime arhetipale ale industrializării", Bartley, 2000: 6.

[13] Delacoste & Alexander, 1988: 17.

[14] Bruckner, Finkielkraut, 1995: 86.

[15] Pentru unii clienţi, exerciţiul puterii prin sex este dătător de satisfacţii mai mari decât sexul în sine. Este, cu alte cuvinte, o perversiune, pentru că satisfacţia nu

tism bărbătesc asociază căutarea plăcerii cu exercițiul brutal al puterii asupra corpurilor reduse la statutul de obiecte și cu sacrilegiul transgresării legii care spune că trupul (ca şi sângele) poate fi doar gratuit dăruit, presupunând o suspendare a violenței",[16] scrie Bourdieu.

Printre cauzele prostituției invocate în secolele trecute regăsim: vulnerabilitatea fetelor la seducție, slăbiciunea morală a femeilor, natura lor impulsivă şi nevoia lor de independență,[17] asigurarea castității fetelor şi liniştea nevestelor, salariile mici ale femeilor care duc la recrutarea de prostituate ş. a. Aceste presupuse cauze se află în legătură cu o anumite moduri de percepție și gândire asupra naturii și rolurilor celor două sexe. Monogamia pentru femei era considerată esențială, iar naturile celor două sexe foarte diferite — atât de diferite încât parcă nu ar face parte din aceeaşi specie. Această diferență este subliniată atunci când se doreşte justificarea morală a comportamentului libertin pentru bărbați și a celui monogam pentru femei. Dorința masculină era considerată de nestăpânit, în timp ce dorința feminină era văzută ca pasivă şi controlabilă.[18] Din această perspectivă faptul că prostituatele adoptă un rol activ le îndepărtează de „natura pasivă" a celorlalte femei. E ca și cum femeile s-ar împărți în două categorii: femei active și femei pasive, femei cuminți și femei stricate, femei de casă și femei de distracție, femei de muncă domestică și femei de muncă sexuală. Această perspectivă se perpetuează și azi într-o anumită măsură. În opinia mea ea este falsă, pentru că se întemeiază pe premise eronate.

De ce își aleg unele femei să practice munca sexuală este o altă problemă. În anumite circumstanțe unele femei aleg să practice prostituarea nu neapărat pentru că sunt constrânse să o facă în mod absolut. Uneori au altă variantă pe care ar putea-o alege: de pildă, să lucreze într-o fabrică pe bani insuficienți unui trai decent sau să lucreze la patron știind că va trebui să întrețină gratuit relații sexuale cu acesta pe un salariu mediocru sau chiar

---

provine din exercițiul sexual ca atare, ci din exercitarea puterii. „Ridică piciorul, desfă-ți fesele, suge-mă, pune-te în patru labe, bagă-mi degetul în fund..." (Bruckner, Finkielkraut, 1995: 162-163) sunt comenzi care permit clientului să se excite nu atât de posturile pe care le comandă cât mai ales de plăcerea de a comanda.

[16] Bourdieu, 2001: 16-17.

[17] A se contrasta această caracterizare cu o alta, conform căreia femeile sunt pasive şi submisive prin natura lor! Realizăm cât sunt de aleatorii, subiective și cât de mult aceste caracterizări sunt croite astfel încât să sprijine demonstrarea unei teze care se vrea a fi „adevărată".

[18] Remarcăm aici din nou contradicția dintre această afirmație și explicația dată existenței prostituției potrivit căreia natura femeilor ar fi impulsivă și independentă.

umilitor.[19] Într-una din emisiunile realizate de Adrian Păunescu, pe tema prostituției,[20] acesta a adus la masa discuțiilor o prostituată, alături de deputate și specialiști în domeniul bolilor venerice. Dincolo de faptul că tânăra a fost așezată oarecum izolat de restul invitaților, realizatorul presăra discuția cu remarci moralizatoare la adresa femeii invitate, având scopul vădit de a o umili. În ciuda tuturor încercărilor de intimidare, tânăra (care nu era nici pe departe o îndrăzneață) și-a păstrat cumpătul și a reușit să transmită ideea că preferă să se prostitueze decât să lucreze la stat pe un salariu care nu i-ar acoperi un trai decent ei și fetiței sale.

Emma Goldman asemuia prostituția căsătoriei. Regăsim în scrierile Emmei Goldman din secolul XIX următoarele: „e doar o chestiune de grad dacă ea [femeia] se vinde unui bărbat, în sau în afara căsătoriei, sau mai multor bărbați."[21] Atât prostituția cât și căsătoria sunt considerate instituții economice, diferența constând în faptul că în căsătorie femeia este plătită de un singur bărbat în timp ce prostituata e plătită de mai mulți bărbați și nu are obligațiile nevestei.[22] Desigur, căsătoriile de azi se întemeiază în cea mai mare parte a cazurilor diferit decât cele din secolul XIX. Dar merită să medităm asupra comparației pe care o face Goldman.

Există o teorie care susține că prostituția ar fi superioară căsătoriei — dintr-un anumit punct de vedere. Pheterson (autoarea teoriei) spune că sunt patru instituții cheie care reglementează relațiile dintre bărbați și femei:

- Heterosexualitatea obligatorie
- Căsătoria
- Reproducerea
- Prostituția

Fiecare din aceste instituții, cu excepția prostituției, este asimetrică în sensul că clasa bărbaților este cea care are autoritate, autonomie, acces la resurse, drepturi mai mari decât cele ale femeilor, în timp ce clasa femeilor trebuie să ofere servicii în toate cele 4 instituții. Prostituția este singura în care negocierea între femeie și bărbat poate fi completă și conține un grad mai ridicat de reciprocitate decât mariajul. Pheterson susține că reciprocitatea este asimetrică și la prostituție, dar într-un grad mai scăzut.[23] Pheterson are probabil în vedere modalitățile concrete în care se desfășoară prostituarea:

---

[19] Vezi și *Barometrul de Gen* (FSD, 2000) - întrebarea referitoare la relații sexuale cu șeful.

[20] Emisiunea a fost difuzată în iarna 2001/2002 la ProTV.

[21] Goldmann, 1965: 20. Goldmann a fost o acidă critică a instituției căsătoriei la cumpăna dintre secolele XIX-XX.

[22] Delacoste & Alexander, 1988.

[23] Pheterson, 1996.

ilegală în multe locuri deși practicată intens, disprețuită deși dorită subteran, promiscuă și stigmatizată pretutindeni. Dacă luăm însă în considerare capătul cel „luminos" al continuumului prostituției, despre care vorbeam mai devreme, se poate spune totuși că reciprocitatea în termeni de schimb agreat între femeie și bărbat este atinsă în cazul prostituării femeilor. Doar că nu este o simetrie în termeni de conținut (se schimbă servicii sexuale pe bani) spre deosebire de relația de dragoste unde reciprocitatea este de conținut.

Dacă încercăm să răspundem la întrebarea de ce există prostituție și punem problema din punctul de vedere al economiei de piață, răspunsul ar fi simplu: prostituția feminină există pentru că femeile au ce vinde și au și cui. Este extrem de simplu. Faptul că unii dintre noi consideră că a-ți vinde trupul nu este bine reprezintă o judecată morală, iar aderarea la această judecată este o opțiune morală. Persoana care se hotărăște să facă acest lucru ia și ea o decizie morală. Dar decizia este a ei, indiferent de modul în care o judecă alții din jur. Astfel întrebarea „E bine să vinzi servicii sexuale?" are multe răspunsuri. În simplitatea ei exphcația prostituției prin cerere și ofertă (persoanele oferă servicii sexuale pentru că au cui să le ofere) ne indică și altceva. În măsura în care bărbații apelează mai mult la servicii sexuale plătite ca să scape de complexitatea relațiilor cu femei reale și cu o sexualitate diferită de a lor, prostituția este un simptom al unei probleme sociale legate de echilibrul și sănătatea relaționării dintre femei și bărbați în genere.

Condiția prostituatelor

Adesea prostituatele sunt văzute ca victime, fie că ele se simt victime sau nu. Marginalitatea și vulnerabilitatea lucrătorilor sexuali nu ar trebui să fie însoțită de o automată victimizare a lor, tocmai pentru că ei nu sunt victime și nu trebuie văzuți în acest fel. Desigur, nu este vorba aici de acele persoane care sunt forțat vândute ca sclave în Kosovo, Bosnia, sau Italia, ci de persoane care vând sex fără a fi constrânse sau fără a fi constrânse într-un mod semnificativ, adică acelea care au o marjă de libertate de alegere. O discuție pe tema a ce reprezintă constrângere sau coerciție și care este această marjă de libertate ar putea constitui subiectul unui adevărat tratat despre sex și putere, intitulat poate „Servicii sexuale: de la reciprocitate la marfă, jaf[24] și sclavie".[25]

---

[24] Dacă serviciile sexuale sunt marfă (proprietate) și sunt pur și simplu achiziționate prin forță, ele nu pot fi decât servicii obținute prin jaf sau tâlhărie.

[25] Aici fiind inclus și traficul de femei care generează sclavie sexuală.

Femeile care vând sex sunt supuse multor umilințe, mai ales acelea care provin din clase sociale neprivilegiate. Violența împotriva prostituatelor vine în cea mai mare parte de la clienți, uneori și din partea poliției. Un studiu din 1981 arăta că 70% din femeile intervievate fuseseră violate ca parte a serviciului de prostituare. Clienții au folosit forța pentru a obține servicii sexuale suplimentare și nedorite de ofertant: acțiune analoagă jafului sau tâlhăriei atunci când e vorba de proprietate. Prostituatele sunt victimele preferate ale criminalilor în serie, iar poliția are tendința de a nu se zbate prea mult când e vorba de grupuri sociale vulnerabile cum e cel al prostituatelor. Unii polițiști cer sex gratuit și se poartă brutal cu prostituatele în timpul aresturilor.[26] Dar nu toate prostituatele sunt victime și faptul că au început să-și apere drepturile e un indiciu. Una din primele manifestări ale prostituatelor în perioada postbelică aparține femeilor dintr-un bordel din Ecuador, care s-au revoltat și au organizat o grevă în 1984, protestând împotriva exploatării și a violenței instituționaUzate îndreptate împotriva tuturor prostituatelor.[27]

Există mărturii contradictorii din partea lucrătorilor sexuali în ceea ce privește experiențele lor de prostituare. Astfel, prostituatele din organizația WHISPER *{Women Hurt In Systems of Prostitution Engaged in Revolt)* [28] mărturisesc că nu au experimentat prostituția ca pe o carieră. Ele consideră că actele de prostituție pot fi cel mai adecvat caracterizate ca fund „intruzive, nedorite și adesea acte de sex violent pe care femeile le îndură".[29] „Prostituția este violență împotriva femeilor... este cea mai rea formă de violență împotriva femeilor pentru că te abuzează clienții *\johns*, în original — n. a.], te abuzează proxeneții, te abuzează poliția. Societatea în general îți întoarce spatele. (WHISPER, 1988)"[30] Prostituate din alte organizații au alte păreri, susținând că orice comparație cu sclavia sexuală este exclusă, că ele nu s-au vândut pentru totdeauna, ci doar pentru un timp determinat, că sunt plătite pentru anumite acte spre deosebire de sclavi și că, spre deosebire de sclavie, prostituția este o „profesie" foarte lucrativă.[31]

O opinie la polul opus celui exprimat de organizația WHISPER aparține lui Ona Zee Wiggers, care a fost intervievată de Drucilla Corneli. Wiggers afirmă că prin experiența de prostituare „ești pusă față în față cu propria ta

---

[26] Alexander, 1988: 201.
[27] Abad, Briones, Cordero, Mauzo și Marchan, 1998.
[28] Femei Rănite în Sisteme de Prostituție Angajate în Revoltă.
[29] Giobbe, 1994: 121.
[30] *Ibidem:* 123.
[31] Cornell, 1998: 53.

putere într-un mod magnific".[32] Ea mărturiseşte că a fost alegerea ei să lucreze într-una din cele mai mari reţele de prostituţie. „Poţi fie să faci [din această experienţă] o călătorie magnifică sau cel mai rău lucru care ţi s-a întâmplat vreodată."[33] Wiggers consideră că interzicerea prostituţiei le răpeşte femeilor lucrătoare porno şi prostituate de cea mai eficientă armă împotriva abuzurilor — sindicalizarea.[34]

În ce priveşte atimdinile clienţilor, Peggy Morgan consideră că există două mari categorii de clienţi: (1) cei care înţeleg de la început că dacă se duc la prostituate regula jocului e să plătească bani pentru sex (şi aceştia le tratează omeneşte pe prostituate) şi (2) clienţii *macho* care afişează siguranţă de sine dar sunt în fond nesiguri pe ei şi doresc să-şi afirme puterea asupra prostituatelor, să le domine şi să le arate ce „tari" sunt ei, umilindu-le.[35]

Condiţia prostituatelor a fost şi probabil va continua să fie marcată de atitudini sociale stigmatizante. Aceste atitudini au o mare contribuţie la precaritatea condiţiei prostituatelor. Dacă în societate cele care practică prostituţia ar fi privite ca oameni care nu fac altceva decât să urmărească regula jocului economiei de piaţă, atunci şi atitudinile poliţiei, judecătorilor etc. ar fi diferite. Atât timp cât vor fi dispreţuite ca „fete rele", faţă de cele „bune" („cuminţi" şi „la locul lor"), riscul de a-şi perpetua condiţia socială precară va fi mai mare. Codul Penal din Brazilia chiar menţine distincţia între „femei cinstite" şi „femei necinstite" — care dezvăluie concepţia că sexualitatea femeilor este ceva ce trebuie controlat.[36] Nu cred că este în interesul femeilor să cultivăm această distincţie între fete „bune" şi „rele".

Există un standard dublu care se aplică comportamentelor feminine şi masculine. În acest sens, Gail Kligman scrie:

> „De obicei, femeile — şi nu bărbaţii — trebuie să dea socoteală pentru comportamentul lor sexual. Pornirile sexuale neadecvate şi excesele bărbaţilor, de la viol, şi până la refuzul de a folosi prezervative ca problemă curentă ţinând de protecţia actului sexual, sunt în general tolerate şi scuzate. Autojustificările de sine indulgente sunt suficiente pentru a explica „dreptul" bărbatului de a pune în pericol sănătatea partenerei, urmărindu-şi satisfacerea propriei plăceri imediate".[37]

---

[32] „You come to grips with your own power in a magnificent way."
[33] Cornell, 1998: 55.
[34] *Ibidem.* 57.
[35] Peggy Morgan - „Living on the Edge" - articol în Delacoste şi Alexander, 1988.
[36] Caldeira, 1998.
[37] Kligman, 2000: 268.

Femeile ar trebui să fie primele care să se solidarizeze și să facă ceva pentru ca acelea dintre noi care aleg să se prostitueze, mai mult sau mai puțin constrânse de împrejurări, să fie tratate ca oameni în primul rând și apoi ca vânzători de sex și nu invers. Ar trebui, cel puțin, să fie creat un statut egal al femeilor care vând sex cu cel al bărbaților care cumpără sex. Proiectul de lege al PRM înaintat de Constanța Popa conținea sancțiuni foarte drastice la adresa prostituatelor care dezvăluiau identitatea clienților — pedepse cu închisoare de câțiva ani. Este revoltător modul în care se acceptă un tratament drastic aplicat prostituatelor, în timp ce clienții rămân nu doar nepedepsiți, ci chiar protejați. Dacă este vorba de morală, atunci cum se poate să fie o morală cu două fețe — una pentru ofertantele de sex și alta pentru clienți?

„Fete tele" și „fete bune"

Când se spune „Prostituția e cea mai veche meserie din lume" fraza e însoțită de obicei de un zâmbet trădând o complicitate condescendentă. Care este secretul acestei superiorități subînțelese afișate atunci când e vorba de prostituate? Există vreo vină sau o greșeală morală în faptul prostituării? În numele cărei morale? Și în ce constă greșeala? Cine este vinovat în cazul prostituției? Și mai ales, cine este îndreptățit să pedepsească sau să stigmatizeze pe prostituate?

Au existat încercări de a dovedi științific „anormalitatea" prostituatelor astfel încât stigmatizarea lor să fie „întemeiată științific." În lucrarea sa *Femeia criminală și prostituata* (1885) Cesare Lombroso susține că prostituatele au o natură demonică, dovedibilă prin anumite măsurători și configurații craniene. Atitudinile față de prostituție au oscilat între prevenție, reformă[38] și eradicare. Acțiunile și legislația proiectată au fost dependente de aceste atitudini care s-au conturat într-o societate sau alta. Unii au fost preocupați de cum poate fi prevenită prostituția considerând implicit că este un rău social, un rău ce contravine religiei creștine sau altor convingeri. Alții au fost preocupați de cum pot fi schimbate prostituatele sau cum pot fi deturnate de la activitatea aleasă. În Anglia secolului XIX, de pildă, au fost înființate case de recuperare sau de vindecare a prostituatelor, unde erau izolate și uneori păstorite de călugărițe, care aveau menirea de a le readuce pe „drumul cel bun". La cumpăna dintre secolele XIX și XX atât reformatorii cât și „social-puriștii" au tins să mute vina prostituției mai mult asupra bărbaților. Reformatorii

---

[38] Prin reformă referindu-ne la schimbarea circumstanțelor care duc la decizia de prostituare.

considerau că bărbaţii sunt agresivi prin natura lor şi biologic au tendinţa de a nu rămâne monogami şi virtuoşi. Ei „au nevoie să facă eforturi serioase pentru a-şi înfrâna avântul şi a rămâne căşti".

Împărţirea femeilor în „bune" şi „rele" este o constantă a istoriei sociale a omenirii. Alexander observă că în istorie au existat perioade în care fie (1) femeile „bune"[39] erau supuse restricţiilor (îmbrăcăminte, comportament), în timp ce prostituatele erau libere (erau tolerate, li se permitea să lucreze fără restricţii, aveau acces la o libertate de spirit nepermisă femeilor „bune"), fie (2) perioade în care prostituatele erau izolate şi restricţionate la o zonă de rezidenţă, obligate uneori să se alăture altor grupuri oprimate (de pildă, îndreptate către zona rezidenţială a comunităţilor evreieşti, care erau şi ele restricţionate), iar femeile „bune" erau mai libere socialmente. Ceea ce rămâne constant este încurajarea rivalităţii între grupuri de femei: cele „bune" contra „celor rele" şi invers.

Majoritatea discursurilor feministe privilegiază „fetele bune." Ele sunt femeile care se conformează normelor de comportament acreditate social, cele care se conformează rolurilor consacrate în societăţi patriarhale. „Fetele rele" sunt „curvele", „târfele", „paraşutele", „târâturile", „putorile", „femeile publice." Dar „fetele rele" au fost şi primele care au fost publice într-un sens benefic pentru femei ca gen: cele care aveau voie să citească clasicii şi să se cultive aidoma bărbaţilor în perioade de severe constrângeri ideologice sau religioase (curtezanele, de pildă). Ele aveau libertăţi în spaţiul public pe care „fetele bune" nici nu visau să le aibă vreodată. „În fapt, libertatea este deopotrivă deasupra şi sub demnitatea femeilor onorabile; este deasupra cu bărbaţii nobili şi dedesubt cu femeile căzute."[40]

Femeile care vând sex încalcă ceea ce a fost delimitat pentru ele ca fiind acceptabil moral în contextul hegemoniei masculine. În cadrul hegemoniei masculine există două *tabu-uri:* cererea explicită de bani pentru sex şi refuzul de a presta servicii sexuale bărbaţilor (fie prin refuzul avansurilor şefilor la serviciu, fie prin refuzul sexului când ea anticipează lipsa de preocupare a partenerului pentru plăcerea ei). Aşa se explică şi vâlva creată în jurul ideii de hărţuire sexuală în România. Stigmatizarea prostituţiei nu se datorează faptului că femeia care vinde sex este disponibilă pentru activitate sexuală, ci faptului că ea cere bani pentru sex în mod explicit.[41] De aici a apărut, probabil, şi înţelesul peiorativ al prostituatei — acela de „curvă". Kempadoo apreciază că în genere „actele sexuale femeieşti care servesc inte-

---

[39] Nu în sens peiorativ aici.
[40] Pheterson, 1996: 12.
[41] *Ibidem:* 17.

resele sexuale sau economice ale femeilor sunt [considerate] periculoase, imorale, pervertite, iresponsabile și indecente în contextul hegemoniei masculiniste".[42]

Discursurile oficiale privind activitatea de prostituare ignoră aproape total prezența clientului.[43] E ca și cum clienții nu ar exista, iar *business-u* vânzării de sex ar funcționa prin subvenționare de stat! În fapt, lucrurile stau chiar invers: statele se folosesc de toate mijloacele posibile pentru a exploata pe prostituate. Există opinia după care în lumea dezvoltată „statul este proxenetul suprem".[44] Totuși, mai există și insule de normalitate: Suedia, de pildă, penalizează clienții de prostituție începând din 1999 (E adevărat că cele 2500 de prostituate s-au adaptat noii situații folosind telefonul și internetul).[45]

Organizații și documente internaționale ale prostituatelor

întrucât lucrătorii sexuali și-au simțit drepturile și demnitatea afectate prin diferite acțiuni ale autorităților de stat, au început să se organizeze. Există deja o mișcare mondială a lucrătorilor sexuali — mișcare pentru drepturi, condiții de muncă, dezincriminarea activității lor și pentru recunoașterea legitimității activității lor. Este instructivă cunoașterea câtorva aspecte ale acestei mișcări. Prima organizație modernă a prostituatelor a fost COYOTE *(Call Off Your Old Tired Ethics*[46]*)* înființată la San Francisco în 1973. Inițial banii organizației au fost strânși în urma organizării unui Bal al Prostituatelor. A urmat formarea multor organizații pe tot globul: Franța și Marea Britanie (1975), Australia (1981), Italia (1982), Canada, Olanda *(Dutch Red*

«Kempadoo, 1998: 5.

[43] De ce insultă uneori clienți pe prostituate după ce au consumat actul sexual numindu-le „curve", „târâturi", „putori" etc.? „Pentru că au înțeles că nu ei sunt stăpânii și că pot obține totul de la prostituată în afară de supunere", scriu Bruckner si Finkielkraut. Pentru femeia care vinde sex, bărbatul căreia își oferă serviciile nu este un bărbat, ci un client și prin urmare, ea este indiferentă ca dorință și pasiune față de acest bărbat pentru că îl tratează ca pe un client. Prostituata este indiferentă și la produsul ședinței amoroase. Ea „simte tot atâta pasiune pentru sperma care curge în ea cât muncitoarea de la fabrica de cârnați pentru sfoara cu care leagă salamul". Unii clienți nu rămân indiferenți la indiferența prostituatei, ci își manifestă ura. Iar „ura clientului nu este altceva decât ura împotriva propriului său sex - își detestă meschinăria propriului erotism". Bruckner, Finkielkraut, 1995: 171 și următoarele.

[44] *Ibidem.*

[45] Le Monde Diplomatique, 8 noiembrie 2001.

[46] „Renunță la vechea și obosita ta etică" — în traducere.

Thread, sau *Firul Roșu Olande^),* Germania (HYDRA); Ecuador și Uruguay (1985), Venezuela, Chile, Mexic, Surinam, India, Columbia, Africa de Sud, Japonia, Republica Dominicană, Nicaragua (în anii '90). *National Task Force on Prostitution* (NTFP)[47] și *International Committee for Prostitutes' Rights* (ICPR)[48] sunt alte două organizații importante dar cu o proeminentă componentă americană.

Există o varietate semnificativă de concepții care întemeiază activitatea acestor organizații: unele sunt liberale, altele socialiste, altele radicale. COYOTE, NTFP și ICPR sunt organizații care își bazează demersurile și concepția pe ideea că femeia are dreptul să decidă cum să-și folosească trupul: să avorteze sau nu, să aibă relații cu alte femei sau nu, să-și folosească trupul pentru a face bani ș. a. Alte organizații, cum ar fi U. S. PROS și English Collective of Prostitutes[49] consideră că prostituția este o chestiune care ține de diviziunea pe clase a societății și că sărăcia forțează femeile la prostituție. Organizația WHISPER, despre care am vorbit mai devreme, consideră că nici o femeie nu alege pur și simplu prostituția, că toate sunt victime. În viziunea membrelor WHISPER prostituția este o instituție creată de patriarhat pentru controlul și abuzul femeilor.

Au fost organizate două Congrese Internaționale ale Curvelor[50] *(Whores* în engleză, limba folosită în congrese) - în Olanda (1985) și în Belgia (1986). A mai existat o încercare ulterioară de organizare a unui congres în SUA, dar care a eșuat datorită acuzațiilor aduse prostituatelor nord-americane, de subestimare și subordonare a problematicii celor din țările lumii a treia. Este vorba de Conferința Internațională organizată în California în 1997, care s-a transformat într-un protest antiimperialist.[51]

Carta Mondială a Comitetului Internațional pentru Drepturile Prostituatelor (ICPR)[52] înscrie următoarele prevederi:[53]

- scoaterea de sub incidența pedepselor penale a tuturor aspectelor prostituției adulte ce rezultă din decizii individuale;
- reglementarea corespunzătoare a prostituției, adică asemenea unei afaceri, întrucât actualele standarde permit abuzarea prostituatelor;

---

47 Detașamentul Național pentru Prostituție.
48 Comitetul Internațional pentru Drepturile Prostituatelor.
49 Comunitatea Engleză de Prostituate.
50 „Whores" este termenul cu care s-au autointitulat participantele la congrese.
51 Kempadoo și Doezema, 1998.
52 International Committee for Prostitutes' Rights.
53 Pentru detalii se poate vizita http://www.mtholyoke.edu/~jlschrei/charter.html

- educarea publicului astfel încât prostituţia să fie destigmatizată; acreditarea ideii că atât clienţii cât şi prostituatele joacă roluri esenţiale în prostituţie; ei nu trebuie condamnaţi moral.[54]

În Declaraţia de la cel de-al II-lea Congres Mondial al Curvelor (1986) se menţionează că în cadrul industriei sexului prostituatele sunt cel mai explicit oprimate prin tot felul de controale legale şi sociale. Revendicările cuprinse în Declaraţie se referă la:

- protejarea prostituatelor de bătăi, violenţe, violuri, în acelaşi fel în care se face protejarea celor care nu sunt prostituate;
- protejarea drepturilor care le sunt violate pentru că sunt prostituate:
    - dreptul la viaţă (poliţia e mult mai puţin preocupată de uciderea unei prostituate decât de cea a unei ne-prostituate),
    - dreptul la libertate şi la securitate personală,
    - dreptul la libera folosire a posesiunilor (inclusiv a banilor pe care îi realizează din servicii sexuale),
    - protecţie împotriva torturii şi tratamentelor degradante.

În 1949, ONU a adoptat o convenţie de dezincriminare a prostituţiei,- care a fost ratificată de 50 de ţări. La ora actuală multe ţări au decriminalizat prostituţia şi o reglementează într-un fel sau altul. Tolerarea a fost una dintre atitudinile cele mai vechi în privinţa prostituţiei — tolerarea însemnând în acest context că se recunoaşte existenţa de fapt a acestei activităţi. Dar tolerarea unei stări de fapt nu înseamnă că ea este şi admisă legal. Multe ţări au acceptat prostituţia ca activitate legală. Şi totuşi, dezincriminarea legală nu înseamnă şi acceptarea legitimităţii prostituţiei. Pentru a schimba condiţia prostituatelor (în condiţiile în care clienţii lor sunt tacit consideraţi cetăţeni onorabili) este necesară legitimarea activităţii de prostituare. Vizibilitatea şi stigmatul asociat vânzătorilor de sex ar trebui să fie, poate, aceeaşi cu vizibilitatea şi stigmatul asociat consumatorilor de sex-marfă. Sau, şi mai firesc ar fi ca anonimitatea şi absenţa stigmatului asociat clienţilor să se extindă şi asupra prostituatelor.

Prostitutia în România

Statul român face paşi mărunţi dar siguri spre a deveni „proxenetul suprem". În România de azi s-a încercat legalizarea prostituţiei într-o manieră

---

[54] Minimal, evaluarea morală să nu fie reflectată în interzicerea prin lege a prostituţiei.

care ne aduce aminte de practici şi mentalităţi europene, dar din secolul XIX. S-a încercat, prin proiectul de lege înaintat de deputata PRM Constanţa Popa, mascarea legalizării prostituţiei sub pretinsul interes pentru sănătatea venerică a populaţiei, într-o manieră care stigmatiza implicit pe prostituate.[55] Această încercare aduce aminte de celebrele Legi ale Bolilor Contagioase *[Contagious Diseases Acts)* din Anglia secolului XIX. Ipocrizia acelei legi bântuie încă, iar fantoma ei a ajuns şi în România secolului XXI. Titlul respectivului proiect românesc de lege[56] priveşte preîntâmpinarea cazurilor de îmbolnăvire cu boli contagioase şi nu dezincriminarea activităţii de prostituare. Pe legiuitorii şi iniţiatorii legii îi interesează doar sănătatea populaţiei, se declara public.

Iniţiatoarea legii împreună cu un medic de boli venerice în vârstă, ambii prezenţe de nedespărţit la diferitele emisiuni televizate despre prostituţie cu ceva timp în urmă, pretindeau că femeile care se prostituează sunt vinovate de răspândirea bolilor venerice în România. Mesajul transmis era: «Pe noi ne preocupă sănătatea naţiei. Iată-le pe prostituate, ele sunt de vină, să le expunem oprobiului public! Ele sunt vinovate pentru răspândirea bolilor venerice!». Acest mesaj era transmis în condiţiile în care nu existau dovezi, studii, care să indice cauzele răspândirii bolilor venerice. Carenţele de educaţie sexuală din România nici nu erau puse în discuţie. Nu au fost invocate nici un fel de studii privind gradul de educare al populaţiei în ce priveşte folosirea prezervativelor. În aceste circumstanţe apare greu de justificat de ce vina pentru răspândirea bolilor venerice ar fi a prostituatelor şi nu a clienţilor care preferă să facă sex fără prezervativ. Sau a guvernelor care nu au investit suficient pentru educaţia sexuală a populaţiei.

Diferite studii făcute în SUA arată că doar o mică proporţie a bolilor venerice şi cu transmitere sexuală e legată de prostituţie (aproximativ 5%).[57] Desigur, societatea americană e diferită şi cu siguranţă că are o cultură avansată în ce priveşte folosirea metodelor contraceptive. Dar întrebarea este dacă în România s-au făcut studii temeinice care să fundamenteze acest proiect de lege românească a „bolilor venerice"? Istoricii au documentat convingător eşecul reglementărilor prostituţiei prin măsuri de sănătate publică.[58]

---

[55] Anterior acestui proiect a mai existat un altul, iniţiat de deputata PD, Mariana Stoica — îndelung mediatizat — datorită ineditului şi caracterului spectaculos al subiectului.

[56] Proiect de Lege privind controlul bolilor cu transmitere sexuală (BTS) şi SIDA.

[57] Alexander, 1988: 203.

[58] Pheterson, 1996: 28, care citează pe Corbin (1990), Gibson (1986), Walkowicz (1980).

Legalizarea prostituției în România în această manieră întortocheată, în cadrul unei legi ce vizează sănătatea venerică, ar fi fost o mare ipocrizie.

Proiectul de lege includea înființarea unor *Eros-L//curi.*[59] Ea excludea posibilitatea ca prostituatele să-și organizeze individual activitatea, ca orice altă afacere. Din acest punct de vedere, proiectul legislativ înaintat de o serie de senatori, în frunte cu senatorul independent Vasile Duţă, înregistrat la Senat în 18 iunie 2003, reprezintă un salt semnificativ în sensul pozitiv al lucrurilor. În primul rând pentru că înlătură ipocrizia și se intitulează Propunere legislativă privind regimul juridic al prostituției — fără referire la boli contagioase, BTS etc. În al doilea rând pentru că vorbește despre „prostituție" și nu despre „prostituate". Proiectul inițiat de senatorul Duță este clar superior celui inițiat de deputata Popa pentru cel puțin alte trei motive: (1) proiectul definește prostituția într-un mod adecvat, ca „activitate cu caracter sexual desfășurată pe baza unei plăți dinainte stabilite", spre deosebire de proiectul anterior care definea pe prostituate, preluând definiția din Codul Penal, care făcea referire la „persoane care își procură mijloacele de existență practicând raporturi sexuale etc", (2) proiectul menționează explicit mai întâi drepturile și abia apoi obligațiile „persoanelor care desfășoară activități cu caracter sexual",[60] (3) sancțiunile pe care le prevede nu includ și sancțiuni pentru dezvăluirea identității clienților[61] — proiectul PRM prevedea pedepse de la 3 până la 7 ani pentru această „infracțiune". În sfârșit, proiectul senatorului Duță folosește termenul de „stabiliment" — un termen arhaic — pentru a defini locurile organizate pentru activități sexuale plătite. În orice caz, este un termen autentic care nu maschează în mod ipocrit, sub denumiri ca *Eros-Eocuri,* ceea ce se întâmplă acolo.

Dincolo de diferitele proiecte de legi, trebuie spus că România nu este excepțională în felul în care se pun problemele privind prostituția la nivel parlamentar și societal. „Cele mai multe societăți contemporane au abordări inconsistente privind prostituția recunoscând industria sexului adesea ca o sursă semnificativă de venit, dar pedepsind în același timp prostituția pentru

---

59 Denumirea este probabil inspirată din așa-numitele *Eros Centers* din Germania — deși este neclar de ce se numesc ele „Eros" întrucât dragostea nu e principala preocupare acolo.

60 Aceasta este expresia folosită în lege, care întrucâtva aproximează noțiunea de lucrător sexual, având și avantajul că nu este genizată (spre deosebire de termenul „prostituate" din proiectul PRM anterior).

61 Chiar dacă în proiectul de lege se menționează interzicerea divulgării identității clienților.

tranzacţiile sexuale."[62] Din acest punct de vedere, valul al doilea al feminismului a debordat în acuze la adresa industriei sexului care „exploatează şi oprimă femeile angajate în această industrie". Eforturile multor feminişti s-au îndreptat spre căutarea de mijloace pentru desfiinţarea industriei sexului.[63] În ce priveşte situaţia prostituţiei în lume, ea trădează o ipocrizie generalizată: pe de o parte, este încurajată industria sexului (fie şi doar prin absenţa descurajării), pe de altă parte sunt pedepsite tranzacţiile sexuale în diverse moduri — mai exact, sunt pedepsite ofertantele de sex, inclusiv prin stigmatizarea lor.

Se poate constata prezenţa unei anumite mentalităţi care consideră vânzarea de sex ca vânzare a sinelui, a celei mai profunde părţi a sinelui. Se poate presupune că acesta e unul din motivele pentru care femeile care vând sex sunt dispreţuite şi abuzate de către clienţi, comunitate, sistemul judiciar şi adesea de către feminişti. Eforturile feminiştilor de a interveni şi a schimba practica prezentă a prostituţiei ar putea pune accentul pe contestarea înţelesurilor culturale dominante ale prostituţiei (ca „vânzare de sine") şi pe aducerea în centrul atenţiei a discursurilor marginalizate despre prostituate ca rebele şi ca femei care au putere.[64] în România acest lucru e mai dificil de realizat ca tactică feministă întrucât la noi există o polarizare a prostituţiei în zona (1) unei capacitări *(empowerment)* care e mai curând o decapacitare, prin plăţi de 30.000-40.000 lei (mai puţin de un euro) pentru „un număr" de sex oral sau în jurul acestui preţ[65] şi (2) al unei potenţiale capacitări a celor care practică prostituţia de lux, dar care nu devine real decât în măsura în care ar fi percepută şi trăită aşa de către practicante.

Dacă facem o trecere în revistă a argumentelor care s-au adus în presă din partea diferiţilor actori sociali şi politici în favoarea legalizării prostituţiei în România vom vedea că nici unul nu are de a face cu respectarea lucrătorilor sexuali ca oameni şi cetăţeni. Iată aceste argumente în ordinea descrescătoare a forţei lor pe piaţa atitudinală românească, dublate fiecare de un anumit tip de autoritate:

---

[62] Pheterson, 1996: 28.

[63] Barbara Sullivan pune în discuţie dificultatea internă a discuţiilor feministe care conţin ideea abolirii industriei sexului ca scop final dar şi protejarea prostituatelor în prezent. Ca evaluare generală ea afirmă „Feminists remain in substantial conflict about the sexual economics of prostitution, the moral status of the prostitution industry and the strategy of decriminalisation.", Sullivan, 1995: 184-197.

[64] *Ibidem.*

[65] Bocai şi Pănculescu, 1999.

- «statul român se va îmbogăţi», «statul va câştiga impozite multe» (autoritatea fiscală de stat; argumentele aduse: calcule, cifre fabuloase, salvatoare de naţiune, care chipurile s-ar obține din implementarea proiectului de lege);
- «sănătatea naţiunii va fi asigurată», «bărbaţii nu vor mai avea de unde să se molipsească de boli venerice» (autoritate ştiinţifică/ tehnică confirmă: doctori ginecologi care au văzut multe în viaţa lor sunt aduşi drept martori ai importanţei controlului medical al femeilor — doar al lor, nu și al clienţilor —, iar punctul lor de vedere e consacrat şi cu autoritate morală);
- «este un păcat să-ţi vinzi trupul» (autoritatea clericală);
- «prostituţia este nocivă pentru femei» (autoritatea nepalpabilă a internetului: www.antiprositutie.go.ro în spatele cărui sit am putut ghici organizaţii cu tentă religioasă, bine intenționate, dar care refuză exprimarea opţiunilor individuale);
- «liniştea casnică va fi asigurată», «nevestele vor fi mai liniştite» (autoritatea maritală a nevestei „cunoscătoare" a „naturii masculine", glasul experienţei feminine domestice confirmă: soţiile nu vor mai trebui să fie supuse asalturilor soţilor pentru că aceştia se vor linişti la curve).

Este interesant că argumentul de liberă alegere a ceea ce este bine să fac, a ceea ce vreau să fac ca persoană, ca femeie/bărbat care vreau să vând sex sau bărbat/femeie care vreau să cumpăr servicii sexuale nu apare deloc în discursul public. Ca şi cum s-ar accepta cvasi-unanim că toate tipurile de autorităţi se impun individului, orice altă autoritate aflându-se deasupra autorităţii individului când e vorba de trupul acestuia, de folosirea lui sau când e vorba de alegerea lui în ce priveşte ce vrea să facă cu propria-i persoană.

Reflecţii finale

Sistemele de prostituţie din trecut şi din prezent pun accent pe protecţia clientului — în sensul că acesta nu este deranjat de publicitate, de oprobiul public şi nu i se cer verificări periodice ale sănătăţii. Dar atunci de ce incriminăm pe vânzătoarele/vânzătorii de sex? De ce nu creăm sisteme de protecţie pentru ambii tranzactori de sex? Firesc ar fi ca activismul feminist să îşi îndrepte atenţia şi în acest domeniu: a face *lobby* pentru destigmatizarea şi dezincriminarea activităţii de prostituţie şi pentru politici publice care să pună accent pe protecţia ofertantului de sex cel puţin în aceeaşi măsură ca şi pe protecţia consumatorului. Unii feminişti ar avea obiecţii la această poziţie, dar contradicţiile sunt creative şi nu gândim cu toţii la fel.

O lege privind reglementarea prostituţiei, în lumina celor expuse mai sus, ar putea să înceapă cam aşa:

> *Articolul 1.* Prostituţia este o ocupaţie. Prezenta lege reglementează cadrele de desfăşurare a activităţii de vânzare/cumpărare de sex şi urmăreşte ca toate părţile contractante, femei şi bărbaţi să fie respectate ca oameni indiferent de poziţia lor în actul contractării.

Tentaţia de a-ţi impune propria judecată morală asupra altora este mare şi probabil că sunt multe persoane care rezistă ideii de dezincriminare a prostituţiei pe temeiul aprecierii că nu e bine să-ţi vinzi/închiriezi trupul sau că nu este uman să te laşi la dispoziţia altuia pentru bani.[66] Acesta poate să conducă la ideea că nu e bine să dezincriminăm prostituţia pentru că s-ar crea un climat favorabil răspândirii prostituţiei. Raţionamentul ar fi acesta: «Legalizarea prostituţiei va deschide Cutia Pandorei şi prostituţia va lua proporţii. Eu cred că e rău să te prostituezi, deci şi alţii ar trebui să creadă acelaşi lucru. De aceea, prostituţia ar trebui să rămână interzisă şi incriminată penal». Opoziţia la dezincriminarea prostituţiei în principiu duce la perpetuarea stigmatizării celor care vând sex. Pe de altă parte, persoanele pentru care libertatea individuală reprezintă o valoare morală supremă nu vor accepta impunerea unui mod particular de evaluare morală a unora asupra altora. Ceea ce am putea legitim să facem ar fi să încercăm să îi convingem pe ceilalţi că opiniile noastre sunt valide, dar atât. Aceasta este o perspectivă liberală, sau mai curând libertariană, asupra problemei pe care o discutăm. Ea nu este nici unica nici unica posibilă. În ceea ce mă priveşte optez pentru ea.

> „într-o lume în care sexul şi puterea nu ar fi conectate, cunoaşterea acumulată de lucrătorii sexuali profesionişti ar putea fi de folos bărbaţilor şi femeilor în căutarea lor de recreere şi plăcere sexuală. În acest caz, dorinţa de a obţine această expertiză ar fi unicul motiv pentru **a** vizita lucrătorul sexual, în acelaşi mod în care (într-o lume postpatriarhală) am vizita medicul pentru sfat medical."[67]

Lumea în care trăim, cea românească dar şi societatea globală, pare să fie asemenea unui ocean imens în care relaţiile sexuale sunt invadate de relaţii de afirmare abuzivă **a** dominaţiei. Ca şi cum relaţiile sexuale nu pot fi decât relaţii de putere, de asimetrie absolută, de umilire şi exploatare, de imposibilitate a reciprocităţii şi respectului în/prin erotism. În interiorul acestui

---

[66] Nu este uşor să detaşezi ceea ce tu crezi de ceea ce ai vrea ca şi alţii să creadă. Pe de altă parte, argumentul că nu este bine să îţi vinzi trupul este foarte puternic şi parcă ai vrea ca acest bine pe care tu îl vezi să fie pretutindeni aplicat de toată lumea.

[61] Sullivan, 1995: 184-197.

ocean, există şi insule de bunăstare erotică şi sexuală, pe care unii reuşesc să şi le creeze acasă sau în grupuri şi reţele restrânse bazate pe consens şi comuniune.

2. Pornografia

îmi imagine^ că în utopie, pornografia ar dispărea odată

cu statul, heroina şi Coca Cola.

' (Ellen Willis, 1983)

Ce este pornografia ?

Cuvântul „pornografie" îşi are originile în greaca veche: *porne* (prostituată) şi *grophos* (scriere, descriere, desenare, ilustrare). Pornografia ar însemna descrierea, ilustrarea prostituatelor. Pornografia de azi, cel puţin, este mai complexă, portretizând adesea şi pe cei care folosesc serviciile prostituatelor. Asemenea prostituţiei, unde doar ofertantele de sex sunt considerate delicvente, cuvântul „pornografie" a păstrat doar imaginea prostituatelor ca obiect de deliciu vizualo-sexual dar nu şi pe cea a celor pe care-i deservesc. Strict vorbind, acolo unde imaginile pornografice portretizează cupluri sau grupuri heterosexuale este imposibil ca trăirile erotice ale privitorului să nu fie cauzate de interacţiunea celor portretizaţi — deci, adesea şi de prezenţa masculinului.

Pornografia a fost definită şi prin referire la „obscen", cu sensul că provoacă repulsie, dezgust, ofensează. Dar termenul „obscen" se mai referă şi la ceea ce este extrem în raport cu aşteptările sau normele noastre: o persoană poate fi obscen de egoistă, de perversă sau de imorală. Un gest poate fi obscen, fără să aibă vreo legătură cu sexualitatea. Nici unul dintre cele două sensuri nu reuşeşte să capteze fenomenul pornografiei de azi.

O serie de definiţii ale pornografiei includ valorizări moralizatoare privind ceea ce este ilustrat şi felul în care o ilustrează. Alte referiri la pornografie exclud complet orice referire la obscen şi văd pornografia ca fiind compatibilă cu diferite tipuri de moralitate.

Definirea pornografiei: între moralizare şi amoralitate

Iată două exemple de înţelegere a pornografiei ca fiind în contradicţie cu valorile morale comun acceptate. Ele aparţin Andreei Dworkin şi Hellenei

Longino. Andrea Dworkin a devenit celebră pentru modul în care s-a remarcat în campania anti-pornografie din Statele Unite şi pentru impunerea unei legislaţii anti-pornografie specifice, despre care voi vorbi mai târziu. Pentru ea „pornografie" nu înseamnă „scriere despre sex" sau „descrierea eroticului", ci „ilustrarea grafică a femeilor ca şi curve ordinare".[68]

În Grecia, nu toate prostituatele erau considerate ordinare (în sensul peiorativ al termenului „ordinar") ci doar o parte din ele, cele numite *porneia.* Pornografia de azi, susţine Dworkin, se conformează înţelesului literal al termenului: ilustrarea grafică a celor mai de jos prostituate, a „curvelor ordinare", a „târfelor" etc. Dworkin utilizează aceşti termeni cu sensuri peiorative, folosind cele mai dezaprobatoare expresii şi înţelesuri pe care le-a găsit în limba engleză. Dar ea susţine ceva mai mult decât spune sensul etimologic, întrucât pretinde că pornografia ilustrează femeile (ca gen) ca pe prostituate de cea mai joasă speţă. „În sistemul masculin, femeile sunt sex; sexul este curva. Curva este *porne,* cea mai de jos curvă, curva care aparţine tuturor cetăţenilor [...]".[69] Pornografia promovează şi întăreşte această viziune asupra femeilor. Adică toate femeile sunt curve şi ele sunt privite aşa în sistemul masculin (Dworkin sugerează că pentru toţi bărbaţii acest lucru e valabil).

Totuşi, se poate constata că pornografia (atât cea de azi, cât şi cea din secolele trecute) ilustrează nu doar pe cele mai de jos prostituate ci şi femei obişnuite şi bărbaţi. Există sit-uri porno unde oameni obişnuiţi îşi trimit pozele lor, naturale, celor care susţin asemenea sit-uri. Se poate subînţelege din scrierile lui Dworkin că pentru ea *porneia* sunt acele femei care îşi asumă rolul de prostituate care fac cele mai neplăcute servicii sexuale şi care sunt cel mai prost situate social şi economic. Dar pornografia de azi este de o varietate uluitoare, portretizând femei şi bărbaţi de diverse condiţii. Dworkin vrea să spună însă că toate femeile care se pun în postura de a fi portretizate sunt *porneia* şi că prin însuşi faptul de a apărea în acele posturi ele lezează imaginea şi statutul tuturor femeilor. Dar acestea sunt judecăţi de valoare care moralizează însăşi definiţia pornografiei şi nu servesc, în opinia mea, cauzei eUberării femeilor.

„Bărbaţii au creat grupul, tipul, conceptul, epitetul, insulta, industria, comerţul, marfa, realitatea femeii ca şi curvă. Femeia ca şi curvă există în cadrul sistemului obiectiv şi real al dominaţiei masculine."[70] Această afirmaţie se poate citi în multe moduri. Unul dintre ele poate fi următorul: «Faptul că fantezia masculină, în contexte sociale/politice date, ia asemenea întorsături

[68] Dworkin, 1981: 191.

[69] *Ibidem:* 202.

[70] *Ibidem.*

(ca acelea prezente în pornografie) îmi displace profund. Pentru că nu o înțeleg consider că ea îmi lezează mie statutul de femeie». Interpretarea lui Dworkin este una din cele mai agresive interpretări. Ea poate indica o carență de înțelegere sau de toleranță față de un imaginar sexual diferit de cel al unor/multor femei. Și, în ultimă instanță, poate ști Andrea Dworkin care sunt fanteziile tuturor femeilor? Este posibil ca o serie de femei să aibă fantezii similare sau chiar comune cu ale bărbaților spre reciproca satisfacție a pulsiunilor sexuale.

Scrierile lui Dworkin dau impresia că orice act sexual de penetrare este fie o folosire fie o agresare a femeilor și care le transformă în curve (în sensul peiorativ de ființe degradate). Iată ce scrie ea în lucrarea *Intercourse.* „Există o profundă recunoaștere în cultură și experiență că penetrarea este atât folosirea normală a unei femei, [...], cât și un abuz violator, privatitatea ei [a femeii] fiind iremediabil compromisă [...]"[71] Dar de ce să fie penetrarea neapărat o folosire sau un abuz? Penetrarea este unul din modurile de relaționare sexuală, dar nu unicul. Deși există o anumită simbolistică și o încărcătură de valori asociate penetrării sexuale, nu orice act de penetrare este un viol. Mai nuanțat, Pierre Bourdieu arată că femeile și bărbații acordă semnificații diferite actului sexual: ea e pregătită social să vadă sexualitatea ca pe o experiență emoțională, intimă care nu presupune neapărat penetrare, bărbații tind să vadă sexualitatea ca pe un act de cucerire orientat spre penetrare și orgasm; inclusiv practici aparent simetrice ca *fellatio* și *cunnilingus* au semnificații diferite pentru femei și bărbați.[72]

Pentru Hellen Longino, cea de-a doua autoare a unei definiții moralizatoare, pornografia înseamnă „reprezentări verbale sau picturale explicite ale comportamentului sexual care au drept caracteristică distinctă portretizarea degradantă și înjositoare a rolului și statutului femeilor ca simplu obiect sexual spre exploatare și manipulare."[73] Aprecierile „degradant" și „înjositor" presupun valorizări morale, astfel că definiția devine una încărcată cu opțiuni morale. Dar ceea ce pentru tine e înjositor și degradant poate să nu fie pentru mine înjositor și degradant sau invers. Această definiție moralizantă tratează nediscriminatoriu diferitele forme de pornografie care există pe piață în prezent, introducând evaluarea că orice expresie grafică a sexualului înjosește femeile.

Termenul „pornografie" se poate defini fără apel la o judecată particulară de valoare. El se referă totdeauna la reprezentări (eseistică, poezie, pictură,

---

[71] Dworkin, 1988: 144.

[72] Bourdieu, 2001.

"Longino, 1994: 154.

film, fotografie ş. a) şi are două caracteristici majore: are funcţia de a excita sexual şi are un conţinut explicit de material sexual (activitate, posturi, etc.). Ambele trebuie să fie prezente dacă ne referim la pornografie.[74] Pentru Ellen Willis pornografie este orice imagine sau descriere menită sau folosită pentru excitarea dorinţei sexuale.[75] Asemenea definiţii lasă câmp liber şi deschis evaluărilor morale de un fel sau altul, dar nu impun o anumită scară de valori. Ele sugerează întrebări importante din perspectiva relaţiilor de gen: Oare ce este excitant sexual pentru bărbaţi este excitant şi pentru femei? Oare ce e excitant pentru femei este excitant şi pentru bărbaţi? In ce fel? Oare ce este excitant pentru bărbaţii homosexuali este excitant pentru cei heterosexuali? Oare ce le provoacă plăcere lesbienelor le produce plăcere şi heterosexualelor? Şirul întrebărilor ar putea continua pe multe pagini... Definiţiile de mai sus sunt perfect compatibile cu recunoaşterea faptului că sexualitatea este o dimensiune importantă a umanului.

Hardcore şi softcore

O subîmpărţire comună a pornografiei este între *„softcore"* şi *„hardcore"*.

Pornografie *hardcore* se referă la faptul că în scenele erotice ilustrate sunt arătate ca atare:

- organele sexuale ale femeii şi bărbatului,
- penisul în erecţie,
- acte de penetrare,
- ejaculări.

Pornografia *softcore* se referă la scene erotice care maschează într-un fel sau altul cele enumerate mai sus deşi ilustrează nuduri şi scene erotice.

În Raportul Departamentului de Justiţie al SUA apare un sens mai special al termenului *hardcore. „Hard core pornography"* înseamnă pornografie în extrem — care nu are nici o altă funcţie decât pe aceea de a excita şi nici un alt conţinut [substanţă — n. a.] în afară de cel sexual.[76] In acelaşi raport, *„erotica"* se referă la conţinuturi aluzive neexplicite, fiind „mai slabă" în conţinut decât pornografia. *Hardcore* este pus în opoziţie cu un alt termen, *erotica. Ero-*

[74] Acest tip de caracterizare e prezent în documentul *Home Office. Report of the Committee on Obscenity and Film Censorship.* Chairman Bernard Williams. London. Her Majesty's Stationery Office. 1979, retipărit 1981.

[75] Willis, 1983: 462.

[76] *U. S. Department of Justice Report,* 1986: 229.

tica descrie material sexual explicit care nu conține nici scene de violență și nici ilustrarea subordonării femeilor.[77]

Williams critică distincția dintre *erotica* și *pornografie*[78] considerând că ele ar corespunde, conform literaturii existente, distincției dintre reflectări ale sexualității feminine și ale sexualității masculine. Unul din argumentele pe care le aduce este că distincția dintre preferințe în termeni de grafie sexuală dintre bărbați și femei nu este clar delimitată astfel încât să putem distinge între expresii preferate de femei și expresii preferate de bărbați.[79] Dimpotrivă. Tendința este ca producțiile erotice preferate de femei (ca de pildă, telenovelele) să devină tot mai explicite sexual, în timp ce producții erotice consumate majoritar de bărbați (ca de pildă casetele video *hardcore)* să fie tot mai căutate de către cupluri și femei. Diferite studii indică faptul că între 40% și 50% din femeile din Franța și Germania privesc casete video *hardcore* în mod regulat.[80]

Și Ellen Willis contestă distincția dintre pornografie și *erotica. Erotica* a intrat în circuitul vocabularului feminist ca desemnând o sexualitate integrată cu afectivitate și dorință reciprocă între egali, în timp ce pornografia ar reprezenta o sexualitate bazată pe dominație masculină și exploatarea femeii. Pentru Willis, *erotica* este o ilustrare mai aluzivă a sexualității, un fel de pornografie consumată de clasa de mijloc, în timp ce pornografia este sexualitate explicită, a claselor mai puțin avute. Conceptul de *erotica,* spune Willis, nu este feminist, ci feminin, având conotația de a face dragoste frumos, romantic, fără vulgarități și fără impulsuri de putere, fără agresiuni de orice fel. Willis arată că femeilor le-a fost refuzată însăși manifestarea agresivă în sex, ca experiență genitală, recunoașterea unor impulsuri sadice etc. Aceste două temeiuri: dimensiunea de clasă a distincției și conotația ascunsă legată de absența agresivității feminine o fac pe Willis să refuze noțiunea de *erotica.*

întreaga discuție legată de tfroft'ca/pornografie indică o diferență de fond în gândirea feministă în ce privește importanța sexualității și a modalităților prin care femeile se pot lăsa subordonate sau se pot afirma ca ființe puternice prin trăirea propriei sexualități.

O altă discuție interesantă este legată de valoarea artistică a pornografiei. Poate fi pornografia artistică? Este pornografia artistică? Care expresii por-

---

77 *Ibidem:* 230.

78 Distincția a fost populară în anii '70 și a fost promovată, printre altele, de Peggy Morgan și Gloria Steinem.

79 Nu este inclusă aici varietatea derivată din sexualități alternative cum ar fi homosexualitatea, trans sexualitatea etc.

«'Williams, 1989.

nografice sunt artă? Inclusiv în Raportul ministerului de interne britanic, *Home Office,* găsim o asemenea discuţie, cu referire la uiumul film regizat de Pasolini, intitulat *Salò.* În acel film, deşi nuditatea şi exercitarea puterii şi dominaţiei prin folosirea sexului este prezentă pe tot parcursul filmului, elementul de excitare a spectatorului este cvasi-nulă. Şi aceasta pentru că sexualitatea este doar un pretext pentru exercitarea puterii crude în contextul unui regim totalitar. Cert este că *Salò* nu este un film pornografic, ci unul pur şi simplu artistic, dar care se foloseşte de mijloacele ilustrării sexuale. Chestiunea pornografiei ca artă este mult mai complexă şi nu mi-am propus să o discut mai larg în acest context.

Pornografie şi sex pe internet

,yAll the girls girl have one job - to makejou cum - and cum again.

You won't be disappointed - check it out'[81]

(citat dintr-o pagină de pe internet)

Cel mai larg răspândite şi mai inocente expresii pornografice sunt nudurile de femei asociate cu priviri feminine languroase care par să spună „vino şi ia-mă, sunt aici doar pentru tine şi doar pe tine te vreau." Enorm de multe reprezentări pornografice au în centru relaţii şi acte sexuale care implică femei şi bărbaţi — reprezentări care sunt mai mult sau mai puţin explicite. Dar diversitatea posturilor, tipurilor de relaţii reprezentate este şi ea imensă. O navigare insistentă pe internet poate dezvălui această diversitate.

O mare parte a reprezentărilor pornografice sugerează ceea ce spune şi *motto-u* de mai sus: ejacularea. Preocuparea pentru manifestarea sexualităţii femeilor ilustrate rămâne destul de ascunsă. Înţelesul pornografiei de portretizare a prostituatelor nu este depăşit: preocuparea pentru satisfacerea bărbatului şi indiferenţa sau ignorarea satisfacţiei feminine transpar din unele reprezentări. Dacă pornografia ar fi doar fantezie totul ar fi mai simplu, dar pornografia dă expresie unui ideal şi creează proiecte de cum trebuie trăită viaţa. Ilustrativ, în acest sens, este sloganul Playboy „Trăieşte-ţi viaţa!" adică «trăieşte-ţi viaţa după modelul pe care ţi-l sugerăm noi cei din industria sexului: fii *macho,* afirmă-ţi propria sexualitate fără nici un compromis; *the bunnies*[82] sunt acolo ca să-ţi facă ţie plăcere; cu siguranţă că ceea ce îţi face ţie plăcere îi face şi ei plăcere: ea derivă plăcere doar din a-ţi face ţie plăcere».

---

81 „Toate fetele de fete au o singură treabă: să te facă să ejaculezi — din nou şi din nou. Nu vei fi dezamăgit: verifică."

82 Iepuraşii *'Playboy* - „fetele".

Această presupoziție din urmă este eronată, cel puțin pentru o parte din femei, dar ea este cultivată de o parte a industriei pornografice. Ea eludează diferențele și aduce la unison, adesea forțat, sexualități diferite.

Dincolo de acest mesaj transmis de majoritatea ilustrărilor pornografice se regăsesc „perversiunile." Iată un „meniu" al unei pagini *web* porno care ilustrează varietatea pornografiei pe internet:

- sex anal
- femei asiatice
- *fellatio*
- sâni
- femei de culoare *(ebony)*
- erotica
- *i®*
- fetișuri
- sex în grup
- *fisting*[83]
- *hardcore*
- femei latine
- sex matur
- staruri porno
- adolescente
- transsexual
- voaierism
- neveste
- femei mature
- *BDSM*

Scenele de *BDSM (Bondage,*[84] *Domination, Sadism, Masochism)* pe care le-am găsit pe internet reprezentau fete sau femei[85] care sunt legate, maltratate fără a fi deloc clar cât de consensuale sunt aceste acțiuni. Este posibil să fi navigat prea puțin față de cantitatea de materiale existente pe net și prin urmare, generalizarea mea să nu însemne mai mult decât ignoranță. Absența consensului prezentată unilateral, ca fiind suportată de femei, nu poate fi un impuls îmbucurător pentru consumatorul de pornografie în ipostaza de erotizare a plăcerii.

Alte situri „extreme" sunt și mai șocante. Să ne oprim la situri de violență evident neconsensuală. Unul dintre ele se intitulează *Galeria violului săptămânal.* Pe acest sit se face publicitate la cele mai brutale violuri vaginale, la violuri anale etc. El face trimitere la o serie de casete video numită *GORAPE (DU-TEVJOLEAZA).* Pe același sit mai găsim și alte galerii de poze, cu conținuturi similare. Pentru cei nesatisfăcuți de violuri există și pagini care se adresează unor gusturi super-excentrice. Sloganele uneia dintre

---

83 Penetrare a anusului cu pumnul.

84 Legare.

85 Nu am văzut pe situri heterosexuale bărbați în postura de subiecți ai BDSM. Bărbații pot fi văzuți, în schimb pe situri care intră în categoria *femdom {Female Domination),* în care bărbații sunt cei care plătesc femei-stăpâne pentru a fi umiliți și supuși, pentru a fi subiecți în tot felul de metode de „supunere în sclavie".

aceste pagini sunt: „Violează și torturează!", „Violează și ucide!". O pagină alternativă ne arată victime care „țipă îngrozite și mustesc cu anticipație".[86] Reclama acestui sit sună în românește așa: „Cel mai bun sex non-consensual, forțat, disponibil azi pe piață".

Este important de făcut distincția dintre producții pornografice consensuale, sau aparent consensuale,[87] și producții care ilustrează violențe, sex neconsenual, care incită la violuri, abuzuri fizice și psihologice, care incită la omor. Dacă valoarea celor consensuale poate fi discutată din perspectiva modului în care prezintă sexualitatea feminină și pe femei ca fiind subordonate sau puternice, pornografia neconsensuală intră cu totul în alt registru. Ea nu se mai referă la erotism în înțelesul de reciprocitate a trăirii erotice ci pur și simplu la abuz fizic, violență, incitare la omor. Din fericire, fanteziile care erotizează dominația și subordonarea forțată nu sunt prevalente în ansamblul producțiilor pornografice. îmi place să cred că majoritatea scenelor porno sunt scene consensuale și care erotizează plăcerea tuturor celor implicați. Dar, există o dinamică subtilă a erotizării puterii și plăcerii, care uneori le împletește, iar alteori le separă. Una dintre cele mai interesante discuții legate de pornografie se referă chiar la această dinamică.

Plăcere, putere și sex

Când Tiresias a dezvăluit lui Zeus cantitatea de plăceri sexuale de care se bucură femeile, l-a făcut extrem de gelos pe stăpânul lumii și și-a atras ura Herei, zeița-soață a lui Zeus. Drept pentru care Tiresias a fost pedepsit cu orbirea de către Hera și gratificat de Zeus cu darul prorocirii. Aceasta este scena mitologică pe care Linda Williams o consideră ca metaforă semnificativă pentru relația dintre putere și plăcere.[88] „în orice fel ne uităm la acest raport timpuriu de pe frontul războiului sexelor, femeia pierde jocul puterii dacă îl câștigă pe cel al plăcerii".[89] Să existe o relație perpetuă de inversă proporționalitate între plăcere și putere în relația femei-bărbați sau în relația feminin-masculin? Sexualitatea și manifestările ei (așa cum le regăsim azi, inclusiv reprezentate în pornografie) sunt și moduri specifice de gestionare a relațiilor de supunere și dominație, a inversării de roluri, a relațiilor de pedepsire/ gratificare.

---

[86] *„They scream in horror and cream in anticipation ",* în engleză.

[87] Este greu de știut ce se întâmplă în culisele filmărilor sau fotografierilor.

[88] Williams, 1989.

[89] *Ibidem:* 153-154.

Linda Williams consideră că în ce le priveşte pe femei, „o constantă a istoriei sexualităţii l-a reprezentat eşecul de a-şi imagina plăcerile în afara unei economii masculine dominante".[90] Dar ce ar constitui o reuşită în a-şi imagina plăcerile în afara acestei economii? O reuşită în acest sens nu ar însemna neapărat să-ţi imaginezi plăcerile, ca femeie, în afara masculinului sau în afara prezenţei bărbaţilor, în opinia mea. Nu ar însemna nici izolarea într-o lume a lesbianismului absolut. Şi nici refuzul total al relaţiilor sexuale. Asemenea reacţii au existat, după cum se poate vedea din fragmentul următor:

> „Credem că homosexualitatea, pedofilia, lesbianismul, bisexualitatea, transsexualitatea, travestismul, sadomasochismul, celibatul non-feminist şi autoerotismul au aceeaşi relaţie malefică cu forţa masculină empirică şi conceptuală ca şi heterosexualitatea. Aceste activităţi reprezintă nu excepţii, ci doar variaţiuni pe aceeaşi temă heterosexuală. Nu există altă cale de ieşire din practica sexualităţii decât *ieşirea.* [...] Considerăm orgasmul ca marca epistemologică a sexualului şi de aceea îl criticăm ca fiind un oprimator al femeilor".[91]

Identificând sexul în sine ca sursa[92] subordonării politice a femeilor şi echivalând orice manifestare a sexualităţii cu expresia supremaţiei masculine, grupul *Southern Women* adoptă tactica abţinerii de la orice formă de manifestare sexuală. Membrele acestui grup consideră că toate manifestările sexuale feminine sunt iremediabil impregnate de sexualitatea masculină, malefică în mod absolut. Este un punct de vedere care merită avut în vedere când vorbim despre eşecurile/reuşitele femeilor de a-şi afirma propria sexualitate şi de a-şi imagina/trăi plăceri în afara economiei masculine dominante. Consider că soluţia extremă a abstinenţei ar priva femeile de o dimensiune importantă a fiinţei lor umane: sexualitatea.

În diferite lucrări de specialitate găsim ideea unei economii sexuale masculine dominante, care afectează modul în care femeile experimentează sexualitatea, propria lor sexualitate şi a celor cu care se relaţionează. În scrierile radicalelor găsim exprimări de genul „sexul este ceea ce bărbaţii spun că este sex," exprimându-şi astfel insatisfacţia pentru faptul că multe femei nu reuşesc să-şi manifeste adecvat propria sexualitate într-un sistem de valori prevalent masculin. În acest context o întrebare esenţială se impune: Cum e posibilă crearea unei economii feminine a sexualităţii comparabile ca valoare socială cu cea masculină? Mulţi feminişti răspund că nu este posibilă atât

---

[90] *Ibidem:* 4.

[91] *A Southern Women's Writing Collective,* 1994: 513-514.

[92] „Sursa" în formă articulată: singura sursă.

timp cât structurile și aranjamentele sociale și politice prevalente azi sunt încă patriarhale.

O „economie feminină a sexualității" ar putea afirma prin consens elementele esențiale care definesc dorințele, subtilitățile și plăcerile sexuale feminine (mai degrabă prin decât prin forță sau coerciție). Probabil că forme de reprezentare analoage pornografiei pentru femei ar ilustra aceste modalități de afirmare. Dar o rigidizare a acestei poziții ar putea esențializa neadecvat o presupusă „sexualitate feminină"[93] și una „masculină", inclusiv prin subestimarea agresivității feminine și a modurilor prin care ea se insinuează atunci când o femeie își dorește plăcerea. E posibil ca o economie feminină a sexualității să nu difere esențial de cea masculină, în măsura în care ambele conțin elementul consensualității.

Secolul XIX este secolul în care s-a conturat o știință a sexului și teorii legate de sexualitate — în sensul modern al termenului de teorie. Regăsim în acest secol, spre sfârșitul lui, scrierile psihologului Richard von Krafft-Ebbing privind sadismul și masochismul — două modalități de expresie sexuală bine conturate și cunoscute azi. De altfel, „cruzimea și violența în relații sexuale este veche cât omenirea"/[4] Este interesant de văzut cum a interpretat Krafft-Ebbing aceste fenomene. El scria că „ideile de supunere sunt, la femeie, în mod normal conectate cu ideea de relații sexuale".[95] Deși admitea că acest masochism și supunerea voluntară sunt excrescențe patologice și la femei, afirma că „la femeie, o înclinație de subordonare față de bărbat [...] este într-o anumită măsură o manifestare normală".[96] Krafft-Ebbing transmitea ideea unei sexualități în care manifestarea raporturilor dominare-supunere sunt naturale. Poate că el ar fi fost de acord și cu ideea că „patriarhatul este natural". Leopold von Sacher-Masoch — scriitorul care a inspirat numele dublei trăiri plăcere-prin-subordonare, plăcere-din-durere (masochismul) — a scris despre aceste trăiri cu referire la bărbați.[97] ^In schimb, Kraft-Ebbing și alți sexologi ai timpului au descris fenomenul masochist ca fiind o „efeminare" patologică. „La femei subordonarea voluntară față de sexul opus este un fenomen fiziologic", susținea Krafft-Ebbing. La bărbați e o anomalie.

Se vorbește mult în literatura de specialitate de azi despre erotizarea dominației în pornografie. „Dominarea și supunerea sunt sexualizate, uneori

---

[93] Una și doar una, total distinctă de o „sexualitate masculină".

[94]Nye, 1999: 161.

[95] Krafft-Ebbing, 1999: 168.

[96] *Ibidem.*

[97] Sacher-Masoch, *Venus în blană* (1870), ediția românească 1999.

în reprezentări explicite ale violurilor şi violenţei împotriva femeilor."[98] Pentru Robert Jensen o critică feministă radicală anti-pornografie ar considera că ideologia sexuală a patriarhatului erotizează dominaţia şi subordonarea, pornografia fiind unul din domeniile cheie prin care aceste valori sunt mediatizate şi normalizate în cultura contemporană. Erotizarea plăcerii este familiară, ea apare firească în contextul în care apare a fi singura trăire erotizată, fie şi doar normativ sau ca aşteptare. De aceea, erotizarea dominaţiei, a violenţei consensuale, dar şi a violurilor şi a morţii, prezente în reprezentările porno, par a fi ieşite din comun. John Stoltenberg merge mai departe şi spune că pornografia erotizează supremaţia masculină: „Pornografia instituţionalizează sexualitatea care incorporează şi dă expresie[99] supremaţiei masculine. [...] Pornografia erotizează supremaţia masculină. Face ca dominaţia şi subordonarea să fie percepute ca sex".[100]

Stoltenberg mai spune că pornografia face ca violenţa şi forţa să fie percepute ca sex. Consider că această teorie este valabilă în măsura în care luăm în considerare pornografia care ilustrează scene de violenţă evident neconsensuale.

Nu se poate neglija faptul că sexualitatea are o componentă de afirmare violentă a unor pulsiuni de dincolo de conştient şi că uneori comportamentul violent este asumat de către oameni în acte sexuale. Erotizarea dominaţiei şi a supunerii, a violenţei şi forţei sunt prezente în multe reprezentări pornografice. Dar pornografia este multivalentă: ea are valenţe de erotizare a diferitelor tipuri de relaţii dintre femei şi bărbaţi, femei şi femei, bărbaţi şi bărbaţi — unele aparent consensuale, altele vădit neconsen-suale. Evaluările morale bazate pe asocierea nediscriminată a violenţei cu dominaţia şi cu absenţa plăcerii, sau pe asocierea dintre absenţa violenţei şi prezenţa plăcerii, nu sunt adecvate pentru că nu reflectă trăirile reale — în speţă, posibilitatea de asociere între violenţă şi plăcere, sau între non-violenţă şi absenţa plăcerii. De aceea consider că din punct de vedere moral, reprobabil este sexul neconsensual şi reprezentările acestuia, spre deosebire de sexul consensual şi reprezentările lui.

Pornografie şi homofobie

Una dintre cele mai comune fantezii ale bărbaţilor heterosexuali este aceea de a face sex cu două femei în acelaşi timp. Este o excitaţie deosebită

[98] Dines, Jensen, Russo, 1998: 2.
[99] *„enacts"* în engleză.
[100] Stoltenberg, 1993: 150.

să urmărești spectacolul a două lesbiene (sau pretins lesbiene). Producția pornografică destinată heterosexualilor include această fantezie. Pe de altă parte, mulți bărbați heterosexuali sunt foarte tulburați de scene *gay* dintre bărbați spunând că le creează o stare de disconfort, în cel mai bun caz. Un bun prieten pe care l-am invitat într-un bar *gay* din Manchester acum câțiva ani, mi-a mărturisit că s-a simțit teribil de amenințat în acel mediu, că s-a simțit agresat de privirile clienților barului.

Cum se explică aceste simțăminte? Femeile sunt în mod constant dezbrăcate din priviri când intră în cluburi sau baruri, sau chiar locuri de muncă. Un cuplu lesbian nu este deloc ofensiv în aparența sa, ci creează un ambient plăcut și cald, orientat pe satisfacerea intimă a simțurilor. Un cuplu masculin în intimitate sugerează necesarmente penetrarea: și de astă dată e vorba de penetrarea unui bărbat. Dacă penetrarea este subtil asociată cu sensul de afirmare a dominației asupra celuilalt, atunci un cuplu de bărbați *gay* nu poate decât să sugereze că un reprezentant al sexului masculin este în rolul celui „pasiv", celui „subordonat", „slab" și „neputincios". Și iată cum, în mod pervers, unul din sensurile „penetrării" se întoarce împotriva bărbaților homosexuali. Lesbienele nu sunt ținta homofobiei masculine nici pe departe în aceeași măsură ca și bărbații *gay*. Bărbatul *gay* „pasiv"[101] poartă stigmatul disprețului pentru că e perceput ca un orificiu pasiv, asemenea femeilor. Homofobia este un produs secundar al misoginismului.

Astfel se explică și configurarea celei mai mari părți a pornografiei *gay* masculine — în care bărbații sunt prezentați ca supermasculini tocmai pentru a contracara stigmatul atașat bărbaților *gay* tratați ca pasivi. Reprezentările porno pentru bărbații homosexuali conțin anumite coduri, după cum urmează:

- Cel ce a trecut prin practici disciplinatorii (legat, umilit, penetrat cu pumnul)[102] devine supra-mascul — conform logicii: dacă ai trecut prin proba venită de k un alt bărbat ți s-a întărit masorlinitatea, ești super-bărbat.
- Cel ce este penetrat anal este, de regulă, și el autorul altei penetrări anale (aceasta pentru a evita conotația feminizantă de a fi penetrat doar).
- Ilustrările de stimulări sexuale reciproce nu durează mult, ele fiind curând urmate de scene de forță și coerciție (pentru ca nu cumva puterea masculină crudă să nu fie reafirmată).[103]

---

[101] De multe ori, prima întrebare care se pune despre un presupus *gay* este: E „pasiv" sau „activ"? Aceasta tocmai pentru ca interlocutorul să știe ce repere de evaluare să adopte. întrebarea indică, în același timp, o lacună în cunoașterea homosexualității, privind schimbările de roluri și practicile sexuale *gay*.

[102] *Fisting* în engleză.

[103] Stoltenberg, 1993.

Aceste coduri adoptate de pornografia masculină spun mult despre tăria cu care se afirmă semnificaţii tradiţionale culturale legate de penetrare, de tipul de practică sexuală (bazată pe intimitate împărtăşită şi tandreţe sau pe forţă brută), de acte sexuale heterosexuale în ultimă instanţă.

Mişcarea anti-pornograiie

„Teorie şi practică: pornografie şi viol"[104] a fost poate cel mai cunoscut slogan adoptat de mişcarea anti-pornografie. Acest slogan spune multe, dar în primul rând că susţinătorii lui consideră orice formă de pornografie ca instigatoare la viol şi violenţă împotriva femeilor.

In SUA mişcarea anti-pornografie a căpătat amploare cu demonstraţiile organizaţiei *Women Against Pornography* (WAP)[105] din New York şi publicarea cărţii *Pornography: Men Possesing Women* (G. P. Putnam's Sons, 1981). In 1976 un grup feminist din California a protestat împotriva unei reclame *billboard*[106] care ilustra o femeie rănită în lanţuri însoţită de un text în care femeia se confesa publicului că îi place faptul că a fost violentată. Incidentul a adus după sine crearea organizaţiei, devenite celebră ulterior, *Women Against Pornography* (WAP). Deşi WAP a pretins să exprime o unică poziţie feministă (atitudine îmbrăţişată şi de media), în interiorul mişcării s-au manifestat opoziţii faţă de modalitatea îngustă de înţelegere a pornografiei de către WAP şi mai ales faţă de manifestările publice — demonstraţii împotriva pornografiei ca atare etc. WAP a pretins că esenţa pornografiei nu este sexul, ci violenţa şi de aceea o condamnă.

Filosofia care a întemeiat mişcarea anti-pornografie este cel mai bine exprimată în scrierile Cafherinei MacKinnon şi Andreei Dworkin, care au fost angajate la sfârşitul anului 1983 de către legislativul statului Minneapolis pentru a face schiţa unei legi anti-pornografie. Ca urmare a campaniei lui Dworkin şi MacKinnon, în 1984 a fost adoptată o ordonanţă în Indianapolis în care este prezentă următoarea caracterizare:

> „Pornografia este o practică discriminatorie bazată pe sex care neagă femeilor şanse egale în societate. Pornografia este centrală în crearea şi menţinerea sexului ca temei al discriminării. Pornografia este o

---

[1114] Slogan identic cu titlul eseului lui Robin Morgan.

[105] în 1979.

ioc *Panou publicitar.*

practică sistematică de exploatare şi subordonare întemeiată pe sex care lezează diferenţiat pe femei".[107]

Valoarea juridică a acestei definiţii constă în aceea că plasează pornografia pe circuitul elementelor care diminuează şansele femeilor de a se afirma în societate. O critică a acestui mod de a defini pornografia poate fi făcută pe aliniamentele criticii făcute definiţiilor moralizante, de la începutul acestui capitol.

Andrea Dworkin, cu un talentul scriitoricesc seducător, afirmă o serie de idei foarte pesimiste la adresa afirmării sexualităţii feminine independente, nesupuse actelor de dominaţie masculine. Ea face şi afirmaţii contraintuitive: *„[1] ntercourse distorts and ultimately destroys any potential human equality between men and women by turning women into objects and men into exploiters."*[108] Discursul despre sexualitate al mişcării şi literaturii anti-pornografie este mai puţin un discurs despre sexualitate cât este un discurs demonologie: toate instanţele incriminate sunt prezentate în varianta cea mai sumbră, cu exemple extreme şi cu manifestările cele mai şocante.[109]

Deşi iniţiată ca o mişcare împotriva violenţei în pornografie, WAP şi mişcarea însăşi s-a radicalizat prin includerea treptată a tot felul de grupuri cu viziuni înguste despre sexualitate şi pornografie. Unul dintre ele a fost grupul *Southern Women* pe care l-am citat într-un paragraf anterior şi care se pronunţa pentru o tactică a femeilor bazată pe refuzul sexului în orice formă întrucât toate formele de manifestare sexuală ar fi contaminate de relaţia de dominare intrinsecă relaţiilor sexuale dintre femei şi bărbaţi.

Punctul de vedere al mişcării anti-pornografie, sumar descris mai sus, nu reprezintă un punct de vedere general feminist, ci doar *un* punct de vedere. El a fost criticat în diferite moduri de alţi feminişti. Williams, de pildă, critică mişcarea anti-pornografie pentru că a concentrat discuţia asupra problemei dacă pornografia trebuie să existe sau nu, înlăturând astfel din discuţie multe alte chestiuni care meritau o dezbatere publică. Mişcarea anti-pornografie a unilateralizat atenţia publică distorsionând importanţa meritată de o serie de alte probleme. Williams e de acord cu ideea mişcării feministe anti-pornografie, anume că pornografia oferă reprezentări simbolice ale puterii patriarhale în plăceri heterosexuale, dar nu crede că cenzura este soluţia pentru violenţă şi abuz patriarhal. A cenzura pornografia, ca expresie grafică a sexualităţii, fără

---

107 Citat în Hunter, Saunders şi Willamson, 1993: 232.

108 „Penetrarea sexuală distorsionează şi în final distruge orice potenţial de egalitate între bărbaţi şi femei prin transformarea femeilor în obiecte şi a bărbaţilor în exploatatori." (Dworkin, 1988: 11).

109 Rubin, 1999.

a atinge rădăcinile fenomenului violenţei şi ale patriarhatului, nu ar face decât să limiteze dreptul la expresie liberă. Ca şi cum sexualitatea în sine ar fi ceva rău. Williams consideră cenzura pornografiei ca fiind un mijloc inadecvat pentru a adresa aspectele abuzive prezente într-o serie de producţii porno.

Feministele anti-cenzură formează un grup necoagulat, divers, dar care are ca element comun opoziţia faţă de noţiunea de corectitudine politică în ce priveşte sexualitatea acceptabilă. Ele sunt de acord că multe reprezentări pornografice sunt sexiste, dar nu cad de acord asupra reprezentărilor care sunt sexiste şi mai ales asupra motivelor pentru care ele sunt considerate sexiste. Punctul lor comun este opoziţia faţă de ideea că reprezentările de acte sexuale în general sunt cheia opresiunii sexiste. Prin aceasta ele contestă poziţia mişcării anti-pornografie, pentru care sloganul „teorie şi practică: pornografie şi viol" devenise literă de lege: orice pornografie conduce la viol şi violenţă împotriva femeilor.

Deşi nu există un corp unificat de argumente împotriva mişcării anti-pornografie, există un fir conducător ce uneşte aceste argumente. Este vorba despre un conservatorism ascuns al mişcării anti-pornografie care este criticat în diferite moduri. Activiştii anti-porn au raţionalizat o singură problemă şi au izolat-o de orice alt context politic mai larg, întemeind-o pe presupoziţii conservatoare neexplicite.[110] Iată mai jos câteva dintre aceste presupoziţii.

- Campania anti-pornografie a dus la întărirea opoziţiei „fată bună" - „fată rea" prin sugestia că femeile cărora le place pornografia sunt manipulate de propaganda şi valorile culturale masculine prevalente şi că ele mint pentru a evita oprobiul masculin.
- Se făcea apologia unui presupus tip ideal de sexualitate feminină „igienizată" sau „sănătoasă", opusă în puritatea ei cu tipul ideal masculin agresiv — ceea ce este tot expresia unui conservatorism; totodată, se impunea un anumit tip de sexualitate feminină ca fiind cea „adevărată" sau „sănătoasă." „Sexualitatea feminină igienizată, fie ea heterosexuală sau *gay,* este la fel de limitată ca şi cea de tip masculin agresiv şi este la fel de centrală în opresiunea feminină."[111]
- Elogiul implicit adus superiorităţii morale a femeilor de către teoria ce a susţinut campania anti-pornografie este şi ea de esenţă conservatoare. În acest sens înţelegem şi afirmaţia lui Willis că termenul *erotica* vrea să desemneze o modalitate respectabilă de sexualitate pentru femei. Ea contestă noţiunea de *erotica* pentru faptul că implicit neagă femeilor alte

[110] Willis, 1983.
[111] *Ibidem:* 465.

manifestări decât cele blânde şi caline în sex — manifestări refuzate lor şi reprimate în cultura patriarhală.

- Victimizarea tuturor femeilor sau a întregului gen feminin în raport cu „dominatorul" bărbat este tot de esenţă conservatoare.

Ca o dovadă a conservatorismului ei, campania anti-pornografie, spre deosebire de cea anti-avort, a fost considerată respectabilă în mediile americane ale clasei de mijloc. De asemenea, ea a atras o serie de conservatori, ca orice acţiune considerată respectabilă.[112]

Ideile care au animat mişcarea şi campania anti-pornografie au şi o altă faţetă, pe care Anne Snitow o identifică în mod subtil. „Femeile sunt natural copleşite de tema urii faţă de femei astfel că exprimarea omenească universală conţinută uneori în pornografie tinde să rămână neobservată de către ele."[113] Poate aici să fie una din cheile pentru înţelegerea înverşunării unor manifestări anti-pornografie. Desigur că sunt şi alte chei — nu în ultimul rând proporţiile violenţei împotriva femeilor şi a legăturii acestui fenomen cu anumite expresii pornografice.

Fenomenul pornografiei este marcat de o serie de ambivalenţe — ceea ce şi determină dificultatea în a trata subiectul linear. Pornografia are funcţia de a excita, de a crea plăcere, de a inspira plăcere, de a afla ce fac alţii şi cum fac alţii ceea ce toţi oamenii fac: sex. Ea simplifică şi are funcţia de a reasigura pe bărbaţi de disponibilitatea femeilor şi de utilitatea lor în actul sexual şi, într-o anumită măsură, de a le asigura pe femei că bărbaţii sunt acolo pentru ele şi sunt potenţi. Ea exemplifică în cele mai variate moduri comportamente sexuale posibile, care au rolul de a excita pe privitori şi de a oferi modele. Ea transmite o serie de mesaje în mod implicit. Dacă unele dintre aceste mesaje sunt benigne, altele sunt periculoase. Mesajul că toate femeile vor să fie violate face parte din această ultimă categorie. Ea a fost mult discutată de către radicale în anii '70, atunci când începuseră să se dezvăluie public problemele legate de violenţa împotriva femeilor. Este unul din meritele incontestabile ale feminismului radical de a fi adus problema violenţei împotriva femeilor pe agenda politică. Dar a o transforma în dimensiune esenţială a pornografiei este o distorsiune.

Pornografia are deopotrivă o dimensiune reacţionară şi una revoluţionară. În măsura în care ea glorifică supremaţia masculină şi alienarea sexuală, în măsura în care ea incită la violuri, bestialitate şi omucidere, ea este profund reacţionară. În măsura în care ea respinge represiunea şi ipocrizia sexuală, în măsura în care dă expresie unei dimensiuni importante a fiinţei

[112] Rubin: 1999.
[113] Snitow, 1983: 255.

umane — sexualitatea — ea are valențe eliberatoare.[114] Asemenea Drucillei Corneli,[115] consider că femeile care intră în industria sexului, prostituate, performere de porn, stripteuze — sunt persoane și ar trebui respectate ca persoane. Este contraproductiv ca feministă să definești pornografia în sine ca inamic pentru că astfel, multe femei se vor simți vinovate de simțămintele lor sexuale și le va fi teamă să fie deschise în ceea ce privește aceste simțăminte „și ultimul lucru de care au nevoie femeile este mai multă rușine, vinovăție și ipocrizie sexuală — de astă dată servite ca feminism".[116]

Industria pornografică și reglementări ale accesului la pornografie

Critica radicală și cea mai mare parte a campaniei anti-pornografie a fost îndreptată împotriva (1) violenței neconsensuale folosite împotriva femeilor și (2) a industriei pornografice care conține și perpetuează discriminări de gen. Există opinii conform cărora mișcările feministe anti-pornografie nu au țintit imaginile pornografice în general, ci doar industria ce produce profituri de miliarde și care contribuie la perpetuarea inegalităților sociale prin însăși compoziția socială a proprietarilor/ producătorilor/ lucrătorilor din această industrie. În acest sens Gayle Rubin scrie: „Propaganda anti-porn promovează adesea ideea că sexismul se originează în industria sexului comercial și de aici el infectează restul societății. Acesta este un nonsens sociologic. Industria sexului [...] reflectă sexismul care există în societate ca întreg".[117]

Produsele industriei pornografice sunt: filme și alte materiale vizuale *softcore* și *hardcore,* reclame, linii telefonice, texte scrise (proză pornografică), jurnale (dintre cele mai cunoscute *Hustler, Penthause, Playboy, Mayfair* — toate prezente și pe piața românească), dar și multe altele destinate unor grupuri țintă precise cu preferințe sexuale particulare. În SUA, încă din anii 1980 și 1981, profiturile anuale ale industriei porno depășeau pe cele ale producțiilor de film și ale producției de muzică luate la un loc.[118] În 1985, veniturile industriei pornografice reprezentau un profit de peste 6,2 miliarde de dolari în 1985 — profit mai mare decât cele ale marilor trusturi ABC, CBS și NBC la un

---

[114] Willis, 1983.
[115] Cornell, 1998. Secțiunea „Are prostitutes persons?"
[116] Willis, 1983: 462.
[117] Rubin, Gayle, 1999: 388.
[118] Dworkin, 1981: 192-202.

loc."[119] Wendy Brown estimează profiturile industriei pornografice pentru 1995 la o valoare de 10 miliarde de dolari.[120] Pe situl ABC găsim o cifră uluitoare: doar serviciile de sex telefonice din SUA au adus un profit de aproape un miliard în 2002, deşi popularitatea lor scade datorită competiţiei internetului.[121]

Dar ce se întâmplă în interiorul producţiei de pornografie? Robert Stoller[122] a făcut o cercetare în interiorul industriei pornografice. Iată un fragment dintr-un interviu cu un regizor şi actor de porno realizat de antropologul american:

> „Singurul motiv pentru care lucrez în Industrie [pornografică] este de a satisface dorința acelor bărbați din lume cărora nu le prea pasă mult de femei și vor să vadă bărbații din Industria mea răzbunându-se pe femeile pe care nu le-au putut avea pe când erau mai tineri. [...] Așa că ejaculând pe fața unei femei sau brutalizând-o sexual, într-un fel sau altul, noi îi răzbunăm pe bărbații [care ne privesc] pentru visele lor pierdute".[123]

O tristeţe în plus... Stoller face o serie de comentarii legate de personalitatea acestui actor de porno şi sugerează că el reprezintă un tip de personaj de regăsit în această industrie. Dacă acesta este spiritul ce animă o parte din performerii bărbaţi de porno, nu este de mirare că regăsim în altă parte remarci şi teorii sumbre privind modul în care sunt tratate femeile care intră în industria sexului. Organizaţia de prostituate WHISPER[124] a raliat pe acele lucrătoare din industria sexului care au fost lezate prin munca lor în acest domeniu. Ele vorbesc despre fenomenele de depersonalizare care încep odată cu reificarea sexuală[125] şi de faptul că această depersonalizare face posibilă violenţa împotriva femeilor care lucrează în această industrie. Ele vorbesc şi despre coerciţia, degradarea, abuzul sexual şi bătaia pe care e fondată

---

115 Dines, Jensen, Russo, 1998.

120 Brown, Wendy — în Kemp şi Squires, 1997: 380. Brown consideră că această cifră indică o stare de urgenţă.

121 http://abcnews.go.com/sections/business/Nightline/porn_020325.html

122 Antropolog american.

123 Stoller, 1999: 387.

124 *Women Hurt In Systems of Prostitution Engaged in Revolt — Femei lje^ate în Sisteme de Prostituţie Angajate în Revoltă.*

125 Ona Zee Wiggers, care a lucrat în industria prostituţiei, intervievată de Drucilla Cornell, arată că atunci când faci sex pentru a trăi/supravieţui te reifici, te transformi în obiect, te separi tu ca persoană de cea care lucrează sex. Corneli, 1999: 55.

industria sexului.[126] Se poate presupune însă că tipul identificat de Stoller nu este unicul şi că în industria porno activează şi bărbaţi lipsiţi de complexe.

Pe de altă parte, unele femei ajunse stele ale pornografiei se bucură de carierele pe care şi le-au ales. Nina Hartiey, un *pom star,*[127] afirmă că este o exhibiţionistă şi că îşi alege totdeauna „roluri care arată pe femei bucurându-se de sex, puternice, satisfăcute, fără sentimente de vină, fără să fie nevrotice, nefericite sau neîmplinite".[128] Nina se consideră a fi feministă, în mod declarat. De la început a refuzat să joace roluri în care ar fi fost victimă a violurilor, a coerciţiei, în care ar fi fost dominată, supusă umilirii sau implicată în alte forme de sex neconsensual. Nina este un caz fericit întrucât a reuşit să îşi impună voinţa într-o industrie care are tendinţa de a exploata în primul rând pe femei. Industria porno pare a fi un domeniu în care riscurile pentru lucrătoarele sexuale este considerabil mai mare decât în alte industrii — având în vedere pericolele, dar şi tentaţiile ei.

Debie Sundahl este o altă femeie care a depus mărturie despre experienţa ei pozitivă în industria sexului, ca stripteuză. Ea afirmă că totul s-a clarificat pentru ea de îndată ce a înţeles că totul este în regulă să te transformi în obiect sexual în contextul potrivit. Debie activase împotriva violenţei în pornografie, inclusiv prin activism în cadrul organizaţiei *Women A-gainst Pornography,* şi i se pare firesc că a făcut acest lucru. Dar pentru prima dată s-a simţit liberă să-şi exprime sexualitatea într-un bar de *striptease* — un loc sigur, care i-a permis să se desfăşoare în voie.[129] Pentru că a descoperit această bucurie a jocului de scenă, Debie — lesbiană şi feministă — împreună cu alte stripteuze au decis să îşi impună voinţa de a organiza spectacole doar pentru femei. Pentru ea acest lucru avea o semnificaţie deosebită, de opoziţie faţă de un regim de dominaţie, şi afirmă că: „Industria sexului şi instituţiile industriei sexului — teatrele, librăriile şi pubhcaţiile — au fost toate create de bărbaţi, pentru bărbaţi şi reprezintă ultima redută majoră a „clubului băieţilor" lăsată neatinsă de feminism."[130]

În multe ţări există reglementări privind pornografia şi mai ales accesibilitatea producţiilor sale pentru marele public. Majoritatea reglementărilor recente din lume se referă la pornografia care îi implică pe copii şi care a luat amploare mai ales pe internet. Dar acesta este un subiect în care nu voi intra având în vedere perspectiva din care tratez subiectul.

---

126 Giobbe, 1994: 120.
127 „Stea a pornografiei", în engleză.
128 Hartley, 1988: 142.
129 Sundahl, 1994: 117.
130 Sundahl, 1994: 119.

Şi în România a fost adoptată Legea privind prevenirea şi combaterea Dornografiei, nr. 196/2003. În ambientul orăşenesc şi mai ales din oraşele mari, Bucureştiul în special, pozele, revistele şi reclamele cu caracter sexual sunt o prezenţă vie, chiar şi după adoptarea legii. Oricărui copil care trece pe lângă un chioşc de ziare îi vor fi accesibile pentru vedere poze de femei goale cu priviri lascive. In Marea Britanie, de pildă, unde se respectă legea care reglementează produsele pornografice, în magazinele care vând ziare, jurnale, tutun etc., jurnalele porno *soft* sunt dispuse pe ultimul raft de sus, astfel încât copiii să nu le poată vedea, iar imaginile respective să nu invadeze pur şi simplu în viaţa individului care nu caută să se uite la ele. Există locuri speciale de vizionat filme, intitulate *Adult Film,* iar casetele porno se pot cumpăra doar prin reţele speciale de distribuţie. Există magazine specializate cu jurnale şi alte materiale porno, de uz sexual.[131] Şi în România există magazine specializate, dar accesibilitatea materialelor porno este răspândită larg şi în afara lor, în ciuda existenţei Legii 196/2003.

În lume s-au produs în ultimii 20 de ani o serie de modificări în legislaţia care reglementează producţiile pornografice şi care sunt mai adecvate înţelegerii şi controlului aspectelor nocive ale fenomenului. Raportul *Home Office*[132] propunea cu ani în urmă renunţarea la termenii „obscen", „indecenţă", „depravat" şi „corupt" folosiţi anterior pentru interzicerea pornografiei - pentru că nu reflectau ce era de obiectat în ce priveşte pornografia. Recomandările Raportului mergeau pe două direcţii: restricţii pentru materiale ce sunt ofensatoare pentru persoane şi prohibiţii dacă materialul indică lezarea fizică a persoanei sau a persoanelor sub 16 ani.[133]

Un film foarte popular realizat acum câţiva ani *People vs Farry Flynt* (Scandalul Larry Flynt) aducea în atenţie posibilitatea de a apăra producţia pornografică în temeiul Primului Amendament la Constituţia SUA, privind dreptul la liberă exprimare. Filmul ilustra şi pleda apărarea pornografiei în temeiul acestui act legislativ. Totuşi, aşa cum arată Raportul Departamentului de Justiţie al SUA din 1986, Primul Amendament nu poate fi folosit în orice circumstanţă pentru apărarea dreptului la liberă exprimare, tot aşa cum acest amendament nu protejează pe cei care jură strâmb în faţa Curţii sau pe cel care îndeamnă la crimă.[134]

---

[131] Şi desigur, în Londra există cartierul Soho...
[132] Ministerul Britanic de Interne.
[133] *Home Office. Report of the Committee on Obscenity and Film Censorship.* Chairman Bernard Williams. London. Her Majesty's Stationery Office. 1979, retipărit 1981.
[134] *U. S. Departmen of Justice Report,* 1986: 255.

Legea românească nu vizează combaterea pornografiei, așa cum spune titlul, ci îngreunarea modalităților de acces la producții porno — inclusiv pe internet. Printre alte reglementări, proprietarii de situri porno sunt obligați să taxeze accesările pe sit, să declare numărul accesărilor și să plătească impozit pentru această afacere. Dar aproape oricine accesează internetul știe că siturile de pornografie internaționale sunt la îndemână, iar o parte a producțiilor porno sunt accesibile gratuit. Pe de altă parte, nu cred că această lege are vreun efect asupra exportului românesc de porno pe internet, asupra video-cto-urilor cu protagoniste românce și cumpărători internaționali etc.

Modul în care este definită pornografia în Legea 196/2003 este în opinia mea complet depășit. Se spune chiar din primul capitol că scopul legii este de a proteja, printre altele, demnitatea persoanei. Este neclar despre demnitatea căror persoane este vorba, implicația fiind că orice fel de producție pornografică lezează demnitatea persoanelor. Eronat și ipocrit, în opinia mea. Pornografia este definită prin obscenitate, iar obscenitatea prin sexualitate explicită... care aduce ofensă la pudoare sau care e indecentă. Cine stabilește care sunt limitele „pudorii" sau ale „decenței"? Orice producție care ilustrează acte sexuale sunt indecente, ofensează pudoarea și lezează demnitatea persoanelor? Având în vedere aceste noțiuni extrem de vagi și maleabile, pretenția de onorabilitate pe care o afișează, precum și faptul că legea nu este centrată pe eliminarea accesibilității copiilor la producții pornografice și pe protejarea cetățeanului care chiar nu vrea să vadă la tot pasul pornografie când se duce la serviciu, când își plimbă câinele, când se duce să-și cumpere pâine etc., consider că legea este mai curând un produs neglijent realizat și care conține o doză vizibilă de ipocrizie.

Pornografie pentru femei?

> „într-o societate mai puțin sexistă, ar putea exista o pornografie excitantă, expresivă, interesantă, poate, chiar semnificativă ca formă de rebeliune socială — toate trăsături umbrite de rolul prezent al pornografiei de supapă de eliberare a ostilității față de femei, sau ca o metaforă pentru ierarhii de putere strașnic păzite. în schimb, într-o societate sexistă, avem două pornografii, una pentru bărbați și alta pentru femei."[135]

Acest fragment conține cel puțin un adevăr: o parte a producțiilor porno conțin valorizări negative al adresa femeilor, așa cum reieșea și din in-

[135] Snitow, 1983: 257.

terviul luat de Stoller, porn-starului masculin citat. Dar oare chiar există două pornografii? Este dificil de distins între producţii pornografice pentru bărbaţi şi producţii pornografice pentru femei — dacă ne referim la marea masă de producţie porno consensuală. Desigur, există producţii în care apare evident că femeile sunt tratate ca târfe ordinare şi care sunt însoţite de mesaje de genul „rolul vostru aici este doar să ne aduceţi pe noi la orgasm" — aşa cum menţionam într-o secţiune anterioară. De asemenea, se poate vorbi de sexism şi de tratament violent în scenele neconsensuale de BDSM, unde femeile sunt principalele protagoniste subordonate, sau de pornografia care incită la viol şi alte cruzimi. Dar dincolo de acestea, este dificil de spus dacă avem două pornografii diferite. Poate, dacă luăm în considerare că stimularea vizuală la bărbaţi este mai pregnantă decât pentru femei, să spunem că interesul masculin pentru pornografie este din start mult mai mare decât pentru femei.

În orice caz, există şi producţii porno care au ca grup ţintă special pe femei. Iată, de pildă, Candide Royalle, fostă prostituată şi porn-star, regizează filme porno care ţintesc publicul feminin. FACT *(feminist Anti-Censorship Taskforce)*[136] publică un jurnal porno intitulat *Caught hooking*[137] ce conţine *soft* şi *hardcore,* benzi desenate ş. a. De asemenea, s-au afirmat producţii porno pentru femei *Femtne Productions* — video pentru femei şi cupluri, lesbiene şi bisexuale. Multe femei se uită la filme şi alte materiale porno concepute probabil pentru publicul masculin. În 1987 în jur de 40 % din femei occidentale erau consumatoare de filme video.[138] Anne McClintock scria în 1992 că 40% dintre persoanele care închiriau casete video în Marea Britanie erau femei şi aproape jumătate din ele vizionau în mod regulat filme porno; două treimi din femeile din Germania şi Franţa se uitau la video porno în mod regulat.[139]

Există şi producţii cu aceeaşi funcţie ca şi pornografia — de a trezi fantezii erotice — şi care sunt deghizate în altceva: în romane de dragoste sau telenovele. Snitow analizează, Într-un articol celebru, romanele de dragoste de masă dintr-o serie extrem de populară în SUA, publicate de compania canadiană *Harlequin Enterprises, hid.* Ea spune că romanele *Harlequin* nu au intrigă, întreaga tensiune a romanului fiind creată de faptul că lumea descrisă este populată cu două specii incapabile de comunicare: bărbaţi şi femei. Romanele *Harlequin* glorifică distanţa dintre sexe, fiind scrise din punctul de vedere al unei femei care se străduieşte să înţeleagă, să decodifice gesturile ero-

[136] *Grupul de acţiune împotriva centaurii* — în română.
[137] „Prins(ă) uitându-se" — în română.
[138] Williams, 1989: 231.
[139] McClintock în Nye, 1999: 389-391.

tice ale unor bărbaţi înalţi, misterioşi şi puternici, totdeauna în poziţii sociale foarte bune.[140] Relaţia uzuală este răsturnată — aici femeia e subiectul şi bărbatul e obiectul. „[CJultura noastră produce o experienţă patologică a diferenţei de sex",[141] comentează Snitow.

Telenovelele ca şi romanele romantice au o funcţie similară cu cea a pornografiei — aceea de a da posibilitatea unor trăiri erotice prin intermediul unor expresii mai mult sau mai puţin artistice, mai simple sau mai complexe. Peter Parisi susţine că romanele romantice sunt esenţial pornografie pentru oameni cărora le e ruşine să se uite la pornografie. Orice contact în aceste romane este erotizat, iar limbajul folosit este un adevărat cod cu semnificaţii sexuale.[142] Probabil că nu e vorba de ruşine în primul rând, ci de un alt mod de a trăi erotismul, un alt mod de a trezi fantezii erotice, pe care îl gustă multe femei, probabil datorită anumitor condiţii de educaţie într-o societate dată. Nimic rău aici, desigur. Dar se poate constata o analogie între producţiile pornografice şi telenovele, prin funcţia lor de a trezi fantezii erotice, deşi în moduri diferite.

Există o varietate de producţii pornografice cu protagoniste femei — fie că ele apar ca atare ca obiect al trezirii emoţiilor erotice, fie că sunt prezente ca partenere în diferite tipuri de relaţionali sexuale cu bărbaţi sau cu femei. Este probabil ca pe măsură ce interesul va creşte femeilor pentru pornografie, în calitate de consumatoare, producătorii de materiale porno, deşi rezistenţi la includerea de *outsider?* în rândurile lor (feminişti, *gay,* lesbiene, etc.), să producă astfel încât preferinţele sexuale ale femeilor să fie tot mai mult incluse. Desigur, aici e vorba şi de puterea economică a marii mase a femeilor — net mai slabă decât cea a bărbaţilor deocamdată. Piaţa şi regulile ei vor decide, în ultimă instanţă.

Pornografie şi valori etice

Problema pornografiei este una dintre cele mai minate zone de dispută între feminiştii de diferite orientări. Manifestările feministe anti-pornografie extreme au fost asociate cu diverse opţiuni ideologice privind sexualitatea, începând cu negarea heterosexuaktăţii, adoptarea prin opţiune deliberată[143] a relaţiilor lesbiene şi până la abstinenţă de la viaţa sexuală. Tipul de discurs

---

[140] Snitow, 1983: 247-248

[141] *Ibidem:* 247.

[142] Parisi citat în Snitow, 1983.

[143] Ca şi cum o femeie heterosexuală ar putea alege să fie lesbiană.

propus de nucleul dur al mişcării anti-pornografie (căci despre acesta e vorba aici) e mai curând o demonologie decât o sexologie, scrie Gayle Rubin. Exemplele pe care le-a invocat această extremă anti-porno sunt cele mai rele exemple posibile, iar referirile la pornografie „iau în considerare cea mai dezgustătoare pornografie, cele mai exploatate forme de prostituţie, variaţiunile sexuale cel mai puţin plăcute publicului."[144] Alţi feminişti văd lucrurile diferit. Legislaţia privind pornografia inspirată de aceste opinii este diferită de cea impusă în Indianapolis în anii '80 sub impactul vederilor anti-pornografie ale lui MacKinnon şi Dworkin. Anne Mc Clintock consideră interzicerea pornografiei drept o sursă sigură de înflorire a producţiei de pornografie în economia subterană — unde domină tot producătorii bărbaţi. Şi cel mai dăunător efect ar fi excluderea femeilor din producţia de pornografie — ca producătoare, regizoare şi consumatoare.[145]

Pornografia erotizează şi sexualizează şi raporturi de putere. Ea are cel puţin potenţialul de a o face. Ea contribuie la perpetuarea unor semnificaţii existente, prezente, ale practicilor sexuale: sex este în mare măsură penetrare vaginală, pentru că aceasta e o fantezie prevalentă pentru majoritatea bărbaţilor heterosexuali şi pentru o mare masă de femei. Dar dacă această tehnică e luată drept standard de normalitate sexuală, cu atât mai puţin confortabil pentru cei cu fantezii alternative! Pornografia sugerează că sexualitatea poate fi legată de plăceri momentane, poate fi legată de putere şi nu doar de dragoste şi afecţiune. Ea chiar sugerează o distincţie clară între sex şi dragoste. In ultimă instanţă, pornografia poate fi o simplă sursă de divertisment pentru bărbaţi şi femei deopotrivă.

La nivel simbolic, deşi reprezentările pornografice ilustrează atât femei cât şi bărbaţi, majoritatea reprezentărilor sunt ale femeilor. Dacă ne punem întrebarea «Este pornografia expresia dominaţiei masculine?», se poate răspunde că ea este, cel puţin în sens economic. Ea este o afacere şi în această calitate se supune legilor capitalului, în care munca de lucrători sexuali o fac în primul rând femeile şi un număr mai mic de bărbaţi, în timp ce marile profituri le iau în primul rând proprietarii şi managerii afacerilor - majoritar bărbaţi.

Lezează pornografia demnitatea tuturor femeilor, aşa cum susţin unii feminişti? În măsura în care diverse reprezentări porno prezintă femei ca servind exclusiv satisfacerea sexuală a bărbaţilor, ea contribuie la întărirea convingerii că acesta este rolul femeilor: de a satisface nevoile bărbaţilor fără preocupare pentru propriile lor nevoi. Aceasta aduce atingere demnităţii fe-

---

[144] Rubin, 1984:28.
[145] Anne McClintock, 1999: 389-391.

meilor și mai ales procesului de *empowerment* sau capacitare a lor ca ființe umane complexe, inclusiv sexuale. Același lucru se poate spune despre sexul neconsensual și care implică violență nedorită de acestea. Pe de altă parte, sexualitatea este o activitate firească, umană și de aceea participarea la sex nu are de ce să fie o lezare a demnității umane: nici a femeilor, nici a bărbaților. Să spunem că le-ar reprezenta pe femei în posturi de persoane umilite, folosite, ceea ce se și întâmplă în anumite scene porno. Desigur că aceste scene lezează demnitatea femeilor din acele scene. Dar aceste scene nu definesc întreaga producție pornografică. Dacă în mod constant am regăsi violență împotriva femeilor în imaginile porno, atunci aceasta ar trebui să tragă un semnal de alarmă pentru legiuitori și pentru cei care aplică legea. Este discutabil dacă violența ține de esența fenomenului pornografiei, așa cum am arătat în secțiunea referitoare la sex și putere. Ce ține de esența fenomenului contemporan al pornografiei este că producțiile sale sunt mărfuri care se supun legilor capitalului. Iar legile adoptate într-un stat ar trebui să reflecte preocupările derivate din experiențele specifice din acel stat.

O serie de alte aspecte cu implicații etice sunt de punctat aici. În primul rând, chestiunea violenței nedorite, aplicate fără consimțământul persoanei agresate (de cele mai multe ori femei, cum am arătat mai devreme cu referire la practicile BDSM de pildă) și cazul extrem al violurilor și incitării la ucidere. În al doilea rând, se pune problema caracterului forțat *vs.* benevol al celor care intră în industria sexului. După mărturiile celor din organizația WHISPER nu e vorba despre o alegere, ci despre faptul de a fi forțate să intre în această industrie a celor cu mijloace familiale precare de creștere și de educație. Pe de altă parte, există mărturii contrare care indică faptul că o serie de femei intră benevol în această industrie și chiar o consideră a fi o modalitate de împlinire profesională și personală.[146] În ce privește impactul producțiilor porno asupra femeilor ca gen, este imposibil de făcut o evaluare etică universalizantă. În măsura în care acceptăm că ilustrările grafice de scene erotice sunt valorizate și au capacitatea de a trezi emoții erotice, nu li se poate nega utilitatea. Desigur că această utilitate pentru unii trebuie cântărită în balanță cu ofensele aduse altora, și aici legile și aplicarea lor trebuie să-și spună cuvântul.

[146] Vezi interviurile realizate de Drucilla Corneli.

3. Libertate sexuală şi homosexualitate

Sexualitatea este politică. Ea e organizată în sisteme de putere, care recompensează și încurajează pe unii indivizi și unele activități, în timp ce pedepsește și suprimă pe alții.
(Gayle Rubin, 1980)

Oricât de private ar putea apărea relaţiile intime dintre oameni, dintre cetăţenii unui stat, ele se află sub semnul politicului, al unui control comunitar şi statal de o intensitate şi agresivitate mai mică sau mai mare. Un stat poate avea legi mai liberale sau mai conservatoare în ce priveşte exprimarea sexuală, după cum cetăţenii unui stat pot avea vederi mai largi sau mai înguste în ce priveşte orientările şi practicile sexuale pe care le tolerează. Dacă în cazul legilor, decidenţii politici pot fi influenţaţi prin diferite tactici, inclusiv prin intervenţia unor foruri internaţionale, în ce priveşte modul de a gândi şi de a simţi al cetăţenilor lucrurile stau altfel, ele sunt mai dificil de schimbat, fiind influenţate de diferiţi factori educaţionali. Problema libertăţii sexuale a cetăţenilor unei ţări este importantă pentru că ea vizează bunăstarea[147] fiecăruia dintre noi. Toleranţa cetăţenilor faţă de orientarea sexuală a semenilor lor afectează în primul rând pe cei care nu sunt heterosexuali, dar chiar şi pe heterosexuali. Gradul de acceptare şi nivelul drepturilor nonheterosexualilor indică şi gradul de interiorizare a valorilor democratice dintr-o ţară. Pentru a avea o perspectivă mai largă asupra aspectelor menţionate mai sus, voi aborda în continuare istoric, dar şi tematic, problematica eliberării sexuale.

Eliberare sexuală la plural

Chestiunea eliberării sexuale a fost pusă în timpurile moderne repetat şi în diferite contexte. Problema eliberării sexuale a fost pusă în mod politic pentru prima dată de către feministele americane în anii 1830 — 1840. Ele au vorbit deschis despre sexualitate şi despre legătura dintre aceasta şi aservirea femeilor — un ecou timpuriu al viziunii feministe radicale din anii '60 ai secolului XX. Eliberarea sexuală a femeilor a fost şi rămâne esenţialmente o mişcare de stânga. Ideile conservatoare şi cele ale noii drepte (de apărare a sexuali taţii „naturale": monogame, heterosexuale, reproductive, consfinţite

[147] Nu în sens material, bineînţeles.

de biserică, legalizate) au fost inamici constanți ai mișcării de eliberare sexuală (și nu doar a femeilor).

Începuturile „revoluției sexuale" (așa cum a fost ea denumită în epocă) se leagă de adoptarea unor metode anticoncepționale care să le elibereze pe femei de corvoada sarcinilor multiple succesive, dar și de o schimbare radicală de atitudine față de sexualitate: de la atitudinea victoriană a rușinii și reținerii față de manifestări sexuale la asumarea deschisă a sexului ca o componentă importantă a identității umane. „Revoluția sexuală" din secolul XX își găsește începuturile în cartierul Greenwich Village din New York, printre cercurile boeme ale artiștilor, feminiștilor și socialiștilor primelor decenii ale secolului. În acele timpuri, căsătoria reprezenta pentru marea majoritate a femeilor unica lor modalitate de a-și asigura existența. Ideile germinate în aceste cercuri au deschis o nouă optică asupra femeilor: nu doar ca receptori ai avansurilor masculine, dar și ca ființe cu propriile lor nevoi erotice și cu inițiativă. Aceste idei și-au găsit complementaritatea în mișcarea pentru controlul sarcinilor prin răspândirea anticoncepționalelor, între anii 1914 — 1917.[148] Pe filieră socialistă, se considera că exprimarea sexuală liberă, în special a femeilor, era un drept uman fundamental, un scop legitim al luptei de clasă. Socialismul nu a fost unicul ferment al acestor idei. Mișcarea anarhistă prin reprezentanți străluciți, ca Emma Goldman, au discutat importanța libertății sexuale și distincția necesară dintre căsătorie (așa cum se practica în epocă) și iubire.[149] Fenomenul „revoluției sexuale" a intrat în declin spre sfârșitul anilor '20 în Statele Unite. Dar aceasta nu a însemnat nici pe departe o uitare totală a ideilor revoluționare.

Un caz special l-a reprezentat așa-numita „Reformă Sexuală" din Germania Republicii Weimar, petrecută în același timp cu afirmarea „Noii Femei" în anii '20, care a antrenat în jur de 150 000 de persoane devenite membre în diferite organizații — doctori, lucrători sociali, oameni obișnuiți, unii membri ai partidelor clasei muncitoare.[150] Toți aceștia erau reuniți în numele unui angajament față de legalizarea avorturilor, contracepție, educație sexuală, dreptul femeii la satisfacție sexuală, dar și față de eugenie.[151] Reforma sexuală avea drept sarcină „redomesticirea" Noii Femei și reconstruirea premiselor care să ducă la conservarea cuplului heterosexual. Reforma a în-

[148] Snitow, Stansell și Thompson, 1983.
[149] Goldman, 1970 (eseul *Marriage and Love).*
[150] Grossman, 1983.
[151] Eugenie = teorie care preconizează ameliorarea populațiilor umane prin măsuri genetice (alegerea părinților, sterilizarea, interzicerea procreării etc.). folosită de rasiști și fasciști (DEX, București: Editura Academiei RSR, 1975).

semnat şi o încercare de reconciliere a rolului de mamă cu cel de soţie prin îmbunătăţirea vieţii sexuale a femeilor. Justificarea pentru libertatea sexuală era de ordin raţional: femeii trebuia să i se recunoască dreptul la o viaţă sexuală satisfăcătoare şi acest scop a fost urmărit în mod ştiinţific. Sexualitatea trebuia controlată şi subordonată scopurilor politice de reproducere şi de menţinere a cuplurilor.[152] Desigur că în această aritmetică nu era inclusă libertatea sexuală a orientărilor diferite de cea heterosexuală reproductivă. Noii devianţi erau Noile Femei — deviante faţă de rolul tradiţional şi care nu se interesau de mariaj. Se crease chiar un stereotip al Noii Femei: brunetă cu păr scurt, îmbrăcată în haine unisex, lipsită de apariţie maternă — imagine ce coincidea (fatalitate!) şi cu imaginea prostituatei, şi cu aceea a evreicei, şi cu aceea a lesbienei — adică toate rolurile care contraveneau corectitudinii politice la ordinea zilei.

Alina Grossman apreciază că „revoluţia sexuală" a Republicii Weimar a fost complexă şi ambiguă, întrucât pleda pentru „satisfacţie sexuală pentru femei, deşi satisfacţia era proclamată şi definită mai ales de către bărbaţi; [...] sexualitate activă justificată pentru că era sănătoasă şi potenţial procreativă; orgasmul ca măsură eugenică".[153] Cele mai importante manuale despre sex au aparţinut bărbaţilor (de pildă *Mariajul Ideal* al lui Th. H. Van de Velde, publicat în Germania în 1928). Puţine femei au protestat împotriva acestei manipulări a sexualităţii femeii (Helene Stoecker, Margarete Kaiser, Solie Lazarsfeld, Alice Ruehle Gerstel). În orice caz, multe femei implicate în reforma sexuală credeau că o sexualitate cu adevărat eliberată presupunea apariţia unei sexualităţi a femeii definită femeieşte, adică specific definită de subiecţii ei şi nu de altcineva.

Noţiunea controlului sexualităţii practicată în societăţile „civilizate", a ascunderii faţă de ochiul public a existenţei activităţii sexuale şi suprimării pulsiunilor ca metodă curativă a fost magistral redată în comedia regizată de Alan Parker, *The Road to Wellville*[154] (1994), avându-i ca protagonişti pe Anthony Hopkins şi Bridget Fonda. Filmul ilustrează încercările de a însănătoşi pacienţii ce acuzau diverse dureri, prin diferite metode bazate pe reprimarea instinctelor sexuale.[155] Dincolo de graniţele clinicii lui Kellog (intitulată sugestiv Wellville, adică Oraşul Bunăstării) se întâmplau alte lucruri: în cabinete particulare ale unor medici germani se mascau prin pretinse masaje ser-

---

[152] în Berlin a funcţionat şi un celebru Institut pentru Ştiinţă Sexuală condus de Magnus Hirschfeld al cărui slogan era ***„Per scientiam ad Justitiam".***

[153] Grossman, 1983: 154.

[154] ***Drumul spre 0 rapt l-Bunăstării.***

[155] Hopkins juca rolul lui Kellog, mare patron al unei clinici celebre pentru bogătaşi.

vicii sexuale oferite pentru satisfacția sexuală a clientelei feminine. Și acestea erau vândute drept metode curative, la fel ca și curele lui Kellog. Ipocrizia maximă era (și efectul comic maxim al filmului e dat de faptul) că însuși Kellog avea o aparatură și metode sofisticate de satisfacere a propriilor plăceri erotice, care sunt dezvăluite spre final.

Cea mai recentă mișcare declarată de eliberare sexuală a femeilor și nu doar a lor (cum se va vedea), s-a declanșat pe la mijlocul anilor '60 ai secolului XX. Ea își are rădăcinile în problematizarea câtorva aspecte esențiale ale vieții, care vin în continuarea celor deja abordate de înaintași:

- căsătoria (dependența materială a femeii de bărbat, obligativitatea sexualității conjugale etc.),
- reproducerea (protejarea trupului femeilor de efectele sarcinilor multiple, legătura și diferența dintre sexualitate și procreație, etc.),
- erotismul și importanța afirmării sexualității proprii (fie ea homosexuală sau heterosexuală sau de altă natură) în sprijinul creșterii calității vieții.

Iată câteva aspecte semnificative care ilustrează modul în care s-a manifestat revoluția sexuală din anii '60 și urmarea ei. În anii '60 și '70 au fost publicate în occident o serie de manuale despre sex destinate cuplurilor căsătorite, ai căror termeni expliciți nu aveau precedent. Au fost înființate „comune sexuale" care funcționau ca niște unități de producție și administrative de sine stătătoare — în care se experimenta sexul de diferite feluri, se ofereau lecții de tehnici sexuale celor din afara comunei[156] și se profera absența oricăror inhibiții sexuale și chiar mai larg, absența oricăror inhibiții față de dorințe.[157] Filosofia uneia din cele mai cunoscute comunități din SUA era *„more"* [mai mult — n. a.]. *More House* era numele comunei în care trăia această comunitate și ea a fost una dintre cele mai stabile și de succes (financiar) comune din întreaga lume. Era în funcțiune deja în 1975. *More House* era locuită de 85 de bărbați, femei și copii. Majoritatea adulților erau căsătoriți, întrucât comuna nu se opunea căsătoriei ci doar monogamiei. O parte importantă a filosofiei *more* era găsirea celor mai bune metode practice pentru ca atât bărbații, cât și femeile să aibă cele mai intense orgasme posibil.

---

156 Unul din cursurile predate se intitula *Senzualitate Fundamentală {Basic Sensuality)* și se baza în mare parte pe explicațiile lui Masters și Johnson privind răspunsurile sexuale umane și ciclul lor.

157 *More House* avea o listă afișată de dorințe unde fiecare își putea scrie dorința și pe care se putea citi la un moment dat: (1) Un Cadillac nou. (2) *Fellatio* de trei ori pe zi. (3) O noapte cu Sally și Sue. (4) Un revolver placat cu aur care să se potrivească la noul meu costum de cowboy. (Heidendry în Nye, 1999: 356).

încă din anii '70 ideile revoluției sexuale au fost exploatate în fel și chip. Richard Neville relatează vizita pe care a făcut-o într-un târg sexual din Danemarca în 1970, târg numit *Sex-for-Millions* și pe care îl vede nu ca pe o eliberare, ci ca pe o „activitate comercială cu carne umană, care a împrumutat sloganurile *hippie* despre libertate și administrat ca un magazin de pulovere."[158] Desigur că *Sex-for-Millions* era deja altceva decât *More House,* care avea aura autenticității, dar este de luat în considerare modul în care uneori piața distorsionează și alterează complet idealuri și filosofii de viață generoase în ultimă instanță.

În anii '60 și '70 s-a afirmat un nou libertinism pentru necăsătoriți, o deschidere pentru sexul între parteneri de același sex, mai multă îngăduință pentru plăceri, un apetit crescut pentru reprezentări ilustrative ale sexului și mai puțină reținere față de nuditate. Acceptarea interesului pentru orgasmul femeiesc ca pe ceva legitim și apariția pilulei anticoncepționale le-a eliberat pe femei de teama de sarcini nedorite și le-a oferit perspectiva de a putea urmări fără inhibiții obținerea plăcerii pentru ele însele — perspectivă pe care bărbații au avut-o totdeauna.[159] Noțiunea de eliberare sexuală a femeilor a fost receptată și preluată în gândirea feministă din acea perioadă. Ea s-a dezvoltat în temeiul experiențelor generației de femei care au ajuns la vârsta maturității sexuale între anii '60 - '70, fiind primele care au avut acces la anticoncepționale înainte de căsătorie, și a debutat cu o critică la adresa aspectelor de subordonare a vieții sexuale a femeilor.

Ideea afirmării sexualității feminine, asupra căreia insista și Simone de Beauvoir (influentă în epocă prin cartea *sa. Al Doilea Sex),*[ua] a dat tonul inițial al mișcării și a fost strâns legată de lupta pentru eliminarea legilor împotriva avortului — luptă fundamentată pe convingerea că femeile au dreptul să-și manifeste sexualitatea fără a avea temeri că vor rămâne însărcinate. întrebarea fundamentală a celor care s-au implicat în această mișcare, într-un fel sau altul era: cum pot femeile să ajungă să-și controleze propria experiență și activitate sexuală și prin ce mijloace pot ele să învingă prezenta lor aservire sexuală? în decursul celor două decenii „fierbinți" din punctul de vedere care ne interesează aici, au avut loc discuții aprinse referitoare la:

- Ce este mai important: erotismul unei relații, orgasmul sau independența femeilor?

---

[158] Neville, 1999: 359.

[155] Nye, 1999: 348-349.

[160] *Ve^i* Beauvoir, 1998.

- Cum poate fi evitată subordonarea sexuală față de bărbați: prin auto-erotism și celibat, prin lesbianism, prin evitarea penetrării vaginale sau prin evitarea oricărei activități sexuale?[161]
- Cum pot fi înlăturate traumele psihologice derivate din experiențe sexuale și tratarea femeilor ca obiecte sexuale?[162]

În ceea ce privește feminismul lesbian — acesta își are rădăcina în insistența pe ideea dreptului femeilor de a-și afirma sexualitatea indiferent de orientarea ei. În interiorul mișcării feministe din anii '60 - '70, acceptarea lesbianismului nu a fost lină. S-a trecut de la atimdini și idei homofobe (reflectate și în celebra *Mistică Feminină* a lui Betty Friedan) la război intestin (între feministe prolesbianism și cele antilesbianism), care s-a finalizat cu o acceptare reciprocă, de către heterosexuale și lesbiene, a orientării sexuale a celeilalte „tabere." Ulterior revoluției sexuale și ca o continuare a ei, a fost lansată ideea obligativității impuse a heterosexualității ce limitează posibilitățile de opțiune ale femeilor în ce privește manifestările sexuale. Articolul lui Adrienne Rich, „Heterosexualitate obligatorie și existență lesbiană" a devenit celebru pentru pledoaria sa împotriva constrângerilor determinate de această unică opțiune a heterosexualitătii, care li se impune femeilor în societate. Tăcerea privind lesbianismul ca posibilitate de viață sexuală pentru femei nu este decât „un mijloc de impunere a heterosexualitătii ca „preferință" obligatorie pentru femei."[163]

Discuțiile feministe privind sexualitatea au dus la depășirea punctului de vedere că femeile sunt doar vehicule ale proiecțiilor sexuale masculine și au continuat cu afirmarea faptului că sexualitatea umană nu poate fi înțeleasă fără experiențele specifice ale femeilor în domeniu. Vizibilitatea și notorietatea acestor discuții a dus la răspândirea largă a ideilor respective mult dincolo de granițele țărilor de origine, SUA, Marea Britanie, Franța și la transformarea conștiinței de sine a multor femei și bărbați.

În interiorul mișcării de femei se poate sesiza o falie între feministe care au salutat schimbările produse în sensul liberalizării sexuale multiple (anticoncepționalele, liberalizarea mentalităților în ce privește homosexualitatea, destigmatizarea sexului premarital și în afara mariajului etc.) și altele pentru care eliberarea sexuală a folosit doar bărbaților întrucât le-ar fi facilitat accesul la sex ieftin și fără responsabilități atașate.

---

[161] Cum se va vedea ceva mai jos, preocupările pentru tehnici de satisfacție sexuală în special în ce le privește pe femei au venit firesc în continuarea multiplelor progrese de cunoaștere ale sexologilor.

[162] Snitow, Stansell și Thompson, 1983.

[163] Rich, 1994.

Linda Grant este una din persoanele care aparţin primului grup şi care vede în fenomenele anilor '60 o eliberare autentică a femeilor. Ea a subliniat că nu trebuie uitate avantajele revoluţiei sexuale, supunând atenţiei o serie de fapte: până la mijlocul anilor '60 era imposibil pentru o femeie necăsătorită să aibă acces la anticoncepţionale; în unele clinici de planificare familială din Marea Britanie anticoncepţionalele erau prescrise celor logodiţi doar dacă se făcea dovada cumpărării rochiei de mireasă; pericolul şi vina faţă de pierderea virginităţii pentru fete constituiau presiuni psihologice semnificative; femeile fie aveau o carieră fie erau măritate.[164] în aceeaşi parte a primei „tabere" o includem şi pe celebra Germaine Greer. Ea scria că bărbaţii s-au săturat să aibă toată responsabilitatea pentru sex, că e timpul ca şi ei să fie eliberaţi.[165] Ideea este ca femeia să-şi afirme propria sexualitate şi să renunţe la prostraţia în faţa afirmării uneori violente a sexualităţii masculine.[166]

Pe de altă parte, pentru un alt grup de feministe, cu o viziune mai negativă, cei care au profitat cel mai mult de revoluţia sexuală au fost bărbaţii înşişi. Sheila Jeffreys este o reprezentantă a acestui grup. Pentru ea, revoluţia sexuală a desăvârşit sexualizarea femeilor, în sensul că se aşteaptă atât de la femeile măritate cât şi de la cele nemăritate să fie experte în a servi sexual bărbaţii. Revoluţia sexuală a fost doar o revoluţie pentru bărbaţi. Unul dintre argumentele aduse este că lucrările de sexualitate publicate în epocă instruiau femeile cum să devină obiecte sexuale entuziaste pentru a face servicii nevoilor sexuale masculine chiar în detrimentul sănătăţii şi respectului de sine al femeilor. *A Joy of Sex* a lui Alex Confort este unul dintre manualele care le-au învăţat pe femei noul lor rol în revoluţia sexuală: servirea sexuală a bărbaţilor activ şi nu doar pasiv.[167] Desigur, revoluţia sexuală a avut multiple valenţe şi a fost deschizătoare de drumuri. Depinde de modul în care femeile şi bărbaţii s-au folosit de ea. Privind lucrurile astfel, înţelegem de ce a fost posibilă apariţia unor puncte de vedere atât de diferite.

Revoluţia sexuală a anilor '60 (secolul XX) a însemnat totuşi o pluralitate de eliberări, cel puţin potenţiale: o eliberare de teama unor sarcini nedorite, o eliberare de sex nedorit şi o deschidere a drumului către sex râvnit, o eliberare de constrângerea instituţiei heterosexuaUtăţii,[168] o eliberare a

---

[164] Grant, 1999.

[165] „Men are tired of having the responsibility for sex; it is time they were relieved of it" (Greer, 1971: 338).

[166] Greer, 1971.

[167] Jeffreys, 1999: 360-363.

[168] Acest aspect este mai controversat cu privire la anii '60. Rămâne şi azi unul din cele mai controversate, mai ales în ţări întârziate în procesul eliberării sexuale.

femeilor de tirania virginității premaritale și a castității în afara căsătoriei, o eliberare a bărbaților de tirania mariajului obligatoriu în caz de sarcină a partenerei, o eliberare a bărbaților de datoria de a fi unic subiect activ sexual, o eliberare a femeilor de tirania de a masca lipsa de satisfacție sexuală și o cale liber deschisă spre afirmarea propriei sexualități. Nu este o listă completă. Și dacă ar fi completă, unele dintre eliberări au rămas doar în stare de potențialitate: libertatea de a avea o sexualitate diferită de cea a majorității, de pildă, este încă prohibită sau disprețuită de majoritate (mai puțin în țări civilizate). Eliberarea de heterosexualitatea obligatorie rămâne încă o aspirație. Curajul afirmării propriei sexualități este, de asemenea, o potențialitate pentru mulți și multe.

Sex și reproducere

Eliberarea sexuală prin dimensiunea ei de eliberare a femeilor de coșmarul repetatelor sarcini nedorite și imposibil de onorat prin creșterea adecvată a celor mici, a fost primită cu entuziasm de majoritatea femeilor. Chiar dacă acest lucru nu este conștientizat, faptul că azi femeile nu mai sunt mai tot timpul gravide, cum se întâmpla în trecut, și nu mai nasc în fiecare an, se datorează acestei invenții numite „anticoncepționale". În țări dezvoltate ale lumii, ele au început să fie utilizate la scară relativ largă în anii '60.

Deși anticoncepționalele sunt disponibile, în sensul că se pot cumpăra pe piață și se găsesc într-o varietate uimitoare, chestiunea controlului fertilității este departe de a fi o chestiune rezolvată și echitabil distribuită ca responsabilitate între cele două sexe: femei și bărbați. În primul rând trebuie să vorbim aici de una din metodele anticoncepționale — avortul. Româncele trecute de 35 de ani au o amintire sumbră în ce privește politica de populare forțată printr-o politică demografică care constrângea femeile să nască copii indiferent de voința lor. În acest fel, în România anului 1989 s-a ajuns la cea mai mare rată a mortalității materne înregistrată vreodată în Europa. Principala cauză era avortul ilegal.[169] Româncele au fost campioane la rezistență prin moarte împotriva acestei politici. Cazul lor nu este unic decât prin proporțiile sale, într-o perioadă determinată politic și istoric. In multe locuri ale lumii femeile își riscă viața pentru controlul asupra propriei fertilități. Femeile din Irlanda practică un adevărat turism medical, deplasându-se pentru avort în Marea Britanie. Desigur că ele pot folosi tablete anticoncepționale, dar sunt situații în care acestea fie nu au putut fi folosite

[169] Kligman, 2000: 16.

pentru că e vorba de un viol sau o relaţie heterosexuală consumată de către persoane care nu au vârsta unei maturităţi adecvate, fie pur şi simplu datorită imperfecţiunii anticoncepţionalelor. Preceptele Bisericii Catolice sunt adoptate ca lege de stat, iar subiecţii controlului politic sunt femeile fertile.

Pe de altă parte, modul în care s-au liberalizat avorturile în România, a dus la o supralicitare a serviciilor de avort, astfel încât cifra avorturilor legale din primii ani '90 au fost de departe cele mai mari din Europa — pe măsura cifrelor mortalităţii materne din 1989. Folosirea avorturilor ca metodă anticoncepţională este inacceptabilă din mai multe puncte de vedere — în primul rând din punctul de vedere al sănătăţii femeii care apelează la aceste metode. Chestiunea şi mai dramatică care se ridică în legătură cu avorturile post-revoluţionare este că pe măsură ce populaţia a sărăcit, tendinţa este de a nu mai apela la servicii medicale specializate de realizare a avortului, ci de a folosi metode empirice, „băbeşti" de a avorta. Prohibiţia bănească ia treptat locul prohibiţiei politice de dinainte de 1989, pentru largi categorii de femei cu mijloace materiale reduse: „[D]isponibilitatea şi accesul la întreruperea legală a sarcinii rămân de fapt stratificate. Femeile sărace sunt în general dezavantajate în ambele cazuri".[170]

Responsabilitatea practicării metodelor anticoncepţionale adecvate unui control al fertilităţii revine în proporţie de aproape 100% femeilor. Este cunoscut faptul că majoritatea copleşitoare a metodelor anticoncepţionale sunt destinate uzului femeii şi chiar şi acele puţine metode anticoncepţionale care există sunt subutilizate de bărbaţi pentru că ei presupun că protejarea şi controlul fertilităţii revin femeilor — ca şi cum ar face sex singure![171] aşa cum precizează Gail Kligman:

> „De obicei, femeile — şi nu bărbaţii — trebuie să dea socoteală pentru comportamentul lor sexual. Pornirile sexuale neadecvate şi excesele bărbaţilor, de la viol şi până la refuzul de a folosi prezervative ca problemă curentă ţinând de protecţia actului sexual, sunt în general tolerate şi scuzate. Autojustificările de sine indulgente sunt suficiente pentru a explica «dreptul» bărbatului de a pune în pericol sănătatea partenerei, urmărindu-şi satisfacerea propriei plăceri imediate."[172]

În mişcarea de femei, dar şi dincolo de aceasta, s-a conturat o dispută privind dreptul la avort şi dreptul la viaţă al embrionului/fătului conceput.

---

[170] *Ibidem:* 265.

[171] La fel ca şi în cazul (ne)responsabilizării pentru creşterea copiilor: „copilul e al tău" se aud vocile a destul de mulţi bărbaţi.

[172] Kligman, 2000: 268.

Este o discuție pe baza căreia au fost scrise și pot încă fi scrise cărți întregi. Am amintit deja incursiunile reprezentanților organizațiilor anti-avort în clinici și unde au făcut uz de forță ucigând în numele vieții! Discursul privind dreptul la avort al femeilor s-a mișcat între câteva argumente majore care justifică acest drept:

- dreptul femeii de a alege să păstreze fătul în temeiul dreptului ei la propriul ei corp sau al dreptului ei de proprietate asupra trupului ei[173] *(vs* dreptul soțului sau al statului);
- dreptul ei de a decide să păstreze copilul sau nu în temeiul faptului că va fi principala persoană care va îngriji copilul;
- dreptul ei de a avorta fătul în cazul în care nu sunt întrunite condițiile minime pentru creșterea corespunzătoare a copilului.

Un caz celebru în justiția americană, *Roe vs. Wade,* a deschis calea legalizării avortului în SUA în 1973. În acest caz, Curtea Supremă a luat decizia pe baza dreptului de privatitate și al interesului pentru sănătatea femeii (avortul fiind admis în primul trimestru al sarcinii).[174] Pentru Alison Jaggar două sunt principiile care determină dreptul la avort al unei femei.

- Dreptul la viață — la o viață umană completă a fătului. În condițiile în care femeia/familia nu poate oferi o asemenea viață argumentul în favoarea avortului va fi mai puternic.
- Deciziile ar trebui făcute de către cei care sunt cel mai puternic afectați de ele: mama în primul rând, tatăl, dacă își asumă responsabilități, familia, personalul medical, statul în măsura în care își asumă responsabilități.

Jaggar denunță faptul că temeiul dreptului la avort al femeii ar fi dreptul ei asupra propriului ei corp sau dreptul la privatitate, așa cum a fost acreditat în dreptul american.[175]

Au fost exprimate și o serie de poziții critice privind avortul și mai ales privind semnificația lui. Anne Maloney consideră că avortul nu este expresia libertății de alegere ci o soluție ieftină pentru viol, incest, sărăcie, situații în care femeia are mulți copii, situații în care mama potențială dorește să-și mențină o slujbă, sau să continue să studieze. Avortul victimizează femeile, tocmai pentru că există ca soluție de ieșire, o ieșire ieftină din probleme reale.

---

[173] Drept afirmat de către feministele liberale și mult vehiculat în perioada revoluției sexuale a anilor '60-'70.

[174] În temeiul acelei decizii a Curții Supreme întreruperea sarcinii în al doilea trimestru era restricționată sau prohibită, după caz, luându-se în considerare interesul pentru viața fetusului.

[175] Jaggar, 1994.

Ea nu este o alegere reală.[176] O poziție și mai radical exprimată regăsim la Catharine MacKinnon. Mai curând decât un avantaj și o libertate sporită pentru femei, dreptul la avort avantajează bărbații și este o expresie a dominației masculine proprii lumii patriarhale. ,,[D]reptul la avort creează cadrul pentru modurile în care bărbații aranjează între ei să controleze consecințele activității lor sexuale."[177] Această poziție este la unison cu cea exprimată de Sheila Jeffreys cu referire la revoluția sexuală și reprezintă polul pesimist și negativist al gândirii feministe — fără a fi lipsit, totuși, de o anumită perspicacitate în sesizarea nuanțelor manifestării relațiilor de putere dintre sexe.

Dincolo de divergențele de poziții privind avortul, el trebuie protejat prin lege ca ultimă resursă pentru femeile care dintr-un motiv sau altul au rămas însărcinate și care decid că nu își pot asuma răspunderea îngrijirii copilului într-o anumită perioadă/situație a vieții lor.

Nu putem încheia o secțiune dedicată relației dintre sex și reproducere fără a menționa că una dintre chestiunile puțin discutate în contextul discuțiilor despre libertate sexuală este cea a distincției între sex reproductiv și sex ca activitate de relaționare specifică și intimă între oameni. Această discuție este cu atât mai actuală cu cât relațiile homosexuale sunt incriminate pe motivul că nu sunt naturale, cu sensul că nu sunt reproductive. întrebarea care se pune în acest context este cât sunt de naturale relațiile heterosexuale neprocreative? Desigur că sunt la fel de naturale ca și cele homosexuale, pentru că sexualitatea este o dimensiune a umanului distinctă de cea a reproducerii.

Sexologii despre sex: orizonturi roz

O discuție asupra libertății sexuale care ar ignora diverse instanțe capabile de a pune sub control libertatea și eliberarea sexuală, ar fi incompletă. Una dintre aceste instanțe este cea științifică. De aceea, este edificator să urmărim, chiar și sumar, modificările petrecute în discursul sexologilor din ultimul secol și ceva (de când sexologia s-a afirmat ca știință).

Alături de masturbare și atracție sexuală pentru reprezentanți ai aceluiași sex, incriminate deopotrivă de diverse morale acreditate social, o serie de alte practici au fost luate sub scrutin sexologie. Cruzimea și violența în relații sexuale sunt vechi cât omenirea.[178] De aceea este interesant de urmărit

[176] Maloney, 1994: 273-274.
[177] MacKinnon, 1994: 277.
[178] Nye, 1999: 161.

cum au calificat și discutat primii sexologi (psihologi și psihiatri) fenomenele de violență legate de sexualitate. Richard von Krafft-Ebbing, celebru psihiatru austriac din a doua jumătate a secolului XIX, considera sadismul drept o perversiune. Îl definea ca fiind „trăirea de senzații sexuale plăcute (inclusiv orgasm) prin producerea de acte de cruzime, pedepse corporale aplicate propriei persoane sau văzute la alții — fie aceștia animale sau oameni. De asemenea, mai înseamnă și dorința înnăscută de a umili, leza, răni sau chiar distruge pe alții pentru a-ți produce plăcere sexuală".[179] Krafft-Ebbing face și o serie de considerații referitoare la ce este potrivit „firii" bărbatului și femeii. Actele sadice sunt mult mai frecvente la bărbați decât la femei, psihiatrul austriac atribuindu-le agresivității înnăscute a bărbaților. Dorința sexuală excesivă se află la baza sadismului. Impotența este adesea însoțitoarea sadismului, spune el, neputința de a realiza actul sexual deturnând energiile către acte sadice.

Krafft-Ebbing a fost și creatorul termenului „masochism", după o altă figură literară central-europeană, scriitorul german Leopold von Sacher-Masoch, al cărui eseu celebru *Venus în blană* (1870)[180] explora dominația și trăirile asociate ei. Interesant este că Sacher-Masoch — al cărui nume se și reflectă în numele dat dublei trăiri subordonare/plăcere, „masochism" — a scris despre aceste trăiri cu referire la bărbați. Krafft-Ebbing și alți sexologi ai timpului au descris fenomenul acestei duble trăiri drept o „efeminare" patologică. În schimb, el considera că „la femei subordonarea voluntară față de sexul opus este un fenomen fiziologic" sau, într-o altă exprimare a sa, „la femeie, o înclinație de subordonare față de bărbat [...] este într-o anumită măsură o manifestare normală".[181] Admite totuși că masochismul și supunerea voluntară sunt excrescențe patologice chiar și la femei.

„Ideile de supunere sunt, la femeie, în mod normal conectate cu idea de relații sexuale",[182] scria Krafft-Ebbing în secolul XIX. Revoluția sexuală începută la mijlocul anilor '60 ai secolului XX a contrazis vehement această idee. O simplificare a interpretării lui Krafft-Ebbing ar duce la următoarea formulare: este natural ca bărbații să fie sadici, excesiv de sexuali (deci și agresivi) și este la fel de natural ca femeile să se lase dominate și să se supună voluntar. Probabil că Krafft-Ebbing ar fi puțin derutat azi, când practicile

---

[179] Krafft-Ebbing, 1999: 162.
[180] Sacher-Masoch, 1999.
[181] Krafft-Ebbing, 1999: 162.
[182] *Ibidem:* 168.

FEMDOM[183] sunt destul de larg răspândite în ţările „lumii întâi", majoritatea clienţilor fiind bărbaţi cu răspundere din lumea afacerilor, şi când cuplurile lesbiene S/M[184] sunt acceptate ca fiind naturale. Sexologii şi savanţii ştiinţelor umane în general sunt legaţi de contextele istorice în care trăiesc. Modurile în care ei reflectă şi evaluează fenomenele studiate, în care le cataloghează drept patologice sau normale, depind de modul în care ei le filtrează prin valorile politico-morale determinate ale unui loc şi timp.

O serie de scrieri mai târzii ale sexologilor marchează o îndepărtare de la conceperea activităţii sexuale ca ţinând normativ de domeniul vieţii conjugale. Aici pot fi incluse scrierile lui Alfred Kinsey, rezultate din cercetări realizate de el împreună cu o echipă de cercetători (publicate în 1948). Ele au constat în mare parte din intervievarea multor subiecţi de pe teritoriul SUA de-a lungul a câţiva ani. Una dintre concluziile principale ale lui Kinsey şi ale echipei sale a fost că heterosexualitatea şi homosexualitatea majorităţii nu sunt tranşant diferenţiate. Istoriile unei părţi a populaţiei sunt într-adevăr exclusiv heterosexuale, dar mulţi oameni au reacţii psihice sau/şi experienţe sexuale combinate: heterosexuale şi homosexuale. Bărbaţii nu reprezintă două populaţii distincte: heterosexuală şi homosexuală. Astfel, Kinsey a alcătuit o scală a sexualităţii la bărbaţi (studiul său se referă doar la bărbaţi) care are 7 trepte: de la indivizi care nu au avut nici un contact sau vreun răspuns pozitiv (psihologic, comportamental) cu persoane de acelaşi sex — la un capăt al scalei — până la indivizi cu experienţe exclusiv homosexuale, la celălalt capăt al scalei. Proporţia celor cu experienţe combinate (heterosexuale şi homosexuale) sau cu experienţe exclusiv homosexuale se dovedea a fi mult mai mare decât se presupunea până atunci.

O altă lucrare care a reuşit să aibă un impact semnificativ asupra culturii populare, dar şi a universitarilor a fost *Răspunsul Sexual Uman* — cartea lui William Masters şi a Virginiei Johnson.[185] Ei au postulat existenţa unui ciclu al răspunsului uman sexual comun la femei şi la bărbaţi, descriind în amănunţime fiziologia răspunsurilor sexuale la femei şi la bărbaţi, în termeni ştiinţifici. S-a considerat că este prima descriere în termeni biologici/fiziologici a ceea ce se află în spatele funcţiei sexuale umane. Ulterior au fost acuzaţi de simplism şi biologism, întrucât reduceau implicit sexualitatea la aspecte biologice, fără a lua în considerare efectele psihologice, rezumând

---

[183] Practici sexuale de dominaţie feminină asupra bărbaţilor care implică violenţă fizică şi supunere morală pe parcursul activităţii sexuale.

[184] Practicile sexuale sado-masochiste.

[185] Masters, William şi Johnson, Virginia - *Human Sexual Response.* Boston: Little, Brown & Co., 1966.

totul la genital. Lucrarea lui Masters și Johnson a apărut pe fondul noii perspective de afirmare a sexualității feminine din perioada anilor '60.

Începutul anilor 70 a fost marcat de o preocupare deosebită pentru tehnici sexuale. Două lucrări au avut un impact deosebit asupra noului mod de a gândi sexualitatea: eseul „Mitul Orgasmului VaginaP'al lui Anne Koedt — care tratează problema redefinirii locului și intensității orgasmului femeiesc, localizându-1 exclusiv în clitoris. Publicată prima dată în 1969, republicată ulterior în multe colecții de eseuri, această lucrare își bazează argumentele în mare parte pe rezultatele cercetărilor științifice menționate mai sus, dar nu numai. Principalul argument al lucrării este că necunoașterea anatomiei și fiziologiei sexualității feminine perpetuează noțiunea consacrată și greșită că vaginul este locul în care își are sursa orgasmul femeiesc. Datele științifice existente (Kelly, Kinsey, Masters și Johnson) arătau că clitorisul este locul în care se produce, fiziologic, orgasmul la femei.

Sigmund Freud, întemeietorul psihanalizei, considera femeile inferioare și secundare bărbaților. În temeiul acestei considerații Freud a interpretat cazurile de lipsă de satisfacție sexuală a femeilor drept „frigiditate." Recomandarea era că pacienta „frigidă" are nevoie de un tratament psihologic. Unii psihanaliști care au urmat această teorie a lui Freud au ajuns până și la soluții chirurgicale pentru vindecarea definitivă a „frigidității" - prin mutarea clitorisului (care stătea în calea fericirii femeilor conform respectivelor considerații teoretice).[186] Acest gen de interpretări au făcut rău sănătății mentale a femeilor, care fie au suferit în tăcere autoacuzându-se de lipsă de interes sexual pentru penetrarea vaginală, fie s-au dus la psihiatru pentru a fi ajutate să identifice acele „reprimări" care le împiedica să simtă orgasmul vaginal. Atât timp cât femeile aveau un acces redus la studiu și la autoritate științifică, ele au fost definite sexual în manuale și tratate de sexologie în termeni care au corespuns nu doar științei, ci și imaginației bărbaților heterosexuali autori de manuale și tratate.

Koedt arată, bazându-se pe studii, că vaginul este unul din organele sistemului genital feminin cu cei mai puțin senzori erotici. „Preludiul" este un concept creat pentru scopuri masculine, dar care lucrează în dezavantajul multor femei, întrucât de îndată ce femeia este excitată, bărbatul își schimbă tactica orientându-se spre stimulare vaginală, lăsând-o deopotrivă excitată și nesatisfăcută.[187] Dar ceea ce este mai interesant este explicația politică pe care o dă Anne Koedt menținerii mitului orgasmului vaginal. „Recunoașterea

---

[186] Marie Bonaparte, de pildă, în lucrarea *Sexualitatea feminină* (Koedt, 1994: 483).
[187] Koedt, 1994: 483.

orgasmului clitoridian ca fapt ar amenința *instituția* hetero-sexualității."[188] Ulterior, Shere Hite a preluat ştafeta studiilor privind percepţiile despre sexualitatea umană (dihotornizând-o în bărbătească şi femeiască) bazându-şi concluziile pe informaţiile cuprinse în fişe de sondaj trimise prin poştă de către respondent! Metoda ei a fost criticată, rezultatele analizelor ei interpretative, calitative, nefiind totuşi lipsite de relevanţă. Shere Hite a întărit practic, prin mărturiile respondentelor ei, concluzia majoră a lui Anne Koedt: orgasmul feminin își are locul primordial în clitoris.[189]

O serie de alte lucrări ştiinţifice au încercat să găsească răspunsuri la întrebări majore legate de localizarea orgasmelor, de originea cromozomială a homosexualității etc. Discuţiile biologilor şi geneticienior continuă fără să fi ajuns încă la un răspuns clar la întrebarea: In ce măsură justificarea şi legitimitatea altor practici sexuale decât cele heterosexuale ţin de biologie sau genetică? In ce măsură modurile de practicare a relaţiilor heterosexuale, homosexuale, sado-masochiste sau altele, ţin de ceea ce este „natural" sau se află sub impactul valorilor și tehnicilor curente acreditate sau sancționate social?

Heterosexualitate obligatorie

A-l doilea sex se află, după felul în care este rânduită natura,
cu o treaptă mai jos decât primul mai ales din cau^a
poliției sale din timpul actului sexual.
Q. G. Fichte, 1796)

Heterosexualitatea obligatorie este larg cultivată în toate societățile de azi pe care le numim civilizate. Ceea ce nu înseamnă că obligativitatea heterosexualității determină caracterul civilizat al acestora. Dimpotrivă, îl climinuează, pentru că ea reprezintă o diminuare a libertății noastre. La începutul anului 2002, guvernanţii României au decis să abroge Articolul 200 din Codul Penal.[190] Constrângerile față de comportamentul sexual al cetățenilor după această dată vin doar dinspre opinia publică, care se împotrivește în mare măsură oricărui tip de sexualitate diferit de cel heterosexual, con-

---

188 *Ibidem:* 487.

189 Uite, 1976.

190 Articolul 200 al Codului Penal din 1996 prevedea pedepse cu închisoarea pentru persoanele care făceau sex cu persoane de acelaşi sex dacă acese persoane provoacă scandal public. De asemenea, reglementa cUscrirninatoriu violurile și seducerea de minori pentru relații sexuale între persoane de același sex.

sfinţind în fapt heterosexualitatea obligatorie ca normă de comportament. Studiul Institutului de Politici Publice arată că peste 40% din români consideră că în România nu ar trebui să trăiască homosexuali.[191]

Adrienne Rich a fost prima care a pus răspicat chestiunea obligativităţii heterosexualitătii.[192] Pentru ea, heterosexualitatea este o instituţie politică întrucât ea consacră o anumită configuraţie a relaţiilor de putere şi impune anumite norme de comportament. Aplicarea heterosexualităţii obligatorii ca normă, ca modalitate de exprimare sexuală unică şi inevitabilă pentru femei este un mijloc de a asigura acces fizic, economic şi emoţional nelimitat al bărbatului la femeie. Faptul că femeile sunt „natural" heterosexuale este o minciună, spune Rich. Ele nu sunt cu adevărat libere să aleagă heterosexualitatea pentru că ea li se impune de către societate. Ea nu e o preferinţă întrucât este dictată, organizată şi propagată. Analog, se poate vorbi şi de absenţa libertăţii de alegere a heterosexualitătii de către bărbaţi, fireşte.

Unul din mijloacele de impunere a heterosexualitătii este ţinerea sub tăcere a posibilităţii lesbianismului, ca alternativă la heterosexualitate. Stigmatizarea lesbianismului este un stadiu avansat al propagandei heterosexiste. Rich ridică implicit spinoasa problemă a modului în care suntem socializaţi din punct de vedere al sexualităţii noastre. Ca fiinţă liberă, doresc să mă simt neconstrânsă să intru în relaţii heterosexuale pentru că aşa e „natural" sau aşa e „bine." Poate prefer relaţiile homosexuale, poate că mă ajută să mă exprim mai bine pe mine însămi, poate doresc să-mi experimentez simţămintele şi pornirile de atracţie către o altă fiinţă umană care e de acelaşi sex cu mine. Dacă eu nu doresc să experimentez aceste lucruri, cu siguranţă că există alte femei care doresc să fie libere să se relaţioneze intim şi sexual tot cu femei. O asemenea opţiune deschisă va da un câmp mai larg de afirmare sexuală femeilor.

Legat de heterosexualitate şi impunerea ei normativă, Ruth Goldman foloseşte termenul de „heteropatriarhat" pentru a desemna modalitatea prin care „puterea taţilor" se impune cu ajutorul normării sexuali taţii.[193] „Heterosexismul" desemnează credinţa în superioritatea inerentă a unui model de dragoste, a unui mod de a face sex şi de aici rezultă afişarea dreptului său la dominaţie asupra celorlalte modele.[194] Obligativitatea cu care se impune heterosexualitatea membrilor societăţii este deopotrivă expresia hetero-

---

[191] *Intoleranţă, discriminare şi autoritarism în opinia publică.* Institutul pentru Politici Publice Bucureşti. România, septembrie 2003.

[192] Rich, 1980.

[193] Ruth Goldman, 1996.

[194] Lorde, 1994: 490.

patriarhatului şi a hetero-sexismului. Iar hetero-sexismul este ,,inima fundamentalismului diferenţei sexuale."[195]

Orientarea sexuală privilegiată se impune printr-o serie de mecanisme care-i asigură supremaţia. Relaţionarea intimă obligatorie pe dimensiunea sexului biologic femeie-bărbat nu este singura exigenţă a controlului social. O serie de alte dimensiuni intră într-un eşafodaj complex al permisivitaţii/ interdicţiei sociale faţă de comportamentul sexual. Gayle Rubin vorbeşte despre o ierarhizare valorică a sexului, ce caracteriza societatea americană în anii '80 — dar care reflectă în bună măsură ierarhizări familiare nouă. Comportamentele sexuale sunt acceptabile social în următoarea ordine descrescătoare:

- sexul reproductiv heterosexual;
- cupluri necăsătorite monogame;
- diverse alte dpuri de comportament heterosexual, printre care „sexul solitar pluteşte ambiguu" scrie Rubin;
- cupluri de homosexuali (bărbaţi şi femei) stabile sunt pe marginea respectabilităţii (nu şi în România, unde cu greu se acceptă ideea că o persoană are orientare homosexuală ca atare, iar prezenţa unui partener la scenă deschisă ar fi şi mai puţin acceptată — n. a.);
- *gay* promiscui, transsexuali, travestiţi, fetişişti, sadomasochişti, lucrători sexuali ca prostituatele şi modelele porno (în România modelele porno tind să ocupe locul cuplurilor de homosexuali care sunt pe marginea respectabilităţii în ierarhia lui Rubin — adică sunt mai sus pe scara acceptabilităţii — şi sunt cu atât mai respectabile cu cât câştigă mai bine — n. a.);
- sexul intergeneraţional (chiar şi acest comportament este semirespectabil în România dacă are o motivaţie pecuniară corespunzătoare — n. a.).[196]

„Indivizi al căror comportament figurează sus în ierarhia valorică sunt recompensaţi cu certificare de sănătate mintală, respectabilitate, legalitate, mobilitate socială şi fizică, susţinere instituţională şi beneficii materiale."[197] Ceilalţi au de suferit în aceste domenii. Dacă în trecut celor care figurează spre coada ierarhiei acceptabihtăţii sexuale li se interzicea prin mijloace legale să-şi manifeste sexualitatea, acum psihiatria şi etichetările psihiatrice sunt cele care joacă roluri de „gardieni" ai standardelor acceptate social, spune Rubin. Dacă în trecut biserica condamna comportamentele acestea drept păcate, azi

---

[195] Buder, 1999: viii.

[196] Aici mai trebuie făcut un amendament: situaţia este mai uşor acceptată social dacă e vorba de un cuplu în care el este *mult mai* în vârstă decât ea decât dacă ea este *mai* în vârstă decât el.

[197] *Ibidem:* 12.

psihiatria joacă rolul de control, etichetând aceste comportamente drept manifestări ale inferiorității emoționale și mentale. Dar cum vom vedea într-o secțiune mai jos, în România și această ordine cronologică a controlului social al sexualității este diferită. Homosexualitatea nu mai este interzisă prin lege, dar mai este considerată o boală de către medici neavizați sau un „viciu" de către ignoranți.

Rubin prezintă ierarhia sexului sub forma a două coloane contrastante care indică diferența între ceea ce este considerat „normal", sexualitate acceptată și, pe de altă parte, ceea ce desemnează „anormalul", sexualitatea neacceptată — după cum urmează:

*binele, naturalul, sexualitatea sfințită^*	*răul, anormalul, sexualitatea damnată:*
heterosexual	homosexual
căsătorit	necăsătorit
monogam	promiscuu
procreativ	ne-procreativ
necomercial	comercial
în perechi	singur sau în grup
în cadrul unei relații stabile	aleator
în aceeași generație	între generații
în privat	în public
fără pornografie	pornografie
doar cu corpuri și părți ale lor	cu obiecte
„vanilie" (fără senzații tari)	sado-masochist

Desigur, sunt unele aspecte mai tolerate decât altele: de pildă în societatea românească actuală este tolerat destul de mult sexul ne-monogam, în afara căsătoriei, mai ales când este vorba de bărbații heterosexuali (desigur, întrebarea care se pune este, cu cine „păcătuiesc" ei dacă nu tot cu femei?! Și atunci de ce sunt mai blamate decât ei?) Sexul neprocreativ este destul de bine tolerat, chiar încurajat, iar cel în public nu mai este privit ca un scandal public, deși este sancționat de lege. Printre cele mai stigmatizate și damnate comportamente sexuale în România de azi se află homosexualitatea, masculină și feminină.

Homosexualitate

Când vorbim de homosexualitate, includem relațiile între persoane de același sex biologic — fie între femei (lesbianism), fie între bărbați (homose-

xualitate masculină). În engleză există chiar un termen special, *queer,* care desemnează ceva care se află în afara ordinarului, ciudat, excentric, care face notă discordantă cu societatea. *Queer* descrie deopotrivă lesbienele (L), bărbaţii homosexuali (G), bisexualii (B) şi transsexualii (T).[198] Dacă iniţial *queer* avea un înţeles peiorativ în occident şi pronunţarea lui era făcută în derâdere, azi acest termen este folosit cu un sens de mândrie din partea celor vizaţi şi cu respect de către mulţi heterosexuali.

Dar lucrurile nu au stat totdeauna aşa. În perioada nazistă au fost crunt persecutaţi şi exterminaţi în lagăre.[199] Dar chiar şi în regimuri democratice au avut de suferit considerabil. De pildă, în SUA s-a manifestat o adevărată obsesie a controlului sexual îndreptat asupra prostituţiei şi masturbării în secolul XIX. Mai aproape de noi, în anii '50 ai secolului XX, obsesia i-a atins pe *gay* în aceeaşi măsură ca şi pe comunişti (numiţi persiflator *„commies"* — n. a.).[200] Homosexualii au fost, alături de comunişti, hăituiţi, vânaţi şi eliminaţi. Au fost făcute investigaţii ale Congresului şi iniţiate supravegheri sistematice de către FBI ale celor din structurile guvernamentale suspectaţi de a fi homosexuali. Cei descoperiţi erau demascaţi în media şi concediaţi. Au fost înfiinţate organizaţii de masă antihomosexuale. Una dintre ele se intitula Majoritatea Morală, o alta Cetăţeni Pentru Decenţă.[201] Paranoia a mers atât de departe încât se făcea legătura între homosexualitate şi inamicul SUA din acea vreme, URSS. De pildă în 1977, Norman Pohoretz a publicat un articol în care îi acuza pe homosexualii pentru presupusa inabilitate a SUA de a ţine piept ruşilor.[202]

Comportamentul homosexual (fie că aparţine unui *gay* sau unui bisexual), atracţia faţă de „cine-nu-trebuie" se află în prim planul reprimării pentru că reprezintă cel mai evident atac împotriva sistemului heterosexualităţii obligatorii. Prin acest sistem se impune voinţa regimului patriarhal şi se consacră ierarhia (1) bărbat dominant şi (2) femeie subordonată: «Cum se va mai putea afirma această ierarhie dacă El e dominant şi tot El subordonat? Cum să acceptăm că Ea este dominantă şi tot Ea subordonată?». Partea cea mai problematică pentru critici este legată de simbolistica penetrării, ceea ce explică de ce se discută cu mult mai mult despre homosexualitatea masculină decât despre lesbianism. În logica şi simbolistica penetrării, el este activ

[198] *Lesbians-Gay-Bisexual-Transsexuals* (LGBT). Sintagma LGBT e folosită în literatură şi în comunicarea pe tema sexualităţilor alternative.

[199] Tratamentul lor în lagăre era chiar mai rău decât cel aplicat altor categorii.

[200] Comunişti, la diminutiv.

[201] *Moral Majority,* respectiv *Citizens for Decency.*

[2,12] Rubin, 1980: 8.

(penetrează) și ea este pasivă (se lasă penetrată). în cazul homosexualității, un el este activ și tot un el este pasiv (penetrat).

Bisexualitate

Bisexualitatea este și mai puțin cunoscută și acceptată decât homosexualitatea, în România nu am auzit vorbindu-se sau scriindu-se explicit despre bisexualitate — decât în cărți de sexologie, unde de cele mai multe ori este etichetată drept patologică, deși în Occident ea nu mai e considerată așa de decenii. Dacă băieții *gay* sunt primii care își definitivează o identitate și o recunosc în fața prietenilor, iar lesbienele sunt cele care ocupă locul al doilea în ierarhia *coming out-u\ui,*[2m] bisexualii recunosc față de ei înșiși în primul rând că sunt bisexuali abia după vârsta de 20 de ani.[204]

Noțiunea de bisexualitate are și ea o încărcătură politică, dar de o natură specială: este o provocare împotriva structurii heteropatriarhale dar și împotriva monosexualității și a gândirii binare.[205] Karen Baker consideră că bisexuaktatea merge mai departe decât lesbianismul în sfidarea heterosexualității întrucât bisexualitatea este o provocare la adresa sistemului dual de gen. Heterosexualitatea obligatorie presupune un sistem de gen strict definit.[206]

Comportamentul bisexualilor este și mai dificil de înțeles de către o persoană încorsetată în sistemul heterosexual strict, pentru că îi este greu să vadă cum poate cineva să baleieze de la un sex la celălalt și înapoi. Bisexualul impune noțiunea de a face sex cu o altă ființă umană pur și simplu — caracteristică generoasă, dacă ne-am gândi la delimitarea clară și strictă a obiectului erotic al heterosexualilor și homosexualilor deopotrivă (ambele categorii definind partenerul/partenera în termeni de sex biologic și nu de apartenență la specia umană). Pe de altă parte, această orientare dublă induce o anumită ambiguitate și inconsecvență în alegerea de femei și bărbați în rol de obiect al atracției sexuale.

Dacă în România nu se vorbește de bisexuaktate, în alte părți ale lumii unii sunt dezamăgiți cu promisiuni neînfăptuite ale mișcării de eliberare sexuală ale anilor '60 și '70, care întrezăreau o deschidere către o sexualitate fără constrângeri de orientare sexuală, către un bisexualism universal.[207] Recunoașterea potențialului nostru bisexual nu s-a concretizat ca urmare a

---

[203] Asumării publice a propriei sexualități.
[204] Rust, 1996.
[205] Goldman, 1996.
[206] Baker, 1994.
[207] Udis-Kessler, 1996.

declarării sale în perioada entuziasmului mişcării de eliberare sexuală. Azi bisexualii tind să îşi afirme public o identitate proprie, fără mari şanse de înţelegere nici din partea homosexualilor nici a heterosexuahlor, tocmai datorită ambiguităţii deschiderii lor către ambele sexe ca obiecte erotice.

Transsexualitate

O persoană de sex biologic feminin care se simte bărbat (care se identifică prin personalitate, atitudini etc. ca fiind masculină, deşi în „capcana" unui trup femeiesc) şi o persoană de sex biologic masculin care îşi percepe identitatea ca fiind feminină, pot fi consideraţi transsexuali. Transsexualitatea, spre deosebire de bisexualitate, nu vizează transcenderea diferenţelor de sex şi nici nu este o provocare directă a heteropatriarhatului. întrucâtva transsexualii pot fi consideraţi victime ale sistemului binar care distinge tranşant între feminitate şi masculinitate. Transsexualitatea destabilizează orice încercare de identificare a sexului biologic cu genul şi impune atenţiei multiplicitatea identităţilor de gen, cu atât mai mult cu cât nici sexualitatea trans sexualilor nu se poate înscrie în regimuri binare. Transsexualitatea are cel mai mare potenţial subversiv faţă de identificarea sexului cu genul.

Categoriile la care m-am referit aici sunt distincte prin identităţile asumate la un moment dat de reprezentanţii acestora. Dincolo de diversitatea identităţilor sexuale, neepuizate de cele descrise până acum, există o mare varietate de practici sexuale, de dorinţe şi obiecte ale dorinţelor pentru care, în spiritul principiului egalităţii prin diferenţă, ar trebui să încercăm a le cunoaşte, înţelege şi tolera — dacă nu putem empatiza cu ele. Este adevărat pe de altă parte că insistenţa discursivă asupra sexualităţii poate indica şi o anumită grijă a societăţii de a exercita un control asupra ei, aşa cum arată Michel Foucault.[208]

Judith Buder, o importantă teoreticiana a identităţilor de gen, considera că mişcarea pro-sexualitate din teoria şi practica feministă a argumentat cu succes că sexualitatea este totdeauna construită în cadrul unui discurs al puterii — unde puterea este parţial înţeleasă în termeni de convenţii heterosexuale şi culturale falice.[20';] Experienţele sado-masochiste concretizează cel mai vizibil modul în care se construieşte sexualitatea în cadrul unui discurs al puterii — inspirat mai mult sau mai puţin din heterosexualitate.

---

[208] Foucault, 1978.

[209] Butler, 1999: 40.

Practici sexuale alternative: cazul S/M

Practicile sexuale sado-masochiste (S/M pe scurt) sunt mult mai răspândite decât ar putea fi înclinaţi să creadă multă lume. Ele sunt răspândite în rândul cuplurilor obişnuite heterosexuale unde, adesea, femeile sunt cele care adoptă comportamentul masochist, iar bărbaţii pe cel sadic.[210] Ce poate fi mai masochist decât a te lăsa violată de propriul partener sau soţ?! Desigur, se pot găsi multe motivaţii la mijloc, inclusiv o anumită plăcere derivată din supunere. În orice caz, violenţa asupra unei persoane cu consimţământul acesteia — violenţă exercitată de un partener/o parteneră — este un fenomen bine reprezentat în societate.

Aşa cum plăcerile unora sunt considerate reprobabile (diferite tipuri de fetişism, prostituţie etc.). practicile S/M sunt adesea echivalate cu coerciţia şi violenţa nelegitimă.[211] în relaţiile sau jocurile S/M identităţile nu sunt stabile, statice sau clar demarcate, ci sunt construite, imaginate şi schimbătoare; puterea este construită, imaginată şi negociată între participanţi. Jocurile S/M sunt bazate pe diferenţă şi erotizarea diferenţei.[212] Pentru Ami, S/M presupune încercarea conştientă de confruntare a discursurilor şi proceselor de putere: „S/M este un mod de a fi eu însămi într-un mod mai agresiv şi de a alege să fiu eu".[213] Ea recunoaşte riscurile implicate în faptul că modurile în care erotizează puterea pot fi înrădăcinate în forme culturale de inegalitate existente.

Relaţiile S/M consensuale presupun scene clar negociate, unde puterea şi rolurile se schimbă între partenere/parteneri. Acest tip de experienţă sexuală reprezintă o provocare la adresa specializării pe roluri: pasiv şi activ, dominant şi subordonat etc. — cu atât mai mult cu cât ea are drept protagonişti şi cupluri *gay,* nu doar cupluri heterosexuale. Sado-masochismul ne învaţă că violenţa la care consimţim este distinctă faţă de violenţa pe care o denunţăm şi căreia nu acceptăm să i ne supunem. Şi, din această perspectivă, ceea ce poate fi perceput ca viol al unei soţii poate foarte bine să nu fie un viol din punctul de vedere al soţiei care a intrat într-un joc al martiriului asumat, care probabil îi aduce satisfacţii. Dar la fel de probabil este ca multe soţii să nu ştie că au alternativa de a nu accepta violul repetat şi violenţa din partea propriilor lor soţi. Aici nu mai e vorba de S/M ci de dominaţie patriarhală brută.

---

[210] Aşa cum observa şi Krafft-Ebbing în scrierile sale.

[211] Rubin, 1984.

[212] Duncan, 1996.

[213] Ami este una din femeile *gay* din cupluri care practică S/M, intervievată de către Patricia Duncan (1996).

Homosexualitatea: între etică și genetică

Homosexualitatea nu diminuează nimănui umanitatea.

(Eric Marcus, 1999)

Modalitățile și sistemele de control ale sexualității sunt foarte diverse și complexe. Pot fi chiar depistate anumite secvențe de succesiune a factorilor de control. Ion Vianu[214] remarca înlocuirea treptată a modelului penal al represiunii cu cel medical, pentru a perpetua incriminarea homosexuaktății. Timp de 30 de ani de practică, profesorul Vianu nu a întâlnit nici un homosexual care să vrea să renunțe de bună voie la particularitatea sa și nici unul la care terapia să fi dat rezultatul scontat — adică schimbarea orientării sexuale. Homosexualitatea nu este o boală. Ea nu are la bază nici o anomalie biologică și nici o suferință în sine (în afara celei provocate de o societate care nu-i acceptă *pe gay).* „Să deducem de aici că va trebui să tratăm societatea? Poate că da!",[215] scrie Vianu.

în România anilor 2000 încă mai găsim pe piață cărți de sexologie care consideră homosexualitatea ca fiind o boală — în condițiile în care homosexualitatea a fost scoasă din *Manualul Diagnostic și Statistic* al *Asociației Psihiatrice Americane*[26] din 1973. Medicii care cunosc acest lucru și nu vor să-1 accepte aduc alte argumente: homosexualitatea este un viciu.[217] De altfel, aceasta este succesiunea „firească" a factorilor de control se pare: de la instanțe penale de control, la cele medicale și apoi la cele morale (susținute de reprezentanți ai clerului, de lideri de opinie, de oameni de rând).

Se pot distinge două tabere, după cum urmează.

- Fundamentalstii, care se opun homosexualității și consideră că indivizii „aleg" homosexualitatea, subhniind păcatul alegerii libere a homosexualilor. Dar, cum spunea William Byne: „chiar dacă homosexualitatea ar fi o chestiune de pură alegere, încercările de a o stârpi prin sancțiuni sociale sau criminale devalorizează libertățile umane fundamentale și diversitatea".[218]
- Deterministii, susținătorii drepturilor *gay,* care insistă că homosexualii se nasc cu această orientare și prin urmare cer aceeași toleranță legală ca și

[214] Ion Vianu, 1999.

[215] *Ibidem.*

[2U] *Ibidem.*

[217] Vezi Rodica Rațiu în documentele ASCOR, 1995.

[218] Byne, 1999: 294.

oamenii de culoare.[219] Mulți *gay,* lesbiene, sau transsexuali, aleg determinismul drept refugiu în fața unei societăți care nu vrea să îi accepte. De aici provin și tentativele de a găsi o „genă" a homosexualității.

Pe acest fond al disputelor privind legitimitatea homosexualității s-a conturat una din cele mai recente tendințe în cercetările sexologice: încercarea de a localiza cauzele orientării sexuale în general și pe cele ale orientării homosexuale în particular. Căutarea genei *gay* a fost inițiată de Dean Hamer, un genetician de la Institutul Național de Sănătate,[220] în 1991, dar care nu a fost încununată de succes. Ea a fost urmată de alte cercetări, printre care și cele ale lui Simon LeVay, biolog cercetător la Institutul Salk (SUA) și care a făcut o comunicare controversată, într-unui din articolele sale, privind o structură specifică homosexualității localizată în hipotalamus. Aceste cercetări au o dominantă esențialistă: sexul ca forță naturală care precede vieții sociale, care este o proprietate a indivizilor și care poate rezida în gene, hormonii sau în psihicul lor. Această dominantă este îmbrățișată și de mulți *gay,* pentru că altfel sunt acuzapi că își exercita liberul arbitru ca viciu!

William Byne consideră că cercetările genetice și biologice asupra homosexualității pornesc de la premisa falsă că sexualitatea este dimorfică și distribuită (sau programată) în mod „normal" în felul următor: bărbații sunt programați să fie atrași de femei și femeile sunt programate să fie atrase de bărbați — indiferent care ar fi aceștia/acestea. Această premisă este falsă: orientarea sexuală nu este dimorfică ci multi-morfică; nenumărate experiențe (și interpretări subiective ale experiențelor) pot interacționa și conduce oameni diferiți la un grad relativ asemănător de atracție sexuală față de *anumiți* bărbați sau față de *anumite* femei.[221]

Heterosexualitatea obligatorie este o expresie a acestei gândiri dimorfice, care ne constrânge inclusiv la ierarhizarea valorică a feminităților și mas cuhni taților. Intr-o anumită măsură, rădăcinile homofobiei se află în ura a ceea ce este perceput drept feminin în bărbați. „Cel mai adesea, bărbații *gay* disprețuiesc în ei înșiși nu homosexualitatea *per se,* ci ceea ce ei au fost învățați de copii să perceapă ca fiind diferit și ceea ce a fost etichetat mai întâi de alții și apoi de ei înșiși ca fiind „feminin".[222]

O serie de cercetători au studiat atitudinile și valorile asociate homosexualității — nu în România, încă. Se poate presupune că mecanismele de respingere a homosexualității se încadrează în aceiași parametri la noi ca și

[219] Nye, 1999.

[220] *'National Institute of Health* (în engleză).

[221] Byne, 1999.

[222] Isay, 1993: 129.

în societăţile occidentale. Societatea americană contemporană asociază puternic homosexualitatea masculină cu feminitatea şi efeminarea — relevă un studiu făcut de Michael Gorman.[223] Dar asocierea dintre homosexualitate şi feminitate nu a existat dintotdeauna: la grecii antici, de pildă, practicarea relaţiilor homosexuale erau normale în instituţii care stimulau idealuri masculine (armată, şcoli de lupte ş. a.). Societăţile contemporane refuză relaţiile *gay* pentru că ele reprezintă o ameninţare la adresa masculinităţii bărbaţilor[224] - aşa cum este ea concepută tradiţional. Acest sens al masculinităţii include noţiunea de relaţionare dintre bărbat-femeie ca de la superior la inferior şi atunci, firesc, nu poate fi acceptată homosexualitatea masculină pentru că ea ar încălca această conotaţie implicită a masculinităţii. Pe de altă parte, homosexualitatea feminină este total neinteresantă (doar în sensul de necriticabilă) din punct de vedere al acestei ideologii întrucât nu ar presupune acest sens subînţeles al masculinităţii. Ceea ce se şi întâmplă în fapt: homosexualitatea feminină este ignorată ca fenomen de către cei care condamnă relaţiile *gay*.[225]

Reversul perceperii bărbaţilor *gay* drept efeminaţi este reprezentat de convingerea (şi uneori chiar teatralitatea) cu care unii bărbaţi *gay* afişează comportamente *macho*[226] exagerate — marinari musculoşi, îmbrăcăminte „impenetrabilă" de piele, *fisting* şi alte practici sexuale care să ateste masculinitatea „în ciuda" faptului că sunt *gay* — toate acestea pentru a compensa imaginea publică dispreţuitoare derivată din faptul că se angajează în practici sexuale care presupun faptul de a fi penetraţi, ca femeile (interpretată ca simbol al inferiorităţii sexuale şi sociale).

Nu a fost descoperită până acum nici o genă a homosexualităţii şi nici nu cred că descoperirea unei asemenea structuri — fie ea genă, hormon, sau altă entitate biologică — ar spune ceva despre relaţionarea socială dintre heterosexuali şi homosexuali. In măsura în care nu lezează alţi oameni sau interesele lor, homosexualitatea este asemenea heterosexualităţii — expresia unei orientări sexuale, a unor preferinţe în termeni de relaţionare intimă cu alţi oameni, în condiţiile unor practici acceptate de comun acord. În legătură cu consimţământul persoanei care face obiectul dorinţei sexuale există o prejudecată propagată cu mult sârg în media: homosexualii îi corup pe minori. La întrebarea „Sunt homosexualii persoane care molestează copii?",

---

[223] Gorman, 1999.

[224] Isay, 1993: 133.

[225] Decât ca obiect de deliciu şi excitaţie sexuală, în ideea că lesbienele fac jocul amorului între ele pentru privitorul masculin în exclusivitate (autoamăgire binecunoscută).

[226] În sensul de „ultramasculine".

Eric Marcus răspunde: „cele mai multe dintre persoanele ce molestează copii sunt heterosexuali. Majoritatea covârşitoare a victimelor abuzurilor sexuale sunt fete".[227] Acest lucru este valabil și în ce priveşte consimțământul persoanelor mature: numărul violurilor şi agresiunilor faţă de partener sunt mult mai numeroase în relaţii heterosexuale (de obicei bărbatul este agresorul, iar femeia persoana agresată) decât în relaţii homosexuale.

Căutarea unei explicaţii genetice pentru homosexualitate este mai curând o căutare disperată a unui motiv de a legitima și accepta această orientare sexuală minoritară. Deci răspunsul rezultat din complicate experimente şi analize de laborator poate fi substituit simplu prin acceptarea diversităţii orientării sexuale a oamenilor. Şi aici nu e vorba doar de homosexualitate ci de orice orientare sau preferinţă sexuală care iese din tiparul gândirii dimorfice (masculin-feminin, activ-pasiv etc.). În măsura în care se bazează pe consens, orice practică sexuală între persoane mature ar trebui acceptată.

O prejudectă majoră privind homosexualitatea este aceea că persoanele *gay* nu sunt „normale", nu sunt „naturale." Dacă „normalul" e definit în termeni de majoritate, atunci homosexualii nu sunt normali. Dar nici stângacii. „Ca şi stângăcia, homosexualitatea nu diminuează nimănui umanitatea, dorinţa firească de a iubi și de a fi iubit, de a se implica social și de a fi fericit."[228] Desigur, „normal" mai poate însemna «noi, majoritarii, am hotărât că heterosexualitatea e singura care corespunde acestei noţiuni» — caz în care nu are rost să mai purtăm nici o discuţie pentru că poziţia „normalităţii" este dincolo de comunicarea pe bază de argumente. Majoritarii impun dogma și sistemul în care intrăm este o „tiranie a majorităţii", pentru a-l parafraza pe Tocqueville.

O educaţie în spiritul aşa-numitei normalităţi, adică a exclusivităţii heterosexualitătii, poate avea efecte devastatoare asupra personalităţii și a stimei de sine a celor care finalmente se identifică a fi lesbiene/homosexuali /bisexuali/transsexuali. În schimb, o educaţie în spiritul toleranţei faţă de diferite orientări sexuale ar contribui la o evoluţie armonioasă a integrării sociale a celor care îşi descoperă o orientare a dorinţei sexuale alta decât cea heterosexuală. Se vor crea premisele pentru ca ei/ele să-şi construiască o stimă de sine adecvată fără să trăiască sub stigmatul social al „anormalităţii," se vor crea premisele pentru ca ei/ele să se accepte pe sine în ciuda faptului că sunt diferiţi/diferite.[229] Desigur, educaţia se face și prin legi și prin aplicarea lor în societate. De aceea, prezenţa unui cadru legislativ, dar mai ales al

[227] Marcus, 1999.

[228] *Ibidem.*

[229] Isay, 1993: 132.

unor practici adecvate de aplicare a legilor ar contribui la dezvoltarea toleranței față persoanele cu orientări sexuale alternative.

Feminități și masculinități

Autoarea care a adus clarificări semnificative pentru înțelegerea raporturilor dintre corp biologic — sex — sexualitate — gen, a fost Judith Butler, începând cu cartea sa, *Genul — un măr al discordiei.*[230] Butler arată că genul înseamnă mai mult decât feminitate și masculinitate, este un complex ce denotă o unitate de experiență, de sex[231], gen[232] și dorință. Avem două noțiuni de „gen": (1) una cu sens restrâns, de construcție culturală în temeiul apartenenței la un sex biologic sau altul și (2) una cu sens larg, complex, ca unitate ce cuprinde deopotrivă biologicul, experiența și dorința sexuală.

Heterosexualitatea obligatorie construiește/întărește normativitatea lui „a fi femeie" și „a fi bărbat", fortificând dihotomia însăși. O persoană este femeie în măsura în care funcționează ca făcând parte din cadrul heterosexual dominant, iar a problematiza acest cadru ar putea însemna pierderea sensului locului ei în sistemul de gen.[233] În același sens, Monique Wittig considera că o lesbiană nu este femeie tocmai pentru că ea nu intră în sistemul de gen care face dintr-o femelă o femeie. A fi femeie înseamnă a fi heterosexuală, iar cine cade în afara acestui tip de sexualitate nu mai este femeie. Pe această linie de argumentare, Buder critică modul în care feminismul a luat drept obiect „femeile". În mod implicit sunt luate în considerare doar femeile heterosexuale, iar noțiunile de gen feminin, de feminități, de identități feminine distincte, sunt puse în umbră sau de-a dreptul ignorate.

Pot fi identificate două triade la Butier (care nu apar explicit și didactic în scrierile ei). Una din ele este următoarea: bărbat — masculinitate (masculinități) — mascul (trup, alcătuire morfologică și funcționare fiziologică), unde bărbat semnifică deja un produs cultural, masculinitate desemnează un set de roluri tradițional jucate de membrii unui grup denumiți bărbați, iar mascul desemnează alcătuirea trupească a persoanei. Cea de-a doua triadă este: femeie — feminitate (feminități) - femelă (trup, alcătuire, funcționare, ceas biologic etc.). Acestor triade li se alătură dorința, astfel că modul în care aceste

---

[230] *Gender Trouble* — publicată pentru prima dată în 1990 în SUA și apărută în traducere românească în 2000.

[231] Aici „sex" în sens de alcătuire biologică.

[232] Aici „gen" în sens de construct cultural.

[233] Butler, 1999.

elemente se combină, în unitatea de experiență, sex, gen și dorință, ne conduc la identitatea de gen a persoanei. Buder contestă, cu dreptate, corelarea automată a femelei biologice cu femeia și cu un anumit dp de feminitate. La fel, în ceea ce privește asocierea triadei bărbat-masculinitate-mascul. Dar constată totodată că în prezent funcționează o „metafizică a genurilor substanță" în cadrul căreia se presupune automat că „a fi femeie" înseamnă și „a fi heterosexuală". La fel de neproblematic există prezumția că „a fi bărbat" înseamnă și „a fi heterosexual".

Cultura occidentală, dar și cea est-europeană (și probabil că afirmația se poate extinde la întreaga cultură iudeo-creștină) au delimitat ferm între caracteristici și roluri masculine și feminine. Cel mai puternic valorizate social sunt atributele tradițional masculine, umbrindu-le pe cele feminine. Aceste valorizări se transformă în funcție de purtătorii acestora. Iată un exemplu: homosexualii care preiau comportamente și atitudini feminine sunt depreciați în măsura în care au renunțat la privilegiul lor de a fi „bărbați." Femeile care adoptă comportamente masculine, care se simt mai bine cu sine comportându-se conform unor atribute masculine sunt în genere depreciate și ele în măsura în care nu este acceptabil să transgresezi obligatoria combinație femelă-femeie-feminitate[234]-heterosexualitate. Halberstam remarca faptul că dacă un comportament masculin al unei femei este cuplat cu heterosexualitatea (cum ar fi cel al actriței Sigourney Weaver în *Aliens),* atunci aceasta îi îmblânzește masculinitatea și este considerată acceptabilă. Dar, „atunci și acolo unde masculinitatea femeiască se conjugă cu posibile identități homosexuale,[235] este mult mai puțin probabil să întrunească aprobarea".[236]

Societatea impune anumite constrângeri care parazitează dezvoltarea liberă și sănătoasă a indivizilor. Cum spunea Byne, „noțiunea că bărbații *gay* sunt feminizați și lesbienele masculinizate ne poate spune mai mult despre cultura noastră decât despre fenomenul homosexualității".[237]

Gen și masculinități

In societătile contemporane civilizate masculinitatea evocă noțiuni de putere, legitimitate și privilegiu. Adesea simbolizează puterea statului și distribuția inegală a bogăției și e legată de forța brută și de anume tipuri de

[234] Feminitate de tip tradițional.

[235] În text apare noțiunea *„queer"'pentm* care nu există o traducere exactă în română.

[236] Halberstam, 1998: 28.

[237] Byne, 1999.

manifestate violentă a acesteia.[238] Dar masculinitatea nu este doar un privilegiu. Ea este şi o povară atunci când este o masculinitate obligatorie, care presupune, printre altele, acceptarea cu stoicism a vătămării psihologice şi fizice propriei persoane. Mecanismul dual de lipsă de grijă faţă de sine şi nepăsarea faţă de alţii face parte din masculinitatea bărbaţilor albi. ,,[D]eşi descrierea tipică a masochismului îl portretizează drept o perversiune femeiască, masochismul este construit în însăşi masculinitatea bărbătească."[239] Aceasta este o idee amplu discutată de Warren Farrell într-o lucrare referitoare la mitul puterii bărbatului.[240]

Un mod aparte de manifestare a masculinităţii este cea adoptată de unii bărbaţi *gay,* care vrea să contracareze prin atitudini înfăţişate cu accente dure percepţia-prejudecată conform căreia homosexualii sunt efeminaţi şi demni de dispreţ pentru că nu sunt masculini, duri, necruţători, neîndurători cu ei şi cu ceilalţi etc. Merită amintit aici tipul de pornografie *gay* care s-a născut în acelaşi perimetru valoric: secvenţialitatea scenelor şi practicilor disciplinatorii[241] în cadrul cărora semnificaţia penetrării este deturnată. Dacă penetrarea în cadrul relaţiilor heterosexuale este asociată cu dominarea femeii de către bărbat, în cadrul relaţiilor *gay,* supermasculinizate penetrarea şi îndurarea formelor ei extreme *{fisting,* de exemplu) au semnificaţia (re)câştigării demnităţii de „mascul adevărat". Reconfirmarea masculinităţii are loc prin trecerea cu stoicism şi chiar masochism a probelor de rezistenţă la duritate. Masculinitatea *gay* de acest tip poate fi descrisă ca masculinitate acreditată heterosexual şi recuperată prin ultramasculinitate.

Un tip de masculinitate despre care aproape că nu se vorbeşte este „mas cuhni ta tea fără masculi". Până acum am văzut că masculinitatea nu poate fi redusă la cea derivată din orientarea heterosexuală. Ar mai trebui explorat dacă ea există în afara celor care au trupuri de masculi. În acest sens, Judith Halberstam a scris o carte pe tema masculinităţii celor cu trup de femeie şi de constrângerile suferite de identităţi de gen care combină trupuri de femei cu atitudini şi comportamente etichetate drept masculine.[242]

---

258 Halberstam, 1998.

m *Ibidem:* 275.

24,1 Farrell, 1993.

241 Descrise în secţiunea referitoare la pornografie.

242 Halberstam, 1998.

Identități de gen alternative

,,[P]resupunând pentru moment stabilitatea sexului binar, nu rezultă de aici că «bărbații» se vor construi exclusiv pe corpurile masculilor sau că «femei» va desemna doar corpuri de femele."[243] Buder contestă binaritatea genurilor și pledează pentru perceperea multiplicității identităților de gen. Pe aceeași idee merge și Halberstam atunci când vorbește de o serie de identități de gen alternative, nefamiliare și greu asimilabile de către indivizi care se identifică prin corespondențe univoce de genul mascul-bărbat-heterosexual-masculin sau femelă-femeie-heterosexuală-feminin.

Una din aceste identități alternative de gen este: femelă biologic, care se prezintă ca *butch,*[244] trece drept mascul în anumite circumstanțe, dar își menține distanța față de categoria „bărbat". Această identitate indică existența mai multor feminități și identități de gen ale persoanelor care sunt bio-fiziologic femele. În acest sens înțelegem și ideea Emiliei Stere: „Într-o țară în care promo-ul unui *hot-line* pentru bărbați heterosexuali înfățișează scene de lesbianism, [...] mă simt și eu printre bărbați".[245] Triada femelă-feminitate-femeie poate fi întrunită într-o persoană fără ca dorința sexuală să se conformeze heterosexualității — rezultând de aici o identitate de gen alternativă.

Unele lesbiene spun că a fi *butch* nu are nimic comun cu a fi bărbat, în timp ce altele consideră că a te identifica drept *butch* are de a face cu statutul de bărbat, în sensul că e singura rută spre un statut social dezirabil.[246] Această ezitare indică faptul că atitudinea celor din urmă este „dictată" de imperative sociale și că ele adoptă atitudini menite să le asigure un statut analog cu cel al bărbaților heterosexuali. Nimic condamnabil moral în aceste tactici individuale. Ele arată doar că indivizii reacționează la presiuni sociale în moduri diferite și că identitățile lor se construiesc într-un cadru politic determinat care influențează construcția identitară.

Halberstam vorbește pe larg despre masculinitatea femeiască, punând în evidență o serie de aspecte legate de educația copiilor, ale fetelor în special, de modalitățile de manifestare și trăire a mascuhnității de către persoane cu corpuri femeiești și de dificultățile de a fi ele însele datorită constrângerilor sociale. Fiind o fetiță căreia i-au fost refuzate activități „masculine", căreia i

---

[243] Butler, 1999: 10.

[244] *Butch* vine de la *butcher* (măcelar) probabil și desemnează o persoană cu comportament și prezență agresivă masculină (cf. The New Penguin English Dicționar)'. 2000).

[243] Stere, 1999.

[246] Butler, 1999: xi.

s-a interzis să joace box şi alte sporturi mai dure de care se simţea atrasă, Halberstam declară: „Eu personal am trăit adolescenţa ca pe o micşorare a lumii mele".[247] Fedţele nu au voie să joace box pentru că sunt fetiţe, iar băieţii nu au voie să plângă pentru că ei nu sunt fetiţe. Masculinitatea a fost rezervată pentru oamenii cu corpuri bărbăteşti şi a fost activ negată celor cu corpuri femeieşti.

Cultura lesbianismului include diferenţierea dintre *butch* şi *femme*[248] care se vrea o diferenţiere între femeia-bărbat şi femeia-femeie. E vorba aici despre o modalitate de etichetare şi definire a lesbienelor, cu repercusiuni asupra modurilor lor de autoidentificare. Diverse studii arată că o persoană *butch* include următoarele caracteristici: femeie masculină, care arată ca un bărbat, adoptă un rol sexual activ şi doreşte femei.[249] Desigur că acest mod de afişare de atitudini şi comportamente e posibil într-o societate care recunoaşte legitimitatea dezvăluirii identităţii sexuale lesbiene, a ceea ce se numeşte *coming out*.[250] România nu este încă o asemenea societate. Abia vezi invitată la câte o emisiune televizată, timid, câte o lesbiană căreia nici măcar nu i se spune ca atare, fiind caracterizată drept „non-heterosexuală" şi care e privită ca şi cum ar fi o marţiană.

Femeile lesbiene *butch* sunt „suspecte" în ochiul opiniei publice şi sunt luate în derâdere pentru că îşi asumă ceva ce nu se cuvine: rolul de partener activ, declarat şi afişat public, în relaţia sexuală; iar femeile nu pot fi decât pasive în gândirea tradiţională privind sexualitatea. Odată acceptată legitimitatea lesbianismului, a celor două variaţiuni de care vorbeam mai sus, aşteptările oamenilor sunt ca alături de o *butch* să regăsească o *femme* — cuplu care s-ar conforma tradiţionalei legături complementare bărbat-femeie. Există şi opinii potrivit cărora identitatea de *butch* ar trebui să fie separată de cea de *femme* pentru că altfel se reproduce constrângerea aplicată anterior fiecărui model în parte. Inness şi Lloyd propun să fie separată identitatea de *butch,* definită prin apariţie masculină de orientarea sexuală.[251] De ce nu am accepta o *butch* heterosexuală, de pildă? Poate pentru că trezeşte anxietăţi, sau poate şi pentru că gusturile bărbaţilor heterosexuali sunt aşa de puternic canalizate spre femeia *femme.*

---

247 Halberstam, 1998: 267.

248 Termen preluat din franceză, „femeie" şi care vrea să sublinieze feminitatea femeii.

249 Breemlyn şi Eliason, 1996.

250 Termen preluat din culturile de limbă engleză şi care se referă la recunoaşterea publică a identităţii sexuale alternative.

251 Inness şi Lloyd, 1996.

Feminități

Monique Wittig considera că lesbienele nu sunt femei pentru că ele nu sunt implicate în matricea heterosexuală care produce diferența sexuală bărbați — femei ca relație de putere.[252] Această idee este perfect consonantă cu ideea lui Butier privind definirea culturală a ce înseamnă femeie, care include ca una din conotații pe cea de heterosexualitate. Dacă vrei să fii identificată drept femeie trebuie neapărat să fii heterosexuală — iată o nouă modalitate de expresie a heterosexualitătii obligatorii.

O concepție radicală aparține lui Luce Irigaray, pentru care femeile constituie un paradox în cadrul discursului despre identitate. Femeile sunt „sexul care nu e unul", spune Irigaray. În cadrul unui limbaj masculinist cvasi-universal, al unui limbaj falogocentrist,[253] femeile sunt cele de nereprezentat pentru că ele nu sunt numite în acest limbaj. Femeile reprezintă categoria despre care nu se poate vorbi pentru că nu există un limbaj pentru a le numi.[254] Faptul că „femeia" nu este prezentă în limbajul falogocentric nu exclude existența feminității.

Există mai multe feminități pe care le putem caracteriza cultural, așa cum s-au configurat în scrierile unor autori influenți în reflecția asupra sexualității. Marchizul de Sade prezintă cititorilor cel puțin două tipuri de feminitate distincte: o feminitate angelică, neputincioasă, pasivă, care se lasă în voia soartei, victimă și victimizată, religioasă, pioasă până la bigotism, credulă, cu o irecuperabilă încredere în diverse personaje pe care le întâlnește de-a lungul experiențelor sale de viață și care sfârșește jalnic (Justine); o altă feminitate, diabolică, fără scrupule, vicioasă prin esență, pusă pe înavuțire prin fraudă, profitoare, intrigantă, orientată exclusiv spre sine, cu un apetit sexual de nestăvilit, folosindu-se de sex pentru a domina, doritoare de putere, dominatoare, și care triumfă (Juliette).[255] Tipul de feminitate acceptat socialmente este mai curând cel al angelicei Justine — victimă credulă care sfârșește rău tocmai datorită pasivității și conformismului ei. Marchizul de Sade nu putea să servească mai bine conceptul emancipării femeii decât ilustrând consecințele acțiunilor conforme preceptelor „fetei cuminți" sau „femeii la locul ei" — care nu își cunoaște interesele, nu realizează în ce lume trăiește și este constant folosită pentru interesele egoiste ale altora.

---

[252] Halberstam, 1998: 17.

[253] Cuvânt compus, derivat din latinescul *phallus* (penis) și grecescul *logos* (cuvânt).

[254] Irigaray, 1985.

[255] Carter, 2001.

Un tip de feminitate afirmat în perioada post-eliberare a femeilor este descris creativ în cuvintele cântăreței Meredith Brooks din anii '90: *„I'm a bitch, I'm a lover, I'm a child, I'm a mother, ..., I'm a sinner, I'm a saint, I do not feel ashamed..'*\[256] Este o feminitate complexă, schimbătoare în funcţie de context şi care aduce foarte mult a auto-suficiență în înțelesul cel mai bun: o feminitate asumată de către o persoană cu personalitate, fără complexe şi fără false pudori şi care are o capacitate de modulare a comportamentului astfel încât să-şi poată acoperi diversele nevoi omeneşti.

£ In ceea ce priveşte „feminitatea fără femele", ea este aspru sancţionată social atunci când este asumată de către un bărbat — fie acesta *gay* care se identifică cu un bărbat, fie acesta transsexual care se identifică cu o femeie, fie chiar heterosexual cu valenţe feminine pronunțate. Subiectul feminității bărbăteşti apare ca o contradicţie în termen şi este cu siguranță un subiect mai sensibil decât cel al mas cuhni tații femeieşti, pentru că atinge substanța raporturilor de gen ca raporturi de putere, văzute ca asimetrice în favoarea „cetățenilor cu penis".[257]

Un model de feminitate aparte este cel acreditat în perioada aşa-zis comunistă: cel al superfemeii care face supercumpărături şi superbucătărie, care este supermamă şi supersocială. Acest model persistă încă în rândul anumitor categorii sociale — e suficient să ne uităm la rezultatele *Barometrului de Gen* al FSD din 2000 — care arată că majoritatea muncilor casnice sunt îndeplinite în proporții de peste 80% de femei, în condițiile în care angajarea femeilor pe piața muncii plătite rămâne la cote ridicate. Tranziția către o economie de piață, în condițiile favorizării structurale a bărbaților în economie, a fost o provocare pentru superfemeia română și a dus modelul superfemeii pe culmi neatinse în societatea condusă de PCR. Un model alternativ de feminitate dezvoltat în perioada tranziției este cel al femeii-vânătoare-de-bani. El a prokferat paralel cu modelul superfemeii care are cel puțin două servicii și face totul în casă. Pe fondul persistenței unui asemenea tip de atitudini față de muncă și față de rolul femeilor, nu e surprinzător că s-a dezvoltat modelul feminin de persoană întreținută atât timp cât arată bine, cât oferă servicii decorative și sexuale și care declină orice partener care nu oferă bani și o situație materială solidă. Un alt model din România de azi, mai transparent, este cel al prostituării deschise — al vânzării de sex pe bani.

25/> *Sunt o cățea* [în sens de afurisită, n. a.], *o iubită, un copil, o mamă,..., o păcătoasă, o sfântă, nu mi-e rușine.*

257 Expresia folosită de John Stoltenberg la care am făcut referire în secțiunea dedicată pornografiei.

Anxietăți

O serie de identități de gen, printre care se numără și cele prezentate mai sus, reprezintă alternative la identități de gen impuse și acceptate prin tradiție, cutumă, presiunea majorității sau alți factori. Afirmarea sau doar posibilitatea afirmării acestor identități alternative creează anxietăți. Transgresiunile de categorii acceptate și încetățenite sunt uneori greu de suportat.

Iată câteva din anxietățile create de afirmarea unor identități de gen alternative. Cazul masculinității femeiești pune în evidență teama de feminitate redusă. In lucrarea lui Halberstam găsim exemplul unei fetițe care practica boxul și cu care tatăl ei era de acord în măsura în care era convins că masculinitatea jocului este perfect compatibilă cu feminitatea fetiței. Tatăl s-a dovedit a fi mai preocupat de posibila pierdere a feminității fetei decât de faptul că sportul însuși era periculos pentru sănătatea fetei printr-o posibilă accidentare.[258] Teama de feminitate redusă era motivată de teama tatălui de o posibilă diluare viitoare a atracției heterosexuale a fiicei sale.

Unii consideră că dacă mas cuhni ta tea femeiască ar fi aprobată public nimeni nu ar mai vrea să facă copii și să aibă grijă de ei, considerându-se că doar feminitatea determină dorința de a face copii și de a avea grijă de ei. Implicit, se presupune că e indezirabil să faci copii și să ai grijă de ei, consecința fiind că femelele trebuie forțate să intre în acele roluri. Teama de extincție a rasei umane este implicată și ea în această atitudine — aceeași teamă pe care o regăsim în unele argumente contra homosexualității.

Așa-numita „problemă a toaletei" pentru femeile care sunt masculine în apariție și comportament atrage atenția asupra persistenței binarismului de gen și a anxietății aferente negării lui.[259] Iată două replici dintr-o scurtă conversație surprinsă de Halberstam într-o toaletă de femei: „Nu poți să-ți dai seama dacă acea persoană e bărbat sau femeie", „Ar trebui să chemăm băieții care se ocupă de securitatea clădirii ca să ne asigurăm". Se distinge aici o anxietate provocată de faptul că protagonistele dialogului nu puteau încadra exact persoana văzută în toaletă într-una din cele două categorii cunoscute — teama de imposibilitatea de încadrare într-o categorie anume. Dacă nu popi numi, categorisi, eticheta, încadra ceva, atunci pierzi controlul asupra acelei entități — ea nu se mai supune regulilor cunoscute. Ni se întâmplă uneori să vedem asemenea persoane. Pentru unii este amuzant, pentru alții alarmant. In orice caz, atitudinile percepute față de o femeie masculină contri-

[25S] Halberstam, 1998: 270.

[259] *Ibidem:* 22.

buie la formarea unei identităţi de gen aparte, distinctă de cea de „femeie" sau de „bărbat".

Un alt caz care produce anxietate este cel al bărbaţilor *gay*. Cu referire la un bărbat *gay* (sau presupus *gaj)* auzim frecvent întrebarea: „Este pasiv sau activ?". Întrebarea conţine un stereotip al inevitabilului cuplu pasiv — activ, dar conţine şi presupoziţia că bărbaţii *gay* se împart în pasivi şi activi, că formează categorii fixe de pasivi şi activi. Apare aceeaşi anxietate determinată de imposibilitatea de a încadra persoana într-o categorie. Ideea schimbării de roluri a uneia şi aceleiaşi persoane este greu de acceptat pentru că heterosexualitatea obligatorie se întemeiază pe roluri fixe şi neschimbabile şi gândirea despre sexualitate se mişcă încă în cadre binare.

Eliberare sexuală în România?

Religia creştină, în care dragostea faţă de Dumnezeu se sprijinită pe învăţătura lui Isus, nu poate să vestească discriminarea sau ura.
(Episcop unitarian Dr. Szabó Árpâd, 2001)

În *România Liberă,* suplimentul *Aldine,* se putea citi la 2 august 2002 o notă, „un gând" cum mărturiseşte autorul însuşi, în care se dezavuează emisiunile TV care îndeamnă tinerele fete să-şi vadă mai întâi de carieră şi abia după 30 de ani să se gândească la căsătorie şi iubire. Mai mult, tot televiziunile le povăţuiesc pe tinere „să lupte cot la cot cu bărbatul, chiar cu riscul de a-şi pierde *feminitatea".* Recunoscând că este de modă veche, autorul continuă: „Poate că renunţând la feminitate, femeia va câştiga în carieră etc., însă bărbatul va pierde ceea ce este *frumos, gingaş, împodobit* [etc.]". Mesajul este că nu poţi fi femeie cu carieră şi să fii feminină şi dorită în acelaşi timp. Dacă vrei să fii iubită şi dorită trebuie să fii dependentă, ar spune implicit autorul. Aceasta este singura feminitate pe care o cunoaştem şi nu renunţăm la ea — pare a fi mesajul micuţului articol din *România Liberă* — apărut într-un supliment care arborează în dreapta titiului steluţele U.E.

Întreaga pleiadă de constrângeri de sexualităţi, practici sexuale, roluri şi identităţi de gen despre care am vorbit mai sus se regăseşte într-un context specific în România. În Occident, mişcarea de eliberare sexuală a vizat îndepărtarea, mai mult sau mai puţin explicită, a acelor constrângeri. În România nu s-a manifestat o mişcare de eliberare sexuală — cel puţin nu în perioada aşa-zis comunistă. Lynne Segal consideră că reprimarea oricărei tentative de eliberare sexuală a reprezentat cel mai semnificativ aspect al oprimării

femeilor în țările „socialismului de stat" din Estul Europei.[260] Rezultatul acestei reprimări a fost că problemele eliberării sexuale (probleme personale ca experiențe și relații sexuale, sexism, violența intrafamilială și responsabilitatea maternă exclusivă privind creșterea copiilor) nu au fost aduse pe agenda politică.[261] Studiile Adrianei Baban explorează traumele trăite de femeile din România: „O femeie divorțată, o mamă celibatară, o soție fără copii sau o celibatară atrăgătoare erau incompatibile cu imaginea femeii comuniste ideale: o mamă asexuată, un fel de tovarășă de muncă a bărbatului".[262]

Ce s-a întâmplat după 1989? Aspecte ale mișcării de eliberare sexuală, realizate în vest începând cu anii '60 au început să intre pe agenda politică, mai timid sau mai brutal. Printre primele modificări legislative post-revoluționare s-a înscris liberalizarea avorturilor. Dar agenda eliberării sexuale ulterioară a fost dominată de chestiunea legalizării homosexualității și aceasta s-a datorat unor foruri internaționale. Implicit, chestiunea se referea la relațiile *gay* dintre bărbați. Cea mai tranșantă atitudine organizată împotriva abolirii articolului 200 din Codul Penal a venit din partea Bisericii Ortodoxe Române: o importantă desfășurarea de forțe, „disproporționată în raport cu dimensiunile și vizibilitatea minorităților sexuale din România".[263] Eforturile B.O.R. au fost suplimentate de alți actori.

În *Apelul către parlamentari,* semnat de trei asociații ortodoxe de tineret (1995) se arată că homosexualitatea este „un păcat strigător la cer și împotriva firii umane, o infracțiune, un viciu și un pericol social". „împotriva firii umane" presupune că membrii acestor asociații, asumând heterosexualitatea obligatorie, știu ei și decid ei ce este firea umană, fără să ia în considerare ce simt unii oameni față de alți semeni. Homosexualitatea a rămas o „infracțiune" atât timp cât erau interzise prin lege relațiile între persoane de același sex. Eticheta „un viciu" reiterează o prejudecată în ce-i privește pe *gay:* că ei se complac în practici „perverse" și că ei „aleg" păcatul (perspectiva „liberului arbitru" adoptată de fundamentalismul creștin). În ce privește denumirea homosexuali tații drept „pericol social" ea poate fi interpretată nu doar ca reiterarea unui stereotip dar și ca instigare la ură față de un grup minoritar — și care vine tocmai de la o instituție ce are ca menire apărarea valorilor creștine. Dar istoria se repetă: legionarii au făcut același lucru față de evrei și alte minorități care nu se aliniau „sufletului românesc". Dacă Codul Penal va

---

[2M] Segal, 1994: 310.

[261] *Ibidem:* 311.

[262] Baban, 1996: 51.

[263] Buhuceanu, 1999.

fi modificat,[264] amenința scrisoarea, aceasta va însemna „lezarea voinței poporului român care s-a declarat în proporție de peste 95% creștin". Afirmația ignoră, desigur, procentul de persoane creștine non-heterosexuale din cele 95% invocate. Scrisoarea asociațiilor ortodoxe este doar unul din documentele scrise în acest ton intolerant și damnant.

într-o scrisoare semnată de cei mai înalți reprezentanți ai Bisericii Ortodoxe Române, inclusiv de Patriarhul Teoctist, și care a fost trimisă președintelui României (Ion Iliescu) în luna mai 1995, regăsim descrierea unor pretinse pericole pe care le-ar reprezenta homosexualitatea. Homosexualii sunt înfățișați ca amenințând însăși existența omenirii. Ei sunt un pericol social și amenințările lor legitimează angoasele heterosexualilor, în ai căror apărători se erijează semnatarii. Documentul se referă implicit la homosexualitatea masculină. Să considerăm pe rând aceste „pericole" și soluțiile sugerate în documentul respectiv.

Una dintre „cauzele imposibilității practice de a proteja pe membrii normali ai societății" se scrie în documentul respectiv, este sodomia. Sodomia amenință, se subînțelege, pe bărbații heterosexuali. În mod ciudat nu se pune problema sodomizării femeilor, deși sodomia este o practică sexuală în care se angajează și cuplurile heterosexuale, față de care nu se manifestă aceeași preocupare. De aceea se poate pune întrebarea dacă există standarde duble față de homosexuali și heterosexuali în privința acestei practici.

Scrisoarea reiterează stereotipul: homosexualul face prozeliți și „se va ajunge la o nație de homosexuali". Pe de o parte, acest stereotip trimite la ideea abuzului de minori de către *gaj,* pe de altă parte el face referire la absența procreației în raporturi homosexuale. În ce privește prima latură a stereotipului, B.O.R. nu a condus până acum vreo cruciadă similară împotriva cazurilor de fete molestate, agresate și violate de către maturi — mult mai numeroase decât cazurile de abuz ale unor *gaj* față de copii sau tineri. Aici intervine o altă tratare după un dublu standard a homosexualilor și a heterosexualilor. În ce privește „pericolul transformării într-o nație de homosexuali", el trebuie privit în contextul relației sex — reproducere. Scrisoarea înalților preoți e concepută ca și cum cuplurile heterosexuale fac sex doar pentru reproducere în România. Penetrarea anală a femeii de către bărbat în relații heterosexuale, la fel ca și cea homosexuală, nu este nici ea procreativă. Nu a existat nici o scrisoare trimisă autorităților de reprezentanții B.O.R. care să ceară interzicerea actelor heterosexuale neprocreative.

---

[264] în acea perioadă se punea doar problema modificării articolului 200 din Codul Penal pentru a decrirninaliza activitatea homosexuală desfășurată în spațiu privat.

„Dacă măsurile de limitare ar fi eficiente, homosexualii ar dispărea, neputându-se înmulţi natural" — este sugesda făcută în scrisoarea menţionată. Găsim aici reiterat principiul eugenie nazist care a animat prigoana și genocidul împotriva homosexualilor din timpul celui de-al doilea război mondial. Dacă sunt indezirabili (conform unei abordări a dublului-standard), ei trebuie opriţi să se mai înmulţească şi atunci vor dispărea. Ca şi cum homosexualii alcătuiesc o specie paralelă heterosexualilor şi nu ar fi oameni. Ca şi cum homosexualitatea s-ar transmite genetic — fapt nedovedit ştiinţific. Afirmaţia se bazează pe o crasă ignoranţă în ce priveşte homosexualitatea şi este foarte departe de principiul creştin al iubirii aproapelui.

Legat de această ultimă afirmaţie din scrisoarea comentată, Warren Blumenfeld demonstrează într-un articol publicat în 1996, că există interconexiuni între reprezentările istorice ale evreilor şi cele ale LGBT[265] — condamnaţi religios, acuzaţi de a fi în stadii de dezvoltare imatură, de faptul că sunt tipuri biologice imutabile, că abuzează şi recrutează copii, că vor să domine şi să distrugă societatea „civilizată." Blumenfeld face, de asemenea, o paralelă între filmul de propagandă nazistă *Evreul Etern* (1940) şi filmul produs de Drepta radicală din SUA, *Agenda Gay* (1992) — care ambele portretizează evreii, respectiv pe *gay,* că ar răspândi infecţii şi degenerescentă şi afirmă că dacă li se permite să continue vor duce la colapsul civilizaţiei.[266]

B.O.R. nu este singura îngrijorată de pericolul *gay.* O serie de oameni care pretind să reprezinte ştiinţa sunt şi ei îngrijoraţi. Dr. Năstase nu afirmă că homosexualitatea este o boală, în schimb spune că este un viciu cu influenţă nefavorabilă „asupra individului însuşi, a familiei,[267] a întregii societăţi". „Trebuie ca tinerii să afle ce este libertatea, ce este democraţia, spre a nu fi tentaţi să confunde racilele societăţilor decadente cu valorile morale, pentru care au murit tinerii în sângeroasa iarnă a anului 1989."[268] Prima întrebare care se impune este: Care sunt mecanismele prin care s-a înrădăcinat atât de puternic propaganda Partidului Comunist Român în conştiinţele oamenilor încât să refoloseşti după ani şi ani de zile fraze de genul „racilele societăţilor decadente" şi care or fi acele societăţi? Apoi se mai impune întrebarea: Despre ce democraţie vorbeşte doamna doctor Năstase? Despre cea populară cu

---

[265] *'Lesbian, Gay, Transsexual, Bisexual.*

[266] Blumenfeld, 1996: 156.

[267] Dr. Năstase are în vedere în exclusivitate familia heterosexuală.

[268] Rodica Năstase — „Perspectiva medicală. Homosexualitatea privită din punct de vedere psihiatric", în *Homosexualitatea: propagandă a degenerării umane.* Materiale prezentate in cadrul conferinţei cu acest nume, organizate de ASCOR la 19 ianuarie 1995 în Aula Universităţii: 12-13.

care ne-a obişnuit propaganda regimului ceauşist? Dar oare câţi dintre cei care au murit în decembrie 1989 au fost non-heterosexuali? Proporţional cu populaţia *gay* din orice societate, posibil ca ei să fi fost undeva între 5 şi 10% dintre cei care au murit eroic în decembrie 1989. Și atunci, aceşti oameni care au murit în decembrie 1989 pentru ce fel de libertate s-au sacrificat?

Există şi încercări de contracarare a poziţiilor redate mai sus, mai timide, mai puţine — dar există.[269] Cuvântul lui Isus este invocat de Florin Buhuceanu,[270] directorul asociaţiei ACCEPT,[271] în încercarea de a contracara prejudecăţile şi stereotipurile existente. Prejudecăţile unor creştini le întâmpină cu porunca „Să nu mărturiseşti strâmb împotriva aproapelui tău".[272] „Să iubeşti pe aproapele tău ca pe tine însuţi" este comandamentul creştin fundamental încălcat de cei care au atitudini homofobe.[273] Dar poate cel mai frumos gând exprimat de Buhuceanu este următorul: „homosexualitatea face parte din realitatea umanului în viaţa Bisericii şi [...] Dumnezeu lucrează necontenit în miezul slăbiciunilor şi suferinţelor, dându-le un sens".[274]

Alte modalităţi de a contrabalansa homofobia sunt luciditatea, încercarea de cunoştere a fenomenelor presupuse de sexualităţi alternative, asumarea diversităţii umane şi compasiunea autentică. Cuvinte pline de înţelepciune, fundamentate pe o cunoaştere a fenomenului homosexualităţii dar mai ales pe înţelegerea diferitelor regimuri de gen, aparţin unui om al bisericii, creştin, episcopului unitarian transilvan Dr. Ârpâd Szabó: „Într-o ţară în care valorile patriarhale sunt esenţa structurii sociale şi bărbaţii sunt văzuţi ca singurii care iau decizii, homosexualitatea printre bărbaţi este o şi mai mare problemă tocmai pentru că ameninţă organizarea genizată a priorităţilor".[275] Ea creează confuzii şi subminează ordinea patriarhală stabilită, *establishmentul* hetero-sexist.

Alături de biserică şi instanţe medicale, mass media joacă un rol important în propagarea şi contracararea prejudecăţilor privind sexualităţile alternative. In măsura în care ,,[o]rientarea şi identitatea sexuală nu pot fi schim-

---

[269] Gabriel Andreescu este una dintre personalităţile publice care s-a remarcat în acest sens.

[270] Florin Buhuceanu este actualmente director executiv al organizaţiei ACCEPT pentru apărarea drepturilor minorităţilor sexuale din România.

[271] ACCEPT este asociaţia care se ocupă de protecţia şi promovarea drepturilor minorităţilor sexuale din România cea mai activă politic până în acest moment.

[272] Interviu cu Florin Buhuceau, în *Vestitorul Ortodoxiei,* 1998.

[273] Buhuceanu, 1998.

[274] *Ibidem,* 1998.

[275] Raportul ILGA: 61 (Dr. Ârpâd Szabó - în Szabadsâg, 15 septembie, 2001).

bate în mod voluntar şi nici prin constrângerea legii",[276] o evoluţie în sensul eliberării sexuale pentru persoanele cu orientări alternative poate fi realizată doar cu sprijinul media. In general, presa din România înregistrează un grad de homofobie destul de ridicat, deşi nu sunt multe ziare româneşti declarat homofobe.[277] Iată câteva din stereotipurile prezente în presă:

- „trebuie să legalizăm homosexualitatea pentru că doar astfel vom intra în structurile euro-atiantice" (cu alte cuvinte nu există o motivaţie internă de legalizare şi nici preocupări pentru drepturile omului şi cetăţeanului, ci ni se impune din afară — pare a spune acest mesaj);
- „homosexualii sunt pedofili şi corup minorii" (dar statistic proporţia pedofililor homosexuali nu este mai mare decât cea a pedofililor heterosexuali);
- *gaj* sunt „dezechilibraţi psihic şi prin urmare violenţi şi perverşi" (caracterizare empiric falsă: „a fi homosexual nu e un avantaj, dar nu e nici ceva ruşinos, nici un viciu, nici o boală", scria Ion Vianu).[278]

Limbajul folosit în media referitor la homosexualitate oscilează între agresivitate şi ironie.[279] De bisexualitate nici nu se vorbeşte. Transsexualitatea reprezintă un subiect spectaculos şi de aceea este mai vizibil, deşi tonul folosit de reporteri sau redactori este mai curând ironic. Lesbienele sunt ignorate aproape cu desăvârşire, iar când sunt luate în seamă sunt asociate cu infracţionalitatea.[280] Alteori, sunt obiect de admiraţie şi jinduială erotică sau subiect spectaculos (cum a fost cel legat de grupul rusesc *Tatu,* alcătuit din două tinere, sărutându-se pe scena Festivalului de la Braşov în 2002).

întregul arsenal de argumente ale B.O.R., a unei însemnate părţi din media şi a altor instanţe de tip inchizitorial, este perfect compatibil cu situaţia în care majoritatea românilor nu doresc să fie vecini cu homosexuali (în proporţie de peste 67% arată sondajele),[281] iar peste 40% consideră că homosexualii nu ar trebui să trăiască în România.[282] Dincolo de cifre, sunt trăirile individuale care nu pot fi măsurate — nici de partea populaţiei LGBT

---

[276] Coman, 2000.

[277] Creţeanu şi Coman, 1998.

[278] Vianu, 1999.

[279] Creţeanu şi Coman, 1998.

[2811] *Ibidem,* 1998.

[281] Un sondaj CURS, realizat în noiembrie 2000: 86% din populaţie nu ar dori să aibă homosexuali ca vecini (după alcoolici, foşti deţinuţi, homosexualii sunt pe locul al treilea). Potrivit unui sondaj MMT, realizat cu 6 luni mai târziu, „doar" 67% din populaţie nu doresc să aibă ca vecini *gay* (Raportul ILGA, 2001: 60).

[282] Sondajul despre Intoleranţă al IPP, septembrie 2003.

nici de partea homofobilor. Calitativ, pot fi relevate anumite atitudini. Iată ce scriu doi tineri bărbaţi *gay* despre cum văd ei o Românie dezirabilă: „o societate în care cei care se iubesc nu se simt «anormali» şi nu trăiesc cu frica şi ruşinea de-a fi cândva «puşi la zid» de opinia publică pentru că nu sunt îndrăgostiţi de Maria, ci de Marian" (Adrian Păun). „Dacă Dumnezeu există cu adevărat, trebuie că râde trist de România absurdă în care trăim [...]", „în care în-fiinţăm asociaţii pentru a ne apăra dreptul de a iubi [...]" (Marian Cosma).[283] De aceea, destigmatizarea homosexualităţii pare a fi o exigenţă minimă de solidaritate socială, un exerciţiu necesar împotriva ipocriziei în România.[284]

Homosexualitatea a concentrat atenţiile multora pentru că legalizarea ei a reprezentat un atac la adresa unui regim de gen întemeiat pe heterosexualitatea obligatorie. O eliberare a heterosexualilor este imposibilă fără o regândire şi o reconsiderare a atitudinilor faţă de orientări sexuale alternative. Aceasta presupune renunţarea la ideea că orice varietate sexuală este periculoasă şi că îi ameninţă pe ceilalţi. O heterosexualitate eliberată de obsesia „dominaţiei cetăţenilor cu penis asupra celor fără penis" (parafrazându-l pe Stoltenberg) necesită o înţelegere largă şi lipsită de prejudecăţi a lesbianismului, a homosexualităţii masculine, a bisexualitaţii, a transsexualităţii şi a tuturor practicilor sexuale alternative.

Problematica relaţiilor sexuale prezentată în ipostazele de mai sus: prostituţie, pornografie, orientări sexuale alternative, pune în lumină faptul că relaţiile sexuale sunt şi relaţii de putere. Ele reflectă o anumită ordine de gen, anumite ierarhii, şi sunt un indicator bun al modului în care se desfăşoară şi dezvoltă relaţiile de putere dintre sexe într-o societate sau alta. Puterea se poate manifesta în moduri mai subtile, ca manipulare şi persuasiune, sau în moduri brute şi violente. În aceste din urmă cazuri politica sexelor devine vizibilă şi sancţionabilă social şi juridic. Puterea se manifestă ca forţă, politica este continuată cu alte mijloace, ca să parafrazez un strateg militar. în acest context apare esenţială o discuţie asupra fenomenului violenţei între sexe.

---

[283] Buletin informativ ACCEPT lgbt@accept, nr. 21/22, mai/iunie 2002.
[284] Revista 22, nr. 85, 8 iunie 1999.

Violența împotriva femeilor

Bătaia e o coborâre forțată în infern
și nu poți săfaci față iadului la modul inocent și moral.
(Andrea Dworkin, 1987)

Cineva s-ar putea întreba de ce discutăm unilateral chestiunea violenței împotriva femeilor. O discutăm pentru că există o asimetrie evidentă între proporțiile agresiunilor reciproce dintre femei și bărbați. Cu sau fără documente și statistici, femeile suportă sistematic și simptomatic violențe de diferite tipuri, de la cele fizice și până la cele subtil-psihologice. Fără îndoială că și bărbații sunt ținte ale violențelor, dar în cele mai multe cazuri ei sunt ținta agresivității altor bărbați. Violența împotriva femeilor este partea vizibilă, vârful unui aisberg de relații de dominație care scapă cogniției acestora și le deformează însăși grila de percepție a lumii.[1] Desigur că există femei care reușesc să se sustragă schemelor impuse de paradigma dominației. Pe de altă parte, nu se poate spune că toți bărbații sunt responsabili de existența acestui sistem. Nu înseamnă nici că acele femei care se supun lui se fac automat responsabile de menținerea lor în supușenie. Cu toate acestea fenomenul dominației masculine se perpetuează și se manifestă în fiecare societate, mai primitiv sau mai rafinat, în funcție de datele și condițiile respectivei societăți. Acest capitol își propune să disece fenomenul violenței împotriva femeilor așa cum apare în diferite contexte, cu un interes deosebit pentru ceea ce se întâmplă în realitatea românească.

1. Dominație, violență și sex

O femeie ar trebui să trăiască flămândă, să moară tânără și
să lase în urmă un hoit nostim.
(Naomi Wolf, 1991)

Violența împotriva femeilor este o reflectare a relațiilor de putere inegale dintre femei și bărbați și servește la perpetuarea acestor raporturi dezechilibrate. Există o legătură intimă între structurile de dominație masculină și violența exercitată în sfera sexualului — de la hărțuire sexuală, care plasează femeile pe o poziție vulnerabilă în domeniul muncii, la violența

[1] Bourdieu, 2001.

intrafamilială, și până la violuri în grup, care au potențialul de a distruge o ființă umană, capacitatea ei de a iubi și de a avea încredere în semeni. Relația de dominație a genului femeiesc de către cel bărbătesc este o relație care se manifestă în genere subtil, prin înseși modurile de percepere a realității.[2] Manifestările violente sunt expresii agresive ale dominației. Agresiunile asupra femeilor constituie o modalitate specifică de perpetuare a dominației. Iată o mostră a proporțiilor fenomenului violenței împotriva femeilor: conform unei estimări realizate de FBI, în SUA anului 1994 se petrecea câte un viol la fiecare 6 minute.-[1] Nici azi situația nu s-a îmbunătățit semnificativ.

Simbolistica violenței este importantă: în diverse culturi bărbații trec prin „probe ale bărbăției", care le conferă demnitate de bărbat, onoare și respectabilitate în comunitate. Formele de violență împotriva femeilor sunt legate de o simbolistică a supunerii: indienele asiatice erau îngropate de vii alături de soți (ca simbol al atașamentului lor față de soț și dincolo de moarte, fidelitatea lor față de soț fiind demonstrată de sacrificiul suprem); în Africa de Vest femeile în vârstă se îndeletnicesc cu excizarea clitorisului tinerelor - act „necesar" pentru asigurarea fidelității și a unui comportament matern exemplar.

Se pot distinge două mari categorii de femei: o parte care nu au suferit direct acțiuni violente, violențe fizice sau psihologice, violuri, bătăi, umilințe și întregul arsenal al agresiunii de care se folosesc unii bărbați pentru a-și afirma „bărbăția"; și o altă parte care a suferit de pe urma unora dintre aceste suplicii. Cea din urmă categorie poate apărea de neînțeles primei, întrucât experiențele lor nu coincid în ce privește modalitățile de relaționare cu bărbații, ceea ce determină dificultăți în înțelegerea femeilor care au suferit violențe. Reprezentantele feminismului radical au tins să dezvolte un discurs extrem de dur în evaluarea fenomenelor de violență împotriva femeilor, situându-se de partea primei categorii descrise mai sus. Andrea Dworkin este un caz exemplar în acest sens.[4] Discursul ei este unul de tip activist, mobili-

---

[2] Bourdieu, 2001.

[3] E vorba de violuri înfăptuite de bărbați necunoscuți — nu de prieten, soț sau altă cunoștință, membru al familiei (Lorber, 1994: 75). Proporția dintre cazurile de viol înfăptuite de străini și cele înfăptuite de cunoscuți este de aproximativ 50% la 50% - cum rezultă dintr-o serie de studii. Cu alte cuvinte, se poate presupune că tot din 6 în 6 minute se întâmpla și un viol al unei femei de către un cunoscut.

[4] Una dintre cărțile ei, tradusă în română, *Războiul împotriva tăcerii* (Iași, Polirom, 2001) - este o colecție de eseuri chiar pe tema violenței împotriva femeilor. Dworkin pledează, printre altele, pentru ruperea tăcerii în ce privește maltratările pe care le îndură multe femei.

zator, extrem de dur la adresa întregului regn bărbătesc. Dar Dworkin vorbeşte inimilor femeilor umilite şi terorizate de bătăi şi abuzuri sexuale. Radicalele asumă că sursa relaţiilor de dominaţie/subordonare se află în sfera sexualului, a dominaţiei sexuale. Iată câteva afirmaţii ale Andreii Dworkin: ,,[A] umili o femeie este [...] parte integrantă a plăcerii sexuale resimţite de bărbat.",[5] „Uneori chiar bătaia în sine aduce satisfacţie sexuală bărbatului",[6] ,,[P]entru bărbaţi, violul şi sexul nu sunt specii diferite",[7] „Sub dominaţia masculină nu există opoziţie de natură fenomenologică între sex şi violenţă. Orice act de violenţă comis împotriva unei femei este de natură sexuală".[8]

Refuz continuarea demersului alături de Dworkin în ceea ce priveşte generalizarea la toţi bărbaţii a acestui tip de afirmare a masculinităţii. Dworkin pare a inversa termenii şi a spune că orice act heterosexual reprezintă o violenţă împotriva femeilor — o apreciere eronată, cu care nu sunt de acord. Dar e adevărat că există structuri adânci de percepţie şi de semnificaţie care conservă dominaţia masculină — dominaţie care se perpetuează în primul rând prin simboluri şi semnificaţii. „Este greu să ne imaginăm cât de mult ne urăsc bărbaţii,"[9] scrie Dworkin. Poate că unii ne urăsc, dar dacă Bourdieu are dreptate, lucrurile se aranjează/aşează în sensul reproducerii dominaţiei fără intervenţia unor sentimente atât de puternice ca ura.

Comportamentul sexual al unor bărbaţi este unul violent, de afirmare a virihtăţii şi de perpetuă confirmare a bărbăţiei în acest fel, indiferent de ce simte partenera. Precepte de genul «dacă nu o bat, o să creadă că nu o iubesc», «dacă nu o siluiesc, o să creadă că nu-mi fac datoria de bărbat», «sunt sigur că-i place s-o iau dur» — dau expresie acestui tip de comportament. Este perspectiva unor bărbaţi care îşi definesc „bărbăţia" şi dominaţia prin acte sexuale violente, ca umilire a partenerelor. Cealaltă faţetă a lucrurilor este că suficient de multe femei intră în rolul de victime sau îşi asumă roluri de supuse. În anumite instanţe, însăşi simularea orgasmului la femei este o expresie a puterii masculine asupra femeilor pentru că semnificaţia adoptării acestei atitudini este că el a reuşit să-i impună să gândească şi să acţioneze conform principiilor lui sexuale.[10]

---

[5] Dworkin, 2001: 176.

[6] *Ibidem:* 183.

[7] *Ibidem:* \%h.

[8] *Ibidem:* 182.

[9] *Ibidem:* 185.

[10] Bourdieu o aprobă de Catharine MacKinnon, altă feministă radicală faimoasă, în această interpretare a orgasmului mimat (Bourdieu, 2001: 19).

Există o diferență vizibilă între modurile în care au fost socializate femeile și bărbații în ce privește așteptările față de viața intimă, sexuală, împărtășită cu partenerul. Cele două sexe dau semnificații diferite actului sexual: ea e pregătită social să vadă sexualitatea ca pe o experiență emoțională, intimă, care nu presupune neapărat penetrare, el tinde să vadă sexualitatea ca pe un act de cucerire orientat spre penetrare și orgasm.[11] Desigur, aici nu se poate generaliza. Bruckner și Finkielkraut sunt și mai brutali când spun că „visul masculului mediu din Europa de astăzi este să le vadă pe toate femeile că vin la el și îi spun: «Mă interesează sperma dumneavoastră. Mă înnebunește juisarea dumneavoastră»".[12] Așteptările sunt înșelate de ambele părți. Refuzul diferenței și educarea în spiritul conservării privilegiului de a fi bărbat reprezintă bariere pentru ajungerea la semnificații comune privind actul sexual. Bourdieu consideră că inclusiv practici aparent simetrice ca *fellatio* și *cunnilingus* au semnificații diferite pentru femei și bărbați (pentru care sunt tot acte de dominare). Chestiunea violenței împotriva femeilor ține și de anumite moduri învățate de afirmare a identității masculine și de afirmare a identității feminine.

Afirmarea propriei diferențe în comportamente sexuale e firească, dar atunci când ea este însoțită de lezarea, lovirea, rănirea, abuzul altor persoane, situația nu e acceptabilă. Iată alte instanțe de dominare. Hărțuirea sexuală nu țintește întotdeauna posedarea sexuală, ci pur și simplu exprimarea și afirmarea dominării. Violurile în grup (prezentate ca sex în grup în multe reprezentări pornografice) sunt menite să întărească sensul de „bărbăție" al fiecărui membru al grupului masculin în fața celorlalți. Aceasta indică dependența bărbaților unii de alții și teama de a nu pierde respectul și admirația grupului. Violul în grup este o fațetă a afirmării tipului de „bărbăție" invocat mai sus — cu efecte devastatoare în cazul „obiectului" violurilor. Acest tip de angajare sexuală a bărbaților cu femeile „este primordial codată ca o afirmare a «bărbăției» sănătoase",[13] adesea transformând practica heterosexuală în ceva ce nu are nimic în comun cu idealul satisfacerii și oferirii reciproce de plăcere sexuală.

Dominația se afirmă și se perpetuează prin acte sexuale conforme cu modul în care unii bărbați înțeleg și simt sexualitatea: ca violență. S-ar putea aduce argumentul că nu se poate face nimic dacă ei simt în acest fel. Eronat. Oricine simte într-un fel sau altul, simte așa pentru că a fost educat să simtă în acel mod și să perceapă pe ceilalți din jurul său într-un anume fel. Dar mai

---

"Bourdieu, 2001.

[12] Bruckner și Finkielkraut, 1995: 50.

[13] Segal, 1994: 240.

periculos, şi totodată mai pervers, este că persoanele dominate aplică relaţiilor de dominaţie, categorii care le fac să perceapă relaţiile de dominaţie drept naturale. Aceasta poate duce la o sistematică depreciere şi denigrare de sine.

Dominaţia cu ajutorul persoanelor dominate are expresii profunde. O formă de durere cu care femeia s-a obişnuit de secole lasă în urma sa un loc pe care structurile de dominaţie îl umplu cu forme mai perverse de violenţă şi de durere. Naomi Wolf vorbeşte despre un „Mit al Frumuseţii" care li se impune femeilor zilelor noastre, cu sacrificii şi noi dureri. Dacă până în secolul XIX, principala cauză a suferinţelor femeieşti erau sarcinile şi naşterile repetate, azi principala cauză a suferinţelor femeieşti sunt cele impuse de rigorile Mitului Frumuseţii. Dezvoltarea tehnologică a dus la eliberarea femeilor de suferinţe trecute (cloroformul a fost inventat în 1860, antisepticele inventate în 1880, anticoncepţionalele au fost inventate în secolul XX). Mişcarea de eliberare a femeilor a făcut posibilă imaginarea şi chiar trăirea unei vieţi presărate cu plăceri şi nu doar cu dureri, iar sexul a început să fie disociat de durere pentru femei (asociere pe care bărbaţii nu au cunoscut-o vreodată).[14] Şi iată că după aceasta, apare o nouă sursă de dureri asumate de multe femei, Mitul Frumuseţii.

De-a lungul istoriei s-au succedat tot felul de practici de control al minţii femeilor — ideea că menstruaţia e ceva murdar, că educaţia superioară a femeilor are efecte distructive asupra organelor lor reproductive [15] şi altele. Azi Mitul Frumuseţii a luat locul acestora. Povestea spune aşa: „ca femeie naturală, aşa cum eşti, cu greutatea, trăsăturile, formele, vârsta pe care o ai, nu corespunzi cerinţelor actuale de frumuseţe. Trebuie să te schimbi". Reclamele şi permanenta defilare de fotomodele, mereu în schimbare, dar simbolizând Modelul, au puterea de a convinge multe femei că nu sunt suficient de frumoase, ba chiar urâte. Iar pentru urâţenie şi deficienţe există remedii — printre altele, chirurgia estetică se impune cu tot mai mare putere. Azi, chirurgia estetică este o industrie cu profituri de miliarde de dolari în Occident. În SUA, un medic de chirurgie estetică câştigă peste un milion de dolari pe an.

Standarde de frumuseţe care să preseze mental şi atitudinal femeile indică un fenomen de violenţă psihologică la care o mare parte dintre ele se supun. Ele sunt ajutate şi chiar împinse să se subestimeze, să se vadă urâte şi inadecvate. Numărul de operaţii chirurgicale pe care le îndură femeile an de an sunt în creştere în occident, dar şi la noi: liposucţii, operaţii de mărire şi

[14] Wolf, 1991: 219.
[15] *Ibidem:* 225.

modificare a formei sânilor [16], liftinguri faciale etc. Cui aparţine câştigul net? Chirurgilor, caselor de cosmetice, capitalului investit în acest domeniu şi sistemului de dominaţie masculină perpetuat cu ajutorul acestui Mit.

Întreaga ideologie aferentă acestui Mit conduce la ideea că este preferabilă o femeie artificială, cu ţesuturi mortificate [17] sau chiar bolnavă, [18] decât una vie şi sănătoasă.

> „Acum când femeia modernă este binecuvântată cu un corp cu care se poate mişca, cu care poate alerga, dansa, juca, care o poate duce la orgasm; cu sâni necanceroşi, un uter sănătos, cu o viaţă de două ori mai lungă decât aceea a mediei de vârstă a femeii victoriene, suficient de lungă ca să-i permită să-şi exprime personalitatea; care are suficientă hrană şi un metabolism care o protejează prin depuneri de carne acolo şi atunci când are nevoie; acum când al ei este darul sănătăţii şi bunăstării dincolo de orice aşteptări ale predecesoarelor ei — [apare] Epoca Chirurgiei care zădărniceşte imensul ei noroc."[19]

Iată doar câteva riscuri ale conformării la Model: foamea — care este o suferinţă în sine; permanenta abţinere de la consumul a ceva ce ne face plăcere — un soi de masochism; stresul cauzat de perpetua cură de slăbire este un factor de risc de îmbolnăvire; riscul de îmbolnăvire al fumatului — pentru că multe femei care fumează continuă să fumeze ca să-şi menţină greutatea; anorexie; bulimie şi altele.

Concepţia lui Wolf ţinteşte deopotrivă violenţa fizică asupra femeilor (şi durerea lor fizică prin supunerea la operaţii foarte dureroase şi periculoase) dar şi violenţa psihologică asupra lor. Femeile, în majoritatea lor, sunt permanent preocupate de cum arată, de kilograme în plus sau în minus, de forme în minus sau în plus — fiind permanent tentate să considere că nu sunt în regulă: fie că au burtă, fie că au trecut de prima tinereţe, fie că deviază de la „Sânul Oficial" — încât viaţa lor e clar mai puţin fericită decât ar putea să fie în absenţa acestor rigori de „frumuseţe". Epoca chirugicală, sub pretenţia servirii clientelor şi a lui Venus, zeiţa frumuseţii, transmite mesajul că „o femeie ar trebui să trăiască flămândă, să moară tânără şi să lase în urmă un hoit[20]

---

[16] Wolf vorbeşte la un moment dat de „Sânul Oficial" impus ca model de urmat pentru orice femeie ai căror sâni au alte forme şi mărimi.

[17] Silicon şi alte substanţe.

[18] Riscurile pentru sănătate ale operaţiilor estetice sunt mari şi adesea nu sunt comunicate pacientelor.

[19] Wolf, 1991: 228.

[20] Este interesant că în anumite cercuri termenu de „hoit" este folosit argotic pentru a desemna corpuri de femei model.

nostim".[21] Wolf se întreabă dacă nu este mai mult decât o coincidență faptul că chirurgia de sân se extinde într-o epocă în care sexualitatea feminină în plină afirmare este percepută ca o amenințare de către bărbați.

Simbolistica esteticii feminine pe care o propune Naomi Wolf este totuşi parţială. A te „face frumoasă", a te îngriji, poate să însemne mai mult decât a te supune unor rigori, a te conforma pentru a place, pentru a fi preţuită sau/și dorită de celălalt. A te îngriji şi a te înfrumuseţa este o modalitate a grijii de sine și poate fi și un mijloc de a fermeca pe ceilalți, de a-i controla tu pe ei, de a folosi „armele" frumuseții pentru a atrage pe cine vrei tu, când vrei tu și în proporția în care vrei tu. A fi frumoasă poate să însemne că ești puternică — dacă știi cum să folosești acest lucru spre binele propriu (și nu neapărat în detrimentul altora). Aici sunt cu totul în asentimentul Camillei Paglia, care celebrează frumuseţea feminină alături de cea masculină şi sexualitatea explozivă a unui trup frumos de femeie. A fi ***sexy*** comportă anumite riscuri şi cel mai mare este de a face faţă propriei tale aparenţe prin comportament. Discursurile generalizatoare şi negativiste, precum cel al Andreii Dworkin, ar trebui nuanțate, pentru că relația de dominație are totdeauna doi protagoniști și exercitarea ei în mod unilateral și vicios în defavoarea unuia dintre parteneri depinde și de modul în care se prezintă acesta din urmă: dacă se prezintă ca personaj vulnerabil, riscurile violenței sunt infinit mai mari decât în cazul afirmării unei personalități puternice. „Femeile care sunt cel mai consistent brutalizate sunt exact acelea care nu cârtesc față de patriarhii care se presupune că le ocrotesc."[22]

Tentația violenței va continua să existe iar asocierea ei cu sexualitatea și gradul de conectare mtimă violență-sexualitate va depinde în mare măsură de gradul de opoziție și contestare din partea femeilor. Va depinde, implicit și de modul în care femeile vor ști să-și afirme propria lor sexualitate (inclusiv prin cultivarea grijii față de sine, a farmecului personal) și a specificului ei, fără să capituleze în fața tentației unor bărbați de a impune sexul ca violență nedorită sau violența ca sex.

2. Violența în familie

Actele de violență care se petrec în familie reprezintă cel mai delicat aspect al violenței împotriva femeilor pentru că intră în joc legături profunde, intime, bazate pe o încredere reciproc investită, dar și pentru că la mijloc

[21] ,^4 *woman should live hungry, dieyoung, and leave apreiiy corpse",* Wolf, 1991: 231.
[22] Segal, 1994: 283.

sunt alte ființe umane, copiii, care pot rămâne marcați o viață întreagă de aceste abuzuri trăite în copilărie. Violența intrafamilială, sau violența domestică, este un fenomen larg răspândit în lume și se referă la acte de agresiune între membrii adulți care au o relație intimă, de familie, inclusiv relații sexuale. în aproximativ 80-95% din cazuri agresori sunt bărbații.[23] Există o varietate de tipuri de violență în familie: abuz fizic, abuz emoțional, abuz verbal, abuz sexual (inclusiv viol), abuz economic (exploatare economică, folosirea șantajului ș. a.).

Definițiile legale și înțelesurile simțului comun ale violenței nu reflectă și aspecte mai subtile ale acestui fenomen, pentru că ele sunt puternic influențate de perspectiva masculină asupra violenței. De pildă noțiunea de „presiune de a face sex" ascunde un anumit tip de violență experimentat de multe femei care au fost supuse acestui tip monoton dar perseverent de violență de intensitate redusă dar constantă. în raportul organizației ARAPAMESU privind violența față de fetele de liceu din Sibiu se remarcă „Datorită frecvenței ei, agresiunea verbală tinde să fie minimalizată ca gravitate și considerată un dat al vieții de zi cu zi, cu care orice femeie e nevoită să se obișnuiască".[24] Sondajul Gallup privind violența împotriva femeilor din aprilie 2003 arată că anumite comportamente precum controlul economic al femeilor în cadrul familiei și abuzurile verbale/emoționale tind să fie considerate violență domestică împotriva femeilor de către un procentaj mai mic de femei (peste 66%) decât abuzurile fizice sau sexuale, care sunt considerate cea mai serioasă formă de violență domestică (peste 90%).[25] Definițiile feministe includ alături de violența manifestă ideea de amenințare și teama de forță — forme prezente în cazurile de violență intrafamilială.

în ce privește cazurile „clasice" de violență, bătaia, *Barometrul de Gen* realizat în august 2000, indică următoarele: 17% din respondenți cunosc femei care își bat soții/partenerii și 53% din respondenți cunosc bărbați care își bat partenerele/soțiile.[26] 1% din bărbații chestionați răspund că au fost bătuți de soții și 18% din femei recunosc că au fost bătute.[27] Având în vedere caracterul delicat al problemei, se prea poate ca aceste răspunsuri să nu reflecte realitatea. Există și o înclinație culturală de a folosi forța în relațiile interumane la nivelul familiei, mai ales îndreptată împotriva femeilor. La aceasta se mai poate adăuga și refuzul de a recunoaște faptul de a fi fost bătut al bărbaților

[23] Maynard și Winn, 1997.

[24] „Concluziile chestionarului privind agresiunea sexuală în rândul elevelor de liceu din Sibiu", ARAPAMESU, Sibiu.

[25] http://www.gallup.ro/romana/poll_ro/releases_ro/pr030527_ro/pr030527_ro.htm

[26] *Barometrul de gen,* 2000: 110.

[27] *Ibidem:* 115.

— indicat de diferenţa dintre proporţia soţi bătuţi/ soţii bătute de care respondenţii au cunoştinţă (17%/53% adică aproximativ 1/3) pe de o parte, şi diferenţa dintre proporţia soţi bătuţi/ soţii bătute ale respondenţilor care s-au confesat în chestionare (1%/18% adică 1/18). Dintr-un sondaj realizat de Data Media, făcut pe populaţia feminină a Bucureştiului, reiese că 48,7% din divorţuri se desfac din cauza violenţei inttafamiliale.[28] Aceste date sunt suficiente pentru a trage concluzia că violenţa intrafamihală are proporţii serioase şi reprezintă o problemă în România. Mulţi bărbaţi tind să fie mult mai agresivi şi să se folosească mai curând de mijloace fizice pentru a „comunica" cu partenerele. Această situaţie nu este specifică doar României, din păcate. Ea există şi în ţări dezvoltate, în diferite proporţii, dar acolo statele fac mai mult pentru a contracara fenomenul. Guvernul Canadei, de exemplu, a finanţat şi derulat un program special împotriva violenţei domestice între anii 1992-1993, program în valoare de 136 de milioane de dolari canadieni. Câţi dolari a investit guvernul României pentru contracararea acestui fenomen? Dacă ar fi investit corespunzător atunci ar fi dovedit şi responsabilitate pentru educarea românilor, mai ales a celor care consideră că „bătaia e ruptă din rai".

În ce priveşte explicaţiile care au fost date comportamentului violent al unor bărbaţi, ele au tins să atribuie responsabilitatea unor caracteristici exterioare bărbatului: el fie este bolnav psihic şi deci nu este „normal" (este disociat de bărbaţii „normali"), fie a fost provocat şi femeia este cea care poartă vina acţiunilor lui.[29] În ambele cazuri bărbatul agresor nu poartă responsabilitatea actelor sale. Aceste explicaţii sunt consonante cu ideologia dominantă, dar pun în umbră o caracteristică esenţială a construcţiei unui tip de masculinitate definită prin dominare brută faţă de femeie („nu eşti bărbat, dacă nu îi arăţi că eşti bărbat"). Desigur, există şi modele alternative, conform cărora este nebărbătesc să loveşti o femeie — subtextul fiind că nu te poţi pune ca bărbat cu o fiinţă evident mai slabă ca tine. În nici unul din modele nu apare dimensiunea „om": «alături de mine se află un om care şi-a pus încrederea în mine, cu care împart un cămin, cu care am copii; să încercăm să rezolvăm diferenţele dintre noi prin alte mijloace decât cele primitive, sau să ne despărţim». Există studii elaborate privind masculinităţile şi cauzele violenţei inttafamiliale, realizate mai ales de cercetători occidentali, care pun în evidenţă şi cauze subtile ale unui asemenea tip de comportament.

---

[28] Sondaj al Data Media comandat de organizaţia de femei a PD din Bucureşti, ale cărui rezultate au fost date publicităţii în august 2002.

[29] Robinson şi Richardson, 1997.

Paradoxal, multe relaţii abuzive încep prin a fi foarte romantice şi caracterizate printr-o grijă excesivă a partenerului faţă de femeie. Dar atenţia specială acordată ei este treptat percepută de ea ca fiind intruzivă, posesivă şi controlatoare prin exces. Relaţia evoluează astfel încât femeia se depărtează treptat de prieteni şi familie, astfel că la izbucnirea primului episod violent, ea nu va avea alt sprijin moral exterior decât pe soţul abuziv însuşi, de care se va simţi exclusiv dependentă, în absenţa celor apropiaţi până nu demult. Atunci când masculinitatea bărbaţilor se defineşte prin dominaţie şi este trăită ca atare de un bărbat şi când acesta nu reuşeşte să creeze condiţiile economice ale dominaţiei sale, bărbatul Ùnde să abuzeze femeia pe care o iubeşte fie fizic, fie psihologic, fie ambele.[30]

„De ce mai rămâne cu el?" este întrebarea care apare cel mai adesea în legătură cu un asemenea caz. Şi întrebarea se poate pune cu atât mai multă îndreptăţire în cazuri în care femeia nu numai că a fost lezată cu semne pe corp şi ochi învineţiţi, dar şi violată de propriul soţ, căreia i-au fost sparte oase şi poartă răni traumatice ce-i afectează sănătatea pe termen lung. Julie Blackman a încercat să răspundă acestei întrebări pe baza unui studiu întemeiat pe 172 de interviuri cu femei bătute. Concluzia la care a ajuns este că ele nu aveau un sens al nedreptăţii asupra a ceea ce li se întâmpla pentru că nu vedeau o variantă de ieşire din situaţie. O parte dintre femeile intervievate au relevat faptul că nu puteau să suporte ideea, nu puteau să admită faţă de ele însele şi faţă de familie, că nu au fost în stare să se ridice la nivelul aşteptărilor familiilor lor conform cărora ele sunt „fete cuminţi" (aşa cum au fost crescute să fie).[31] De aici rezultă şi multă tăcere. Conform datelor Institutului Gallup din aprilie 2003, realizat în România, doar o treime (35%) din femeile care au experimentat o formă de violenţă domestică au vorbit cu cineva despre acest lucru şi doar 17% au mers la poliţie sau au chemat poliţia pentru a face o plângere ultima dată când au fost agresate.[32] într-un alt studiu se arată că femeile bătute sunt asemenea ostaticilor: simt că supravieţuirea lor depinde de faptul de a fi speciale pentru persoana care le ameninţă viaţa dar de care nu pot scăpa.[33] Iar dacă scapă, vor trăi cu teama de a nu fi urmărite de partenerul-agresor şi de răzbunarea lui. Când o femeie bătută omoară pe abuzatorul ei, ea nu o face din răzbunare sau violenţă reciprocată, ci din cauza sentimentului că furia bărbatului a escaladat şi îi

---

[31] Lorber, 1994: 71.

[31] Blackman, 1989.

[32] littp://www.gallup.ro/romana/poll_ro/releases_ro/pr030527_ro/pr030527_ro.htm

[33] Graham, Rawlings şi Rimini, 1988.

amenință viața ei și a copiilor ei.[34] Se mai vorbește în literatură și de „sindromul femeii bătute" — diagnostic dat de o serie de feminiști soției care și-a ucis soțul pentru că a abuzat-o repetat, transformând-o într-o persoană fără judecată.[35] Dar aceasta este o explicație controversată și nu o voi dezvolta în acest context. Este un model explicativ care presupune că o femeie abuzată în mod repetat își creează un profil psihologic aparte și, în anumite circumstanțe, se manifestă prin agresivitate maximă îndreptată împotriva agresorului, ucigându-1.

Există multe studii privind abuzurile intrafamiliale — multe dintre ele fiind comandate de către state unor institute de cercetări pe problematica relațiilor de gen. În România, o importantă contribuție la studierea fenomenului au avut-o câteva organizații neguvernamentale care au desfășurat activități în domeniul prevenției și protecției femeilor abuzate. O organizație de pionierat în domeniu și de elită în domeniul promovării drepturilor femeilor din România este Șanse Egale pentru Femei — sau ȘEF pe scurt. Organizația a fost fondată și este condusă în continuare de Dina Loghin, iar sediul principal se află în Iași. Iată o serie de concluzii desprinse de ȘEF din studiile făcute asupra femeilor care au solicitat sprijinul organizației:

- Cazurile de violență atunci când agresorul a consumat alcool sunt de 3 ori mai multe decât cele în care consumul de alcool era absent.
- Abuzul emoțional este preponderent: 73,9% din cazurile de abuz.
- Violența poate continua și după ce victima și agresorul nu mai locuiesc împreună, datorită separării sau divorțului (19,2% dintre femei continuă să fie abuzate în aceste condiții).[36]
- Condițiile economice precare ale majorității victimelor le forțează să continue să trăiască alături de agresor și deci șansele de a sparge cercul vicios al violenței sunt minime sau inexistente.[37]
- În 38,18% din cazurile care s-au adresat Centrului, clientele au cerut informații despre proceduri de divorț și în peste 90% din cazuri motivul a fost violența domestică. Mai puțin din 50% din victimele violenței domestice au fost interesate de informații privind pedepsirea agresorului, fiind mai mult preocupate de proceduri, termeni legali și costuri. Con-

[34] Harlow, 1991- citată în Lorber, 1994.

[35] Robinson și Richardson, 1997.

[36] Concluziile unui studiu al ȘEF — document obținut de la președinta organizației prin amabilitate (iulie, 2002).

[37] Raport final al proiectului: „Centrul de cercetare și asistență a victimelor violurilor, abuzurilor sexuale și al traficului de femei", realizat de ȘEF între 2000-2001, Ref. Nr. 17056/2/16.

cluzia generală a acestor cercetări este că în cazurile de violenţă împotriva femeilor (fie intrafamilială sau nu), vicdmele fie nu vor să facă nimic pentru pedepsirea agresorilor, fie renunţă la acţiunea legală datorită procedurilor de durată, anevoioase, complicate pe care ar trebui să le urmeze.[38] Iată un domeniu al politicilor publice de gen unde sunt multe de făcut în România.

Violenţa domestică, tentativele de explicare a comportamentului bărbatului agresor şi al femeii agresate, condiţiile în care se perpetuează violenţa şi în care calvarul continuă cu complicitatea victimei — sunt zone complexe iar reacţiile de contracarare a acestor fenomene sunt încă insuficiente. Iată încă alte întrebări care aşteaptă răspunsuri: Cum se explică faptul că româncele agresate renunţă la pedepsirea celor care le-au violentat? Cum supravieţuiesc femeile după câţiva ani de violenţe suportate sau după o viaţă întreagă de calvar? Ce asistenţă le oferă statul în acest sens — atât victimelor curente dar şi celor cu sechele?

3. Infernul traficului de femei

Cei mai mulţi dintre noi am aflat de acest fenomen al traficului de femei în ultimii ani — şi aceasta pentru că sunt tot mai multe românce atrase în reţele de traficanţi, dar şi pentru că mass media consideră că este un subiect *sexy* şi grav, în acelaşi timp. Migraţia de femei care se prostituează a avut dimensiuni globale încă din a doua jumătate a secolului XIX. Iată câteva cifre ilustrative pentru munca sexuală fără graniţe: între 1889-1901, 75% din prostituatele din Argentina proveneau din Europa şi Rusia; în timpul celui de-al doilea război mondial majoritatea prostituatelor din Hawaii erau aduse din alte părţi; în anii '80 ai secolului XX, între 30-60% din prostituatele din Olanda erau din America Latină şi Asia; azi lor li s-au alăturat femei din Europa de Est şi din Africa de Vest; multe rusoaice lucrează în Egipt, mexicanele ocupă o mare parte a pieţei japoneze etc.[39]

O distincţie fundamentală se cere a fi făcută: între emigrarea cu scopul de a practica prostituţia şi comercializarea de fiinţe umane cu scopul de a le folosi sexual. Traficul de femei, mai ales în Sud-Estul Europei, în care sunt implicate şi românce, este distinct de emigrarea benevolă. Departamentul de Stat estimează că anual sunt trecute ilegal peste graniţe între 1 şi 2 milioane

[18] *Ibidem.*

•[w]Kempadoo, 1998.

de persoane de sex feminin care sunt vândute şi cumpărate în scopul exploatării sexuale.[40]

Schimbările produse de o economie globalizată duc la o vulnerabilizare a poziţiei economice a majorităţii femeilor în anumite părţi ale lumii a treia. Alături de migraţii a milioane de femei dinspre ţări sărace spre altele mai bogate, în epoca globalizării s-a dezvoltat şi o nouă industrie prosperă: turismul sexual. Această industrie se dezvoltă în ţări sărace ale căror autorităţi au descoperit potenţialul femeilor lor exotice de a se transforma în marfă şi în sursă de venit naţional. Succesul industriei sexului se bazează pe o „relaţie specială" de interese împărtăşite de lideri militari, autorităţi poliţieneşti, promotori de turism, „naşi" şi proxeneţi. La nivel internaţional există linii aeriene şi lanţuri hoteliere care au lucrat cu elita locală de afaceri şi militari pentru a promova industria turismului sexual în Thailanda — ţară deja renumită pentru această industrie. Veniturile directe şi indirecte din sex ale Thailandei au fost de 5 miliarde de USD în 1993.[41] Cuba şi Republica Dominicană sunt alte două ţări în care există şi se profilează un „viitor luminos" pentru turismul sexual.

Situaţia economică şi socială precară a multor femei, mai ales recompensarea insuficientă a muncii lor în diferite domenii, sunt cauze principale ale prostituţiei.[42] Această afirmaţie a fost valabilă în secolul XIX, a fost valabilă în secolul XX şi rămâne valabilă în secolul XXI. Truong, o cercetătoare preocupată de studiul economiei politice a prostituţiei în Asia de Sud-Est considera că, având în vedere sărăcia femeilor în toată lumea, prostituţia este adesea singura opţiune de muncă.[43] Un raport al OIM[44] arată că fenomenul migraţiei s-a feminizat - e vorba de o feminizare a migraţiei internaţionale a muncii — cu precădere a femeilor din Asia. Este simptomatic faptul că migraţia şi traficul de femei se desfăşoară pe anumite aliniamente, căile de scurgere ale „mărfurilor" fiind orientate în sensuri bine determinate. Jurnalista François Loncle scria că „prostituţia reflectă inegalităţile fundamentale dintre bărbaţi şi femei, între bogaţi şi săraci, între Nord şi Sud, între Vest şi Est"[45] - aceasta este cu atât mai valabil în cazul traficului şi al muncii sexuale forţate.

---

[40] Blebea, Gabriela — „Traficul de femei" în Dragomir şi Miroiu (ed), *Lexicon Feminist,* Iaşi, Polirom, 2002.

[41] Petras şi Wongchaisuwan, 1993: 35-38.

[42] Goldman, 1965: 20.

[45] Truong, 1990.

[44] Organizaţia Internaţională a Migraţiilor (OIM) sau *International Organisation for Labour* (ILO).

[45] *Le Monde Diplomatique,* 8.XI.2001.

Există o diferenţă majoră între femeile care pleacă de bunăvoie spre un alt continent sau altă ţară pentru că ele consideră că acolo vor câştiga mai bine din prostituţie decât acasă (unde, de regulă, slujbele la care au acces sunt foarte prost plătite) şi altele care fac obiectul unei tranzacţii la care nu sunt parte şi nu consimt. Diferenţa se traduce în două concepte cheie: migraţic şi trafic. A ti implicată în traficul de femei presupune a face obiectul unor tranzacţii care scapă voinţei tale şi pentru care nu primeşti bani ci, de regulă, eşti abuzată pentru a fi forţată să faci muncă sexuală. Nu este vorba de prostituţie ci de violenţă împotriva femeilor şi formele pe care acest trafic le îmbracă în Sud-Estul Europei la ora actuală sunt pe măsura sălbăticiei capitalismului primitiv care se dezvoltă aici.

Comerţul cu femei din Sud-Estul Europei este o afacere foarte profitabilă şi „mult mai puţin periculoasă ca traficul de droguri pentru că nu există încă nici un cadru juridic internaţional pentru a-l combate."[46] Pentru „mărfurile" traficate este, în schimb, un infern. Traficul de femei care se desfăşoară în Sud-Estul Europei indică o inegalitate sexuală bazată pe exploatarea unor femei nevoiaşe din această zonă sau zone conexe şi ai cărui profitori sunt grupuri de bandiţi cu legături de afaceri până în vârful piramidelor politice locale. Ei sunt avantajaţi de absenţa unor cadre legislative internaţionale bine puse la punct şi de inexistenţa unor structuri statale solide în ţările Sud-Estului Europei.

Exploatarea sexuală se produce clar pe demarcaţiuni de apartenenţă de sex:[47] femei forţate să facă sex pentru beneficiul financiar în majoritatea cazurilor al unor bărbaţi solidari în interesele lor materiale şi bine organizaţi. Femeile sunt recrutate fie de membri ai reţelei de trafic prin înşelare sau prin forţă, fie sunt trimise de părinţii lor. Uneori este decizia lor de a risca plecarea. Reţelele le asigură transportul şi transbordarea, dar şi înşelarea multora prin confiscarea paşapoartelor lor cu complicitatea unor autorităţi de la graniţe. Traficul de femei se bazează pe înşelarea încrederii, pe ignoranţă şi pe credulitatea femeilor care riscă să plece din ţara lor lăsându-se în mâinile unor necunoscuţi. Dar toate acestea: credulitate, ignoranţă, vulnerabilitate la înşelare şi şmechereală, sunt simptomatice pentru o cultură care le învaţă pe femei să rămână ignorante şi supuse chiar cu preţul integrităţii fizice.

Ce li se întâmplă acestor femei traficate în Balcani?[48]

- Sunt supuse la bătăi repetate, vânzări repetate (într-un articol din *Le Monde* se menţionează şi cifra de 18 vânzări repetate), astfel că preţurile

[46] Dl Gerard Stoudman (OSCE) *în Le Monde Diplomatique,* 8.XI.2001.

[47] De regulă.

[48] Acestea sunt şi ţări de tranzit spre occident dar şi ţări de destinaţie.

lor pornesc de undeva de la 50 de dolari şi se pot finaliza la mii de dolari — abuzurile repetându-se la fiecare nouă vânzare.

- Sunt bătute, agresate şi violate repetat de către acelaşi proxenet, după care urmează altul şi altul, în funcţie de numărul de vânzări.
- Sunt bătute cu bastoane.
- Li se sting ţigări pe sâni şi pe alte părţi ale corpului.[49]
- Sunt arse şi electrocutate.
- Li se amputează părţi ale corpului.
- Sunt ameninţate cu moartea — de exemplu prin obligarea lor de a ţine o grenadă în gură.[50]
- Sunt aruncate **pe** fereastră.
- Sunt folosite toate metodele pentru a îmblânzi pe acelea dintre sclave care sunt recalcitrante.
- Sunt violate şi dresate în tabere de supunere (Macedonia).[51]
- Sunt ţinute în teroare psihologică, amplificată şi de teama de a se reîntoarce acasă după ce au făcut ceea ce au făcut.

Cum altfel poate fi descrisă experienţa acestor femei decât ca o trecere prin infern?! Trei pătrimi din femeile traficate nu s-au prostituat niciodată înainte de a fi traficate şi vândute în sclavaj sexual. Cele mai multe femei vin din Rusia, Ucraina, România, Moldova, iar Bosnia, Albania, Macedonia[52] sunt, preponderent, ţări de tranziţie — unde se practică sclavajul sexual. într-un sat din Macedonia, de pildă, au fost găsite nu mai puţin de 7 bordeluri. Ţările de destinaţie predilecte sunt Italia, Germania, Franţa.

O femeie este obligată să se lase abuzată sexual între 15 şi 30 ori pe zi şi să dea proxenetului între 500 şi 1000 euro pe zi pentru a nu fi bătută. Miza întregii afaceri sunt banii, evident: mulţi bani. Un proxenet redutabil ca Bojko Dilaler câştiga peste 20.000 euro **pe** lună în 2001. Cifra de afaceri cu prostituţia în Italia (unde jumătate din cele 50.000 de prostituate provin in Estul Europei) este de peste 93 milioane euro pe lună. La 15.000 prostituate, cifra de afaceri se ridică la 3 miliarde de euro pe an.[53] în Bosnia, se pare că

[49] Emisiune radio BBC (Londra), mai 2000.

[50] Documentar în cadrul emisiunii *Recurs la morală* (România 1) — noiembrie, 2001.

[51] Christian Amiand, şeful Oficiului Central pentru Combaterea Traficului cu Fiinţe Umane, Franţa.

[52] Ţările ex-iugoslave sunt, după Gerard Stroudman, placa turnantă a crimei organizate „infiltrată în structuri de stat până la nivel înalt". *Le Monde Diplomatique,* 8.XI.2001.

[53] *Le Monde Diplomatique,* 8.XI.2001.

industria sexului e singura profitabilă.[54] Concluzia lui Bjorn Clarberg de la Interpol este: *„business-vX* exploatării sexuale între cele două părţi ale Europei a explodat".[55]

Prezenţa proxeneţilor români de ambe sexe în toată afacerea traficului de românce pentru desfătarea şi bestiarul aferent al străinilor cu femei din România nu trebuie minimalizată. Într-un raport al M.I. din 2000 sunt menţionate exemple de cazuri de racolare de femei în diferite zone ale ţării de către pretinse agenţii de impresariat artistic. Între 1997-1999 au fost soluţionate 300 de cazuri în care au fost implicaţi 234 de proxeneţi şi aproape 700 de prostituate, din care 101 minore. Serviciul de combatere a crimei organizate şi corupţiei Galaţi a probat infracţionalitatea a 3 cetăţeni din Galaţi (două femei şi un bărbat) care au racolat 15 tinere, le-au dus în Turcia şi le-au obligat să se prostitueze, câştigând din exploatarea lor 120 000 USD. Serviciul analog din Suceava a documentat activitatea infracţională a unui proxenet care a racolat 60 de tinere din judeţul Suceava, le-a dus în Grecia şi le-a vândut unor proxeneţi locali cu sume între 450-700 USD de persoană (câştigând în jur de 30 000 — 40 000 USD în total). Raportul se încheie aşa: „Toate cazurile prezentate validează aceeaşi concluzie şi anume că prostituţia şi proxenetismul se dezvoltă galopant, reprezentând, în unele situaţii — aşa cum reiese din unele exemple de mai sus — o nouă formă de sclavie".[56]

După traficul de droguri şi arme, traficul de femei este azi cea de-a treia importantă sursă de profituri ilegale[57] şi care se desfăşoară în absenţa unui cadru legislativ internaţional care să protejeze persoanele-ţintă ale acestui trafic. De aceea, lupta de contracarare nu este uşoară. Fără o prioritate acordată acestei grave probleme de către autorităţile implicate, începând cu cele ale reprezentanţilor Ministerului de Interne şi fără modificări ale legislaţiei româneşti şi internaţionale, mii de femei din România (asemenea celor din Republica Moldova, Ucraina etc.). vor continua să intre în circuitul sclavagismului sexual în plină epocă a democratizării. O implicare activă a Centrului pentru Combaterea Crimei Organizate cu sediul la Bucureşti şi o strânsă colaborare între foruri internaţionale pentru contracararea traficului de femei, dar şi o intensificare a activităţii de educare şi conştientizare a pericolelor în rândul categoriilor vulnerabile, ar scădea proporţiile fenomenului. În plus, ameliorarea climatului economic şi accesul nediscrimatoriu al femeilor

---

[34] Documentar în cadrul emisiunii *Recurs la morală* (România 1) — iarna 2001/2002.

[55] *Le Monde Diplomatique,* 8.XI.2001.

[56] Raport intern al M.I. (2000).

[57] Blebea, Gabriela — „Traficul de femei" în Dragomir şi Miroiu (ed.), *Lexicon Feminist.*

la locuri de muncă decent plătite ar reprezenta paşi în contracararea infernului traficului de femei.

4. Rezistența la violență

Femeile au opus dintotdeuna rezistență la violență și la încercarea de a fi dominate într-un fel sau altul. Povestea Lysistratei din Grecia antică, care a condus o revoltă a femeilor împotriva bărbaților care nu mai conteneau războaiele, este un exemplu elocvent. Lysistrata le-a învăţat pe grecoaice să le refuze soților lor favorurile sexuale atât timp cât aceştia continuă războiul. Trucul a funcționat. Desigur că există diferențe culturale — *Cântecul Nibelungilor* și exemplul Brunhildei, nu se vor compara cu mitul *Meşterului Manole* și cu Ana a lui Manole — unde Ana, însărcinată, este păcălită și zidită în pereții bisericii întru trăinicia bisericii, trăinicia ctitoriei fiind pusă mai presus decât viața ei și a copilului ei. Mitul peceduieşte un model de comportament, o cale de urmat, învață niște atitudini. De aceea, dacă aş avea puterea de decizie adecvată, aş interzice studierea acestui mit de către copii. El ar putea fi studiat, în schimb, la nivel universitar pentru valoarea lui simbolică în cultura română, dar nu la vârsta fragedă când atitudinile copiilor sunt în formare. Manole o sacrifică pe Ana pentru trăinicia operei lui de construcţie. Pe de altă parte, Ana se lasă înșelată și sacrificată.

Solidaritatea feminină, empatia, împărtăşirea de experiențe, ajutorul moral și material a celor în nevoie s-au impus de-a lungul timpului ca mijloace de rezistență la agresiunile suferite din partea unor bărbați și mai ales din partea partenerilor de viață. În epoca modernă, fenomenul rezistenței la violență a căpătat forme relativ organizate. Primul val al feminismului s-a coagulat ca revoltă împotriva condiției social-juridice inacceptabile a femeilor. În interiorul multiplelor fațete de împotrivire din acea perioadă regăsim inițiative care vizau opoziția la violență și eliberarea de agresiuni din partea soților. Feministele au căutat diferite mijloace în acest sens — protecţia legii fiind unul dintre ele. În Anglia, după îndelungi eforturi a fost adoptată *Matrimonial Causes sictiri* 1878, care crea mijloace pentru ca soțiile să se elibereze prin divorț de soți abuzivi. Denunțarea publică a violenței a reprezentat un alt mijloc. Frances Cobbe Power în scrierile și discursurile ei publice sublinia că violența împotriva femeilor nu este expresia unui comportament patologic ci extensia unui sistem de practici și legi care consfinţesc dreptul de proprietate al bărbaților asupra femeilor.

În timpul celui de-al doilea val al feminismului s-au realizat câțiva paşi majori în recunoaşterea publică a problemei violenței împotriva femeilor și

au fost inițiate acțiuni de pionierat: înființarea de linii telefonice de criză în caz de viol *(helpline)* — prima linie fiind deschisă în SUA în 1971, refugii pentru femei bătute — primul refugiu fiind deschis în Marea Britanie în 1972, grupuri de suport pentru femei agresate.[58] Astăzi, asemenea servicii sunt larg răspândite și mare parte din ele sunt subvenționate de stat. Ele au devenit componente ale unor politici publice menite să contracareze fenomenul violenței împotriva femeilor. În România prima linie de suport prin convorbire telefonică pentru ajutorarea femeilor victime ale violenței a fost deschisă de către organizația ȘEF la Iași în cadrul unui proiect cu finanțare externă derulat între 2000-2001.[59]

Un alt mod, extrem, de manifestare a rezistenței la abuz îmbracă forma uciderii abuzatorilor. O direcție în care și-au îndreptat atenția feminiștii a fost tratamentul penal al femeilor care și-au ucis soții abuzivi. În SUA și Marea Britanie s-a conturat un curent de opinie în ce privește încadrarea legală a acestor cazuri, militanții denunțând cazurile în care poliția a fost sesizată repetat despre situații de violență în familiile în care soția și-a ucis soțul în final. După îndelungate agonii de bătăi și violențe, unele soții ajung să-și ucidă soțul. În România, cum am văzut, femeile renunță să mai acționeze în judecată soții agresivi și renunță la acțiuni de divorț, în primul rând datorită faptului că procedurile sunt complicate, îndelungate și costisitoare. Probabil că feminiștii români vor trebui să-și îndrepte mai întâi atenția asupra acestui aspect și, de asemenea, asupra tratamentului penal al femeilor care și-au ucis soțul, având în vedere că există dificultăți în sensibilizarea autorităților când e vorba de cazuri de violență domestică. După îndelungi eforturi, la sfârșitul anului 2000, Parlamentul României a aprobat modificarea Codului Penal astfel încât poliția și parchetul să poată interveni din oficiu în cazuri de agresiuni în spațiul privat al familiei. Abia în vara anului 2003 a fost adoptată Legea nr. 217/2003 pentru prevenirea și combaterea violenței in familie,[60] cu contribuția Coaliției Naționale a organizațiilor neguvernamentale implicate în combaterea violenței intrafamiliale, coagulată la începutul anului 2003.

Statul român nu a acordat până acum o finanțare de substanță de la buget pentru programe de contracarare a fenomenelor de violență împotriva femeilor. Totuși, de dată recentă, prin Legea 217/2003 se prevede înființarea Agenției Naționale pentru Protecția Familiei în subordinea Ministerului

[58] Robinson și Richardson, 1997.

[59] Raport final al proiectului: „Centrul de cercetare și asistență a victimelor violurilor, abuzurilor sexuale și al traficului de femei", realizat de ȘEF între 2000-2001 (Ref. Nr. 17056/2/16).

[60] Lege publicată în *Monitorul OficialVattez* I nr. 367, 29 mai 2003.

Sănătăţii şi Familiei şi înfiinţarea unor structuri la nivel judeţean subordonate acestei Agenţii. La nivelul Uniunii Europene au fost iniţiate o serie de programe cu ţintă „multinaţională". în 1996, UE a lansat programul STOP al cărui principal obiectiv era susţinerea autorităţilor publice şi ONG-urilor în prevenirea şi combaterea traficului de persoane. Iniţiat în 1997, programul DAPHNE urmărea contracararea fenomenelor de violenţă domestică. în anul 2000, organizaţiile neguvernamentale româneşti de profil se plângeau că statul român nu plătise contribuţia de participare la programul DAPHNE, al UE, pentru ca ONG-urile româneşti să aibă acces la finanţările de proiecte disponibile prin acest program. Ele ar fi putut obţine fonduri considerabile pentru proiecte de contracarare a violenţei domestice. Marea Britanie a iniţiat şi derulat în 1992 campania „Toleranţa Zero" (toleranţa la violenţă), menită să aducă în atenţia opiniei publice dar şi să pună pe agenda politică chestiunea violenţei în familie. Brazilia este autoarea unei invenţii instituţionale: staţii de poliţie ale femeilor *(Delegacias de Defensa da Mulher)* cu personal feminin specializat în cazuri de violenţă împotriva femeilor.[61] Acestea sunt doar câteva exemplificări ale modului în care alte state sprijină societatea civilă şi ele reprezintă practici curente atunci când electoratul unei ţări democratice semnalează factorilor politici că e vorba de un fenomen grav şi când vocea electoratului are putere.

Forme complexe de contracarare a fenomenului violenţei domestice îl reprezintă politicile publice care includ (a) alocarea de locuinţe pentru victime ale violenţei care aleg să ducă o viaţă independentă, oferirea de suport financiar, siguranţă emoţională şi fizică, consiliere medicală, (b) educarea poliţiştilor în ce priveşte complexitatea fenomenului violenţei domestice, a cadrului legal aferent şi a modalităţilor de acţiune în cazuri concrete, (c) campanii împotriva violenţei domestice, (d) campanii împotriva violurilor şi pentru conştientizarea consecinţelor lor pentru victime — campanii ce ar trebui susţinute de stat prin finanţări şi diferite alte moduri de sprijin (uman, material, media) şi integrate în strategii complexe de contracarare a fenomenului.

Există în România organizaţii suficient de puternice care ar putea să contribuie la organizarea unor astfel de campanii şi care au o dovedită capacitate organizatorică, cum sunt: Asociaţia pentru Promovarea Femeilor din România (APFR, Timişoara), Şanse Egale pentru Femei (ŞEF, Iaşi), Artemis (Cluj-Napoca). Este semnificativ că organizaţiile pentru combaterea violenţei sunt cele mai puternice organizaţii de femei din România. Dacă ar exista viziune la nivel guvernamental în ce priveşte combaterea fenomenului violenţei, ar putea fi atrase şi utilizate eficient mult mai multe mijloace disponibile în

[61] Caldeira, 1998: 75.

ţară. Probabil că în cazul fenomenului violenţei, statul este mai curând cel care trebuie sensibilizat prin *lobby* şi acţiuni civice de tipul Coaliţiei Naţionale a organizaţiilor neguvernamentale implicate în combaterea violenţei intrafamiliale, înfiinţată în 2003.

5. Violenţa împotriva femeilor din România

Violenţa împotriva femeilor din România are o lungă istorie. Suferinţele şi moartea femeilor din avorturi ilegale erau fapte intrate în normalitatea vieţii cotidiene ceauşiste — 10 000 de mame au murit în acest fel între 1967 şi 1989, ca să nu mai amintim şi nenumăratele cazuri de femei judecate şi închise pentru „vina" de a dispune de propriul lor corp. Cu o asemenea moştenire, peste care se suprapun mituri care consacră jertfa femeii ca valoare fondatoare şi practicile uzuale mai ales în mediul rural, susţinute de zicale precum „azi o baţi şi mâine o pupi" sau „bătaia e ruptă din rai" — proporţiile fenomenului violenţei împotriva femeilor în spaţiul domestic este de înţeles.

Dar violenţa împotriva femeilor nu se desfăşoară doar în spaţiul casnic. Există şi ţinte specifice ale violenţei unor bărbaţi dintre care menţionăm: prostituatele, femeile rrome, lesbienele, tinerele fete. În ce priveşte cea din urmă categorie, un sondaj realizat de organizaţia ARAPAMESU din Sibiu la 5 licee din Sibiu, cu un număr de 632 fete chestionate, arată că: (1) una din două fete suferă de o formă de agresiune fizică (o mare parte a acestora cauzate de colegii lor băieţi care „au mentalitatea că atingerile insistente fac plăcere fetelor şi nu iau în seamă protestele sau gesturile lor de respingere", scrie în raportul final); (2) 3 din 4 eleve au suferit cel puţin o formă de agresiune verbală; (3) 18% din tinere sunt implicate în relaţii cu parteneri care le abuzează emoţional.[62]

Specificitatea violenţei aplicate unui grup este legată de vulnerabilităţile specifice ale grupului respectiv şi ele trebuie luate în considerare în configurarea diferitelor programe, acţiuni şi politici concrete. Un alt grup vulnerabil îl reprezintă prostituatele — a căror necesitate este pe de o parte recunoscută şi tolerată, dar a căror prezenţă socială e considerată indezirabilă. „Stigmatizarea culturală a muncii sexuale face din prostituate o ţintă particulară a violenţei masculine. In acelaşi timp, recursul lor la reparaţii legale este semnifi-

[62] „Concluziile chestionarului privind agresiunea sexuală în rândul elevelor de liceu din Sibiu" (ARAPAMESU, Sibiu).

cativ rectus."[63] Abuzarea prostituatelor de către clienţi, proxeneţi dar şi de către autorităţile poliţieneşti marchează un tip de violenţă specifică aplicată acestui grup social.

Grupul cel mai vulnerabil la hărţuire sexuală este cel al tinerelor absolvente de facultate în primii ani de angajare — arată sondajul Gallup din aprilie 2003. El mai arată că există o ignoranţă destul de pronunţată în ce priveşte înţelesul termenului de „hărţuire sexuală", astfel că majoritatea respondentelor nu asociază hărţuirea sexuală cu locul de muncă sau şcoala. Aproape jumătate (44%) din cele care au fost hărţuite sexual la locul de muncă sau la şcoală nu au făcut nimic în legătură cu acest lucru şi doar o victimă din zece a făcut o plângere. 12% au afirmat că au demisionat pentru a scăpa de problemă. Rămâne de explicat ce a dus la această decizie de a demisiona? Ignoranţa, neîncrederea în mecanismele de soluţionare legală a problemei sau ce alte circumstanţe?

Unul din episoadele semnificative recente ale istoriei violenţei împotriva femeilor la români a fost declanşat de publicarea în numărul din aprilie 2000 al revistei *Playboy* din România a unui articol cu titlul „Cum să-ţi baţi nevasta fără să laşi urme". Primele reacţii de sensibilizare a opiniei publice asupra publicării unui asemenea articol au fost cele ale presei scrise, prin articolele semnate de Cornel Nistorescu *(EvenimentulZilei)* şi Iaromira Popovici *(Dilema).*

Scandalul Playboy

Este o poveste care la momentul respectiv (aprilie 2000) a făcut mai mult valuri în afara ţării decât în interiorul ei şi a fost în mare parte influenţată de indignarea unor străini care locuiau pe atunci în România. Totul a început prin publicarea articolului cu tidu şocant, însoţit de poze ilustrative pentru cum o bate un „el" pe o „ea" cu ajutorul unor metode miliţieneşti de pe timpul lui Ceauşescu. Articolul a fost inclus într-un număr chipurile satiric dedicat lui 1 Aprilie poznaş. Principalul argument adus împotriva publicării articolului era că pe o asemenea temă nu se pot face glume, având în vedere gravitatea fenomenului în România şi faptul că metodele de bătaie descrise în articol erau cât se poate de valide — paşii descrişi în articol ilustrau chiar modul în care securitatea şi miliţia bătea fără să lase urme pe trupul acuzatului în timpul dictaturii ceauşiste.

[63] Sullivan, 1995.

Două organizaţii civice au organizat o demonstraţie publică:[64] *Civic Education Project Romania* şi Şanse Egale pentru Femei. Fiind direct implicată în acţiunea de revoltă a organizaţiilor civice (susţinută de peste 60 de organizaţii şi personalităţi publice), concretizată în demonstraţia împotriva violenţei domestice din 24 aprilie 2000 din Piaţa Revoluţiei, cunosc dinlăuntru faptele, modul în care a a fost organizată demonstraţia, dialogurile dintre redacţia *Playboy* şi organizaţiile civice, discuţiile dintre organizaţii, reacţiile unor oameni de presă şi ale unor personalităţi. În organizarea demonstraţiei roluri deosebite le-au jucat Oana Popa, directoare pe atunci a Comisiei Fulbright şi Dina Loghin, preşedinta ŞEF din Iaşi.

Nu am fost singurele care am reacţionat prin acţiuni concrete. Demonstraţia a fost precedată de două alte iniţiative: Mihaela Miroiu, profesoară universitară la SNSPA şi decan al Facultăţii de Ştiinţe Politice, a lansat un protest circulat prin e-mail, prin care cerea adeziuni la protest; Consiliul Executiv al SIRDO (organizaţie pentru apărarea drepturilor omului) a trimis o scrisoare de protest ministrului de interne de atunci, Constantin Dudu Ionescu. Rodica Stănoiu, pe atunci senatoare, a dialogat cu noi foarte deschis şi a încercat să sprijine acţiunea noastră în ceea ce privea o posibilă autosesizare a Parchetului General privind articolul publicat.[65] Mary Cummins, directoarea filialei româneşti a *National Democratic Institute* (NDI) a fost permanent alături de noi, cu idei, contacte şi sprijin moral. Nu în ultimul rând, trebuie menţionată contribuţia deosebită a Sheilei Kast Rosapepe — soţia fostului ambasador al SUA în România — jurnalistă de prestigiu, ale cărei sfaturi şi susţinere au contat enorm pentru noi. Doamna Rosapepe a şi participat la demonstraţie, a vorbit participanţilor, a sensibilizat trustul ABC privind protestul nostru. O acţiune independentă a aparţinut soţilor Paul şi Barbara Miller care au scris direct congresmanilor Bill Pascrell Jr. şi Chris Smith despre oripilantul articol din *Playboy.* în scrisoarea lor, soţii Miller menţionează următoarele: „Noi ştim că acest articol nu ar fi putut vreodată să fie publicat în ediţia SUA a lui *Playboy* şi nu înţelegem cum a putut fi aprobată publicarea lui într-o ţară ca România în care se încearcă îmbunătăţirea condiţiilor pentru femei".

După trimiterea primei scrisori din partea organizaţiilor civice către *Playboy* România, redacţia a avut următoarea reacţie: „acest articol este parte a unui număr satiric dedicat lui 1 Aprilie; articolul a fost menit să distreze

---

[64] Demonstraţie iniţiată de Dina Loghin şi Liliana Popescu.

[05] Autosesizarea nu s-a concretizat, şi cu siguranţă nu din cauza doamnei Stănoiu.

cititorii". Da, o bătaie descrisă cu sânge rece, într-un stil amuzant şi explicată cu amănunte de torţionar, într-o ţară în care „bătaia e ruptă din rai", în care bătăile, abuzurile şi violurile sunt la ordinea zilei, a publica un ardcol despre bătaia femeii poate fi o glumă — în opinia redacţiei de atunci **a** revistei.

Totul a început să devină mai serios când au intrat în acţiune americanii, ca urmare a unui mesaj în copie pe care l-am trimis la New York, directorului pentru ediţii internaţionale, David Walker. Dan Silviu Boerescu, redactorul-ŞEF de atunci al revistei, şi ceilalţi membri ai redacţiei au început să se panicheze. David Walker s-a deplasat la Bucureşd pentru a avea discuţii cu managementul local al revistei. Redactorul-ŞEF nu a fost demis — dar aceasta nu era de competenţa americanilor pentru că *Playboy* avea statutul unei afaceri autonome asociate unui trust media local. Pe noi nu ne interesa persoana lui Boerescu şi nici afacerile trustului, dar ne-a surprins absenţa unui gest ce părea firesc în respectivul context: demiterea redactorului-şef. Nu s-a întâmplat nimic în acest sens.

Reacţia celor de la *Playboy* din Bucureşd a fost ghidată în final de ce ziceau responsabilii americani şi nu de ceea ce le spunea conştiinţa. Dacă şi-ar fi urmat conştiinţa, probabil că le-ar fi râs în nasul zecilor de organizaţii civice şi personalităţi care s-au revoltat. Cum ar fi putut ei să înţeleagă că a bate o femeie e ceva rău?! De unde să le vină ideea că într-o chestiune care afectează milioane de românce nu se pot face glume?! Cum să-i treacă prin minte lui Dan Silviu Boerescu că ar fi un gest firesc să-şi dea demisia sau conducerii trustului să-1 demită?! „Muierea d-aia e muiere, să sufere" — formulă pe care nu numai că mulţi români o consideră firească, dar şi multe românce. In schimb, Christie Hefner, preşedinta *Playboy International,* fiica întemeietorului revistei, şi-a cerut scuze public în numele *Playboy* România pentru publicarea neinspiratului şi ofensatorului articol:

> „Acest articol dă o lovitură întregii istorii de patruzeci şi şase de ani **a** revistei *Playboy,* care se opune cu putere oricărei reprezentări vizuale sau editoriale a violenţei faţă de femei. Noi nu acceptăm aceasta şi nu o vom tolera. Editorul a fost mustrat şi ne cerem scuze în cei mai vehemenţi termeni faţă de femeile române pentru orice suferinţă pe care ar fi putut să o producă această «satiră» prost-concepută".[66]

---

[66] Declaraţie dată presei de către Christie Hefner (a putut fi citită pe http://www.marketwatch.newsaltert. corn/ ... la 26 aprilie 2000).

Americanii ştiu că nu se poate glumi cu violenţa împotriva femeilor - cel puţin nu în faţa cetăţenilor americani — şi nici cu legile S.U.A., modificate şi ele corespunzător de-a lungul timpului (mai ales din anii '70 încoace) datorită acţiunilor politice ale organizaţiilor de femei. Nu pot glumi cel puţin din motivul că pot rămâne fără profit, fără afacere şi fără credibilitate. De aceea am marele regret de a nu fi intrat în legătură la timp cu organizaţia americană N.O.W.[67] pentru consiliere juridică şi sprijin. în temeiul legilor americane cu siguranţă am fi avut câştig de cauză - pentru că lezarea morală a femeilor române necesita reparaţii. Iar *Playboy* România era legată într-un fel de *Playboy International.* Prin legislaţia românească nu se putea ajunge la nici un rezultat reparatoriu pentru demnitatea lezată a româncelor. în consecinţă, organizatoarele acţiunii de protest am apelat la metode extra-legale — pe care le-am urmat atât cât ne-au permis resursele pe care le aveam la dispoziţie. Demersurile noastre au fost încununate de succes parţial: redactorul ŞEF al *Playboy* şi-a cerut scuze în mod public (pe posturi de televiziune naţionale), două organizaţii naţionale cu activităţi în domeniul contracarării violenţei domestice (Artemis din Cluj şi o organizaţie din Constanţa[68]) au obţinut câte 5000 USD pentru a derula mici programe în domeniu. în numărul din iulie al revistei *Playboy,* secţiunea Forum a fost dedicată discutării problematicii violenţei împotriva femeilor (de către specialişti în diferite domenii — psihiatrie, sociologie, studii de gen, scriitori). Dar nu am reuşit să obţinem o finanţare adecvată pentru deschiderea unui adăpost pentru femei bătute — şi aceasta a fost ţinta noastră în termeni materiali. Cifrele obţinute de la I.G.P. în acea perioadă arătau că din totalul femeilor omorâte din acte violente în România, mai mult de jumătate erau omorâte de soţi sau parteneri. Pe de altă parte, statul român nu finanţa nici un refugiu.

Un grup de idealişti, de apărători de drepturi şi de principii, alături de câteva personalităţi ale lumii culturale româneşti, au semnat un protest şi au participat la o demonstraţie împotriva violenţei domestice în faţa Senatului în 24 aprilie 2000. Deşi planificat iniţial ca un protest împotriva revistei care a publicat un asemenea articol, organizatoarele nu au dorit să facă reclamă revistei şi au preferat un protest care să atragă atenţia opiniei publice asupra

---

[67] *National Organisation for Women* (Organizaţia Naţională pentru Femei).

[68] Liderele campaniei au urmărit să obţină finanţarea unui refugiu pentru femei bătute, dar legile româneşti nu ne-au oferit mijloacele de a putea face asemenea cereri - deşi cererea noastră era absolut legitimă având în vedere proporţiile fenomenului de violenţă domestică din România.

fenomenului violenţei împotriva femeilor, asupra faptului că fenomenul nu e o glumă şi că este inadmisibil să fie tratat ca o glumă. Pe pancartele de la demonstraţie erau înscrise următoarele:

VIOLENŢA NU E O GLUMĂ

MAMELE VOASTRE AU URME?

STOP VIOLENŢA!

SĂPTĂMÂNA PATIMILOR ÎN FAMILIE[69]

BĂRBAT PENTRU DREPTURI EGALE

ŞI NOI SUNTEM NEVESTE

Pe cea mai mare pancartă se putea citi:

VIOLENŢA ÎN FAMILIE NU E DOAR PROBLEMA FEMEILOR:
E PROBLEMA NOASTRĂ A TUTUROR

Care au fost scopurile demonstraţiei? In primul rând să tragă un semnal de alarmă asupra seriozităţii problemei violenţei împotriva femeilor în România şi să arate că este problema întregii societăţi. În al doilea rând, scopul mai precis a fost să ceară urgentarea adoptării ca lege a Proiectului de Lege privind violenţa în familie şi unele infracţiuni referitoare la violenţa sexuală[70] (care urma să modifice Codul Penal şi care a fost în final votată în toamna/iarna lui 2000).

Ecoul acţiunii noastre de protest a fost imens în afara României. Scene din demonstrate au fost arătate pe CNN şi la alte posturi prestigioase de televiziune. în zilele premergătoare, reporteri ai postului american de televiziune ABC au filmat scene de pregătire a demonstraţiei la sediul Civic Education Project şi au intervievat o serie de persoane implicate în scandal. Rezultatul a fost un documentar de jumătate de oră pe această temă prezentat pe postul american ABC la o oră de audienţă maximă (20.00). Scene de la demonstraţie au fost arătate şi pe postul britanic BBC (de asemenea, pe situl BBC se putea vedea o fotografie de la demonstraţie şi se puteau citi informaţii şi comenta-

---

69 Demonstraţia s-a desfăşurat în Săptămâna Patimilor dinaintea Paştelui creştin-ortodox.

70 Prin acest Proiect urma ca poliţia şi parchetul să aibă dreptul să intervină în cazuri de violenţă intrafamilială, victima agresiunilor ar fi urmat să fie mai bine protejată prin îndepărtarea agresorului (prin hotărâre judecătorească) de casă pentru o perioadă de timp, iar violul intramarital era şi el sancţionat.

rii).[71] ***Reuters, Associated Press, Eurovision Network, The New York Times, The International Herald Tribune, The Chicago Tribune,*** precum şi jurnale din Canada, Turcia, Scoţia[72] au difuzat informaţii şi materiale despre acest protest.

Şi presa românească a reacţionat. În primul rând trebuie menţionată participarea întregii redacţii a revistei Cosmopolitan la demonstraţie, inclusiv a redactorei-şefe, Elena Francisc.[73] Ulterior, Cosmo a publicat articole şi materiale solide despre violenţa domestică. Revista îşi continuă şi acum preocuparea pentru această problemă. Dana Deac, redactor la postul de televiziune Antena 1, a fost extrem de receptivă, realizând o serie de documentare despre demonstraţie şi ulterior despre fenomenul violenţei domestice, cu materiale culese din întreaga ţară. Articole de informare asupra demonstraţiei au mai fost publicate în: ***Evenimentul Zilei, Libertatea, Adevărul, Capitala.*** Este posibil ca şi alte periodice să fi publicat materiale despre acest protest, dar de care nu am aflat. Regret eventualele omiteri.

Acţiunea de protest a fost descrisă în presa internaţională drept „primul succes post-decembrist al societăţii civile în ceea ce priveşte militarea pentru drepturi civile".[74] Aşteptarea a fost ca organizaţiile care activau în domeniul contracarării violenţei domestice vor continua campania. Ce acţiuni au urmat? Alături de victoria morală faţă de ***Playboy*** România şi de modestele rezultate materiale obţinute pentru sprijinul activităţii a două ONG-uri de femei, organizatoarele au considerat că problematica nu trebuie abandonată. De aceea am iniţiat o Campanie împotriva violenţei în familie, formând o Coaliţie a organizaţiilor împotriva violenţei în familie — din care au făcut parte iniţial nouă organizaţii. Am alcătuit şi trimis scrisori unor factori de decizie importanţi în stat pentru urgentarea votării în Camera Deputaţilor a Proiectului de Lege privind violenţa în familie şi unele infracţiuni referitoare la violenţa sexuală. Printre personalităţile cărora le-am trimis aceste scrisori de număra: preşedintele României, primul-ministru, ministrul justiţiei, ministrul de interne, ministrul muncii, ministrul de externe, preşedintele Camerei Deputaţilor, preşedintele Senatului, şefii comisiilor pentru drepturile

---

[71] La 25 aprilie 2000 — pe http:/news2.this.bbc.co.uk/hi/english/world/europe/newsid ...

[72] Acestea sunt apariţiile media de care avem cunoştinţă.

[73] Este de apreciat că azi, redactora-şefă a lui COSMO este o sprijinitoare activă a activităţilor organizaţiei timişorene Asociaţia pentru Promovarea Femeilor din România, care a derulat programe foarte bune şi eficiente pentru contracararea violenţei domestice.

[74] Comunicatul ***Reuters.***

omului din cele două camere, şefi de partide. Reacţii au venit doar din partea a doi miniştri: Valeriu Stoica şi Constantin Dudu Ionescu. În toamna aceluiaşi an, Proiectul a devenit Lege şi Codul Penal a fost modificat. În 2003, o nouă coaliţie, întărită, a fost înfiinţată şi acţiunile sale au dus la adoptarea Legii nr. 17/2003 pentru prevenirea şi combaterea violenţei în familie.

Dincolo de scandal...

... au fost acţiunile concrete ale diferiţilor actori sociali: cetăţeni şi grupuri de persoane, organizaţii şi asociaţii, periodice şi televiziuni, finanţatori ş. a. în vara aceluiaşi an, 2000, USAID[75] a organizat o conferinţă despre implicarea femeilor în democraţie şi despre dezvoltarea spiritului de conducere la femei. Cu acel prilej au fost prezente la Bucureşti, locul de desfăşurare al conferinţei, aproape 300 de femei din toată ţara - din afaceri, din ONG-uri, politică, educaţie şi sindicate. Cu acel prilej au fost strânse peste 200 de semnături de susţinere a urgentării votului în Camera Deputaţilor pentru Proiectul care urma să schimbe Codul Penal şi să protejeze mai bine pe victimele violenţei domestice. In iarna aceluiaşi an acest Proiect a devenit Lege. Pentru prima dată în legislaţia românească apărea noţiunea de viol marital, iar poliţia şi parchetul aveau dreptul de a interveni din oficiu în cazuri de violenţă domestică. Există încă vicii în aplicarea legii şi sunt încă necesare modificări în legislaţia ce reglementează cazuri de violenţă domestică, dar modificarea Codului Penal a reprezentat un pas important înainte.[76]

Ca parte a Campaniei împotriva violenţei în familie au fost organizate întâlniri cu reprezentanţi ai presei ale iniţiatoarelor demonstraţiei de la Bucureşti în diferite oraşe ale ţării, unde au fost cooptate şi alte lidere ale organizaţiilor neguvernamentale locale — la Iaşi, Timişoara, Cluj. Au fost prilejuri deosebite de informare a jurnaliştilor şi a publicului privind proporţiile fenomenului violenţei, iar organizaţiile neguvernamentale şi-au mărit vizibilitatea la nivel local şi regional. La Cluj, organizaţia gazdă a fost Artemis, unde oaspete din Bucureşti a fost Oana Popa, co-organizatoare a demonstraţiei

[75] *United States Agency for Internationale Development* (Agenţia Statelor Unite pentru Dezvoltare Internaţională).

[76] Ordonanţa de urgenţă a guvernului nr. 89/2001 pentru modificarea şi completarea unor dispoziţii din Codul penal referitoare la infracţiuni privind viaţa sexuală şi Legea nr. 61/2002 privind aprobarea respectivei ordonanţe.

din 24 aprilie. La Timişoara şi Iaşi am avut drept gazde colaboratoare în această acţiune pe Ana Muntean (conferenţiar universitar şi lideră a organizaţiei SCOP) la Timişoara, respectiv pe Dina Loghin (preşedinta Ş.E.F). şi Irina Barbălată (actualmente preşedinta organizaţiei *Pro Women)* la Iaşi. Iată câteva dintre ziarele unde au apărut articole, alături de posturi locale de radio şi televiziune: *Evenimentul* şi *Ziua* de Iaşi, *jurnalul Naţional* de Cluj, *Jurnalul Naţional* (ediţia Transilvania), *S%abadsăg, S%abadsăg Cluj, Monitorul de Cluj, Adevărul de Cluj, Transilvania jurnal, Prima Oră* (Timişoara), *Renaşterea Bănăţeană, Agenda Zilei* (Timişoara), *Focus Vest* (Timişoara).

Ulterior tema violenţei intrafamihale a început să fie abordată în emisiuni populare de televiziune, chiar în *talk-showuri.* S-a remarcat suita de emisiuni difuzate de Antena 1 realizate cu profesionalism de Dana Deac, emisiuni care au inclus şi interviuri cu femei victime — la Iaşi şi în alte părţi ale ţării. Şi pe alte posturi au fost discutate aspecte ale problemei astfel încât, treptat chestiunea violenţei domestice a intrat pe agenda interesului public — ceea ce nu a putut decât să bucure pe iniţiatorii protestului din aprilie 2000. Fără discutarea deschisă a problemelor nu sunt căutate nici soluţii. In 2002 revista *Unica* a iniţiat o campanie a VIP-urilor împotriva violenţei intrafamihale. Violenţa domestică a devenit într-un fel o temă atrăgătoare pentru presă şi chiar pentru personalităţi artistice româneşti, ceea ce nu e neapărat rău, ba chiar bine pentru că astfel se creează opinii şi atitudini faţă de acest fenomen. Chiar dacă sunt la început difuzate în mediile clasei de mijloc (la fel de mult afectată de fenomen ca şi clasele mai sărace), aceste atitudini vor fi luate în seamă de tot mai mulţi oameni, femei şi bărbaţi.

Este de remarcat însă că mass media tinde să-şi îndrepte atenţia cu predilecţie spre violenţa împotriva copiilor şi este foarte puţin orientată spre fenomenul violenţei împotriva femeilor, care nu se manifestă doar în familie, ci este prezent şi în sfera publică. Se discută mult despre violenţa domestică, şi o serie de clipuri publicitare au fost difuzate pe posturi de televiziune cu scopul de a sensibiliza publicul asupra violenţei contra copiilor — ignorându-se în bună măsură fenomenul violenţei împotriva femeilor care are un specific aparte (aşa cum am discutat în secţiunile anterioare). Fundaţia pentru o Societate Deschisă a sprijinit difuzarea unui clip care ţinteşte specific violenţa împotriva femeii (larg difuzat în ianuarie — februarie 2003).

O altă urmare a acţiunii de protest a fost preocuparea pentru Proiecte de Legi împotriva violenţei — din partea diferitelor forţe politice. Ceea ce întăreşte idea că problema a intrat pe agenda politică. În mai, 2003, a fost

adoptată Legea pentru combaterea și prevenirea violenței în familie[77] — și adoptarea acestei legi, care impune înființarea unei Agenții Naționale cu preocupări în domeniu, s-a realizat sub impactul unei revigorate Coaliții de organizații neguvernamentale care lucrează în domeniul combaterii violenței. Adoptarea acestei legi este încă o reușită în domeniul drepturilor femeilor realizată prin forțe proprii — forțele civice care au sprijinit inițiativa politică. Organizațiile neguvernamentale de profil[78] se străduiesc să facă față imensei cereri de servicii de consiliere psihologică, juridică, de adăpostire a victimelor, de ajutor în cazuri de viol etc. — cu finanțări exclusiv externe. Există o serie de centre de consiliere pentru femei abuzate la Cluj (ARTEMIS), Pitești și București (GRADO), Timișoara (SCOP și APFR), Iași (ȘEF - cel mai complex centru: de cercetare, asistență, prevenire și combatere).[79] Finanțările au venit în mare parte de la Fundația pentru o Societate Deschisă, dar și de la UE (Phare LIEN), din Olanda, Germania și alte surse din străinătate. întrebarea este când și sub ce formă va investi statul român în programe de contracararea violenței domestice împotriva femeilor?

Organizațiile menționate, împreună cu altele axate pe problematica drepturilor omului, inițiază acțiuni specifice de colaborare cu autoritățile locale pentru o sensibilizare și o mai bună intervenție a poliției și a magistraților în soluționarea cazurilor particulare de violență. Ar fi necesară creșterea numărului de femei polițiste, dar și educarea întregului corp polițienesc privind modul de abordare a cazurilor de violență împotriva femeilor. O serie de dificultăți provin și din faptul că unii polițiști spun: „bine-a făcut că a bătut-o, știe el de ce a făcut-o" — cum relatează membri ai acestor ONG-uri specializate. Cu asemenea atitudini nu se poate face o protecție corespunzătoare a sănătății și vieții femeilor și copiilor lor. Nu aș dori să fac generalizări contraproductive aici — există secții de poliție extrem de cooperante și deschise la minte și suflet pentru această problematică. Dar există și mulți

---

[77] Legea nr. 17/2003 pentru prevenirea și combaterea violenței în familie, publicată în Monitorul Oficial nr. 367/29 mai 2003.

[78] În acest context, subliniez încă o dată că prin activitatea lor, organizațiile neguvernamentale care se ocupă de victimele violenței împotriva femeilor sunt cele mai serioase și puternice organizații de femei din România.

[79] În 2001, ȘEF era singura organizație din țară care dezvoltase un serviciu telefonic de consiliere pentru femeile victime ale violenței (Helpline) - conform Raportului final al proiectului: „Rape, Sexual Abuse, and Trafficking in Women Research and Victims' Assistance Center", realizat de ȘEF în 2000-2001 (Ref. Nr. 17056/2/16).

polițiști și judecători (inclusiv judecătoare) care nu au o înțelegere adecvată și trebuie găsite soluții pentru schimbarea situației.

În legătură cu problema contribuției statului la contracararea violenței împotriva femeilor şi a cele domestice este interesant de remarcat evaluarea pe care o fac două britanice la adresa statului britanic. Maynard și Winn scriu că statul a acționat fragmentar, că legile votate în acest sens nu au beneficiat de o aplicare corespunzătoare datorită atitadinii neprietenoase a multor judecători și polițiști.[80] Dar britanicii se plâng și de curățenia trenurilor lor - de zeci de ori mai curate decât majoritatea celor din România. Analog, cooperarea polițiștilor și judecătorilor britanici este net superioară celor de la noi, dar această situație este datorată luptei de decenii și chiar secole ale englezoaicelor, irlandezelor, scoțienelor, galezelor pentru demnitate. Marea Britanie însă, ca stat, investeşte bani serioşi pentru afirmarea drepturilor femeilor. Instituția *Equal Opportunities Commission,* organism autonom dar finanțat de stat, are bugete de zeci de milioane de lire sterline anual — având următoarele funcții: de monitorizare a aplicării legislației șanselor egale, de consiliere în cazuri concrete de abuzuri și discriminare și de cercetare.

Unele organizații românești realizează și proiecte de cercetări și studii privind fenomenul violenței. Un astfel de proiect a fost realizat de Artemis (Cluj) prin cooperare cu Poliţia şi care a presupus monitorizarea apelurilor telefonice (privind acte de violență) de către Poliţia din Cluj[81] pe parcursul anului 2000. Iată o parte a concluziilor acestui studiu: din 1201 apeluri, doar 5.3% din semnalări au fost urmate de investigații ulterioare, o treime din agresori au fost sancționați contravențional (din bugetul comun al familiei) și 38% din agresori au primit avertisment. Majoritatea agresiunilor se semnalează pentru vârste cuprinse între 26 şi 45 de ani. Nici un dosar cu infracțiune de lovire sau vătămare corporală între membrii familiei nu a ajuns în instanță în 2000 (perioada monitorizată).[82] Este exact concluzia la care a ajuns și studiul efectuat de ȘEF pentru perioada 2000-2001. Aceasta întărește concluzia că există piedici serioase, poate insurmontabile, în calea separării legale a cuplurilor în care se manifestă agresiuni și în care femeile sunt traumatizate.

---

[80] Maynard și Winn, 1997.

[81] DispeceraUil central și o secție.

[82] „îmbunătățirea intervenției în cazuri de violență domestică", Cluj-Napoca, 16-18 Februarie, 2001. Concluziile seminarului organizat de organizația ARTEMIS, Cluj-Napoca.

Cel mai elaborat studiu privind violenţa în familie şi la locul de muncă aparţine Centrului Parteneriat pentru Egalitate şi a fost realizat în vara lui 2003 şi lansat înspre sfârşitul aceluiaşi an.[83] Studiul a reunit cercetători din diferite domenii, oferind date şi perspective interdisciplinare asupra fenomenului. Printre cele mai semnificative rezultate ale studiului se numără constatarea că peste 80% dintre victime nu au apelat la instituţiile statului pentru a încerca soluţionarea situaţiilor violente din familie. Această cercetare reprezintă un instrument fundamental pentru creatorii de politici şi programe în domeniul violenţei în familie şi la locul de muncă.

Victimizarea femeilor nu este acceptabilă, chiar dacă fenomenul violenţei împotriva lor le transformă momentan pe unele în victime. Recunoaşterea faptului că există agresiuni şi violenţă de mari proporţii împotriva femeilor în România este altceva decât victimizare. Dacă această recunoaştere este urmată şi de acţiune politică adecvată cu atât mai bine pentru femeile din această ţară. Ele au suportat politica demografică a lui Ceauşescu, multe dintre ele suportă soţi agresivi, duc în spate familii, sunt manageri ai finanţelor familiei şi educă copii. Având atâta forţă şi putere în ele însele de ce nu ar îndrepta-o şi spre schimbarea atitudinilor şi acţiunilor bărbaţilor faţă de ele? Totul este să se mobilizeze spre a face acest lucru şi să fie solidare. Restul urmează de la sine.

---

83 Cercetarea naţională privind violenţa în familie şi la locul de muncă. România, 2003. Centrul Parteneriat pentru Egalitate (CPE - organizaţie membră a Reţelei Deschise Soros).

Partea a III-a

Guvernare și democrație

Judecățile noastre se modifică ceas cu ceas și ar trebui
să nu ne fie rușine să ne îndreptăm greșelile.
Schimbarea este firească și pentru bărbați și pentru femei[...]
Și așa, toate se transformă: bărbații, femeile, vremurile.
(João de Barros, 1540)[1]

Feminitățile și masculinitățile sunt în schimbare — la fel și rolurile sociale ale femeilor și ale bărbaților. Nu ar trebui „să ne fie rușine" de aceste schimbări, ci este să le identificăm și să ni le asumăm în conformitate cu noile contexte sociale. În capitolele precedente am discutat o serie de aspecte legate de aceste schimbări. Dar în ce măsură modul în care ne asumăm aceste roluri și identități în România corespunde valorilor democrației pe care declarăm că o construim în această țară?

Un sistem legislativ adecvat, care consfințește egalitatea în drepturi între femei și bărbați, reprezintă o condiție necesară pentru o democrație „de ambe sexe". Dar este un asemenea sistem suficient pentru a spune că societatea românească este deopotrivă democratică pentru bărbați și pentru femei? Uneori aspectele procedurale neutre care se aplică bărbaților-cetățeni și femeilor-cetățene, nu sunt suficiente pentru ca ambele categorii să fie tratate democratic.

Jumătate din cetățenii României consideră că nu există discriminare de gen în această țară. Capitolele precedente aduc o serie de argumente în favoarea ideii că există discriminări de gen. Mai mult, acestea se manifestă și în domeniul politic. În cele ce urmează voi analiza chestiunea guvernării și măsura în care se poate vorbi de o participare politică asimetrică a sexelor, și chiar discriminatorie. Voi explora măsura în care noțiunea de cetățean este neutră și diferențele semnificative dintre femei și bărbați în ce privește aplicarea drepturilor civile și politice. De asemenea, pornind de la definițiile actuale ale democrației liberale, voi arăta că în România există un deficit de democrație pe dimensiunea de gen.

[1] Bock, 2002: 25..

„Cine guvernează?"

Cine guvernează statele? Cine sunt cei care iau deciziile majore şi domină politica la nivel de stat?[2] De ce sunt mult mai mulţi bărbaţi decât femei în structuri de putere? Ce e de făcut? Dar oare ar trebui făcut ceva? Dacă da, ce anume? Iată întrebări care se pot pune în mod legitim din perspectiva segregării pe sexe a politicului. În politică, asimetria şi dezechilibrul de gen sunt mai izbitoare decât în orice alt domeniu. Până nu demult, în România reprezentarea parlamentară a femeilor se situa la nivel de 5,5% — cifră comparabilă cu cea a ţărilor arabe şi foarte departe de cifrele de reprezentare ale ţărilor europene. După alegerile din 2000, numărul femeilor din structuri parlamentare şi guvernamentale s-a mai îmbunătăţit, lăsând totuşi un extrem de generos 90% bărbaţilor.

De ce aceste dezechilibre? Care sunt mecanismele care reproduc în politică asimetriile pe criteriul de gen? Oare cine sunt responsabilii pentru aceste asimetrii: aranjamentele sociale şi politice structurale păstrate şi perpetuate cu grijă, decidenţii politici de azi, femeile însele? Pentru multe persoane această situaţie este percepută ca normală şi nu îngrijorează. Doar un patriarhahşm extrem şi fanatic sau un total dezinteres pentru felul în care sunt administrate treburile societăţii, pot explica o astfel de atitudine. Pentru unii, implicarea femeilor în politică echivalează cu o pierdere iremediabilă a feminităţii şi aceasta datorită modului rigid în care este concepută feminitatea: «eşti femeie dacă eşti feminină; eşti feminină dacă eşti/pari vulnerabilă (puţin prostuţă sau/şi naivă), concupiscentă şi interesată de binele personal doar prin găsirea unui bărbat de care să devii dependentă». Prea multă hotărâre şi capacitate de decizie rapidă şi lucidă nu sunt compatibile cu „Feminitatea".[3]

Cunoaşterea comună ni le înfăţişează pe femei ca fiind implicate în politică în secolele trecute în primul rând ca soţii de regi, de împăraţi, amante inteligente sau muze inspiratoare ale oamenilor politici bărbaţi. Este arhicunoscută expresia, vehiculată mult în România în ultimii ani în varii jurnale, de „politică de alcov". Sunt încă prea puţine personaje istorice feminine prezentate de către istorici ca proeminente prin ele însele, deşi lucrurile încep să se schimbe. Şi oricum, politica nu înseamnă doar ce fac elitele (sau „elitele").

---

[2] întrebarea „Cine guvernează?" face trimitere la titlul unei lucrări fundamentale de ştiinţă politică. Robert Dahl, unul dintre cei mai apreciaţi teoreticieni contemporani ai democraţiei, a publicat în 1961 *Who Governs? Democracy and Power in an American City* (New Haven: Yale University Press).

[3] *Vesj,* de pildă, *Romania Libera (A/dine),* 3 August 2002 articolul „Feminitate!...".

1. Cate politică?

Democrație în țară și în casă[4]
(slogan politic al lui
Patricio Aylwin, 1989)

în sens restrâns politica desemnează activitatea cetățenilor care se află la guvernare și a partidelor care fie se află, fie se pregătesc să ajungă la putere.[5] Dar dincolo de acest sens restrâns, politica înseamnă mult mai mult. De aici vine întrebarea „Care politică?" Unde se iau deciziile importante pentru viața cetățenilor? Care sunt problemele care cad în afara orizontului de decizie politică? Există asemenea probleme? în științele politice a avut loc o întreagă dezbatere legată de această tematică, iar feminismele au avut un rol important în declanșarea și dezvoltarea acestei dezbateri.

Politica presupune exercitarea puterii. O definiție a puterii care a inspirat mulți politologi și cercetători ai științelor sociale este cea dată de Robert Dahl.[6] în temeiul ei, putem explicita sensul noțiunii de „exercitare a puterii asupra cuiva" după cum urmează:

> Y exercită putere asupra lui X dacă Y acționează intențional determinându-1 pe X să facă Z (unde Z este o acțiune pe care X nu ar fi făcut-o în absența influenței lui Y).[7]

Steven Lukes[8] a arătat că un actor Y îl poate influența pe X și prin non-acțiune astfel încât acesta din urmă să facă Z. „Nu este supremul exemplu de putere când subiecții încep să asculte pe deținătorul puterii în mod voluntar și necritic?"[9] Este impkcată aici ideea că actorul Y nu (mai) are nevoie să acționeze în vreun fel pentru ca X să facă Z. Cei care au trăit vremurile de dinainte de 1989 știu foarte bine ce însemna acest gen de supunere voluntară și de suportare a exercitării puterii în acest fel.

---

[4] Slogan al candidatului **Chilean** creștin-democrat la președinție Patricio Aylwin, care a și devenit președinte al Republicii Chile în 1990.

[5] In ziarele românești se putea citi până de curând că Puterea (cu „P" mare) a făcut cutare sau cutare lucru, ca și cum cei care sunt la guvernare ar întruchipa prin sine locul care emană decizii, ca și cum puterea politică nu ar fi o relație — care funcționează doar dacă are cel puțin doi poU: decidenți și cei care se supun deciziilor.

«Dahl, 1963.

[7] Definiția poate fi criticată dar are meritul de a fi reprezentat o bază serioasă de pornire în problematizarea conceptului de putere.

[8] Lukes, 1974.

> Kristjansson, 1992: 134.

Aceste aspecte conceptuale ajută la înțelegerea naturii politicii. Unele probleme sunt puse pe agenda politică, altele nu ajung deloc (sau foarte târziu) pe agenda politică. Faptul că unele probleme nu ajung pe agenda politică și în atenția publicului poate fi rezultatul unei acțiuni sau rezultatul unei non-acțiuni. De exemplu: lipsa de acțiune energică a organizațiilor de femei și a organizațiilor de drepturi ale omului în favoarea înființării unei structuri guvernamentale de rang înalt care să se ocupe de problematica femeilor,[10] plus inacțiunea decidenților guvernamentali duce la perpetuarea situației în care România nu are o structură guvernamentală adecvată promovării drepturilor femeilor.[11]

Dincolo de aspectele ce țin de exercitarea puterii și de folosirea mecanismelor guvernamentale în acest scop, există modalități extraguvernamentale de influențare și exercitare a puterii. Acestea sunt subliniate de o serie de perspective asupra politicii, care arată că: (1) politica în calitate de activitate care servește Binele Public înseamnă mai mult decât guvernarea, dar (2) politica este încă definită ca activitate masculină. În majoritatea lucrărilor de știință politică, ea e definită prin activități tradițional masculine. Acele activități care îi animă în genere pe bărbați (război, controverse, manipulare electorală) sunt definite specific drept „politică", în timp ce activitățile care în genere animă pe femei (nevoile umane de hrănire, îmbrăcăminte, adăpost, aderența la principii morale consistente, refuz al războiului ca irațional) nu sunt definite ca politică. Atribute stereotipizate drept masculine sunt considerate norme ale politicii. Această tendință este atât de puternică încât o reacție masculină este considerată a fi „politică", doar pentru că e masculină.[12]

Privat și public, personal și politic

Dacă noi am îndepărtat femeia din viața publică,

am făcut-o pentru a-i reda demnitatea.

(Joseph Goebbels)

Una dintre cele mai cunoscute devize ale celui de-al doilea val al mișcării de femei a fost: „Ceea ce este personal este politic" și ea sublinia că o serie de probleme care până atunci fuseseră considerate personale, de pildă, as-

---

[10] Structuri care există în toate țările civilizate, europene și non-europene.

[11] În cadrul MMSS funcționează o minusculă *Direcție pentru Șanse Egale,* cu trei sau patru angajați, fără buget propriu, fără activitate bogată din cauza mărimii ei și fără prestigiu.

[12] Bourque și Grossholtz, 1998.

pecte ale relaţionării de cuplu (bătaia şi agresiunile în familie) — sunt chestiuni ce trebuie aduse în atenţia publică şi supuse reglementărilor legale prin intermediul deciziei politice. „Personalul este politic" mai înseamnă că „ceea ce se întâmplă în viaţa personală, mai ales în relaţiile dintre sexe, nu este imun faţă de dinamica *puterii,* care a fost tipic văzută ca o trăsătură definitorie a politicii".[13] Politica nu se regăseşte doar în spaţiul public, ci şi în cel privat, al familiei. Relaţiile familiale nu sunt doar relaţii personale, ele sunt şi relaţii de putere şi acestea nu sunt izolate de relaţiile de putere din sfera publică.

Feminismul liberal a insistat pe menţinerea unei distincţii clare între privat şi public, continuând tradiţia liberală pentru care distincţia este esenţială întrucât iniţiativele private ale cetăţenilor trebuie ocrotite de orice ingerinţă a autorităţilor de stat. În acelaşi timp, pentru feminismul radical, „personalul este politic" însemna că nimic nu este în afara politicului — nici viaţa sexuală, nici dragostea, nici relaţiile copii-părinţi — într-o asemenea măsură încât sfera privată aproape se dizolvă în cea publică.[14] Cele două feminisme se construiesc antitetic din acest punct de vedere. Aici se vede încă o dată că a vorbi despre „feminism" la singular este uneori înşelător. Dar dincolo de distincţiile specifice ale feminismelor, un lucru a devenit clar: o serie de probleme ale femeilor care fuseseră considerate ca ţinând de domeniul privat până atunci au fost aduse în atenţia publică şi s-a căutat rezolvarea lor politică.

Feminismele au redefinit ce este politic, au redefinit aria problemelor care pot fi legitim definite ca politice. Vechile convenţii privind ceea ce aparţine politicului în mod legitim au fost respinse, graniţele vechi au fost remodelate şi noi probleme au fost introduse în circuitul negocierilor politice. Milhcent Garrett Fawcett, sufragetă britanică de frunte, spunea la cumpăna dintre secole XIX şi XX: „Noi dorim ca latura casnică a vieţii şi căminului să aibă o mai mare pondere în politică şi în administraţia publică decât o au în prezent".[15]

În contextul chestionării relaţiei personal-politic, au fost dezvăluite o serie de presupoziţii ascunse ale politicilor publice. Bunăoară, ideologia axată pe rolul de aducător de pâine în casă al bărbatului[16] a fost (şi mai este încă) cea care a contribuit şi contribuie încă la plata de salarii bărbaţilor destinate întreţinerii întregii familii, lăsând în genere femeilor slujbe mai prost plătite. Deşi bărbaţii nu mai sunt de mult timp unicii întreţinători ai familiilor lor, inerţial ei tind să fie plătiţi cu salarii mai mari decât ale femeilor. Un alt

---

[13] Moller Okin, 1998: 124.

[14] Elshtain, 1993: 213.

[15] Bock, 2002: 181.

[16] *„Mart as breadwinner ideolog)/",* în engleză.

exemplu: ideologia legitimității adulterului masculin, care a produs legislație și politici care exonerau sau pedepseau mult mai blând pe bărbați în comparație cu femeile. În Chile, până în 1994 femeile adultere erau pedepsite cu 5 ani de închisoare, în timp ce un bărbat primea maximum un an și jumătate și aceasta doar dacă relația extraconjugală era de notorietate publică.

In pofida acestor deschideri feministe, diverși gânditori au continuat să ignore noile zone politice. „Judecata că familia este «non-pohtică» este implicită în însuși faptul că nu este discutată în majoritatea teoriilor politice de azi".[17] Unul dintre cei mai influenți teoreticieni contemporani ai politicului, John Rawls, nu a problematizat chestiuni de dreptate în familie.[18] Din acest punct de vedere, Rawls se înscrie în marea galerie de filosofi care au ignorat problematica inegalităților de gen și teoretizările existente în domeniu.

Diviziunea muncii în familie și mai ales prevalenta creșterii copiilor de către femei sunt construite social-politic și de aceea contează ca probleme politice. Inegalitățile din domeniul muncii și politicii sunt intim legate de inegalitățile din familie. O femeie care-și crește singură copiii ar putea crede că starea de sărăcire treptată și de dificultate majoră în a-și crește decent copiii se datorează pur și simplu incapacității ei personale de a face față situației. Dar ea trăiește într-o societate în care statul nu are nici o politică clară pentru sprijinirea mamelor fără parteneri (în afară de cei 200.000 de lei de copil drept alocație — în jur de 5 euro pe lună). Chestiunea nu se pune în termenii lui „dacă": dacă să intervină statul sau nu în familie prin politici. Statul nu alege.[1J] Fie că are sau nu o politică în acest domeniu, statul influențează viața de familie, puterea sa se face simțită, mai mult sau mai puțin pozitiv. Deci statul influențează viața personală a cetățenilor săi fie că are sau nu o politică bine definită într-un domeniu sau altul. El o influențează și prin non-acțiune.

Politicul e mai mult decât ceea ce ne condiționează tradiția să credem. Statul social a primit multe teme de casă ca urmare a problemelor ridicate de mișcarea de femei și de alte mișcări de masă. Instaurarea democrațiilor liberale și rolul jucat de diverse grupuri de presiune în constituirea agendelor politice au condus la lărgirea ariei politicului.

[17] Moller Okin, 1998: 119.

[18] Deși există și teoreticieni, bărbați și femei (ex. Sen, Tinker), care studiază chestiuni legate de dreptate intrafamilială.

[19] Okin, 1998, referindu-se la articolul lui Frances Olsen, 1985.

Moduri alternative de a face politică

Nu numai că tentaculele politicii se ramifică în multe activități sociale, inclusiv în viața noastră personală, dar și modurile în care cetățenii se pot implica politic sunt numeroase și pot depăși sfera tradițională de acțiuni cetățenești. În genere, anumite situații sociale și politice generează invenții de noi tipuri de implicare politică. În Peru în timpul crizei economice a anilor '80 în mahalalele Limei s-a dezvoltat fenomenul „bucătăriilor comunale": femeile lucrau fără salariu în aceste bucătării pentru a contribui la ameliorarea stării milioanelor de flămânzi. În 1991 Lima avea 7 milioane locuitori și 7200 bucătării colective care preparau un milion și jumătate de mese pe zi.[20] în timpul regimului militar autoritar din Argentina (1976-1983) s-a manifestat fenomenul *„desaparecidos"* dispăruții din timpul regimului autoritar al generalilor. Acest fenomen a determinat Mișcarea Mamelor *(Madres Movimiento)* și Mișcarea Bunicilor *{Ahuelas Movimiento)* din *Pla%a del Mayo.* Ea s-a manifestat ca un marș tăcut organizat în fiecare joi în fața clădirii guvernului, cu poze, scutece, batiste — simboluri ale celor dispăruți. Noua Mișcare s-a întemeiat pe capacitatea femeilor de a inventa o acțiune politică cu care a sensibilizat o lume întreagă prin sentimente și emoții — asociate sferei private în mod obișnuit — adaptată la condițiile represive specifice perioadei respective. „Simbolic, slăbiciunea lor «feminină» a devenit putere".[21] Mișcarea a atras atenția lumii întregi asupra fenomenului *„desaparecidos"* și a politicii ultrarepresive a regimului argentinian.

Mișcarea de femei a deschis calea unei largi varietăți de strategii și tactici politice, cum arată Vkginia Sapiro, care a încercat o sistematizare a acestora:

- Tehnici convenționale de presiune: acțiuni legale, *lobby,* participare electorală, contactarea autorităților și a presei. Acestea sunt tactici pe care le-au folosit organizațiile naționale americane NAWSA (secolul XIX) și NOW (secolul XX). în România de azi sunt puține organizații de femei cu astfel de putere, dar merită menționate: Șanse Egale pentru Femei (Iași) și Centrul Parteneriat pentru Egalitate (București).
- Tehnici neconvenționale de presiune: demonstrații, proteste, acțiuni simbolice, uneori violență. De pildă, legarea sufragetelor cu lanțuri de gardul clădirii Parlamentului sau spargerea geamurilor de la locuințele membrilor parlamentului etc.

[20] Barrig, 1998: 106.

[21] Feijoo, 1994: 34.

- Activităţi de conştientizare[22] şi de mobilizare a maselor pentru a influenţa decizii politice. Demonstraţia împotriva violenţei în familie din Bucureşti, 24 aprilie 2000, este un bun exemplu.
- Înfiinţarea de instituţii alternative în: sănătate, transport, bănci, protecţie, sprijin legal, publicaţii, educaţie. Exemple: adăposturile pentru protejarea femeilor bătute de către membri ai familiei, înfiinţarea de structuri organizaţional pentru protecţia sănătăţii (cum ar fi Coaliţia pentru Sănătatea Reproducerii din România), bănci pentru acordarea de microcredite sau alte facilităţi specifice tipurilor de întreprinderi economice ale femeilor (au funcţionat extrem de bine în anumite ţări ale lumii a treia, în Bangladesh de pildă) etc.
- Separatism: stabilirea de grupuri, instituţii sau reţele separate ale femeilor.
- Crearea de organizaţii de femei în interiorul altor organizaţii — a unor grupuri de femei[23] în interiorul unei structuri organizaţionale mai mari, cum ar fi Clubul Parlamentarelor înfiinţat în interiorul Parlamentului României.
- Coaliţii cu alte organizaţii, cu grupuri care au interese comune sau conexe (de pildă, Coaliţia pentru Eliminarea Violenţei împotriva Femeilor întemeiată în mai 2000 în România reunea organizaţii de femei, organizaţii de drepturile omului şi organizaţii de educaţie civică). În 2003, s-a organizat o nouă coaliţie şi a contribuit la adoptarea în Parlament a Legii pentru combaterea violenţei în familie.
- Implicare în organizaţii internaţionale. În lume există congrese internaţionale ale femeilor încă din secolul XIX. Reţeaua organizaţiilor de şi pentru femei din lume s-a diversificat şi intensificat fantastic în ultimii 20 de ani — cam din perioada în care ONU a declarat deceniul 1975-1985 Deceniul Femeilor.

Concluzia celor prezentate până aici este că sfera politicii este mult mai largă decât cea a alegerilor, luptei pentru putere şi a guvernării de către „elite". Se dovedeşte necesară o redefinire a politicii pentru a include forme participative de comportament în sfera politicii.[24] Dacă trecem dincolo de politica tradiţională (partide, candidaturi, campanii electorale, competiţie electorală, vot, reprezentare, lupte între partide etc.), regăsim o mult mai largă participare politică a femeilor decât cea manifestă în politica tradiţională. Modul în care răspundem la întrebarea „Cine guvernează?" depinde, în

[22] *„Consdousness-raising",* în engleză.

[23] Un astfel de grup este numit în engleză *„caucus".*

[24] Bourque şi Grossholtz, 1998.

consecință, și de modul în care vedem politicul. în orice caz, într-o societate în care guvernele au roluri puternice și deciziile politicii tradiționale au impact social considerabil, este greu de subestimat dominația masculină în acest domeniu. Și nu poate fi ignorată nici creșterea proporției femeilor în structuri guvernamentale, deci în politica tradițională.

2. Teorii politice despre bărbați, femei și guvernare

Natura [...] i-a spus femeii: fii femeie! Grija tandră pentru copii, micile treburi casnice, încântătoarele dureri ale maternității, astea sunt rosturile tale.

(Jean-Jacques Rousseau, 1762)

Teoriile politice, din care un grup special îl reprezintă teoriile democrației, fundamentează normativ gândirea despre politică și raporturile dintre subiecții ei. Majoritatea creatorilor de filosofie politică,[25] atunci când se referă generalizator la subiecții sau protagoniștii politicii, se referă implicit la bărbați. Teoria și știința politică a tins să ia drept presupoziție norma comportamentului masculin și să considere că femeia este „alta" în comparație cu bărbatul-normă. De aceea, de cele mai multe ori femeile sunt ignorate în gândirea politică tradițională sau, atunci când sunt incluse, ele sunt abordate aristotelic ca „bărbați deficienți." Distanțele dintre femei și bărbați nu sunt văzute în termeni de diferențe, ci în termeni de „deficiențe". Diferențele sunt judecate ca deficiențe.

Idei și oameni mai vechi

Dacă ne întoarcem în timp și aruncăm o privire asupra modului în care gânditorii politici s-au referit la femei, vom găsi temeiuri ale deprecierii lor valorice. Augustin (secolul V) nu vedea ce alt folos ar avea o femeie pentru un bărbat în afară de cel al procreației. O idee asemănătoare se regăsește mai târziu și la Samuel Pufendorf (secolul XVII). Pentru Toma d'Aquino *(Summa Theologicd)* femeia este în mod natural supusă bărbatului pentru că acesta din urmă posedă în mod natural capacități raționale mai mari, în timp ce mintea femeilor este în mod necesar afectată de înclinația ei spre „concupiscență".

[25] Inclusiv John Rawls, în a sa *A Theory of Justice* (1970), cum subliniază Susan Moller Okin.

Ideea înclinaţiei specifice a femeilor spre senzualitate excesivă, care întunecă raţiunea, s-a menţinut până în zilele noastre. În ciuda caracterului revoluţionar al teoriei contractului social, John Locke se alătură concepţiei patriarhale conform căreia subordonarea femeilor faţă de soţii lor are un fundament natural, iar voinţa bărbatului în familie trebuie să prevaleze asupra voinţei soţiei în privinţa tuturor chestiunilor de interes comun. În teoria clasică a contractului social, diferenţele „naturale" dintre cele două sexe sunt construite ca relaţie de superioritate/ inferioritate şi dominaţie/ subordonare. Teoreticienii contractului social considerau că diferenţele naturale dintre sexe erau diferenţe politice: dintre libertate (pentru bărbaţi) şi supunere (pentru femei). Se considera că doar bărbaţii au capacitatea „naturală" de a întemeia contractul original şi de a participa în calitate de cetăţeni egali la o societate civilă liberă.[26]

Mai aproape de noi în timp, Jean-Jacques Rousseau considera, ca şi Freud mai târziu, că femeile nu au abilitatea de a transcende „natura lor biologică" şi nu au calităţile necesare participării la viaţa civilă şi subordonării faţă de legile universale ale societăţii civile. În *Emile,* maestrul îl separă pe Émile de Sophie pentru o perioadă de deprindere şi învăţare a politicii şi cetăţeniei. Abia după aceea îi este permis lui Émile să se reîntoarcă şi să intre în „posesia" lui Sophie ca soţ. Chiar şi John Stuart Mill, autorul lucrării de pionierat *Subordonarea femeilor* (1869), în care critică aranjamentele sociale victoriene care menţineau femeile într-o poziţie subordonată, presupunea că o femeie ar prefera mariajul altor opţiuni de afirmare socială. E interesant că tot potrivit lui Mill, o persoană îşi poate dezvolta abilităţile şi calităţile democratice doar prin participare activă la viaţa publică.[27] Ar urma, firesc, că femeile care ar alege mariajul drept „carieră" ar alege automat şi neparticiparea la viaţa politică.

Dincolo de aceste inconsistenţe, trebuie menţionat că Mill a fost primul filosof şi parlamentar englez proeminent preocupat de drepturile politice ale femeilor — cel care a cerut în Parlamentul britanic dreptul de vot pentru femei şi înlocuirea termenului de „bărbat" cu cel de „persoană" în legislaţie (1867). Din fericire, John Stuart Mill nu a fost unicul gânditor politic bărbat care a empatizat cu statutul public şi politic al femeilor. înainte de el, Erasmus, în dialogurile lui, dovedeşte astfel de preocupări. în preajma Revoluţiei Franceze, Marchizul de Condorcet recomandase să li se acorde şi femeilor aceleaşi drepturi electorale pe care le aveau bărbaţii (1787).

---

[26] Pateman, 1994.

[27] *Considerations on Representative Government,* în Mill, 1991.

Condorcet a şi scris o lucrare intitulată *Despre recunoaşterea dreptului cetăţenesc al femeilor* care a stârnit senzaţie în Franţa şi în alte ţări.[28]

În orice caz, numărul teoreticienilor politici bărbaţi care au presupus că femeile sunt inferioare bărbaţilor (implicit sau explicit) depăşeşte cu mult pe cel al gânditorilor orientaţi spre înţelegerea diferenţelor. Lui Aristotel, Augustin, Toma, Samuel Pufendorf li se alătură Fichte, Kant, Hegel, Nietsche, Schopenhauer, Herbert Spencer şi mulţi, mulţi alţii. Nu mai departe de anii '40 ai secolului XX, Joseph Schumpeter considera că absenţa dreptului de vot al femeilor nu invalidează caracterul democratic al unei societăţi.[29] Mare parte din teoretizările actuale ale politicului evită această problematică prin tăcere, chiar daca ea este relevantă pentru tematica abordată.

Timpuri şi abordări mai noi

Nici secolul XX nu a fost ultrarevoluţionar în sensul schimbării opticii privind femeile în politică. Lucrurile s-au schimbat, dar încet. Interesul pentru problematica femeilor în politică a crescut simţitor în anii '70 şi '80, după o foarte lungă perioadă de ignorare a ei de către politologi. Acest interes crescut se datorează în mare parte faptului că femeile au început să se afirme tot mai mult în domeniul teoriei şi studiilor politice. În această perioadă s-au afirmat trei tipuri de abordări ale problematicii relaţiei femei — politică.[30]

- În primul rând o abordare concentrată pe *participarea femeilor în activitatea politică tradiţională:* modele de recrutare politică, participare în activitatea partidelor politice, comportament electoral, caracteristici ale femeilor active politic etc. Lucrarea lui Maurice Duverger, *Rolul Politic al Femeilor* (UNESCO, Paris, 1955) a jucat un rol de pionierat pentru acest tip de abordare. Duverger consideră formele tradiţionale de participare politică drept norme de participare politică[31] fără a pune în discuţie faptul că aceste forme au fost create şi încetăţenite ca modalităţi masculine de participare. Două întrebări ce decurg din această viziune sunt: De ce femeile nu se conformează aşteptărilor de comportament politic?, De ce ele sunt mai puţin reprezentate la nivelul elitelor politice?. Diferite studii ulterioare arată că aceste chestiuni ţin mai puţin de alegerea femeilor, cât

---

[28] Bock, 2002.

[29] Schumpeter, 1943.

[30] Githens, Norris, Lovenduski (ed), 1994.

[31] Participare la vot, apartenenţă şi activism în cadrul unui partid politic, petiţionare a celor aflaţi în poziţii de putere poEtică, candidare la funcţii reprezentative în stat etc.

de o părtinire sistemică şi sistematică a democraţiilor, o deformare structurală a acestora în favoarea bărbaţilor.[32]

- Un al doilea tip de abordare ia în considerare *diversitatea formelor de implicare politică a femeilor,* nu doar formele de participare politică tradiţionale, acreditate prin practici masculine, reprezintă moduri de implicare politică. Acest tip de abordare se concentrează pe mişcări sociale şi mai ales pe acelea care urmăresc schimbarea de politici publice pentru a servi intereselor şi nevoilor femeilor: campanii publice, proteste, acţiuni colective netradiţionale etc. Obţinerea dreptului de vot de către femei prin activism civic şi politic, care a culminat cu mişcarea sufragetelor, face parte din această gamă de moduri netradiţionale de implicare politică.
- Un tip de abordare mai recent în comparaţie cu celelalte două ia în considerare tradiţia teoriei şi filosofiei politice şi explorează *implicaţiile omisiunii şi subordonării femeilor reflectate în gândirea politică.* Pentru foarte mult timp femeile şi comportamentul lor au fost privite ca deviaţii de la normele masculine. Specificitatea experienţelor femeilor, diferenţele neierarhizante dintre femei şi bărbaţi, au fost ignorate — subliniază această abordare. Ştiinţa politică a tins să ia drept presupoziţie ideea că femeia este „alta" în comparaţie cu bărbatul (norma). Această nouă abordare îşi declară intenţia de a se concentra asupra diferenţelor şi nu asupra „deficienţelor." Femeile operează cu un set diferit de presupoziţii care rezultă într-o viziune proprie a lumii şi o agendă politică proprie. Ele au o percepţie diferită a politicului şi a rolului lor în politic.

În orice caz, aceste trei tipuri de abordări pe care le pun în evidenţă Githens, Norris şi Lovenduski, nu se referă la producţia standard (sau *mainstream)* de ştiinţe politice. Deşi Duverger este cel mai cunoscut autor care a deschis pârtia pentru problematica participării politice a femeilor, abordările de mai sus caracterizează mai curând producţia feministă de ştiinţe politice — în genere marginalizată de către *mainstream.* În genere, comunitatea de politologi continuă să definească politica în moduri care fac ca preocupările feministe să apară fie inadecvate fie irelevante. Creaţia feministă despre politică este marginalizată şi nu este incorporată în analizele politice standard.[33] Una din tacticile de marginalizare este separarea stadiilor de gen de problematica centrală standard *(mainstream).* Alta este prezentarea tematicii studiate ca şi cum ar fi neutră din punct de vedere al genului. Mai sunt şi altele, dar însuşi faptul de a separa studiile de gen şi a nu incorpora punctul de vedere al diferenţelor de gen în alte arii de studiu ale ştiinţelor politice

[32] Elson, 1999.

[33] Sapiro (1), Bourque şi Grossholtz, Phillips, 1998.

înseamnă o respingere şi o marginalizare. Locul „destinat" celor care se ocupă de studii de gen este analog rolului alocat femeilor care încearcă să se afirme în politică: marginea spectrului.

Însăşi definirea îngustă a politicii îşi are sursa în teoretizările politice standard ale ştiinţei politice. În alegerea datelor de analizat şi în interpretarea datelor, disciplina insistă pe o definire îngustă şi exclusivă a politicii care limitează activitatea politică la un set de roluri stereotipizate în societate ca masculine. Există o tendinţă a politologilor de a explica neparticiparea unor grupuri (inclusiv a femeilor) ca reflectare a poziţiei lor sociale şi a predispoziţiilor lor/„înnăscute": e vina lor că nu se organizează şi că nu participă. Problema nu este văzută ca o expresie a unor structuri bine înrădăcinate de a face politică şi care poartă amprenta a mit de ani de dominaţie masculină.

Bourque şi Grossholtz au făcut un studiu comparativ al unor lucrări celebre de ştiinţe politice. Ele au examinat în detaliu lucrările *The American Voter* a lui Angus Campbell (1960), *The Civic Culture* a lui Gabriel Almond şi Sydney Verba (1963) şi *Political Life* a lui Robert Lane (1959, revizuită în 1964). Au constatat că în aceste lucrări există patru tipuri de categorii de distorsiuni în ce priveşte interpretarea comportamentului politic al femeilor — categorii care se regăsesc în multe alte lucrări de ştiinţe politice *mainstream.*

- Născocirea de atitudini şi comportamente: presupunerea existenţei unor atitudini şi comportamente fără suport în datele existente.
- Presupoziţia dominaţiei masculine: presupunerea că totdeauna bărbaţii deţin poziţii de influenţă, fără să fie chestionate cauzele situaţiei prezente sau să fie luată şi interpretată ca atare situaţia în care o femeie deţine o astfel de poziţie.
- Mas cuhni ta tea ca ideal de comportament politic: raţionalitatea comportamentului politic este prin definită ca raţionalitate politică a bărbaţilor, standardul de comportament politic este cel al bărbaţilor.
- Adeziune faţă de eternul feminin: explicarea comportamentului politic feminin prin rolul de soţie, mamă, care nu au nimic de a face cu o explicaţie ştiinţifică ci sunt mai curând proiecţii ale experienţelor de cunoaştere ale autorilor.[34]

Prezenţa unor analize informate şi critice, cum este cea a lui Bourque şi Grossholz, privind creaţii cu autoritate în ştiinţele politice aduc o notă proaspătă, de contrazicere a corectitudinii politice din ştiinţele politice şi de realism, în ultimă instanţă.

[34] Bourque şi Grossholtz, 1998.

Teoretizări recente ale democrației

Se poate constata fără mari eforturi, o neglijare sistematică a dimensiunii de gen a democrației în scrierile teoreticienilor contemporani ai democrației. Philippe Schmitter, unul dintre cei mai renumiți teoreticieni în domeniu, admite acest lucru.

> „Femeile ca grup socio-politic cu interese și moduri de acțiune distincte nu au fost, după cunoștința mea, incluse sistematic în teoriile și analizele comparative care s-'au dpzvojtât în jurul democratizării [...] Cea mai mare parte a recentei și de acum voluminoasei literaturi despre democratizare a ignorat rolul femeilor."[35]

Autorii care au fost preocupați de teoretizarea democrației au presupus tacit că valabilitatea afirmațiilor și teoriilor lor este universală, că ea se potrivește în egală măsură și femeilor și bărbaților. Presupoziția este falsă. Dar trebuie să recunoaștem, împreună cu Carole Pateman, că este dificil să demontezi rapid o presupoziție veche de peste două mii de ani, potrivit căreia „democrația" și „subordonarea femeilor" sunt compatibile. Este greu să demontezi ideea că excluderea femeilor de la o participare deplină și egală la viața politică nu prejudiciază democrația.[36]

Dacă studiem lucrările celor mai binecunoscuți teoreticieni «i democrației[37] vom constata că în evaluările lor privind stadiile tranziției către democrație dimensiunea de gen nu apare menționată. Pur și simplu nu reprezintă o • problemă. În definițiile lui Juan Linz și Alfred Stepan, doi teoreticieni cunoscuți ai tranziției spre democrație, abia în procesul consolidării democrației intervin criterii care au o implicită dimensiune de gen: dezvoltarea unei societăți civile libere, egalitatea de șanse înscrisă în lege dar și practicată. Dar ei nu discută deloc dimensiunea de gen și o evaluează implicit ca fiind tangențială democratizării. Se presupune că societățile contemporane funcționează cu cetățeni asexuați sau că genul lor nu le afectează modul de exercitare a cetățeniei. Această presupoziție este criticată într-o secțiune mai jos.

---

[35] Schmitter, 1998: 222.

[36] Pateman, Carol — *The Disorder of Women,* Stanford University Press, Stanford, California, 1989.

[37] Lucrările lui Linz, Stepan, O'Donnell, Diamond, Di Palma etc.

Perspective alternative asupra democrației

O serie de teorii alternative ale democrației iau în considerare dimensiunea de gen. Feminiștii în genere privesc democrația mai cuprinzător, extinzând importanța valorilor egalității și libertății individuale la sfera privată a relațiilor de familie și la relațiile de muncă. Teoretizările feministe contrazic două presupoziții fundamentale ale teoriilor democrației contemporane *mainstream*

- democrația privește atât sfera publică cât și pe cea privată;
- este importantă exercitarea drepturilor și explorarea diferențelor în funcție de sexul cetățenilor, pentru că nu există un cetățean neutru; „cetățeanul neutru" pe care îl iau în considerare teoriile clasice ale democrației este modelat după standarde masculine.

Pentru teoreticiene ca Iris Marion Young, Anne Phillips, Chantal Mouffe, democrația este definită ca democrație reprezentativă procedurală cât și ca proces de egalizare a relațiilor sociale inegale. Esența obiecțiilor aduse de această nouă perspectivă este cel mai bine sintetizată de Zillah Eisenstein: „Societățile democratice au nevoie de familii și economii democratice și de relații sexuale și rasiale democratice".[38]

Este dezirabil ca atenția cercetării să fie îndreptată asupra diferențelor dintre sexe, construite îndeobște ca „deficiențe." Femeile operează cu un set diferit de presupoziții care rezultă într-o viziune și experiență proprie a lumii și o agendă politică proprie — cum arată în scrierile lor feministe ca Chodorow, Gilligan, MacKinnon, Elshtain, Phillips ș. a. O viziune radicală ca aceea a lui Catharine MacKinnon merge mult mai departe și subliniază că abordarea diferențelor ca simple diferențe este insuficientă: nu diferența este cea care definește relația dintre genul masculin și genul feminin, ci dominația.[39]

„Scopul ultim al politicii mișcării de femei trebuie să fie schimbarea modului în care politica și rolul statului sunt conceptualizate."[40] Teoria politică poate face o parte a acestei munci de schimbare a modului de conceptualizare, prin prezentări inteligibile, printr-o deschidere față de problemele oamenilor, femei și bărbați, și prin teoretizarea problemelor. Cealaltă parte revine celor care citesc, discută, sunt angajați în practica politică, celor care lucrează în media.

[38] Eisenstein, în Funk și Mueller (ed.), 1993.
[39] MacKinnon, 1998.
[40] Lovenduski, 1988: 123.

3. Participate politică şi reprezentare politică

Dreptul unui bărbat de a-şi exercita dreptul electoral se ba^ea^ă pe faptul că este bărbat.
(Preşedintele Camerei Comunelor,[41] 1917)

Sufragiul universal

Unul dintre drepturile politice elementare tradiţionale ale unei democraţii liberale este dreptul de vot — pe care femeile le-au obţinut cu mult efort şi perseverenţă. „Nicăieri în Europa femeile nu au fost admise la exercitarea dreptului electoral naţional înainte ca anumite bariere de clasă să fi fost ridicate pentru bărbaţi."[42] În SUA, acum am arătat în prima parte, bărbaţii negri au fost încetăţeniţi înainte de încetăţenirea femeilor. Al 15-lea amendament conferea explicit dreptul de vot foştilor sclavi bărbaţi. Femeile din SUA au obţinut dreptul de vot abia prin cel de-al 19-lea amendament, în 1919.

După Revoluţia Franceză, în timpul căreia s-a pus prima dată problema dreptului de vot al femeilor,[43] o pledoarie majoră pentru acordarea de drepturi electorale femeilor a fost făcută în Anglia de către doi irlandezi, Anne Wheeler şi William Thompson (1825). Cererea lor nu a găsit ecou în Parlament şi reforma din 1832 din Imperiul Britanic nu a adus nimic nou în ce priveşte statutul politic al femeilor. În 1865 a fost creat *Women's Suffrage Committee,* care a reuşit strângerea în două săptămâni a 1500 semnături de la femei pentru o petiţie de dobândire acestui drept. John Stuart Mill a susţinut şi el cauza în Parlament, cerând şi înlocuirea termenului *„man"* cu *„person".* Millicent Garrett Fawcett a fost conducătoarea mişcării pentru sufragiu în Anglia. În Germania, Louise Otto. *Motto-u* publicaţiei conduse de Otto era „Recrutez cetăţene pentru imperiul libertăţii". În Franţa, Hubertine Auclert a creat în 1876 un comitet pentru acordarea dreptului electoral al femeilor. În Italia, Anna Maria Mozzoni cerea la 1864 să li se recunoască femeilor dreptul electoral activ[44] şi pe cât posibil şi pe cel pasiv.[45] Şi în Elveţia primele cereri pentru dreptul de vot al femeilor datează din anii 1860, deşi în final l-au obţinut abia în 1971.

---

[41] A Regatului Unit al Marii Britanii.

[42] Bock, 2002: 191.

[43] Şi chiar înainte de izbucnirea ei, prin condeiul marchizului de Condorcet (1787).

[44] Drept electoral activ însemna dreptul de a merge la urne şi a vota.

[45] Dreptul pasiv însemna dreptul de a fi alese reprezentante în Parlament.

Argumentele de legitimare a dreptului electoral pentru femei au variat ca formă de prezentare dar ca esenţă ele au fost aceleaşi, incluzând următoarele:

- Censul. „O serie de femei sadsfac condiţia censului stabilit prin lege pentru dreptul de vot", era unul din argumente. De ce nu au ele acelaşi drept ca şi bărbaţii care sadsfac aceeaşi cerinţă?
- Plata impozitelor. O serie de femei plătesc impozite la fel ca şi bărbaţii (e vorba de femei necăsătorite plătitoare de impozite). De ce nu ar avea dreptul de vot, în măsura în care ele deţin proprietăţi şi au o miză în conducerea corespunzătoare a treburilor politice? O primă victorie au repurtat britanicele în 1869, prin obţinerea dreptului de vot comunal activ pentru femeile care plăteau impozite (cele necăsătorite).
- îndatoriri. Eugénie Niboyet argumenta acordarea dreptului de vot femeilor, cerut de revoluţionari la 1848: „Pe noi nu ne interesează să fim buni cetăţeni, ci doar să fim bune cetăţene şi dacă ne cerem drepturile, o facem ca femei şi nu ca bărbaţi [...] Ne reclamăm drepturile numai în numele îndatoririlor noastre".[46]
- Maternitatea. Femeile îşi fac datoria faţă de societate, datoria cetăţenească de a da fii[47] ţării şi de a-i educa. De ce nu sunt mamele tratate ca şi cetăţene când e vorba de drepturi şi nu doar când e vorba de datorii?
- Sacrificii. în iunie 1917 un grup de intelectuale române au cerut acordarea dreptului de vot femeilor pe temeiul sacrificiilor lor din timpul primului război mondial.[48]

Una din cele mai elocvente exprimări privind teama de a da drepturi politice femeilor aparţine unui preot polonez, Kaplanski, care scria: „Sub acoperirea obţinerii egalităţii de drepturi, femeile aspiră la dominaţia asupra bărbaţilor". Dar acelaşi lucru putea fi citit cu multe secole înainte, în cartea a XXXIV din *A.b Urbe condita* a lui Titus Livius, comentează ironic Gisela Bock.[4J] Este vorba mai curând despre o proiecţie inversată a sensului dominaţiei decât despre o perspectivă reală a ceea ce s-ar întâmpla dacă femeile ar avea drepturi egale. înverşunarea lui Kaplanski era atât de mare încât el con-

---

46 Citată de Gisela Bock, 2002.

47 Fiicele erau depreciate, pentru că se ştia că societatea nu le permite să se dezvolte ca întreţinători de familii şi nici ca soldaţi ai ţării — şi aceasta a fost valabil în toate statele avansate din secolul XIX. Modelul de gândire nu s-a risipit cu totul nici până azi.

48 Mihăilescu, Ştefania - „Istoria ferninismului poktic românesc 1815-2000" în Dragomir şi Miroiu (ed.), 2002.

49 Bock, 2002: 173.

sidera că egalitatea în drepturi ar fi pentru Polonia o catastrofă mai mare decât împărțirea țării.

, Totuși bărbații din diferite țări ale lumii au riscat să „intre sub dominația" femeilor, astfel că femeile „lumii întâi" au obținut, în ritmuri și la date diferite, dreptul de vot universal și dreptul de a fi alese (ceva mai târziu). Iată o sinteză a datelor privind dobândirea dreptului de vot:[50]

- Noua Zeelandă (1893) a fost primul stat care a legalizat exercitarea votului de către femei, dar nu și dreptul de a candida (obținut în 1919);
- Finlanda (1906) și Norvegia (1907);
- alte 17 țări europene între 1915-1922 și SUA în 1919 (1920 după ratificare);
- primul val de drepturi de vot pentru femei s-a încheiat cu Spania și Portugalia (1931).
- *Late-comers*[51] au fost Franța (1944), Italia (1945), Grecia (1952) și Elveția (1971).[52]
- România, ca și alte țări din fostul bloc de est, se situează printre *very late-comers*[53], întrucât deși femeile au obținut dreptul de vot în 1939, ele, ca și bărbații, nu și l-au putut exercita liber vreme de 45 de ani (1946-1990), votul neavând nici o valoare de alegere autendcă în această perioadă. Practic cetățenele României își exercită acest drept de vot doar din 1990.

Obținerea dreptului de vot de către femei a fost o victorie răsunătoare și mult celebrată. Dezamăgirea a fost mare când fostele militante au realizat că pentru a influența politica trebuie să influențezi politicile și pentru aceasta dreptul de vot nu este suficient. Treptat, au fost experimentate alte forme de participare politică. Astăzi sunt țări care au președinți sau prim-miniștri femei. Când se va întâmpla aceasta în România vom fi trecut deja printr-o revoluție în gândire și atitudine. Sufragiul feminin, în orice caz, a fost doar începutul unei lungi lupte de împărțire a puterii politice cu bărbații și de redefinire a politicului.

[50] în aproape toate cazurile dreptul de a candida și a fi votată a survenit mai târziu decât dreptul de vot.

[51] întârziați, în engleză.

[52] Bock, 2002: 166.

[53] Foarte întârziați, în engleză.

Despre teoria și practica participării politice

Participarea politică este un concept politic fundamental al științei politice și care este bine definit în teoriile *mainstream.* El desemnează activitate^ cetățenească menită să influențeze guvernarea, activitatea guvernamentală, deciziile politice. Printre cele mai importante forme de participare politică se numără participarea la vot, activitate în cadrul unui partid politic, participare la campanii electorale, *lobby* asupra unor persoane cu funcție politică sau publică, colectare de bani pentru un candidat și candidatură pentru o funcție politică.

Punctul de vedere tradițional privind participarea politică, prevalent în anii '50 — '70 și atestat prin lucrarea *Participation and Political Equality* a lui Verba, Nye și Kim,[54] este că bărbații sunt mai activi politic decât femeile: există o diferență de gen *[gender gap]* în participarea politică a femeilor și bărbaților. Cartea constata diferențe Între națiuni în ce privește acest *gender gap:* diferențele erau mai mari în cazul unor țări ca India, Nigeria și Iugoslavia, minimală în cazul SUA. O altă constatare a lucrării: diferențele de comportament politic dintre femei și bărbați sunt mai mici în cazul votării, dar ele cresc odată cu forme mai complexe de participare politică. Pe baza acestui punct de vedere au avut loc o serie de dezbateri privind cauzele participării politice mai mici a femeilor ținând de: constrângeri economice, resurse socio-economice, afilieri organizaționale, socializare de rol, încredere.[55]

Acest punct de vedere tradițional este mult criticat, dar mai există și susținători ai săi. În anii '70 poziția teoretică standard privind participarea politică a fost criticată de radicale care insistau pe faptul că femeile nu participă mai puțin ca bărbații ci diferit. Este necesară doar o mutare a accentului de la politica electorală la forme neconvenționale de politică — participare în activitatea asociațiilor comunitare, organizațiilor voluntare, a grupurilor de protest etc. Revizioniștii, pe de altă parte, consideră că *acest gendergap* se reduce în timp: o apropiere a stilurilor de viață între bărbați și femei va rezulta în final în modele asemănătoare de participare politică.[56] În fond, aceste

---

[54] Verba, Nie, Kim, 1987.

[55] Mai ales încredere în eficacitatea și succesul lor în activități politice.

[56] Există două modele diferite: (1) modelul divergenței, pentru care genul reprezintă o diviziune politică fundamentală (model compatibil cu viziunea radicalelor că există moduri specifice de implicare politică feminine și altele masculine - fără să vadă vreo viitoare apropiere) și respectiv (2) modelul convergenței, pentru care genul are un impact scăzut asupra comportamentului politic și care se va omogeni-za treptat (model compatibil cu cel al revizioniștilor).

două viziuni nu ar trebui să se contrazică neapărat: participarea politică a femeilor, care tinde să ia în prezent mai mult forme netradiţionale, se poate apropia treptat de formele tradiţionale, intrând pas cu pas în forme masculine de a face politică, pe măsură ce modurile de viaţă se apropie. Pe de altă parte, tot mai mulţi bărbaţi încep să se implice şi în forme netradiţionale, alternative de a face politică.

Pamela Johnston Conover arată, în studiul ei bazat pe date din SUA, că femeile şi bărbaţii nu diferă în genere în ce priveşte valorile lor politice. Ca grup macrosocial, femeile nu sunt mai egalitare, individuahste, rasiste sau liberale decât bărbaţii. Totuşi, ele par a fi mai înclinate să favorizeze pe cei dezavantajaţi în societate şi deci să fie mai mult animate de o „etică a grijii". Se constată diferenţe între femei feministe şi bărbaţi nefeminişti în ceea ce priveşte preferinţele pentru anumite politici publice şi pentru anumite valori fundamentale: femeile feministe sunt mai liberale decât bărbaţii nefeminişti. În genere, o identitate feministă stimulează exprimarea unei perspective feminine.[57]

Pretinsul conservatorism al femeilor nu este unul „natural", arată Nancy Walker. In studiul lor *Cultura Civică* (1963), Almond şi Verba constatau conservatorismul şi apatia femeilor în comportamentul lor politic. Dacă în anii '50 şi '60, comportamentul politic al femeilor din Occident era precumpănitor conservator, el s-a transformat treptat astfel încât în anii '80 în ţări ca SUA, Danemarca, Suedia, trendul conservator s-a inversat: femeile au devenit mai liberale decât bărbaţii în ce priveşte identificarea de partid, evaluarea candidaţilor la preşedinţie şi alegerile pentru parlament şi pentru preşedinte. In Marea Britanie, dacă femeile nu ar fi obţinut dreptul de vot, s-a apreciat că laburiştii ar fi fost la putere toată perioada de după al doilea război mondial. Dar înspre sfârşitul anilor '70 şi în anii '80, britanicele au început să nu mai voteze în mod conservator, ceea ce a făcut mai dificilă sarcina partidelor politice, care au trebuit „să le curteze" din punct de vedere politic. In alegerile din 1997, Partidul Laburist a introdus sistemul de liste de candidaţi „fermoar" *[tipper—* în engleză] o femeie, un bărbat — în alternanţă — pentru a egaliza şansele femeilor de a fi alese. Votul britanicelor a fost crucial pentru schimbarea unei lungi guvernări conservatoare cu una laburistă.

[57] Johnston Conover, 1994.

Reprezentarea politică

În secolul XIX se făcea distincţia dintre drept electoral activ (care vota) şi pasiv (care putea fi votat). Acestea sunt doar două din aspectele problemei reprezentării politice aşa cum au fost puse în practică şi teorie. Cel puţin trei alte aspecte sunt demne de analizat.

- De ce este necesară prezenţa femeilor în politică? De ce nu pot fi femeile reprezentate de bărbaţi? De ce trebuie să fie ele însele reprezentante?
- De ce ar trebui să crească proporţiile de reprezentare a femeilor? De ce ar trebui să fie ea paritară? Prin ce se justifică aceste cerinţe?
- De ce sunt bărbaţii suprareprezentaţi în majoritatea ţărilor?

Mai întâi să explorăm prima problemă: De ce este necesară prezenţa femeilor în politică? De ce nu pot fi femeile reprezentate de bărbaţi? În dialogul *Senatulus* al lui Erasmus, Cornelia propune înfiinţarea unui parlament al femeilor asemănător adunărilor episcopilor şi călugărilor care să chibzuiască asupra „demnităţii şi intereselor noastre."[58] Olympe de Gouges, o celebră revoluţionară, a conceput în timpul Revoluţiei Franceze o Adunare Naţională care, alături de cea masculină, ar fi fost alcătuită numai din femei — idee ce mai fusese cuprinsă şi în petiţia semnată de *Dames françaises* la 1789. Întrebarea ei implicită era „Dacă bărbaţii pot reprezenta întreaga naţiune de ce n-ar face-o şi femeile?".[59] Într-un document al Revoluţiei Franceze se problematizează dacă un bărbat poate să reprezinte o femeie: „dacă reprezentanţii trebuie să aibă absolut aceleaşi interese ca şi aceia pe care îi reprezintă, femeile pot fi reprezentate doar de femei".[60] S-a vorbit şi de crearea unei Stări alcătuită doar din reprezentantele sexului femeiesc. Iată că identitatea de interese reprezintă un prim motiv de contestare a dominaţiei masculine în reprezentare. Nici cu cea mai mare bunăvoinţă bărbaţii nu pot să cunoască în aceeaşi măsură necesităţile femeilor şi să aibă aceeaşi experienţă ca ele pentru un motiv foarte simplu, care a fost adus, atât de des, ca argument împotriva sufragiului: „bărbaţii sunt bărbaţi şi femeile sunt femei".[61] Argumentul diferenţei de nevoi şi interese este adus aici în favoarea prezenţei femeilor în rândul reprezentanţilor politici.

Cercetarea în diferite domenii ale ştiinţelor sociale confirmă speculaţia că femeile au interese distincte şi furnizează dovezi că femeile au o poziţie distinctă şi un set împărtăşit de probleme care definesc un interes special.

---

[58] Bock, 2002: 41-42.

[59] *Ibidem:* 67-68.

[60] *Ibidem:* 50-51.

[61] Catherine Marshall, 1911, în Bock, 2002: 180.

Multe dintre aceste elemente distincte sunt situate în instituția în care cel mai adesea se presupune că femeile și bărbații au interese comune, familia.[62] La întrebarea de ce sunt relevante politic diferențele de grup dintre bărbați și femei, răspunsurile frecvente sunt: experiența subordonării, a marginalizării, constanța rolului jucat în familie, mișcarea de femei etc.

La 1848, Jeanne Deroin includea într-o foaie volantă: „O adunare legislativă alcătuită numai din bărbați este tot atât de capabilă să dea legi care să regleze o societate formată din bărbați și femei ca și o adunare de privilegiați care discută interesele muncitorilor".[63] Argumentele aduse aici se situează în jurul ideii că femeile trebuie să fie reprezentate datorită faptului că au interese și experiențe de viață distincte, ce nu pot fi cunoscute pe deplin de către bărbați. Aceste argumente pledează pentru prezența femeilor în rândul reprezentanților, dar nu și pentru o anumită proporție de reprezentare sau pentru paritate.

Despre creșterea proporției de reprezentare a femeilor

Dacă am arătat că se justifică prezența feminină în parlamente și alte structuri guvernamentale alese, de ce ar trebui ca femeile să fie reprezentate și mai mult în structurile de putere? Nu ar fi suficiente doar câteva femei în fiecare parlament? Una e să justifici necesitatea prezenței a câtorva reprezentante și alta e să justifici necesitatea unei proporții mai mari decât cea prezentă. Dacă justificarea prezenței feminine era compatibilă cu procente de 1-3% ale femeilor în parlamente, cea de-a doua chestiune ridică ștacheta și întreabă: De ce să nu fie mai multe femei reprezentante întrucât populația feminină este aproximativ aceeași cu cea masculină, ba chiar mai mare în multe țări? Iată în continuare o serie de argumente.

- Argumentul *discriminării structurale.* Atât timp cât se menține disproporția flagrantă în reprezentarea politică, există un dezechilibru major în ce privește exercitarea dreptului femeilor de a fi alese. Se mențin anumite cauze descriptibile/explicabile sociologic care acționează ca bariere pentru slaba reprezentare a femeilor relativ la reprezentarea bărbaților. Se menține distanța între egalitatea formală de drepturi și cea reală.
- Argumentul *interesului de grup.* Diferite studii arată că doar la o participare a unei mase critice de femei de 30% ele vor avea un impact asupra politicilor care să reflecte interesele de grup. Există dovezi că femeile tind să

[62] Sapiro (2), 1998: 165.
[63] Bock, 2002: 179.

aibă o altă agendă politică, mai înclinată spre problematica socială (protecției sociale, sănătății publice, problematicii copiilor) decât colegii lor și care derivă din experiențele lor specifice de viață, din perspectiva lor asupra problemelor omenești.

- Argumentul *cetățeanului cu sex.* În genere se consideră că democrația se întemeiază pe o noțiune neutră de cetățenie. Presupoziția acestei opinii este că interesele pe care politicienii bărbați le reprezintă în activitatea lor sunt interesele generale — presupoziție contestabilă, întrucât deciziile luate de o masă copleșitor majoritară de bărbați vor reflecta în primul rând interesele bazate pe experiența de viață specific masculină, deși vor fi prezentate ca și cum ele sunt interese generale. Această situație nu trebuie atribuită neapărat rea-voinței, ci unei implicite evaluări că „problemele altora sunt cele pe care le am și eu."
- Argumentul *libertății.* Cu cât sunt mai multe femei în structurile de putere, cu atât scade probabilitatea ca aceste structuri să fie pur masculine ca mod de operare și cultură de grup.[64] Cu cât sunt mai multe femei cu atât crește probabilitatea ca libertatea lor de a se comporta așa cum sunt (feminin sau altfel) să fie mai mare, pentru că nu mai sunt marginalizate. Crește și probabilitatea de a fi mai eficace în ceea ce întreprind pentru că se diluează constrângerile comportamentale (bariere de rol impus, problematica impusă etc. — așa cum arată studiile existente că e cazul în prezent).[65]

Janet Clark arată că teoriile descriptive ale reprezentării argumentează că excluderea unui grup de la poziții de putere poate duce la distorsionarea deciziilor politice și a rezultatelor lor.[66] Desigur acesta este un argument pentru prezența într-o anumită proporție a femeilor în foruri decizionale, dar nu este neapărat un argument pentru creșterea reprezentării sau pentru paritate. Dar el indică legitimitatea preocupărilor pentru reprezentarea femeilor în

---

[64] într-o cultură patriarhală, bărbații tind să se relaționeze și să creeze reguli ale jocului bazate pe valori specifice: competiție, agresivitate, forță etc. — cărora femeile în minoritate slabă trebuie să le facă față dacă vor să rămână acolo. Dincolo de acestea, în orice circumstanțe, inclusiv înalt-parlamentare, când sunt laolaltă, bărbații vorbesc între ei despre „femei și fotbal", beau un șpriț împreună, se socializează pe aceleași teme de interes etc. - alte modalități, informale, de marginalizare a femeilor minoritare.

[65] Argumentul creștem libertății este mai slab decât cel al dreptății sociale pe care îl aduce Anne Phillips: în sensul că acest argument va avea impact doar pentru cei care consideră libertatea ca valoare supraordonată altor valori sociale.

[66] Clark, 1994: 99.

structuri de putere din perspectiva politicilor ce derivă din activitatea acestor structuri.

O serie de argumente împotriva reprezentării feminine sporite în structuri politice alese derivă din observaţia că democraţia liberală reprezentativă este diferită de democraţia participativă. În timp ce în democraţia participativă era esenţial *cine participă,* democraţia reprezentativă a mutat accentul pe *ce anume reprezintă* participanţii: politici, preferinţe, interese, idei. Prin aceasta responsivitatea[67] reprezentanţilor aleşi faţă de cetăţeni este esenţială. De acest punct de vedere se leagă şi neglijarea caracteristicilor „periferice" ale reprezentanţilor. Tot de aici vine şi presupunerea tacită că reprezentanţii sunt cetăţeni „neutri". Dar să urmărim în continuare cele mai importante argumente în favoarea creşterii reprezentării feminine în structuri de putere elaborate de Anne Phillips, una din teoreticienele cele mai valoroase în domeniu.

Argumentul dreptăţii sociale. Este evident şi grotesc de nedrept ca bărbaţii să monopolizeze reprezentarea, scrie Phillips. Dacă nu ar exista obstacole care operează astfel încât să ţină în afara vieţii politice anumite grupuri sociale, atunci poziţiile de putere politică ar fi distribuite la întâmplare între sexe, grupuri etnice etc. Orice distribuţie distorsionată a poziţiilor politice indică o discriminare intenţională sau structurală.[68] Femeilor li se neagă drepturi şi oportunităţi şi e cazul să se acţioneze. În România se poate vorbi despre un dezechilibru major, întrucât la nivel parlamentar avem o reprezentare de 90% bărbaţi şi 10% femei. „La asemenea niveluri de dezechilibre de gen, formulările retorice sunt suficiente, ar trebui să fii un patriarh foarte hotărât să aperi această stare de lucruri", scrie Phillips.[69]

Argumentul se bazează pe respingerea ideii că actuala diviziune a muncii este naturală. Actualmente, ciclul vieţii femeilor este de dominat de o perioadă destul de lungă de creştere a copiilor şi o alta de îngrijire a părinţilor după

---

[67] „*Accountability"* în engleză. Termenul de „responsabilitate" nu este adecvat ca traducere pentru ..accountability" şi cu atât mai puţin pentru realitatea relaţională reprezentanţi-reprezentaţi desemnată. Românescul „responsabilitate" desemnează mai curând un ansamblu nerelaţional de datorii pe care le-ar avea reprezentantul şi eludează noţiunea că reprezentantul răspunde în faţa celor reprezentaţi în moduri concrete. „Responsabilitatea faţă de cei reprezentaţi" nu face parte din înţelesul termenului românesc de responsabilitate, nici din experienţa democratică românească trecută şi cu atât mai puţin 8in cea prezentă. De aceea „responsivitate" este un termen care, cu riscul de a fi un nou barbarism, ar introduce această „noutate" relaţională în limbajul politic românesc.

[68] Phillips, 1991.

[69] Phillips, 1998.

care s-ar putea, eventual, dedica politicii. Această diviziune a muncii conform căreia grija revine femeii pe o perioadă îndelungată nu este o diviziune naturală, ci una socială care dezavantajează femeile care ar putea fi interesate de politică. Dacă, pe de altă parte, cineva respinge această idee și consideră că diviziunea actuală este naturală atunci nici argumentul dreptății sociale nu ar mai avea validitate pentru că s-ar spune că unii se ocupă în mod natural de politică în timp ce alții (citește „altele") fac munca de îngrijire a semenilor. „Natura a împărțit lucrurile în mod firesc" lăsându-le femeilor „încântătoarele dureri ale maternității", scria Rousseau în secolul XVIII, bucurându-i pe bărbați cu deliciile puterii politice.

Nedreptatea socială exprimată în subreprezentarea la nivelul pozițiilor politice oficiale este o reflectare a subreprezentării în cadrul partidelor și reflectă oportunități reduse de participare politică. Este vorba de un deficit de participare politică la nivele preliminare. Egalitatea de participare reprezintă un fundament teoretic serios în teoriile democrației și un criteriu de evaluare a democrațiilor.[70] A pleda pentru egalitate de participare politică nu înseamnă să presupui că preocupările sunt egal distribuite: preocuparea pentru politică e inegal distribuită ca și cea pentru sport și jazz, de pildă. Dar „când distribuția coincide prea clar cu diviziuni de clasă sau de gen sau de etnicitate, participarea politică este prin definiție inegală și influența politică este ca urmare denaturată."[71]

Argumentul realismului politic. Interesele femeilor ar fi neglijate fără o prezență adecvată a femeilor ca reprezentante. Să presupunem că există anumite nevoi și interese distincte și separate care derivă din experiențele specifice ale femeilor (care nu sunt adresate în mod adecvat de reprezentanții bărbați). Vulnerabilitatea acestei presupuneri este că deși se poate arăta relativ ușor că există interese distincte și comune femeilor, nu se poate stabili un set de interese comun *tuturor* femeilor. Dimpotrivă, dacă aceste interese ar fi clare și transparente, orice reprezentant ar putea să le reprezinte. Dar interesele sunt variate, fluctuante, unele sunt doar în proces de formare etc. și e *dificil să separi ce este reprezentat de cine reprezintă.* Această vulnerabilitate determinată de imposibilitatea definirii clare și precise a intereselor femeilor ca grup, se transformă în avantaj: argumentul este că deși admitem că există interese distincte ale femeilor nu le putem detașa cu suficientă claritate astfel ca reprezentanți să poată fi oricine. *Prezența femeilor ca reprezentante este indispensabilă pentru că nu putem detașa interesele de purtătoarele intereselor.*[72]

[70] Parry, Moyser, Day, 1992.

[71] Phillips, 1998: 231.

[72] Conceptul de „politică a prezenței" îi aparține lui Anne Phillips (1995).

Dacă aceste interese nu pot fi reprezentate de către bărbaţi, atunci doar prezenţa femeilor asigură reprezentarea lui. Dar, deşi empiric s-a confirmat în parte că femeile apără mai bine interesele femeilor, în absenţa unor mecanisme de responsivitate a femeilor reprezentante faţă de femei ca grup social ar fi nedemocratic să echivalăm creşterea numerică a femeilor ca reprezentante cu reprezentarea intereselor femeilor. Reprezentanţii în genere nu sunt consecvenţi şi nu urmăresc programele electorale pe baza cărora câştigă alegerile.

Argumentul realismului politic nu este suficient de puternic pentru a susţine reprezentarea paritară ci doar o reprezentare aproape de pragul care asigură reprezentarea intereselor. In schimb, argumentul dreptăţii sociale pledează în favoarea unei reprezentări paritare, semnalând prezenţa unui dezechilibru flagrant explicabil doar printr-o discriminare structurală.

Dacă admitem principiul reprezentării paritare, cum ar putea fi el implementat? Cea mai simplă şi neproblematică soluţie ar fi creşterea puterii economice şi sociale a grupurilor dezavantajate economic şi social, astfel încât aceste grupuri să aibă acces echilibrat la mijloacele participării politice. Dar aceste schimbări presupun o concertare de eforturi şi mai ales o orientare politică fundamentală care lipseşte în genere guvernelor. O altă soluţie pentru creşterea proporţiei de femei în structuri reprezentative ar fi parte a unui proiect mai larg de a dispersa puterea într-o serie de structuri decizionale astfel încât raportul participare/reprezentare să se modifice în favoarea primeia. Idealul parităţii în politică poate fi susţinut doar în contextul acesta mai larg, al schimbării raportului participare/reprezentare.

Anne Phillips oferă cea mai solidă linie de argumentare în favoarea unei reprezentări politice paritare propunând conceptul de „politică a prezenţei" (în contrast cu „politica ideilor"). Phillips numeşte „politica ideilor" viziunea liberalismului clasic pentru care singurele diferenţe relevante politic sunt diferenţele de opinii, idei, preferinţe şi scopuri. „Politica ideilor" s-a dovedit a fi inadecvată în probleme de excludere. În perimetrul acestei politici a ideilor, în alegerea reprezentanţilor contează coerenţa ideilor politice combinată, eventual, cu o abilitate superioară de a articula şi înregistra idei.[73] Prioritare sunt considerate problemele reprezentate şi nu cine le reprezintă.

Dacă s-ar pune problema unei simple reprezentări de idei sau a unui set prestabilit de interese atunci nu ar conta cine le reprezintă. Dar lucrurile nu stau aşa. Dacă acest set de interese a fost cenzurat, astfel încât a lăsat la o parte alternative, făcându-le invizibile, atunci singura soluţie satisfăcătoare este schimbarea persoanelor care reprezintă interesele. „Setul de idei şi

[73] Phillips, 1996: 140-141.

preferințe politice este în mod serios constrâns de caracteristicile celor care le transmit."[74] Phillips consideră că problemele de excludere politică pot fi rezolvate doar printr-o *politică a prezenței.* Ea propune schimbarea „politicii ideilor" cu una a „politicii prezenței", considerând că problematica și interesele femeilor sunt indisociabile de prezența lor politică în foruri decizionale.

Democrațiile vor însă să ofere egalitate politică, astfel că problema prezenței politice nu poate fi evitată. Pot fi inventate mijloace de aplicare a principiului prezenței. Printre mecanismele de implementare a principiului politicii prezenței se numără: sistemul cotelor adoptat de anumite partide în Europa și practicile democrațiilor consociaționale bazate pe împărțirea puterii între diferite grupuri religioase sau lingvistice. Strategia favorită a lui Phillips pentru o politică a prezenței este cea a introducerii cotelor de candidatură în interiorul partidelor, iar tactica este bazată pe presiunea asupra lor pentru a adopta un asemenea sistem. Criticii unei asemenea strategii subliniază că sunt puține femei „experimentate",[75] că este probabil ca astfel să fie' pierduți bărbați valoroși[76] și că există riscul ca nivelul general al calibrului politicienilor să scadă. Desigur, experiența se câștigă doar dacă ai ocazia să experimentezi. Fără o breșă în acest sens e imposibil să devii experimentat. Câte femei valoroase nu se vor fi pierdut de-a lungul timpului datorită politicii excluderii?! Numărul lor nu va fi niciodată cunoscut.

Faptul că femeile au peste tot în lume o reprezentare sub cota lor de populație ar trebui văzut în context. A supralicita acest aspect ar însemna să vedem femeile drept iremediabile victime ale dominației masculine și ființe „deficiente" în raport cu „norma" reprezentată de standardul acreditat de prezență politică masculină. Cel puțin parte din motivul pentru care nu sunt 50% femei în parlament niciunde în lume este că multe femei la ora actuală au un alt mod de a vedea politicul și rolul lor social. De aceea, idealul parității de reprezentare ar trebui să fie însoțit de cel al unei participări sporite a bărbaților în probleme domestice și comunitare.

---

[74] *Ibidem:* 147.

[75] În repetate discuții pe care le-am avut cu femei din sindicate a revenit mereu în discuție chestiunea pregătirii și experienței lor. Aceste femei erau autentic preocupate de faptul că „nu sunt suficient de bine pregătite". Au rămas mirate de întrebarea: Dar colegii voștri bărbați ce fel de pregătire specială au? Au răspuns că nu prea au, dar că la pregătirea care se oferă membrilor de sindicat prin finanțări externe sunt trimiși în proporție de peste 90% bărbați. Ceea ce înseamnă că lipsa de pregătire nu este natural asociată femeilor dar că, în circumstanțele în care conducerea sindicală e covârșitor masculină, tendința este de creare a unei disparități de pregătire prin preferențialitatea educației.

[76] Problema pierderii unor femei valoroase prin ignorarea lor în partid nu se pune.

Care sunt punctele cheie care duc la alegerea de reprezentând și care sunt punctele nevralgice în care se creează cUsproporțiile de reprezentare?

Dorința și capacitatea candidaților de a intra în jocul politic, în rândul celor eligibili. Ele sunt determinate de socializarea politică — atitudini politice, ambiție, încredere — dar și de constrângeri structurale — modele ocupaționale, resurse financiare, calificare profesională etc. La acest capitol femeile stau mai prost decât bărbații — dar, desigur nu toate femeile, nu în toate țările în aceeași proporție și nu pentru totdeauna. Dimensiunea „încredere" și alte caracteristici care țin de socializare sunt influențate de opinia prevalentă că femeile nu sunt bune ca lidere și locul lor nu este la conducere.

Deficitul se instalează în faza formării dorinței de a intra în politică. Referindu-se la Statele Unite la începutul anilor '90 Darcy, Welch și Clark apreciază că și dacă fiecare femeie care candidează ar câștiga în alegeri tot nu s-ar ajunge la reprezentare proporțională, pentru că sunt puține femei care candidează.[77] O observație similară privind dorința femeilor de a-și asuma roluri politice a fost făcută de unele membre ale Parlamentului României, într-o serie de întâlniri organizate de ȘEF (Șanse Egale pentru Femei) și facilitate de deputata Viorica Afrăsinei (PSD) cu prilejul discuțiilor privind amendarea Legii electorale, în februarie 2004. Anca Boagiu, de pildă, deplângea numărul mic de femei care ar fi dispuse să candideze în anumite circumscripții. Acest fapt ține de faza dorinței și capacității de a intra în politică. Datele arată că liderii de partid nu discriminează împotriva femeilor care doresc să candideze, susține studiul lui Darcy, Welch și Clark. Ei consideră că femeile ar trebui să fie mai incisive în comportamentul lor politic, să depășească teama provocată de credința că nu vor fi votate pentru că sunt femei, care este parțial îndreptățită, întrucât tendința alegătorilor este ca din ce în ce mai mult să nu mai țină cont de sexul candidatului.

Factorul familie pare să fie unul dincei mai importanți în transformarea dorinței în capacitate de a intra în politică. Diferitele sondaje făcute la noi, cu metode mai mult sau mai puțin științifice, indică același lucru care în alte țări a fost cercetat deja mai temeinic. Cercetări efectuate în SUA arată că factorul „suport din partea familiei" joacă unul din primele trei locuri în decizia unei femei de a intra în politică. Jeane Kirkpatrick, în lucrarea sa *Political Woman,* una dintre primele cărți care au abordat tema femeilor în politică, arăta că femeile în politica americană tindeau să-și amâne începutul carierei până

[77] Darcy, Welch și Clark, 1994.

când copiii lor intrau la școală. Așa se explică faptul că vârsta medie a femeilor în congres este mai mare decât cea a bărbaților.[78]

În ce privește aspectele structurale, stadiile arată că ocupațiile din care se extrag cei mai mulți candidați și reprezentanți sunt cele de juriști și economiști. În România, unde există paritate în acest domeniu (ba chiar femeile juriste depășesc ca număr pe bărbații juriști) nu ar trebui să fie diferențe în accederea la politică din acest punct de vedere. În Occident există într-adevăr diferențe semnificative între cele două genuri în ce privește proporția economiștilor și juriștilor și parte din diferențele de reprezentare politică se datorează faptului că grupul economiștilor și juriștilor bărbați, din care provin cei mai mulți candidați, este mai mare decât cel al femeilor juriste și economiste. În România acest decalaj nu există. In schimb există o altă diferențiere structurală: resursele financiare. Resursele financiare la dispoziția bărbaților sunt net superioare celor la dispoziția femeilor (cum arată studiile privind veniturile, la care m-am referit la începutul Părții a Il-a). În orice caz, nu există nici un studiu făcut în România pe domeniul accederii la poziții politice, care să cerceteze în mod special diferențele de gen. Există un singur studiu care atinge doar chestiunea recrutării parlamentarelor și din perspectiva de gen.[79]

Depășirea filtrelor care preced candidatura. Cetățenii care au intrat în politică și s-au dovedit viabili în faza intrării în politică, trebuie să facă față filtrelor care-i duc pe liste de candidați: partidele, grupurile de interese, finanțatori, media, voluntarii de campanie, alegătorii.[80] Darcy, Welch și Clark consideră implicit că acesta este nivelul la care femeile întâmpină cele mai mari dificultăți, mai ales din cauza faptului că este dificilă dislocarea acelor reprezentanți care au fost instalați în poziții de putere prin alegeri anterioare sau prin numiri în funcții de partid. În marea majoritate a cazurilor cei care dețin aceste poziții sunt bărbați.[81] Desigur că nu este singura barieră care intervine la nivelul partidelor.

într-un interviu" acordat de Mariana Stoica, fosta deputată PD și ambasadoare a României în Israel, menționează că adesea femeile din partid nu votează cu candidate femei și aceasta dintr-o lipsă de încredere în capacitățile femeilor puternic înrădăcinată.[82] Probabil că aceasta este una dintre explicații

[78] Kirkpatrick, 1974: 38.

[79] Ștefan și Grecu, 2003.

[80] Githens, Norris și Lovenduski, 1994.

[81] Este numita problemă a ***„incumbency"*** — „deținerii unei funcții", în traducere din engleză.

[82] Popescu (ed.), 1999.

deşi nu singura. Sunt necesare multe studii pe această zonă practic neexplorată în România. Totuşi, studiul NDI efectuat în România între 1999-2000, bazat pe chestionare completate de către femei membre ale tuturor partidelor politice, arată că una dintre cele mai mari bariere în calea înaintării în politică este absenţa susţinerii lor de către propria lor familie.

O serie de autori care se ocupă de acest domeniu arată că democratizarea sistemelor electorale nu **a** fost acompaniată de democratizarea partidelor şi că în absenţa unei schimbări în interiorul partidelor, barierele pentru candidaturile femeilor vor continua să fie semnificative.

Susţinerea alegătorilor. Alegătorii şi preferinţele lor influenţează modul în care femeile şi bărbaţii îşi prezintă candidatura. Femeile candidate tind să nu ridice chestiuni legate de problemele femeilor. Emily Stoper arată că femeile care candidează pun mai puţin accent pe viaţa de familie decât bărbaţii în discursul lor public, probabil din cauza faptului că menţionând treburi casnice ar indica că se lasă distrase de la viaţa publică de problematica domestică. În schimb, bărbaţii vorbesc degajat despre viaţa de familie întrucât ar indica electoratului interesul şi solidaritatea lor cu problemele familiei şi ar fi un indiciu că sunt „soţi buni".[83]

Se pare că partea cea mai dificilă **a** ascensiunii politice a femeilor nu este susţinerea lor de către alegători, ci depăşirea filtrelor care preced candidatura şi mai ales trecerea de barierele de partid.[84] Nu se sesizează diferenţe în ce priveşte votarea femeilor relativ la bărbaţi în alegeri locale şi generale. Dacă ajung să candideze, femeile nu sunt discriminate la acest nivel.[85] Desigur, un caz aparte îl constituie alegerile directe pentru o funcţie anume, cum ar fi cea de preşedinte de republică. Aici prejudecăţile privind o femeie candidat, tocmai datorită faptului că este femeie, ar putea reprezenta un handicap major pentru candidata respectivă, într-o ţară cu vederi conservatoare în ce priveşte rolurile sexelor, cum este România (vezi cazul recent al Liei Roberts).

Sistemele de vot nu sunt neutre în ce priveşte favorizarea/ defavorizarea alegerii femeilor. Sistemele de vot uninominale defavorizează creşterea reprezentării femeilor. De asemenea, tipul de valori adoptate de către electo-

[83] Emily Stoper, citată în Sapiro (2), 1998.

[84] Deci, elemente ce ţin de etapa a Il-a descrisă mai sus.

[85] Darcy, Welch şi Clark, 1994. Ei arată că există o părere populară cum că femeile sunt discriminate de către electorat, dar că sondajele arată că la începutul anilor '90 în SUA mai puţin de 20% nu ar vota pentru o femeie ca preşedinte. Această cifră este mai mică decât proporţia celor care nu ar fi votat un preşedinte catolic în 1960 (iar Kennedy a fost ales şi era catolic).

rat (egalitare/ tradiţionaliste) influenţează şi ele alegerea/ nealegerea femeilor. Faptul că sistemul politic este multipartid favorizează reprezentarea feminină pentru că oferă mai multe puncte de acces la reprezentare.[86] Din acest punct de vedere un partid puternic care domină scena politică este nefavorabil unei democratizări pe dimensiunea de gen a României.

După alegeri, caracterul distinct şi parţial diferit al prezenţei feminine în foruri decizionale îşi continuă dezvoltarea. În SUA femei aflate în poziţii de putere se angajează în realizarea unor scopuri ale mişcării de femei. Ele sunt mai înclinate să dea prioritate proiectelor legislative care afectează interesele femeilor. Acest lucru este vizibil şi în alte parlamente, în Europa occidentală de pildă. Important este totuşi să existe o masă critică de reprezentare a lor. Implicarea lor în proiecte de care beneficiază grupul macrosocial al femeilor este unul liber ales şi, evident, nu este vorba de toate femeile. Este suficient să reamintim aici cazul lui Phyllis Schlafly şi al campaniei ei împotriva *Equal Rights Amendment.* Un caz mai familiar nouă este campania din 2002 pentru adoptarea Proiectului de Lege privind controlul bolilor cu transmitere sexuală (BTS) şi SIDA, de legalizare a prostituţiei pentru motive şi în maniere mai curând contraproductive apărării drepturilor femeilor. Nu susţin aici menţinerea actualei stări de lucruri ci susţin deopotrivă decriminalizarea prostituţiei, considerarea ei ca pe o meserie ca oricare alta şi destigmatizarea ei. Au existat şi iniţiative favorabile intereselor femeilor ale unor deputate şi senatoare de-a lungul timpului. Legea pentru combaterea şi prevenirea violenţei în familie este un astfel de proiect iniţiat de o deputată (PNL). Acum câţiva ani o deputată PD a încercat să forţeze votarea în Cameră a unui proiect de susţinere a candidaturii femeilor în interiorul partidelor prin stimulare financiară a partidelor. In februarie-martie 2004, deputata Julia Pataki a încercat să propună amendarea Legii electorale astfel încât listele de candidaţi să conţină pe locuri eligibile şi femei.[87]

O serie de alte comportamente ale femeilor în politică sunt impuse din afară. Candidatele şi femeile în poziţii guvernamentale sunt forţate să intre în roluri de „femei", sunt forţate să se definească drept femei-candidaţi sau femei-parlamentari, şi nu drept simple candidate, respectiv parlamentare.[88] în virtutea faptului că sunt femei, li se atribuie anumite poziţii, sunt împinse către anumite tipuri de preocupări (de pildă: educaţie, sănătate, muncă etc.

[86] Norris, 1994.

[87] Pornind de la o iniţiativă UDMR propusă prima oară de senatorul UDMR Peter Eckstein şi de la o colaborare a unui număr de deputate cu organizaţii ale societăţii civile.

[88] Sapiro (2), 1998: 181.

pentru că există prejudecata că femeile au doar preocupări în domenii care sunt o prelungire a activităţilor domestice: educaţia, îngrijirea sănătăţii, munca domestică etc.). De aceea şi primele femei numite ministru sunt în genere în zona aceasta: sănătate, muncă, mediu. O schimbare radicală ca aceea a numirii unei femei ministru al apărării sau ministru de externe ar fi extrem de benefice pentru spulberarea multor prejudecăţi şi stereotipuri în România. în alte ţări europene o ministră a apărării nu mai reprezintă de mult o noutate.

Importanţa unei creşteri a reprezentării politice feminine îşi găseşte reflectarea în fapte concrete şi decizii adoptate de către diferite partide sau guverne ale diferitelor ţări ale lumii. Acţiunea afirmativă de a creşte proporţia femeilor alese este de acum pe agenda politică a multor ţări. Startul l-a dat Norvegia, unde Partidul Socialist a adoptat cote de gen la începutul anilor 70, urmat în anii '80 de partidele Muncii şi de Centru şi mai apoi urmat de o creştere substanţială a numărului femeilor alese de Partidul Conservator. Partidul Ecologist a fost primul partid din Germania care a adoptat principiul alternării femei-bărbaţi pe liste (în 1986).[89] Simţind competiţia acestui partid, creştin-democraţii au adoptat cota voluntară şi apoi social-democraţii au transformat cota într-o politică formalizată. O serie de partide din alte ţări au adoptat, de asemenea, sisteme similare. Modul în care partidele au emulat iniţiativa, într-un proces concurenţial, este ilustrativ. Creşterea proporţiei de reprezentare a femeilor în parlamente a fost o consecinţă a concurenţei dintre partide pentru voturile femeilor.[90] Şi ţări din afara spaţiului euroatlantic au realizat importanţa chestiunii (din motive electorale sau nu). Argentina de pildă, unde în noiembrie 1991, la propunerea preşedintelui Menem, a fost votată Legea nr. 24012 care stipula ca minimum 30% din numărul locurilor de pe listele partidelor să fie ocupate de femei.[91]

Iată câteva cifre care indică cele mai înalte proporţii ale reprezentării parlamentare feminine în 2004: Suedia 45,3%, Danemarca 38%, Finlanda 37,5%, Olanda 36,7%, Norvegia 36,4%. Poate părea surprinzător, dar cea mai mare proporţie de reprezentare parlamentară o găsim în Ruanda (48,8%), după care urmează Suedia etc.[92] Perspectivele unei echilibrări a balanţei apare într-o lumină optimistă — dar ele nu se vor realiza fără eforturi considerabile din partea celor interesate şi a celor care simpatizează cu ideea de echilibru. Schimbarea formulelor democratice, astfel încât sistemul politic

---

[89] Lista „fermoar" adoptată în anii '90 şi de laburiştii britanici cu mare succes.

[90] Bock, 2002: 317.

[91] Feijoo, 1998.

[92] Date de pe situl Uniunii Interparlamentare, http://www.ipu.org/wmn-e/classif.htm (12 martie 2004).

să fie mai prietenos față de permearea sa de către ambele sexe, este propusă și de Philippe Schmitter — care constată că reținerea în fața experimentării de noi reguli și instituții reprezintă o trăsătură importantă a valului de democratizare actual. Schmitter sugerează o serie de posibile reforme postliberale care ar putea duce la creșterea egalității de gen: forme de democrație directă, participativă la nivelul comunităților locale; selecția aleatorie a reprezentanților prin computer; introducerea „reprezentării categoriale" prin definirea grupurilor de femei ale căror interese merită recunoaștere explicită, ca în democrațiile consociaționale (de pildă femeile rome în România, sau mamele care își cresc singure copiii); stipularea prin lege ca jumătate din candidaturi să fie deținute de femei; sau metode corporatiste — formarea unui grup reprezentativ al femeilor dintr-o țară, finanțarea publică a activității acestuia și reprezentarea funcțională, monopolistă, a intereselor macrogrupului femeilor; reprezentare prin impozitare: fiecare cetățean să plătească o parte din impozite direcționat către anumite organizații/ asociații care să-i reprezinte interesele. Iată aici o bogăție de idei pe care Schmitter le pune la îndemână. Realismul și aplicabilitatea lor rămân la latitudinea cetățenelor și cetățenilor interesați în schimbare.

4. Guvernarea prin politici publice

Femeia trebuie să dea ascultare. în ceea ce privește rolul ei
în stat, eu sunt împotriva oricărui feminism.
(Benito Mussolini, 1929)

Obținerea dreptului de vot „pasiv" (de a fi alese) de către femei a fost o victorie parțială a sufragetelor pentru că numărul femeilor alese în primele decenii a fost extrem de mic. Victoria a fost parțială și pentru că votul pasiv nu a dus la impunerea punctului lor de vedere privind prioritățile și conținutul politicilor publice.[93] Una din sursele dezamăgirilor a fost faptul că problemele casnice, ale căminului, cele care umpleau viața majorității femeilor, nu făceau obiectul preocupărilor politice.

Problemele care au frământat succesiv militantele pentru drepturile femeilor au fost variate. Unele apărute în primul val al mișcării au reapărut, amplificate, ulterior. Fiecare dintre ele a fost însoțită de argumentări și luări de poziții împotriva prejudecăților existente. În favoarea protecției sociale a mamelor s-a pronunțat și Léonie Rouzade, feministă socialistă, care la 1896

[93] Lovenduski, 1988: 107.

spunea că maternitatea nu este o funcţie naturală, privată sau individuală ci una socială. Acest lucru este cu greu înţeles de unii şi azi. Radicala germană Käthe Schirmacher declara în 1904 că nu există muncă mai productivă decât cea a mamelor pentru că ea construieşte valoarea tuturor valorilor: fiinţa umană. Problema controlului reproducerii a fost abordată încă de la sfârşitul secolului XIX. Emma Goldman ţinea discursuri publice despre importanţa iubirii libere şi despre diferenţa dintre căsătorie"[94] şi dragoste. Marie Carmichael Stopes a fost activă în domeniul controlului reproducerii femeilor sărace.[95] O altă chestiune ridicată încă de feminismul primului val a fost cea privind munca din gospodărie: dacă e productivă şi produce valori. La acest capitol românca Eugenia de Reuss Ianculescu a fost contemporană prin preocupări cu feminismul occidental când adăuga la programul ei de revendicări din 1913 plata muncii domestice.

Regimurile democratice par a fi mai deschise egalităţii de gen şi schimbărilor de politici publice pentru realizarea acestei egalităţi. Regimurile totalitare, precum cel hitierist şi mussolinian, au dezavuat puternic şi explicit feminismul. În Germania se considera că feminismul este o mişcare de inspiraţie evreiască, naţional-socialiştii proclamând nevoia de „emanciparea de emanciparea femeii". Mussolini a fost şi mai direct: „Femeia trebuie să dea ascultare. În ceea ce priveşte rolul ei în stat, eu sunt împotriva oricărui feminism". Regimul fascist al lui Mussolini a promovat o *battaglia demografica,* o *virilită nationale,* o glorificare a paternităţii şi o minimizare a maternităţii. Atunci s-a impus lozinca „Cel ce nu este tată nu este bărbat", dar şi impozite pentru bărbaţii necăsătoriţi, prime pentru taţi la naşterea copilului şi tot atunci a fost desfiinţată *cassa di maternită* de inspiraţie feministă.[96]

Dacă regimurile autoritare procedează prin impunere de sus în jos şi sunt opace la nevoile exprimate de cetăţenii înşişi, democraţiile tind să ia în considerare aceste nevoi şi să creeze mijloace de exprimare a acestor nevoi. Una din problemele majore ridicate de mişcarea de femei începând cu anii '60 a fost aceea a violenţei împotriva femeilor. Atunci au fost înfiinţate primele case pentru femei maltratate — mai întâi instituite prin iniţiativele private ale unor organizaţii, ulterior instituite ca parte a unor politici de protecţie a femeilor victime ale violenţei intrafamihale. Astăzi aceste politici sunt extrem de complexe, incluzând aspecte legislative, măsuri de implementare (implicând psihologi, poliţie, magistraţi etc.), cu accent pe prevenţie, şi o componentă de cercetare privind cauzele agresivităţii masculine. O

[94] Căsătorie aşa cum era configurată la vremea respectivă cel puţin.
[95] Chiar dacă în final a sucombat ideilor de eugenie.
[96] Bock, 2002: 238.

chestiune rezolvată foarte târziu prin intervenţia statelor a fost aceea a acordării dreptului de divorţ (Irlanda, Argentina, Brazilia, Chile ş. a). în Chile divorţurile erau încă interzise prin lege în 1997. Tribunalele braziliene încă mai achitau în anii '80 soţi care-şi uciseseră soţiile pe temeiul „apărării legitime a onoarei". Curtea Supremă a Braziliei a interzis folosirea acestui argument abia în 1991.[97]

Multe alte probleme au fost ridicate şi soluţionate politic, de cele mai multe ori femeile acţionând din afara structurilor de putere democratice tradiţionale. Ca şi în ţările dezvoltate din anii '60-'70, în ţările lumii a treia ca şi în cele aflate în tranziţie, problemele femeilor au început să dobândească o mai mare atenţie. Aceste probleme au început să figureze în platformele politice ale partidelor şi mulţi candidaţi au văzut în femei o forţă electorală. Problemele lor au început să fie politizate. în timpul preşedintelui J. F. Kennedy au fost înfiinţate primele Comisii pentru Statutul Femeilor şi au fost votate o serie de legi antidiscriminatorii. Un exemplu ilustrativ în ce priveşte forţa electoratului feminin în politică l-a reprezentat Italia, unde în 1974 a fost montat un proces de masă împotriva a 263 femei acuzate de avort. Reacţia promptă a electoratului feminin a condus la căderea guvernului italian, în 1975.

Potrivit Virginiei Sapiro, în genere guvernele şi guvernările se raportează la problemele femeilor sub impactul unor factori care duc şi la schimbări de politici publice. Dintre aceşti factori cel mai mare impact îl au:

- problemele ce ţin de economie politică generală;
- ideologii partidelor la putere, ale bisericilor etc.;
- organizarea intereselor, inclusiv mişcarea de femei;
- rezultatele acţiunilor femeilor implicate în elita politică.[98]

În ce priveşte primul factor, femeile constituie o forţă de muncă al cărui statut fluctuează în funcţie de nevoile sistemice ale producţiei, reproducţiei şi consumului. De pildă, femeile umplu nevoia de muncă feminină în timpul războiului — aşa cum s-a întâmplat în timpul celui de-al doilea război mondial. Dacă în ultimele decenii femeile au continuat să intre perseverent pe piaţa publică a muncii, guvernele nu au încercat niciodată să transfere prin politici publice parte a sarcinii muncii casnice asupra bărbaţilor. în ceea ce priveşte ultimul factor, există presupoziţia că odată ce există femei în poziţii de putere ele vor reprezenta interesele femeilor ca grup. Dar această presupoziţie este doar parţial adevărată întrucât sunt foarte puţine femei care caută să obţină o poziţie guvernamentală pentru a reprezenta interesele fe-

[97] Caldeira, 1998: 94.

[98] Sapiro (2), 1998: 170-171.

meilor ca atare. Pe de altă parte, cu cât sunt mai puţine femei reprezentante cu atât fidelitatea faţă de partid şi subordonarea faţă de comandamentele partidului sunt mai importante decât orice altă politică de grup, cum ar fi cea în interesul femeilor.

Statele contemporane sunt creatoare de politici publice, iar aceste politici se întemeiază pe anumite viziuni şi valori, adesea neformulate explicit. Statele sunt creatoare de politici fie prin acţiuni fie prin non-acţiuni, întrucât puterea se poate manifesta prin acţiuni concrete sau prin abstinenţă de la acţiune. Faptul de a nu interveni într-un domeniu critic este o implicită luare de poziţie. Mişcarea de femei a contribuit la dezvăluirea de astfel de presupoziţii ascunse ale politicilor publice. Menţionam într-un capitol anterior ideologia bărbatului-care-aduce-pâinea-în-casă. Diane Sainsbury arată că această ideologie este încă puternică în zilele noastre şi că ea este un principiu călăuzitor al politicilor de stat. Pentru a exemplifica: mult timp această ideologie a ghidat politicile în ce le priveşte pe femeile olandeze căsătorite, care nu aveau dreptul independent la beneficii de handicap, de pensie de vârstă sau de şomaj până în anii '80, numărul creşelor în Olanda fiind cel mai mic din rândul ţărilor CEE.[9] Lucrurile s-au schimbat mult de atunci. Azi Olanda este una din ţările cele mai generoase în privinţa finanţării de programe pentru drepturile femeilor din diverse ţări ale lumii, inclusiv România (prin Ministerului Olandez de Externe). Ideologia bărbatului-care-aduce-pâinea-în-casă este larg îmbrăţişată de foarte multe femei în România. Din păcate, *Barometrul de gen* publicat de Fundaţia pentru o Societate Deschisă (august 2000) nu indică proporţiile de gen a răspunsurilor la întrebarea „Este mai mult datoria bărbatului să aducă bani în casă?". Ceea ce ştim este că 70% din respondent au răspuns „da" — o cifră care ar trebui să sperie pentru că o asemenea intensitate a acestei ideologii atrage după sine politici corepunzătoare, care nu sunt deloc favorabile independenţei financiare a femeilor. Este foarte probabil ca respondents celor şaptezeci de procente să fie în egală măsură bărbaţi şi femei.

Guvernarea prin adoptarea de politici publice adecvate intereselor femeilor (sau a diferitelor segmente ale acestui macrogrup social) este unul dintre cele mai fascinante şi dificile domenii. Ea presupune multă cunoaştere: a realităţii diferitelor aspecte ale vieţii femeilor, a zonelor critice de discriminare de gen, a celor mai defavorizate segmente ale populaţiei feminine şi multe altele. Pentru ca politicienii şi politicienele să aibă la îndemână datele de mai sus activitatea de cercetare ţintită spre aceste zone de cunoaştere este indispensabilă. În statele civilizate ale lumii, dar şi în multe dintre ţările în

---

"Sainsbury, 1994.

curs de dezvoltare, guvernele finanţează cercetarea în acest domeniu. în România statul nu finanţează direct o asemenea activitate specializată. Cercetarea este efectuată de cadre universitare cu resurse mai mult decât modeste şi care se implică în proiecte cu eventual sprijin financiar din partea Fundaţiei pentru o Societate Deschisă, UE sau a altor finanţatori. Există doar două organizaţii neguvernamentale centrate pe astfel de cercetări, Societatea de Analize Femininste AnA şi Centrul de Dezvoltare Curriculară şi Studii de Gen FILIA, sub egida cărora au fost publicate cel puţin zece volume de cercetare românească. În ultimii ani s-a remarcat activitatea Centrului Parteneri pentru Egalitate, care a finanţat în 2003 o amplă cercetare pe problema violenţei în familie şi la locul de muncă. Datorită puţinătăţii cercetărilor se poate spune că guvernarea prin politici publice de gen este aproape imposibilă în România şi această situaţie de datorează în bună parte absenţei finanţării cercetării de către stat. Nici o deputată sau senatoare, nici un deputat sau senator, nu poate să iniţieze şi să ducă o campanie în favoarea unui obiectiv sau altul fără o documentare pe temeiul cunoaşterii ştiinţifice.

5. Bărbaţi, femei şi structuri de forţă: armată şi poliţie

„Cum ?! O femeie săfie ministru al apărării ???"

(student român la o facultate de ştiinţe politice, 1997)

Participarea femeilor la pregătire militară şi activarea lor în forţele armate este foarte controversată nu datorită faptului că există diferenţe de capacitate fizică (din ce în ce mai puţin importantă într-un război contemporan) ci pentru că pune în discuţie noţiunea comună de feminitate. Este dificil de acceptat un tip de identitate feminină care să includă ca parte componentă îndeletniciri de tip militar. Dar poate şi mai dificilă e acceptarea unei identităţi masculine care să includă preferenţial îndeletniciri domestice. Nu imposibil totuşi. „Când vorbim de femei şi folosirea forţei, săpăm la rădăcinile a ceea ce simultan [obişnuinţa ne] face [să vedem] femeile [ca fiind] feminine şi bărbaţii masculini."[100] Modurile în care am fost socializaţi ne-au dat multora dintre noi lentile speciale prin care nu vedem decât alb şi negru, verde şi roşu etc., fără să ne permită să vedem culori şi nuanţe intermediare. Pentru a putea vedea într-o lumină favorabilă implicarea femeilor în structuri de forţă, avem nevoie de lentile care să ne permită să vedem întregul curcubeu. Exact ca şi pentru înţelegerea problemelor sexualităţii şi ale spectrului ei.

[100] Caroll şi Welling Hall, 1991.

Societatea cultivă o mulţime de stereotipuri privind ceea ce este potrivit pentru o femeie şi ce este potrivit pentru un bărbat, ce este „specific feminin" sau „specific masculin". Unul din aceste stereotipuri este acela că femeile sunt inerent pacifiste iar bărbaţii sunt inerent războinici. Unele poziţii feministe alimentează această stereotipizare, considerând că bărbaţii ar fi războinici, dominatori, distrugători, în timp ce femeile ar fi pacifiste, neagresive şi ar avea vocaţie de salvatoare. Dar „nu există dovezi că femeile sunt prin natura lor mai pacifiste, mai empatice sau mai iubitoare [...] decât bărbaţii",[101] scrie Carol Tavris, care a cercetat atent chestiunea. De pildă, la dezvoltarea proiectului american de arme nucleare *Manhattan* au contribuit femei şi bărbaţi în aproape aceeaşi măsură — deşi până atunci se crezuse că femeile nu sunt capabile să lucreze cu material nuclear.[102]

Este posibil ca atitudinile femeilor faţă de folosirea forţei să fie diferite de ale bărbaţilor datorită poziţiei lor subordonate în societate şi puterii lor sociale scăzute — dar nu pentru că sunt „natural" pacifiste.[103] Cercetările făcute asupra poliţiei americane în 1993, unde 10% din personal erau femei, arătau că ele tindeau să folosească mai puţin forţa decât colegii lor, să fie mai puţin citate pentru comportament inadecvat decât bărbaţii, în condiţiile în care erau la fel de eficace în exercitarea profesiei.[104] Această diferenţă între comportamentul femeilor şi bărbaţilor poliţişti se poate datora conjuncturii actuale în care femeile au poziţii subordonate social.

Nu există o unică perspectivă feministă asupra acestui subiect, aşa cum nu există asupra oricărui subiect abordat în această carte. Radicalele consideră, de pildă, că folosirea forţei echivalează cu patriarhatul şi că nu există loc pentru un rol legitim al femeilor în forţele armate. Liberalele, în schimb, nu acceptă discriminarea femeilor pe temeiul presupoziţiei (pe care o consideră falsă) că toţi bărbaţii sunt potriviţi pentru folosirea forţei, în timp ce nici o femeie nu e potrivită.[105] În ce mă priveşte, îmbrăţişez întru totul poziţia liberală în această problemă.

Chestiunea importanţei participării femeilor la structuri de forţă ale statului a intrat în atenţia feminismelor celui de-al treilea val — anii '90 — adică exact atunci când ţările fostului Bloc de Est începeau să renunţe la contribuţia femeilor, impusă de ideologia partidelor comuniste, iar cele occidentale

[101] Tavris în Howes şi Stevenson (ed.), 1993: 97-98.
[102] Howes şi Herzenberg, în Goodchilds (ed.), 1991.
[103] Tavris, în Goodchilds (ed.), 1991.
[104] Goodchilds, 1991.
[105] Caroll şi Hali, în Howes şi Stevenson (ed.), 1993.

începeau să-și deschidă porțile față de femei. De exemplu Canada, membră NATO, a deschis femeilor posibilitatea unei cariere militare în 1989.

Un alt stereodp este acela că femeile nu sunt bune să conducă şi cu atât mai puțin să conducă forțe armate. În *Barometrul de gen,*[106] 54% din cei intervievați au răspuns că bărbații sunt mai capabili să conducă decât femeile — o majoritate a românilor au această prejudecată. Ea se reflectă și în reacția spontană a unui fost student de-al meu când i-am spus că Finlanda (1997) avea o ministră a apărării. Studentul meu a răspuns: „Cum?! O femeie?! Să mă conducă pe mine o femeie?" — conotația replicii fiind că nu este acceptabil pentru un bărbat să fie condus de o femeie, adică de o persoană cu statut inferior lui.[107] în legătură cu subiectul conducerii de către femei, un studiu calitativ comparativ a trei femei lider arată că practic nu există diferențe de sex în luarea de decizii militare de către trei șefi executivi femei: Golda Meir (legat de războiul din 1973), Margaret Thatcher (războiul Falkland/Malvine) și Indira Gandhi (legat de separarea Bangladesh).[108] Deciziile luate de ele nu diferă de decizii luate de bărbați șefi ai executivului în situații similare.

Forța militară susține puterea unui stat în genere din umbră, dar și deschis uneori. Atât poliția cât și forțele armate sunt structuri de coerciție menite să asigure acea susținere necesară statului în exercitarea puterii, în influențarea comportamentelor cetățenilor săi în sensul dorit și decis de guvernanți. De aceea chestiunea participării la forțele militare și polițienești nu este o simplă chestiune de feminități alternative. Ea se pune în mod legitim în măsura în care noțiunea de cetățean este asociată cu cea de persoană care și-a satisfăcut stagiul militar sau serviciul social în beneficiul comunității și este la dispoziția statului pentru a-și sacrifica viața la nevoie. Un pas înainte în disocierea cetățeniei masculine de serviciul militar obligatoriu a fost făcut prin adoptarea Constituției din 2003. Dar dacă participarea femeilor la forțele armate ar fi respinsă din principiu ar însemna să avem două definiții distincte ale noțiunii de cetățean, ori această noțiune este menită să aducă pe toți membrii unei „cetăți" la numitorul comun al apartenenței la acea cetate.

[106] Fundația pentru o Societate Deschisă și Institutul Gallup, București, 2000.

[107] Popescu, 1999: 68-69.

[108] Richardson și Howes, 1991.

6. „Teribila falocraţie" sau politica românească post-1989

Egalitatea între femeile şi bărbaţii din România, deşi consacrată prin Constituţie, rămâne încă o egalitate formală, de drept.
(Rezoluţie specială, Cartel ALFA, 2001)

În rândurile care urmează aş vrea să punctez formele concrete pe care le ia discriminarea politică în România, fără a avea pretenţia că noi românii suntem singulari sau excepţionali în privinţa prezenţei discriminărilor. Doar că, într-adevăr, ne mişcăm mult mai lent decât alte ţări europene, chiar est-europene. Nu mai devreme decât în legislatura 1996-2000 proporţia de reprezentare a femeilor în Parlamentul României era de 5,5%. Azi reprezentarea parlamentară este de 90% pentru bărbaţi şi 10%, în timp ce în Bulgaria femeile sunt reprezentate la nivel central în proporţie de 26,2%.[109] Politica acţiunii afirmative privind reprezentarea femeilor în parlament şi structuri locale abia a început, timid, să fie pusă în mod public. Ea nu este o problemă pe agenda politică încă deşi ea reprezintă ceva uzual în ţări europene. Un sondaj CURS din iulie 2002 referitor la încrederea populaţiei în politicieni includea doar bărbaţi politicieni, în condiţiile în care România avea un procent record[110] de parlamentare şi avea la acel moment 5 femei ministru. Rodica Stănoiu, ministră a justiţiei la acea oră, a catalogat, pe bună dreptate, această procedură ca fiind expresia unei „teribile falocraţii".[111] Ar fi nedrept să nu menţionăm aici şi lipsa de nerv politic al majorităţii femeilor din această ţară şi cantonarea în roluri şi atitudini tradiţionale. Fără acestea falocraţia nu ar avea proporţiile pe care le are acum. Nu ar fi una teribilă, ci o falocraţie oarecare, ca în multe părţi ale lumii.

Femei şi bărbaţi în politica „ oficială"

Prezenţa şi activitatea femeilor şi bărbaţilor în foruri politice centrale sau locale se desfăşoară pe fondul anumitor percepţii referitoare la capacităţile lor de conducere. Am menţionat mai devreme că o majoritate a românilor consideră că „bărbaţii sunt mai capabili să conducă decât femeile" (54%). Totuşi, o majoritate a celor cu studii superioare consideră că acest lucru este fals (tot 54%). Procentul celor care consideră că „femeile sunt

[109] Statisticile Uniunii Interparlamentare, http://www.ipu.org
[110] Record în perioada post-1989.
[111] *Jurnalul Naţional,* sâmbătă 13, duminică, 14 iulie 2002.

învățate că a fi la conducere nu e treaba lor" este mare (46%) deşi 42% consideră că nu e aşa. Dar cele mai interesante date care privesc implicarea politică a reprezentanţilor celor două sexe sunt următoarele.

- 68% răspund că femeile nu au timp pentru posturi de conducere, fiind prea ocupate cu treburi gospodăreşti. Aceasta indică o clară inegalitate de şanse de a fi interesate şi de a încerca să intre în politică. Indică, de asemenea, nevoia unei egalizări a şanselor prin eliberarea de sarcini casnice.
- Există o discrepanţă semnificativă între bărbaţi şi femei în ce priveşte opinia despre faptul că „bărbaţii sunt interesaţi ca femeile să nu intre în concurenţă cu ei pentru posturile de conducere". In timp ce rezultatul total al răspunsurilor indică o majoritate care aprobă acest lucru (51%), bărbaţii sunt mult mai mult de acord cu această idee decât femeile (bărbaţi: 65%, iar femei: 49%).

Multe femei îşi subestimează potenţialul lor concurenţial — şi aceasta are efecte descurajatoare, mai ales în prima fază de recrutare politică, în timp ce mult mai mulţi bărbaţi conştientizează pericolul concurenţei feminine. În măsura în care datele existente indică o discriminare de gen în termeni de timp disponibil şi disponibilitate de intrare şi avansare în politică, chestiunea acţiunii afirmative în sprijinul creşterii reprezentativităţii femeilor ar trebui să apară pe agenda politică.

Acţiune afirmativă pentru creşterea reprezentării. In România, cel mai bun exemplu de acţiune afirmativă de gen, dacă nu chiar unicul, a fost sistemul de promovare în funcţii politice în PCR pe bază de „cote". Deşi în esenţă măsura e menită să repare nedreptăţi/ discriminări trecute, dacă este prost aplicată duce la efecte adverse. Aşa s-a întâmplat şi în România. În final, ideea de acţiune afirmativă însăşi a fost compromisă pentru că au fost promovate multe femei incompetente, pe criteriul fidelităţii faţă de partid. Azi, ideea de „cotă de reprezentare" este privită cu reticenţă şi din această cauză. În prezent, şansele acestei modalităţi de a recupera inegalităţile de reprezentare politică între femei şi bărbaţi nu sunt foarte mari, inclusiv datorită acestui trecut care uneori este folosit manipulativ şi abuziv de către cei cărora le este teamă de pierderea scaunelor lor guvernamentale. Este posibil şi dezirabil ca partidele să adopte reguli interioare de reprezentare egalitară, bazate pe procente. PRM şi PD au asemenea reglementări interne, dar se pare că doar PRM le respectă. În vara lui 2003, senatorul PNL Nicolae Vlad Popa a iniţiat un proiect legislativ prin care să oblige partidele la respectarea unei cote de 30% de reprezentare pentru femei. Proiectul a căzut la un vot, deşi prevedea sancţiuni neglijabile şi obligativitatea de a pune femei pe locuri eligibile nu era prezentă. La începutul lui 2004 senatorul UDMR Peter

Eckstein a formulat o propunere mai consistentă, conform căreia partidele aveau obligaţia de a se asigura că pe listele de candidaţi nu figurează consecutiv trei persoane aparţinând aceluiaşi gen. Dar şi această propunere prevedea amenzi foarte mici. O serie de parlamentare, din diferite partide au luat iniţiativa, concretizată într-o propunere înaintată de deputata UDMR Julia Pataki, de a face amendamente la Legea electorală, astfel încât să fie sancţionată prin lege obligativitatea partidelor de a include pe liste, pe locuri eligibile, atât femei cât şi bărbaţi. Sunt iniţiative remarcabile ale parlamentarilor menţionaţi. Din păcate au fost primite cu reticenţă de colegi şi nu s-au concretizat în modificări legislative, deocamdată. Este demn de menţionat că acţiunea parlamentarelor s-a născut într-un proces de consultare cu organizaţii neguvernamentale preocupate de problemă, în cadrul unor întâlniri iniţiate şi organizate de asociaţia ieşeană Şanse Egale pentru Femei.

Femei şi bărbaţi în partide. În interiorul partidelor tendinţa este de a considera cea mai mare parte a membrelor de partid drept personal auxiliar şi a le folosi ca atare în campanii electorale şi nu numai în campanii electorale. În toate partidele parlamentare funcţionează organizaţii de femei. Fiecare din ele încearcă să obţină influenţă în propriul partid. Organizaţiile de femei tind să fie marginalizate şi nu beneficiază de sprijin material efectiv din partea partidelor, deşi femeile plătesc şi ele cotizaţie. Situaţia din partide reproduce situaţia existentă la nivelul bugetului de stat, format din bani de impozite colectate deopotrivă de la bărbaţi şi femei, care sunt cheltuiţi mai puţin pe nevoi specifice femeilor — deşi de banii cheltuiţi pentru anumite nevoi ale femeilor ar beneficia toată lumea (maternităţi, refugii pentru femei bătute cu copii etc.). Se va vedea mai jos că şi în sindicate lucrurile stau similar. Această situaţie face ca organizaţiile de femei să fie marginalizate şi să se marginalizeze şi ele într-un fel în raport cu partidele din care fac parte. Se ajunge la o anumită izolare a problematicii femeilor. De exemplu, în Partidul Democrat sunt 41% femei[112] şi problematica femeilor este totuşi slab reprezentată şi femeile sunt puţin reprezentate în funcţii de decizie şi putere.[113] Dar faţă de alte partide, PD a fost poate cel mai deschis la problematica feminină şi o serie de femei democrate s-au impus ca figuri politice importante: Paula

---

112 Din declaraţia deputatei Paula Ivănescu, relatată în lucrarea Elenei Bălan (studentă anul II la Masteratul de Gen, SNSPA, în 2001) rezultată dintr-un interviu. Cifrele referitoare la numărul de membri ai partidelor şi cu atât mai mult a distribuţiei lor pe sexe este aproape imposibil de găsit.

113 8% din Biroul Permanent Naţional e reprezentat de femei şi nici o femeie între cei 12 vicepreşedinţi ai PD (în vara lui 2001).

Ivănescu, Mariana Stoica, Anca Boagiu și Maria Petre, mai recent — pentru a numi pe cele mai proeminente.

Aceste constatări privind politica din interiorul partidelor este perfect consistentă cu rezultatele unei cercetări realizate de Institutul Național Democratic *(National Democratic Institute — NDI)* în Parlamentul României între 1999-2000.[114] O majoritate a parlamentarilor au răspuns că voturile femeilor sunt importante pentru a câștiga alegerile. Dar, tot o majoritate (56%) nu știau dacă partidul lor are o strategie clară pentru a atrage voturile femeilor. Aceste date aparent contradictorii pot să conducă la concluzia că: (1) ori partidele nu sunt profesioniste în campaniile lor electorale, (2) ori că partidele presupun că femeile nu știu să voteze în funcție de interese specifice de grup (deci mizează pe faptul că femeile nu cunosc valoarea voturilor lor). Ambele variante sunt îngrijorătoare.

Reprezentarea politică scăzută a femeilor este o caracteristică a sistemului politic românesc. Aceasta este adevărat relativ la țări europene de care dorim să ne apropiem (ca Germania, Franța, Spania — ca să nu vorbim de țările scandinave). Trecerea de la un sistem impus de reprezentare la unul liber, respectiv de la cel pe cote impus de PCR la cel liber afirmat după 1989, relevă și reflectă autenticele mentalități ale românilor și în ce privește rolurile de gen, relațiile de putere de gen, percepțiile privind feminitățile și masculinitățile acceptate. De la o reprezentare la nivel central de peste 30% femei și sub 70% bărbați, pe timpul regimului Ceaușescu, s-a ajuns în primul Parlament de după 1990 la o proporție de 4% femei. între 1996-2000 am avut 5,5% (cu 2 femei senatoare dintr-un număr total de 143 și cu 7,5% deputate), iar la nivel local cifrele de reprezentare erau mai mici — ceea ce reprezenta o excepție în raport cu majoritatea statelor europene, unde proporțiile de participare locale sunt de regulă mai mari decât cele centrale.

La întrebarea „Ce influență au reprezentantele?" răspunsul nu poate fi decât „cvasi-nulă pe probleme care afectează interesele femeilor". Ele, încă în număr mic, își ascultă partidele în primul rând și nu mai au loc și timp pentru inițiative favorabile intereselor specifice. Cu excepții, desigur. Diferite studii arată că pentru a avea influență și impact asupra agendei politice parlamentare și a deciziilor luate, grupul femeilor reprezentante trebuie să atingă pragul de 30%. Este o masă critică necesară unui grup social pentru a avea șansa de a sparge rețeaua „clubului băieților" pe o problemă sau alta. Fără o

[114] Cercetarea s-a bazat pe chestionare trimise membrilor parlamentului din întreg spectrul politic, la care au răspuns peste 30% din parlamentari. Chestionarele au fost trimise în decembrie 1999.

prezență considerabilă în foruri de decizie, femeile tind să fie fidele doar partidului lor, nu și intereselor sectoriale sau generale ale femeilor.

Sindicate și putere

În preambulul *Revoluției speciale privind egalitatea de șanse între femei și bărbați,* adoptată de Congresul al V-lea al CNS Cartel ALFA (2001), scrie: „Egalitatea între femeile și bărbații din România, deși consacrată prin Constituție, rămâne încă o egalitate formală, de drept". Cu siguranță că nici un alt segment al grupului femeilor nu este mai îndreptățit decât femeile din sindicate să facă asemenea afirmații. Ele se confruntă cu probleme dificile: de muncă și salarizare, de creștere a copiilor, de sănătate, de afirmare profesională, de concurență cu colegii bărbați, de politică internă a sindicatelor și multe altele. Din păcate însuși gradul de sindicalizare al femeilor este net mai mic decât cel al bărbaților (de pildă, în BNS procentul era de 38% femei, 62% bărbați, în 2001).[115]

În ce privește gradul de reprezentare a femeilor în structurile de conducere ale sindicatelor, acesta este extrem de redus. Iată cazul Blocului Național Sindical.

- femei delegate la Congresul Național BNS (noiembrie 1999) 32 din 265 (12,07%);
- femei delegate la Congresul Național Extraordinar BNS (noiembrie 2001) 46 din 392 (11,73%);
- reprezentarea femeilor în Consiliul Național BNS (august 2001) 7 din 118 (5,93%);
- reprezentarea femeilor în Biroul Executiv al BNS: o femeie din 19 delegați;
- reprezentarea femeilor în conducerea federațiilor: 2 din 37;
- reprezentarea femeilor în conducerea filialelor BNS: o femeie din 36 lideri.

Organizațiile de femei din sindicate au o activitate semnificativă iar obiectivele și rezoluțiile lor indică problemele pe care le au chiar în interiorul sindicatului. În Rezoluția referitoare la obiectivele Organizației de Femei a BNS (adoptată la Congresul Național Extraordinar BNS, 13-14 noiembrie 2001) se cere ajutorul și sprijinul întregii confederații pentru ca fondurile strânse de organizația de femei să fie folosite pentru activitățile specifice

[115] Materiale oferite la seminarul „Sindicatele din România și egalitatea de șanse (Sibiu, 27-28 noiembrie 2001) de către reprezentantele BNS și Cartelului ALFA.

organizaţiei (de unde se deduce că ele se varsă la fondul comun, fără ca alte fonduri să fie repartizate organizaţiei). Aceeaşi Rezoluţie pledează pentru ratificarea Convenţiei revizuite a OIM nr. 183 privind protecţia maternităţii, ceea ce ar impune şi modificarea Legii 19/2000 în ce priveşte modalitatea de acordare şi calculul indemnizaţiei pe durata concediului pentru creşterea copiilor până la vârsta de 2 ani. Aceste documente-rezoluţie încearcă să definească poziţia specifică a femeilor din sindicate faţă de federaţia-mamă dar şi în ce priveşte anumite linii de politici publice.

O rezoluţie mai detaliată, aparţinând Organizaţiei de Femei a Cartelului ALFA, include revendicări politice:

- promovarea unui sistem proporţional de reprezentare a femeilor şi bărbaţilor în Congres şi în Consiliul General,
- includerea a cel puţin o femeie în comisia de negociere a contractului colectiv de muncă unic la nivel naţional ca membru titular,
- desemnarea unui număr egal de femei şi bărbaţi în delegaţia sa la Conferinţa Internaţională a Muncii,
- constituirea unor baze de date segregate pe sexe pentru urmărirea în timp a schimbărilor produse.

În diferite întruniri cu participarea femeilor sindicaliste se discută a serie de probleme care dau seamă de preocupările, opiniile şi problemele lor. Multe dintre sindicaliste consideră că acolo unde sunt lideri femei lucrurile se rezolvă mai repede şi mai bine. Totuşi, sunt preocupate de ceea ce ele numesc „lipsa de pregătire a femeilor în sindicate", considerând că aceasta ar fi cauza pentru care ele nu reuşesc să ajungă în funcţii de conducere. Întrebate dacă bărbaţii sindicalişti sunt mai pregătiţi pentru funcţii de conducere, răspunsul vine prompt: accesul la programe de instruire a bărbaţilor este mult mai uşor decât cel al femeilor, în cadrul sindicatelor — deşi, recunosc în acelaşi timp, că mulţi care ajung lideri nu au o pregătire specială. Lipsa de încredere în sine funcţionează şi printre femeile sindicaliste. Organizaţiile de femei nu au finanţare proprie deşi toate membrele sindicale plătesc cotizaţii. O reprezentantă a unui bloc sindical era vizibil încântată la o întrunire comună a sindicatelor[116] şi aprecia drept un succes semnificativ decizia congresului respectivului bloc de a „da" spre cheltuire organizaţiei de femei 1% din veniturile blocului. O altă preocupare majoră a sindicalistelor îl reprezintă accesul pe piaţa muncii. În acest sens, raportul unui grup de lucru pe „şanse egale pe piaţa muncii" de la aceeaşi întrunire sindicală invocată mai sus,

[116] Seminarul „Sindicatele din România şi egalitatea de şanse" (Sibiu, 27-28 noiembrie 2001).

precizează că foarte multe femei sunt mai uşor disponibilizate decât bărbaţii şi subliniază dificultatea femeilor de peste 40 de ani de a-şi găsi un serviciu.

Este de apreciat solidaritatea liderelor sindicale ale organizaţiilor de femei din cele patru centrale sindicale: BNS, Cartel ALFA, CNSRL-Frăţia şi CSDR, în realizarea unui proiect comun cu amendamente pe linia protecţiei drepturilor femeilor în Contractului Colectiv de Muncă Unic la Nivel Naţional adoptat în fiecare an.

Politica invizibilă a femeilor

Abţinerea femeilor de la cariere politice integrale nu indică o lipsă de interes faţă de politică, scrie Julia Szalai. Din punctul ei de vedere, participarea la politica oficială ar pune în pericol „modul feminin" de negociere şi ar conduce la solitudine în viaţa socială.[117] Problema e că „modul feminin" de negociere nu are oricum şanse de reuşită în structuri de putere unde regulile jocului politic rutinate de sute de ani poartă amprenta „modului masculin" de negociere. Tocmai de aceea, pentru a avea succes, femeile care intră în politică sunt obligate prin natura situaţiei să adopte moduri masculine de comportament politic. Desigur, ele sunt ulterior „alintate" cu epitete de genul „femeia-bărbat". Szalai esenţializează şi stereotipizează modul „feminin" de negociere, justificând în subsidiar prezenţa redusă a femeilor în politică. Dar dincolo de aceasta, cercetătoarea maghiară indică faptul că există moduri de implicare politică pe care femeile le folosesc şi care sunt prezente dincolo de politica oficială, formală.

Există percepţia că doar persoanele în poziţii de reprezentare guvernamentală, de autoritate publică sau din partide, fac politică. Dar există şi un activism politic dincolo de „politica oficială", de structurile vizibile ale statului democratic — partide, parlament, consilii judeţene, consilii locale etc. Femeile tind să exceleze în acest domeniu al activismului politic invizibil. În România, ele poartă cea mai mare parte a consecinţelor politicilor de ajustare structurală şi macrostabilizare economică adoptate în ultimii ani — aşa cum, înainte de 1990 au purtat consecinţele politicii demografice ceauşiste. Orientarea bugetului statului din ultimii ani către sectoare care produc comercializabile, în detrimentul sectoarelor care nu produc comercializabile (educaţie, sănătate, servicii sociale, etc.) pun mari segmente de femei în situaţia de a suplini o serie de servicii sociale scumpe (dacă ar fi plătite) şi de a le oferi gratuit. Ele îşi suplimentează astfel munca plătită cu alte munci gratuite, necontabihzate

[117] Szalai, 1988: 199.

nicăieri — educaţia copiilor, îngrijirea celor bolnavi, a celor bătrâni etc. Pe de altă parte, cea mai mare parte a muncii în organizaţii neguvernamentale care au o activitate de substanţă în România, ca şi în alte ţări din zonă, e desfăşurată de femei. Aici sunt incluse atât cele care se ocupă de activităţi de caritate cât şi de probleme de apărare a drepturilor diferitelor categorii sociale.

Dacă politica este înţeleasă în sensul larg, de contribuţie la realizarea Binelui Public, toate aceste activităţi preluate masiv de către femei în sfera privată reprezintă o activitate politică. Şi poate această activitate este mai substanţială decât politica oficială, formală, datorită contribuţiei ei la realizarea Binelui Public. Daca vom considera ca fiind „politice" munca de creştere şi educare a copiilor, costurile suportate în proporţie covârşitoare de femei în ce priveşte reproducerea forţei de muncă viitoare, implicarea lor în rezolvarea treburilor publice în mod sectorial prin muncă în organizaţii neguvernamentale, atunci se poate spune că şi ele contribuie la conducerea societăţii româneşti, doar că în moduri diferite, cu vizibilitate şi recunoaştere socială diferită.

O anumită diviziune a muncii politice dar şi a prestigiului se naşte în acest context, în sensul că „politica formală" este dominată de către bărbaţi în timp ce „politica informală" este dominată de către femei. În timp ce bărbaţii domină politica oficială, vizibilă, asociată unor statuturi sociale ridicate, dotată cu prestigiu social etc., femeile domină politica „neoficială" invizibilă, cu recunoaştere socială redusă, desfăşurată inclusiv în spaţiul privat.[118] Nu e cazul să le martirizăm, dar este importantă recunoaşterea celor două tipuri de politică şi a faptului că poverile „invizibile" sunt disproporţionat distribuite la fel ca şi beneficiile politicii vizibile. In consecinţă, o serie de măsuri şi acţiuni politice formale ar fi oportune pentru a repara această distribuţie dezechilibrată.

[118] Dar cu consecinţe semnificative în spaţiul public.

Politica sexelor și democrația românească

Nu înțelegem de ce devine atât de vag spiritul bărbaților noștri inteligenți,
când e vorba de fiicele și surorile noastre?
Când e vorba de îmbunătățirea soartei femeii ...[1]
(Maria Flechtenmacher, 1880)

Democrația românească poate fi privită din multe unghiuri, dintre care unul a fost până acum ignorat aproape complet. Este vorba despre dimensiunea de gen a democrației. Ea se referă la diferențele dintre femei și bărbați în calitatea lor de cetățeni, la feminități și masculinități, la valorizarea socială și politică a acestora, la tratamente discriminatorii în temeiul acestor valorizări etc. Unii critici ar putea spune că democrația românească este mai întâi deficitară și asimetrică pe alte dimensiuni, pretins mai importante: acces diferențiat la resurse de putere în funcție de poziții sociale, de criterii economice, în funcție de situare în mediu urban sau rural, și altele. Totuși, asimetria democrației românești pe dimensiunea de gen nu este nici mai puțin proeminentă decât cea economică, nici mai puțin importantă. Mai mult, discriminările de gen se împletesc cu criteriile economice, etnice, de mediu etc.

România încearcă să construiască în ultimii 14 ani o democrație liberală asemenea celor din vestul Europei sau din America de Nord. Sau cel puțin aceasta este intenția declarată a suitei de politicieni care s-au succedat la putere. Termenul de „liberal" din noțiunea „democrație liberală" face trimitere la un sistem politic care protejează libertatea individuală și care asigură o sferă a activității private, civile, scoasă de sub controlul statului. Termenul de „democrație" se referă la un sistem politic reprezentativ, bazat pe competiția pentru putere dintre partide și nu la o manifestare populară a puterii — chiar dacă libertățile noi aduse de democrația liberală în construcție presupune și o desfășurare de forțe populare și exprimarea liberă a cetățenilor.

1. Asimetria de gen a democrației

Pentru a pune în evidență deficitul de democrație pe dimensiunea de gen, asimetriile democrației românești, voi aduce în prim plan teoretizările contemporane ale democrației și aspectele sale problematice. Ce spun teoriile

---

[1] Maria Flechtenmacher în articolul despre Legea Telegrafistelor, *Femeia Română,* anul III, nr. 207, 14 septembrie 1880.

contemporane ale democrației? Terchek și Coute au încercat să sintetizeze nucleul minimal al oricărei teorii a democrației, spunând că oricare din aceste teorii:

- refuză ideea unui conducător unic sau a unui grup conducător restrâns,
- presupune că oamenii sunt egali în aspecte importante ale vieții și merită să-și spună cuvântul în ce privește guvernarea lor [inclusiv prin organizarea de alegeri libere — n. a.],
- presupune că fiecare membru al comunității are suficiente capacități raționale pentru a evalua modul de guvernare astfel că o serie de libertăți (de conștiință, de expresie, de adunare, de asociere) pot fi fructificate,
- consideră schimbarea pașnică a puterii ca fiind esențială.[2]

Dincolo de aceste elemente comune,[3] teoriile democrației sunt diferențiate și chiar polarizate în funcție de anumite criterii. Unul din cele mai importante clivaje este cel dintre concepțiile care accentuează importanța reprezentării (și limitarea participării) și concepțiile participaționiste (care accentuează insuficiența reprezentării). Se poate vorbi despre un pol *representațional* al concepțiilor despre democrație și unul *participaționist.* Participaționiștii constată că participarea politică și influența politică sunt inegal distribuite între clase, genuri sau grupuri etnice și promovează o creștere a participării politice a celor dezavantajați. Ei intră în conflict cu susținătorii unui concept strict de democrație liberală reprezentațională, pentru care reprezentarea e menită să reflecte/apere diverse interese, în timp ce participarea maselor mai mult încurcă acest proces. Joseph Schumpeter, de pildă, este foarte explicit în a susține punctul de vedere reprezentațional.[4] Pentru participaționiști, acest sens strict al democrației liberale reprezentative, în care totul este filtrat și rezolvat la nivelul elitelor politice alese, nu este satisfăcător. Ei vor să extindă înțelesul democrației astfel încât problemele cetățenilor să fie mai mult luate în considerare în conturarea politicilor publice și zonele de control democratic să fie mai extinse decât cele existente.

Feminismele au adoptat mai curând viziunea participaționistă a democrației. Feminiștii, ca și postmoderniștii, extind sfera politicii democratice, considerând că spațiul privat este și el unul în care pot fi aplicate valorile fundamentale ale democrației. Se vorbește, astfel, de democrație în familie.

---

[2] Terchek și Coute, 2001.

[3] Acest nucleu de elemente comune propus de Terchek și Coute este discutabil. El nu include, de pildă, ideea de competiție a forțelor care aspiră la putere într-un stat democratic — idee prezentă în definiția democrației în multe teorii ale democrației.

[4] Schumpeter, 1943.

Puterea nu este limitată la spaţii instituţionale, publice sau private, ci ea „circulă" prin societate: în familie, relaţii rasiale, în şcoli şi media, la locul de muncă, şi chiar în sferele aparent neutre ale cunoaşterii, ştiinţei şi tehnologiei.[5]

Unul din aspectele problemadce ale criticilor feministe la adresa teoriilor democraţiei este legat de reprezentativitate. (De ce ar trebui să fie femeile reprezentate? De ce nu pot ele să fie reprezentate de bărbaţi? De ce ar trebui mărită prezenţa femeilor în instituţiile reprezentative? De ce nu există un echilibru de reprezentare pe dimensiunea de gen? Aceste întrebări au fost discutate într-un capitol anterior).

Dar poate cel mai disputat şi mai problematic aspect, atunci când este vorba de democraţie, de drepturile şi libertăţile care sunt implicate în noţiunea de democraţie, este cel al diferenţei dintre *drepturile formale* şi modul în care ele sunt şi pot fi *exercitate.* Aceasta este una din diferenţele cel mai pregnant acuzate de către feminişti. Dacă am aduce această problematică în actualitatea României de azi, am spune că există diferenţe semnificative între drepturile existente formal, între legislaţia armonizată cvasi-total cu cea a U.E. şi realitatea practică, a exercitării acelor drepturi. De altfel, unul dintre Rapoartele Comisiei UE din ultimii ani menţiona explicit acest lucru.[6]

Pentru a avea o perspectivă mai complexă asupra deficitului de democraţie din România propun întoarcerea către teoriile contemporane şi la definiţiile lor ale democraţiei. Dincolo de aspectele formale ale definiţiei voi căuta să identific modul în care sunt exercitate drepturile democratice. Vor apărea distinct: discrepanţa dintre drepturi şi libertăţi formale pe de o parte şi modul de exercitare a acestor drepturi de către reprezentanţii celor două sexe. În România se consideră implicit că democratizarea „întregii societăţi" este deopotrivă benefică celor două sexe. Presupoziţia aceasta este falsă, iar paragrafele următoare ţintesc să demonstreze această afirmaţie. Voi prezenta sintetic democraţia românească din punctul de vedere al relaţiilor de gen şi voi folosi informaţii şi aprecieri dezvoltate în capitole anterioare.

În tradiţie pluralistă, bazată pe scrierile lui Robert A. Dahl, o democraţie se caracterizează printr-o serie de elemente esenţiale, după cum urmează:

- alegeri libere, unde cetăţeanul are de ales între forţe politice aflate în competiţie;
- competiţie autentică între aceste forţe politice;
- dreptul egal al cetăţenilor de a alege;
- dreptul egal al cetăţenilor de a fi aleşi;

[5] Terchek, 2001: xiv-xv

[6] Vezi Raportul din 2001 la http://europa.eu.int/comm/enlargement/românia/index.htm

- libertatea, de informare şi de expresie;
- dreptul de întrunire publică şi de asociere;
- libertatea de a nu fi reţinut (privat de libertate) în mod arbitrar de către reprezentanţi ai autorităţilor de stat;
- stat de drept funcţional.[7]

Dacă excludem ultimul punct, celelalte elemente fac trimitere la reglementări legale, formale pe care le regăsim în România de azi. Dar dincolo de drepturile înscrise în legi realitatea exercitării lor este problematică, distanţa dintre aceste drepturi formale şi exercitarea lor indicând magnitudinea deficitului de democraţie.

În ce priveşte primul element, *alegeri libere,* în România au existat alegeri cvasi-libere în perioada dinainte de cel de-al doilea război mondial, dar numai pentru anumite segmente de populaţie — care nu includeau femeile până în 1929 la nivel local şi până în 1939 la nivel parlamentar. Războiul, urmat de regimul comunist au încheiat perioada alegerilor libere sau cvasi-libere din România. Între 1939 şi 1946 nu au fost organizate alegeri. Se poate spune că româncele au început să-şi exercite acest drept la nivel naţional în 1946 (când rezultatele alegerilor au fost falsificate), dar nu se poate spune că acela a fost un vot liber, nici pentru femei, nici pentru bărbaţi. În România, femeile au început să-şi exercite liber *dreptul de a vota și de a fi alese* abia din 1990,[8] în timp ce bărbaţii cunoscuseră tradiţia votului liber înainte de 1939.

Luând în considerare *dreptul cetățenilor de a fi aleși* (cel de-al patrulea element din definiţia de mai sus), se poate constata că după alegerile din 2000, scorul proporţiilor de reprezentare femei/bărbaţi la nivelul puterii centrale în România este, respectiv, de 10% / 90%. Dreptul de a fi alese este exercitat de către românce în mult mai mică măsură decât bărbaţii români. Contrastul şi asimetria sunt cu atât mai nedumeritoare cu cât în ţări europene ca Suedia sau Norvegia, proporţiile de reprezentare ale celor două genuri sunt echilibrate, undeva în jurul procentelor de +40%. Proporţia de reprezentare a româncelor la nivel central în 2002 (10%) este mult mai slabă decât proporţia de dinainte de 1989 (33%). Aceeaşi situaţie se regăseşte la nivel local. Merită menţionate totuşi două lucruri: înainte de 1989 nu erau alegeri libere, iar Marea Adunare Naţională nu era decât un for marionetă a conducerii de vârf a PCR, lipsită de putere de decizie reală. Pe de altă parte, 10% reprezintă un progres relativ la procentul de 5,5% din perioada legislaturii 1996-2000 şi

---

[7] Aceasta este o trăsătură ce apare doar în anumite definiţii ale democraţiei.

[8] în ce privește cel de-al doilea element din definiţie, „competiţie autentică între forțele politice", discutarea acestui element nu-şi are locul în acest context întrucât nu are o dimensiune de gen specifică.

față de 4% de după 1990. Se remarcă o înceată democratizare în termeni de reprezentativitate pentru femeile din România. Dar în termeni absoluți discrepanța de19 la 1 indică oportunități reduse pentru femei de a se afirma ca lideri politici.[9]

Referitor la reprezentarea politică a femeilor, cuvintele Virginiei Sapiro sunt perfect aplicabile realității românești:

> „Femeile și bărbații continuă să creadă că politica este un domeniu al bărbaților pentru că adevărul empiric în acest moment este că politica *este* un domeniu al bărbaților. Oameni de ambele sexe consideră guvernarea de către femei ca fiind ciudată, ieșită din comun, extraordinară și chiar nepotrivită. Putem să considerăm un sistem de guvernare ca fiind reprezentativ pentru femei dacă femeile nu sunt considerate «reprezentative» pentru guvernare?"[10]

Parafrazând-o pe Sapiro am putea întreba dacă sistemul politic românesc este reprezentativ (și democratic, implicit) pentru romănce dacă ele nu sunt considerate reprezentative pentru guvernare?

Problema aici nu este aceea de a învinovăți reprezentanții unui gen sau a altuia, ci de a desluși mecanismele și structurile care conduc la discriminări sistematice. Un studiu realizat de NDI[11] în România sugerează că în viziunea partidelor, femeile nu-și cunosc interesele atunci când votează. Probabil că tocmai de aceea partidele nu și-au făcut mari probleme până acum în ce

---

[9] Problema de principiu care se pune în legătură cu reprezentarea politică în România, atunci când o considerăm neadecvată și grosier disproporționată (raportul de 9/1), este cea a „absenței femeilor" prin opoziție cu nevoia de „prezență a femeilor" în corpul reprezentativ și în politică. In ultimă instanță, este o problemă de dreptate socială, pe care Phillips o pune în termenii unei întrebări: Prin ce superioritate de talent „natural" pot să pretindă bărbații dominarea parlamentelor? Explicația disproporțiilor flagrante rezidă în inegalități structurale care viciază constant participarea politică a celor două genuri. Dacă nu ar exista obstacole (structurale sau de altă natură) care să opereze spre excluderea din politica oficială a anumitor grupuri sociale, atunci pozițiile de putere politică ar fi distribuite la întâmplare între sexe, grupuri etnice etc. Orice distribuție distorsionată a pozițiilor politice indică o discriminare intențională sau structurală (Phillips, 1991). Chiar în lipsa unor aranjamente deliberate de a bara drumul femeilor spre parlamente și consilii locale, absența acțiunii politice în direcția reparării nedreptății sociale indicate de raportul de reprezentare echivalează cu acceptarea ca justă a situației discrepante actuale.

[10] Sapiro (2) 1998: 183.

[11] *National Democratic Institute* (Institutul Național Democratic) din SUA, *vezi* bibliografia.

privește atragerea și sensibilizarea electoratului feminin.[12] în programele partidelor problematica femeilor e prezentă la modul formal și lapidar, cu o dezvoltate mai semnificativă la partidele de stânga, în ultimii ani. în timpul campaniilor electorale de până acum nu a fost ridicată nici o problemă care să fie în mod specific referitoare la contracararea discriminării de gen. în alte țări democratice există o competiție între partide pentru a-și atrage electoratul feminin, iar inițiativele privind acțiunea afirmativă în interiorul partidelor sunt încurajate.[13] Există șanse ca situația să se schimbe cu prilejul alegerilor din 2004.

în ce privește *libertatea de informare și expresie* (al cincilea element din definiția democrației menționată mai devreme) este de domeniul cunoașterii comune că presa e dominată de punctul de vedere masculin. Proprietatea principalelor trusturi din media precum și posturile de conducere sunt deținute preponderent de către bărbați, preocupările și grilele masculine sunt dominante. Chiar dacă există multe tinere cu veleități jurnalistice, care au și talent, majoritatea deciziilor se iau în birourile bărbaților. Există multe studii privind modalitățile prin care media, prin conținutul și formele de expresie specifice, influențează modul cetățenilor de a gândi și de a vedea lucrurile. Media are capacitatea de a forma moduri de percepere a realității sociale, de a pune sau a scoate de pe agenda politică unele probleme importante pentru un grup social sau altul. Iată de ce o influențare unilaterală, pe dimensiunea de gen, mărește deficitul de democrație pe dimensiunea de gen.

Vorbind despre *dreptul de asociere* al femeilor (desprins din cea de-a șasea condiție) lucrurile nu stau rău, numeric vorbind. Există o mulțime de organizații și asociații de femei și multe sunt extrem de active și cu rezultate excelente. Dar majoritatea acestor organizații sunt centrate pe grija fajă de copii, bătrâni, comunitate — activități asociate feminității tradiționale. în ce privește dreptul de întrunire și dreptul de manifestare publică a unor proteste, cu revendicări specifice grupului macrosocial al femeilor, el nu este exercitat de către românce așa cum ar putea fi, conform dreptului în vigoare. Autocenzura excesivă, fără rost, este o cauză majoră pentru care probleme importante ce ar fi putut să se constituie într-o agendă politică a femeilor din România nu au ajuns pe agenda politică. Nu mai departe de aprilie 2000, am auzit argumentul potrivit căruia o demonstrație publică ar pune femeile participante într-o lumină proastă: „Se va spune că femeile sunt isterice!". Ar-

---

[12] Cum rezultă din sondajul de opinie realizat de NDI în Parlamentul României (cu respondenți parlamentari din toate partidele), 2000.

[13] Reamintesc cazul alegerilor din 1997 în Marea Britanie, când Partidul Laburist a adoptat principiul „fermoarului": un candidat femeie, unul bărbat în alternanță.

gumentul mi-a adus aminte de reţinerea anti-sufragetelor de a se înscrie în asociaţii antisufragiu şi de a vorbi în public pentru a nu fi fost considerate nefeminine în „excesul" lor de manifestare publică. în orice caz, contrastul dintre serioasele probleme specifice pe care le are macrogrupul social al femeilor şi absenţa unor manifestări publice politice pe aceste teme reprezintă un subiect de studiu ce merită atenţia politologilor, sociologilor şi mai ales al antropologilor de ambe sexe.

în ceea ce priveşte *statul de drept în România,* ca indicator al evoluţiei democratice (descris în condiţia a opta în definiţia democraţiei), dacă luăm în considerare discriminările de gen putem constata că doar de curând au fost operate modificări legislative semnificative. Este vorba de modificarea Codului Penal astfel încât victimele violurilor şi a violenţei în familie să fie mai bine protejate, de adoptarea Ordonanţei nr. 137/2000 şi a Hotărârii de Guvern privind înfiinţarea Consiliului Naţional pentru Combaterea Discriminării (CNCD), de Legea Egalităţii Şanselor intrată în vigoare în 2002, de Legea privind combaterea şi prevenirea violenţei în familie, adoptată în 2003. Deşi acest cadru legal există, sunt multe de spus în ce priveşte folosirea lui şi exercitarea drepturilor cetăţeneşti în temeiul lor. CNCD se zbate încă să se afirme ca instituţie, în condiţii de precaritate a resurselor umane (angajaţi foarte tineri şi puţin experimentaţi, puţin-cunoscători ai problematicii discriminării, carenţa de experţi) şi de insuficienţă a fondurilor financiare în comparaţie cu proporţiile discriminărilor existente. Nu există o instituţie guvernamentală care să fie dedicată aplicării Legii Egalităţii Şanselor, aşa cum există în toate ţările UE. Sub impulsul Comisiei UE a fost înfiinţată o Agenţie Naţională pentru Şanse Egale (ANSE) cu fonduri de la Comisie şi de la guvern în proporţie e 10 la 1 (1,8 milioane euro fonduri U.E. şi 200 000 euro fonduri guvernamentale). Această Agenţie ar soluţiona probleme de inegalitate de şanse doar în domeniul muncii, nu şi în alte aspecte ale vieţii femeilor şi bărbaţilor. De aceea, cu toate că există un asemenea cadru legislativ care aproximează legislaţia UE, înscriindu-se pe linia *aquis-uXm* comunitar, discriminările şi inegalităţile de şanse continuă să se manifeste nestingherit. Un exemplu doar: procedurile greoaie de divorţ existente descurajează femeile agresate de către soţi să divorţeze. Consecinţele se pot ghici. Cu cât statul de drept este mai slab cu atât probabilitatea menţinerii cUscriminărilor de gen este mai mare. Dezvoltarea unui stat de drept puternic în România este în favoarea egalităţii de şanse între cele două genuri şi a unei democraţii simetrice pe dimensiunea de gen.

Această scurtă discuţie a elementelor definitorii ale democraţiei indică faptul că democraţia românească nu este aceeaşi pentru femei şi pentru bărbaţi, aşa cum nu este nici pentru diferitele etnii care trăiesc în această ţară.

O teorie a democrației este fie incompletă, fie de-a dreptul greșită dacă nu ia în considerare diferențele de gen. Teoriile democrației care iau în considerare un cetățean neutru din punctul de vedere al genului ignoră diversitatea realității politice democratice și, în ultimă instanță, nu explică realitatea socială, ci mai curând o „realitate" presupusă dar inexistentă.

Dacă am face un experiment mental și am separa cetățenii unei țări în două corpuri distincte: cetățenele femei și cetățenii bărbați, am ajunge la concluzia că din punctul de vedere al femeilor-cetățene, multe democrații contemporane sunt mai curând *democrații electorale,*[14] care le garantează dreptul formal de a alege, dar care nu le garantează adecvat drepturile politice[15] și civile.[16] în același timp, pentru corpul cetățenesc masculin din aceeași țară, respectivele aranjamentele instituționale indică democrații liberale care și-au terminat tranziția sau sunt chiar democrații consolidate. Pentru cazul românesc, dacă punem un plus democrației electorale pentru cetățene și reducem din caracterul încheiat al democrației pentru bărbați ajungem la un tablou realist al stadiului democrației.

în orice caz, o discuție cât de concisă privind democratizarea pe dimensiunea de gen din România nu poate fi completă fără referiri la lipsa de activism a înseși femeilor. în România nu există o mișcare politică a femeilor în ultimul deceniu.[17] Aceasta, dacă ar exista, ar presupune o agendă cvasinațională, o minimă coordonare între organizațiile interesate, o prezență publică de notorietate și toate acestea ar trebui să conducă la rezultate măsurabile care să afecteze pozitiv, în timp, o mare masă de oameni. Se poate spune că „mișcarea de femei" din România postrevoluționară s-a petrecut tot în mediul domestic și în izolare. Această situație se poate justifica parțial prin faptul că puncte importante de pe agenda mișcărilor feministe au fost realizate fără o mișcare de femei în perioada sociaUsmului de stat — participarea ridicată pe piața muncii (peste 47% din totalul forței de muncă în comunism și aproape 45% acum),[18] dreptul la avort[19] (1949-1966, 1990 și

---

[14] Concept inspirat din cel de *electoralism,* utilizat de Linz și Stepan, și care trimite la o noțiune de democrație în care dreptul de a participa la alegeri este o condiție suficientă (Linz și Stepan, 1996).

[15] Cum am văzut mai sus.

[16] Cum se va vedea în capitolul dedicat Cetățeniei.

[17] Miroiu și Popescu, 1999.

[18] Și acest drept a fost mai întâi o obligație a femeilor și a continuat să fie perceput ca o obligație, nu ca un mijloc de eliberare; în mod firesc a fost interpretat așa de către multe femei: munca în sectorul public continua să se suprapună peste obligațiile tradiționale, pe care nu le-a mai chestionat mai nimeni în mod public.

până acum), concediul parental[20] (1997). Majoritatea femeilor din România stau mai bine la capitolul „apărarea drepturilor altora" decât ale lor proprii, toată munca lor dedicată familiei și reproducerii forței de muncă fiind politică, fără ca majoritatea lor să conștientizeze acest lucru.

În rândurile de mai sus, am luat în considerare o concepție a democrației liberale care se situează mai curând spre polul reprezentațional al concepțiilor despre democrație și care pune accentul pe aspecte politice formale, ce țin în primul rând de reguli de articulare a sistemului politic fără a ține cont de sexul cetățenilor. Luând ca reper o astfel de concepție formală și minimalistă, am arătat că democrația liberală românească, așa cum este ea azi, este diferită pentru femei și bărbați. Contextualizarea pe cazul românesc îmi aparține și reprezintă o încercare de a arăta că definițiile formale, care accentuează valoarea reprezentativă a democrației liberale, iau drept standard o noțiune neutră de cetățenie, deși cetățenia nu este neutră în exercitarea drepturilor. În momentul în care ne îndreptăm atenția asupra modului în care aceste drepturi și libertăți sunt practicate, exercitate, realizăm că există din nou diferențe între cetățenii-bărbați și cetățenii-femei.

O concepție mai largă a democrației, apropiată de polul participaționist, care să ia în considerare drepturi civile mai extinse, drepturi sociale și economice dar și sfere netradiționale, cum ar fi familia, ne va releva o serie de alte aspecte discriminatorii între sexe. Acestea vor fi urmărite în continuare, pornind de la conceptul de cetățenie.

---

[19] Redarea dreptului la avort a însemnat mai puțin libertatea de alegere a femeii, cât libertatea cetățenilor de a face sex fără obstrucționări (avem aici în vedere numărul enorm de mare al avorturilor în primii ani după 1990, clar detrimental femeilor în cauză).

[20] Adoptarea concediului parental a trecut aproape neobservată în presă, iar posturile de televiziune au selectat doar reacțiile conservatoare la această lege, de genul „legea e ridicolă", „e natural ca femeile să-și ia concediu" etc.

2. « *Liberté, Egalité, Fraternité»* ... dat unde sunt surorile?

Pentru a fi o ființă independentă, un cetățean, trebuie să nu fii femeie sau copil.
(Immanuel Kant, 1797)

Liberte, Egalite, Fraternite este emblema Revoluției Franceze, cea care a pus în centrul atenției noțiunea de cetățenie și ideea de republică. Modul în care a evoluat cetățenia modernă este indisolubil legată de evoluția democrației liberale însăși. De aceea analiza cetățeniei și a modului în care ea a fost și este exercitată în cadrul democrațiilor liberale devine importantă în contextul lucrării de față. Cât de neutră este noțiunea de cetățenie, așa cum a fost ea întemeiată ideologic și practic? Și mai ales cât de neutră este exercitarea cetățeniei? Iată întrebări la care îmi propun să răspund în continuare.

Cetățenia modernă

Cetățenia modernă s-a constituit pe parcursul procesului de construcție a democrațiilor liberale în societățile occidentale. Teoreticienii moderni ai politicului ca și politicienii înșiși au fost foarte rezervați față de ideea de democrație, preferând-o pe cea de republică până spre mijlocul secolului XIX. „Republica" desemna, în viziunea politicienilor și teoreticienilor vremii, o formă de conducere politică opusă despotismului și deschisă unei conduceri plurale și bazate pe responsabilitatea conducătorilor față de cei care i-au instaurat la putere. „Cetățenia" avea rezonanțe republicane și era o noțiune mult mai ușor de acceptat în limbajul revoluționar decât noțiunea de „democrație" — asociată populismului, conducerii de către mulțimea ignorantă și lipsei de coerență politică.[21]

La sfârșitul secolului XVIII, „cetățenia" se referea doar la o parte a membrilor masculini ai societății. Nu includea femeile, dar nici pe majoritatea bărbaților. În cadrul revoluției franceze au existat curente care au pretins extinderea drepturilor și libertăților asociate cetățeniei la alte categorii sociale - la cei fără proprietăți, dar și la femei. După exuberanțe, excese, lupte și iluzii dezlănțuite concretizate într-o dezbatere detaliată privind recunoașterea cetățeniei feminine, Convenția Națională din Franța a interzis toate organizațiile de femei la începutul lui noiembrie 1793. In timpul revoluției franceze, toate femeile care între 1791-1793 frecventaseră cluburi revoluționare, republicane

[21] Așa cum fusese ea criticată și de Platon, Aristotel sau Xenofon în antichitate.

sau iacobine, fuseseră considerate *eitqyennes.*[22] Ele au pretins că Declaraţia Drepturilor Omului şi Cetăţeanului trebuie să fie valabilă şi pentru ele. Dar această Declaraţie nu s-a referit la ele. A fost concepută la un moment dat o Declaraţie similară, cu valabilitate pentru sexul femeiesc. În termeni concreţi, au mai trebuit să treacă decenii şi chiar secole până când cetăţenia femeilor a dobândit un set de drepturi şi libertăţi comparabile cu cele ale cetăţenilor bărbaţi. Cazul francez nu este singular, dar prezintă cele mai izbitoare elemente ale luptei pentru recunoaşterea cetăţeniei femeilor urmată de negarea ei.

Independenţa economică, exprimată în primul rând în proprietăţi, a fost un criteriu major al cetăţeniei în secolul XVIII, dar şi ulterior, până în secolul XX. Cutumele şi legile consfinţeau pe bărbaţi drept subiect al proprietăţilor. Lărgirea sferei cetăţenilor, într-o societate sau alta, s-a produs, într-o primă instanţă, prin reducerea treptată a barierelor sau standardelor economice pentru cetăţenii bărbaţi, însemnând creşterea numărului celor ce au câştigat drepturi şi libertăţi civile şi politice. Apoi, au început să fie acordate anumite drepturi civile femeilor, cele politice fiind ultimele obţinute. Cetăţenia era legată iniţial de capacitatea de a deţine proprietăţi şi de a semna contracte.

Aceste drepturi au fost obţinute treptat de către femei (în SUA în anii '40 ai secolului XIX, în Anglia în 1882 şi alte ţări europene mai târziu).[23] În România au existat în epocă dezbateri publice pe această temă invocându-se schimbările din Anglia privind statutul femeilor măritate, dar măsurile concrete au fost luate jumătate de secol mai târziu. Cam acesta a fost mersul lucrurilor în mai toate ţările aflate în fruntea dezvoltării şi civilizaţiei moderne: întâi extinderea drepturilor cetăţeneşti către cercuri mai largi de bărbaţi şi abia apoi obţinerea de drepturi de către femei. În Germania de Vest, Curtea Constituţională a recunoscut explicit că egalitatea femeilor şi bărbaţilor ca şi cetăţeni este valabilă şi în domeniul căsătoriei abia în 1959.[24]

Chiar dificilă şi sinuoasă cum a fost, obţinerea drepturilor şi libertăţilor civile şi politice nu a echivalat (şi nu echivalează) cu posibilitatea practică de a le şi exercita.

Ce este cetăţenia?

Noţiunea de cetăţenie se întemeiază pe două traditii: (1) tradiţia civic-republicană, cu rădăcini în antichitate şi reînviată în oraşele Renaşterii şi (2)

[22] „Cetăţene", în franceză.
[23] Sapiro (2), 1998.
[24] Vogel, 1991.

tradiția liberală, o invenție modernă. în dmp ce prima accentuează participarea la viața publică și implicarea politică a membrilor cetății, cea de-a doua pune accent pe afirmarea drepturilor individuale (civile în primul rând, social-economice mai apoi)[25] și pe reprezentativitate în politică.

O carte influentă și controversată despre cetățenie, publicată după cel de-al doilea război mondial, a fost *Cetățenie și clasă socială* de T. H. Marshall. În această carte, Marshall face distincția dintre:

- Cetățenie civilă (libertăți civile individuale, asigurate juridic prin sistemul de drept)
- Cetățenie politică (drept de vot, de asociere politică, de a fi membrul unui partid ș. a.)
- Cetățenie socială (educație și drepturi sociale)

Alți teoreticieni vorbesc despre generații de drepturi cetățenești, astfel încât cetățenia civilă ar fi precedat cu mult cetățenia socială. Iată cele trei generații de *drepturi civile* evidențiate de Oliver și Heater:

- libertatea persoanei, libertatea de asociere, libertatea cuvântului, egalitate în ce privește protecția legii (corespunzător cetățeniei civile a lui Marshall);
- protecția legală a drepturilor social-economice: educație, sănătate, locuință, servicii sociale; dreptul de a avea proprietate, de a câștiga și cheltui bani după bunul plac, dreptul de alegere în cumpărarea de produse (parțial corespunzător cetățeniei sociale);
- protecția drepturilor legate de mediul înconjurător (o nouă generație de drepturi asociate cetățeniei).

Dreptul de proprietate a fost unul dintre principalele drepturi civile afirmate și apărate politic de elita economică dintr-o țară sau alta, încă de la începutul epocii moderne. E suficient să mă refer aici la Anglia mijlocului de secol XVII, la Războiul Civil și la toate frământările sociale și politice din a doua jumătate a secolului, la scrierile lui John Locke și a altor teoreticieni care au dezvoltat bazele liberalismului. De aceea, formula „generații" pe care o folosesc Oliver și Heater este mai curând o formă de stil pentru că, cronologic, lucrurile nu stau chiar așa. Dreptul economic de proprietate a precedat obținerii de drepturi civile și a reprezentat piatra de încercare pentru încetățenirea diferitelor categorii sociale, inclusiv a femeilor. Una dintre direcțiile principale a luptei feministelor din secolul XIX s-a îndreptat spre

[25] Oliver, Heater, 1994.

obținerea de drepturi de proprietate pentru femeile măritate — care-și pierdeau statutul de subiect de contract odată cu căsătoria.[26]

Chiar și o concisă prezentare a ceea ce înseamnă cetățenia trebuie să facă referire la o problemă spinoasă legată de tensiunea sesizabilă dintre sistemul economiei de piață care generează inegalități (în unele cazuri inegalități flagrante și moral reprobabile pentru mare parte din cetățeni)[27] și cetățenie care generează egalitate, formal cel puțin. Iată de ce o discuție aparte a problemei distanței dintre cetățenia formală, afirmată ca drepturi și libertăți formale, și cea reală, exercitabilă și exercitată, este oportună. Aceasta include referiri la tensiunea dintre inegalități economice și egalități cetățenești. Dar, mai întâi să punem întrebarea dacă cetățenia descrie o realitate unică sau nu? Cât de neutre au fost tradițiile republicană și liberală în conturarea conținutului noțiunii de cetățenie?

O cetățenie, două cetățenii...

Una din ideile fundamentale afirmate de feminiști este că elementele definitorii ale cetățeniei au fost constituite istoric, luând în considerare exclusiv statutul bărbatului în societate: o *unică cetățenie constituită pe model masculin.* întrucât femeile au fost, în genere, „adăpostite" în spațiul privat, cetățenia a luat conturul celor care participau la viața publică, adică a bărbaților. Carole Pateman consideră că teoreticienii contractului social au ignorat contractul sexual, care era presupus implicit în contractul social.[28] Practic, contractul social care întemeiază logic statul este un contract doar între bărbați. El nu include femeile. Se presupune că ele sunt reprezentate de bărbați. Există un contract tacit între cele două sexe — un contract sexual, care se bazează pe anumite diferențe „naturale" dintre sexe. Teoreticienii contractului social considerau implicit că diferențele (așa-zis) naturale dintre sexe: libertate

---

[26] în Marea Britanie, abia în 1988 a fost scoasă din sistemul legislativ reglementarea potrivit căreia o femeie căsătorită este o proprietate *(chattel,* în engleză) a soțului!

[27] E suficient să ne gândim aici la discrepanțele ce pot fi sesizate în diverse părți ale lumii. La Rio de Janeiro, de pildă, de pe frumoasele plaje străjuite de hoteluri de lux, unde se cheltuiesc sume fabuloase, pot fi văzute așa-numitele *jdvelas* — cartiere întregi, de sute de mii de oameni care trăiesc în condiții subumane de igienă, hrană, locuință. Dar nici nu trebuie să mergem atât de departe cu gândul. E suficient să te uiți atent la ceea ce se întâmplă în România la 14 ani după răsturnarea regimului Ceaușescu.

[28] Pateman, 1994: 245.

(pentru bărbaţi) şi supunere (pentru femei) întemeiază politic faptul că bărbaţii erau singurii care puteau să încheie contracte. Ei considerau că doar bărbaţii au capacitatea „naturală" de a întemeia contractul originar şi de a participa în calitate de cetăţeni egali la o societate civilă liberă.[29] Iată de ce, ei au pus bazele cetăţeniei masculine în societate.

In primele secole ale conturării democraţiilor liberale occidentale, cetăţenia s-a referit şi s-a aplicat exclusiv bărbaţilor albi înstăriţi: la început unui grup restrâns, definit prin putere economică de un anumit nivel, mai apoi unui grup mai larg, tot masculin şi apoi treptat unor categorii sociale mai puţin favorizate. Târziu, femeile au început să câştige câteva din atributele cetăţeniei, aşa cum fusese definită masculin de către puterea politică şi consfinţită prin teorii politice. Mult timp femeile au fost „cetăţeni indirecţi" - adică îşi „exercitau cetăţenia" prin intermediul soţilor. Unul din argumentele anti-sufragiştilor a fost că femeile votează indirect şi că ele sunt reprezentate de către soţii lor. De ce ar mai fi nevoie e votul lor?

Teoreticienii contractului social au construit o noţiune de cetăţenie care presupune o implicită diferenţiere între public şi privat, între politic şi natural. Astfel construită, noţiunea de cetăţenie presupune o egalitate definită iniţial ca egalitate între bărbaţi, pe care dacă femeile vor s-o atingă, trebuie să renunţe la diferenţele de sex. Scopul mişcării de femei ar trebui să fie, după Pateman, includerea femeilor în politică, în sfera „cetăţeniei", dobândirea statutului de „autoritate evidentă prin sine", fără ca acestea să însemne că femeile sunt (sau că ar trebui să fie) identice cu bărbaţii.

Apare că epoca modernă a produs un tip de cetăţenie standard, definită după statutul, chipul şi asemănarea bărbaţilor. Dacă femeile vor să devină cetăţene, nu au decât să intre în standardul definit anterior pentru bărbaţi. Ca şi cum diferenţele nu ar conta sau ca şi cum şi femeile ar trebui să fie şi să se comporte exact ca bărbaţii. Aceasta a fost una din capcanele în care au căzut unii feminişti: pentru a se afirma, femeile trebuie să atingă standarde masculine, să se comporte şi să acţioneze asemenea celor cu îndelungată experienţă în sfera publică, şi mai ales în politică. Cele mai virulente critici ale acestei viziuni au aparţinut aşa-numitului feminism francez, pentru care diferenţele trebuie acceptate ca atare şi chiar cultivate: doar prin afirmarea diferenţelor şi specificităţii femininului se poate ieşi din subordonarea şi dominaţia masculină — nu prin încercări de atingere a standardelor masculine. Dar şi acest punct de vedere este problematic, întrucât atunci când e vorba de definirea unui statut public valabil pentru întreaga populaţie matură, e nevoie de o noţiune formală de egalitate şi de o aplicabilitate universală a ei. O serie de

[29] *Ibidem,* 1994.

feminiști au avansat chiar ideea potrivit căreia egalitatea formală ar trebui exdnsă și în spațiul privat — democrația și cetățenia ar trebui exdnse la spațiul domestic în măsura în care sunt implicate chestiuni de dreptate socială.

Pentru a avea ceva de spus în politică și în afacerile publice, femeile au luptat să obțină dreptul de vot — una din mărcile de bază ale cetățeniei. Cum altfel ar ti putut ele oare să înceapă să acceadă la decizia politică? Dincolo de diferențele dintre femei și bărbați, construite social, cultural ș.a.m.d., accesul la decizia guvernamentală începe cu revendicarea unui drept de bază egal: dreptul de vot. După obținerea dreptului de vot, dezamăgirea fostelor sufragete a fost mare, întrucât au constatat că votul nu era suficient pentru a influența decizia politică. Structurile de putere și de luare a deciziilor erau (și sunt încă) puternic masculinizate și dreptul de a vota reprezentanții nu era nici pe departe suficient pentru a răzbi prin aceste structuri și a accede la luarea deciziilor. Procesul de pătrundere a femeilor în aceste structuri de putere a fost foarte lent și continuă până azi, în ritmuri diferite, în țări diferite. Ideea de a avea femei lider este încă inacceptabilă pentru multă lume. Răspunsurile din *Barometrul de Gen* al FSD din 2000 sunt grăitoare în acest sens — o majoritate a românilor consideră că bărbații sunt mai capabili să conducă decât femeile.

Noțiunea de cetățenie și cea de democrație presupun o universalitate în egalitate și oricât de mult am glorifica și celebra diferențele dintre sexe, pentru ca un sistem politic să funcționeze el are nevoie de repere clare și general aplicabile pentru ambele sexe. Aici, într-adevăr există critici care spun că e nevoie de o reformulare a cetățeniei astfel încât să ia în considerare nevoile și elementele specific feminine.[30] De pildă, luarea în considerare a maternității. Se poate spune: «Constituția României din 2003 consfințește egalitatea în drepturi dintre femei și bărbați». Așa spunea și Constituția din 1965, din vremea lui Ceaușescu, deși ea nu a împiedicat dubla zi de muncă pentru femei, precum și adopatarea decretului de interzicere a avorturilor din 1966 care a dus la un trist record de mortalitate maternă. Dreptul la viață al celor două sexe era inegal distribuit. De asemenea, dreptul la timp liber și la dezvoltarea propriei personalități era inegal distribuit. Cetățenia este, de aceea, nu doar un set de drepturi și libertăți, ci și un set de practici și comportamente acceptate social. În ce privește această parte, de practici și comportamente, ele nu sunt general aplicabile celor două sexe. De aceea apare îndreptățită afirmația că deși există *o unică cetățenie,* definită în mare parte în funcție de o istorie a exercitării ei exclusiv masculine,, totuși există *două*

---

[30] *Vein* și Magyari-Vincze, 2002.

cetățenii dacă ne referim la regulile, pracdcile și comportamentele acreditate social, care fac operabile drepturile și libertățile înscrise în legi.[31]

Există anumite particularități și „ciudățenii" ale cetățeniei femeilor, așa cum este ea exercitată acum, ca diferită de cea a bărbaților. Spre ilustrare, să luăm cazul maternității: femeile sunt văzute ca având o anumită datorie cetățenească de a naște copii, dar, pe de altă parte, lor le este contestat dreptul de consimțământ refritor la sarcină. Această contestare se manifestă implicit, prin tolerarea efectelor violurilor, nedisponibilitatea anticoncepționalelor[32] sau explicit, prin interzicerea avorturilor. Femeilor le-a fost contestată libertatea individuală și dreptul de decizie în ceea ce privește propriul trup. Pateman susține că nu va exista o teorie autentică a democrației și o practică autentică a democrației, până când maternitatea nu va fi recunoscută ca problemă a democrației.[33] Presupoziția tacită a majorității teoriilor democrației este că maternitatea nu este o problemă politică. Majoritatea teorieticienilor nu văd o problemă în privința legăturii dintre femei și democrație.

Pentru unii maternitatea a reprezentat o legitimare a cetățeniei feminine, iar pentru alții a fost un motiv de a o refuza. Pentru Mary Wollstonecraft, una dintre cele mai proeminente figuri ale afirmării drepturilor femeilor din epoca modernă, maternitatea a fost într-adevăr un mod de legitimare a cetățeniei. De aici și până la afirmația iacobinului Louis-Marie Proudhomme, e o distanță apreciabilă. Iată ce spunea Proudhomme: adevăratele *citqyennes* „rămân în casă, nu se dau în spectacol, nu se expun ridicolului" și „îi lasă pe bărbați să facă revoluția".[34] Afirmația lui Proudhomme este în același ton cu distincția Abatelui Sieyès dintre „cetățeni activi" (îndreptățiți la participare politică) și „cetățeni pasivi" (care ar avea doar drepturi „naturale": libertate, proprietate, siguranță — în care erau incluse femeile).[35] A fi de acord cu Proudhomme și Sieyès echivalează cu a spune că nu există o unică cetățenie, ci două — în sensul cel mai autentic al cuvântului — adică două tipuri de cetățenii formale. Una dintre cetățenii îți conferă toate drepturile legate de participarea la viața publică și privată, în timp ce a doua îți conferă doar dreptul de a fi întreținut și înlănțuit în spațiul privat, de a fi dependent și re-

---

[31] Aici mă refer exclusiv la dimensiunea de gen a cetățeniei. Se pot face observații similare pornind de la alte criterii - etnice, de pildă.

[32] În România de azi, pentru unele categorii sociale anticoncepționalele nu sunt accesibile financiar.

"Pateman, 1994.

[34] Bock, 2002.

[35] *Ibidem:* 60.

prezentat de altcineva în spaţiul public. în acest context, formal vorbind erau definite două cetăţenii, dintre care una din ele era superioară celeilalte. Cetăţenia feminină era inferioară ca statut celei masculine întrucât cetăţeniei masculine îi erau asociate libertăţi şi drepturi mai multe şi mai semnificative decât cetăţeniei feminine. Dacă ar fi să ne imaginăm matematic, am putea spune că sfera cetăţeniei feminine era o parte a sferei cetăţeniei masculine. Dar, acest tip de dedublare a cetăţeniei formale (drepturi şi libertăţi afirmate formal, legal) nu mai este caracteristic lumii noastre. Azi, preponderentă este discrepanţa între o unică cetăţenie formală, croită istoric după chip masculin, şi exercitarea ei de către cetăţenii care nu sunt întru totul asemănători modelului/chipului originar.

Una dintre problemele legate de cetăţenie, pusă de teoreticieni ai tradiţiei republicane, a fost considerarea participării la forţele militare şi al disponibilităţii de sacrificiu pentru ţară ca elemente definitorii ale cetăţeniei. Pentru republicani ca Rousseau, Robespierre, Tocqueville, „cetăţenia" trimitea la o diviziune foarte clară între „cetăţeni" şi „non-cetăţeni" pe aliniamente de gen: bărbaţii sunt cetăţeni, iar femeile nu sunt cetăţeni. Ei au oscilat între afirmarea inferiorităţii „naturale" a femeilor (incompetenţa lor civilă) şi a superiorităţii lor ca „mame republicane".[36]

Transformarea armatelor în corpuri specializate din ultimul timp şi eliminarea obligativităţii stagiului militar (inclusiv în Constituţia României, 2003), relativizează asocierea dintre abilităţi militare şi cetăţenie. Dar obişnuinţa gândirii de acest tip, bazată pe dihotomii, se mai păstrează încă, din inerţie. Participarea la forţele armate şi la alte structuri „de forţă" ale statului ar trebui să fie în mod egal deschise atât bărbaţilor, cât şi femeilor, dacă vrem să vorbim de o cetăţenie unică formală aplicabilă ambelor sexe. Se poate afirma, apropiind participarea la forţele armate de maternitate, că femeile îşi riscă viaţa ori de câte ori nasc. Argumentul repubhcan tradiţional privind conexiunea dintre cetăţenie şi stagiu militar îşi are un echivalent în argumentul privind conexiunea dintre maternitate şi cetăţenie. El a fost folosit mai ales atunci când sufragetele cereau drepturi politice.

Dacă ne raportăm la tradiţie, nu rezultă nimic încurajator pentru femei din punct de vedere al cetăţeniei. Tradiţia civic-republicană, face o netă distincţie între public şi privat, plasând femeile exclusiv în zona privatului[37] şi pe bărbaţi exclusiv în zona publicului, în timp ce tradiţia liberală accentuează noţiunea de drepturi individuale, unde individul este subînţeles a fi masculin. în continuarea acestei tradiţii, ne apare că o cetăţenie unică, universalizantă,

[36] Vogel, 1991.
[37] Dietz, 1992.

menită să aducă egalitate între membrii cetăţii în aspecte importante ale vieţii lor este greu de realizat. Problema majoră care se pune este legată de această dedublare între cetăţenie formală şi cetăţenie exercitată.

3. Despre egalitate şi discriminare de gen în România

Una din întrebările fundamentale care se impune este următoarea:
Există sau nu există discriminare a femeilor în România'? În această privinţă întrebările sunt împărţite, aproape în două părţi egale, aşa cum arată *Barometrul de Gen* (FSD, 2000). Este probabil ca o parte a celor ce au răspuns că nu există discriminări să fi răspuns aşa pentru că în viziunea lor cetăţenia feminină şi cea masculină sunt diferite, asemănătoare celei a lui Poudhomme din secolul XVIII. O cetăţenie feminină „pasivă" ar putea să însemne dubla zi de muncă plus tolerarea de gesturi agresive (eventual bătăi), iar cea „activă" masculină ar presupune salariul bărbatului-care-aduce-pâinea-în-casă şi o participare politică privilegiată. Dacă cineva concepe cetăţenia ca fiind din start dedublată: una feminină şi alta masculină, atunci într-adevăr nu există discriminare, pentru că discriminarea se instalează în însăşi conceperea democraţiei şi a unei duble cetăţenii care o întemeiază. Aş specula că la ora actuală în România prevalează această variantă: implicit se acceptă două standarde de cetăţenie: unul masculin (croit după standarde bărbăteşti, incluzând noţiunea că bărbatul este cel responsabil pentru asigurarea venitului familiei) şi unul feminin (croit parţial după standarde bărbăteşti, dar cu adăugiri specific femeieşti — activităţi care ar trebui realizate doar de femei, în spaţiul casnic). Aşa s-ar putea explica de ce jumătate din populaţie consideră că nu există discriminare pe aliniamente de sex în România. Această jumătate de populaţie consideră că fiecare dintre cele două sexe îşi exercită propria cetăţenie specifică (feminină, dacă eşti femeie şi masculină dacă eşti bărbat).

Dacă totuşi acceptăm un concept de cetăţenie unic, fără de care o democraţie nu poate exista, atunci va trebui să privim nu doar la aspectele formale, legale, de garantare a drepturilor, ci şi la aspectele efective, concrete, practice de realizare a acestor drepturi: „Trebuie să realizăm că egalitatea legală, formală, deşi centrală în cetăţenie, nu poate prin sine să garanteze egalitatea de substanţă dintre membrii comunităţii".[38] Desigur, dacă alegem să gândim realitatea în termenii unei unice cetăţenii, definită prin legi, drepturi, libertăţi perfect nediscriminatorii, aspectele discriminatorii vor apărea la nivelul modului în care aceste drepturi şi libertăţi sunt exercitate. Cu referire

---

[38] Oliver, Heater, 1994: 74.

la societățile occidentale din anii '80, Ursula Vogel pune în evidență următoarele: chiar dacă individul, indiferent de statutul familial, este unitatea normativă a cetățeniei în cadrul unei constituții democratice, drepturile sociale cetățenești ale unei femei sunt, în multe privințe, definite de relațiile lor cu alții. Există politici sociale care au în centru bărbatul-care-aduce-pâinea-în-casă, iar drepturile soției sunt ale unei persoane dependente. Pe de altă parte, se presupune că femeile fac o serie de servicii domestice, pornindu-se de la prezumția de „atruism obligatoriu".[39] Această idee este perfect valabilă și în situația contemporană din România.

Discriminarea femeilor în această țară este o realitate, așa cum voi arăta în cele ce urmează. Ruta de constituire a discriminărilor este aceasta: diferențe — deficiențe — discriminări. Diferențele constatate între bărbați și femei sunt construite ca deficiențe ale femeilor (întrucât ele nu sunt identice cu ei, standardul) și apoi transformate în discriminări care funcționează fie în legea însăși, fie în practica legală, fie în practica cotidiană, cu asentimentul femeilor însele. Aici se află unul dintre cele mai perverse efecte ale „ideologiei dominației masculine" de care vorbește Bourdieu.

Sistemul politic românesc care se dorește a fi o democrație liberală, este semnificativ mai puțin democratic pentru femei decât pentru bărbați. Drepturile civile ale femeilor sunt mai puțin apărate decât cele ale bărbaților, în primul rând în ceea ce privește exercitarea acestor drepturi. Există și zone în care exercitarea drepturilor de către bărbați este mai precară, cum ar fi cea a exercitării rolului de tată. Dar privirea de ansamblu relevă că discriminarea femeilor e mult mai accentuată. Legislația apare a fi neutră în domeniul drepturilor politice. În schimb, exercitarea drepturilor politice de către femei este evident deficitară în comparație cu exercitarea lor de către bărbați.

Egalitate formală în fața legii și în ce privește protecția acesteia, este o condiție necesară pentru exercitarea unei cetățenii egale, dar nu este suficientă. Cu referire la chestiuni legate de muncă, există un cadru legal aparent neutru, dar care la o examinare mai atentă relevă prezența unor fenomene de discriminare indirectă.[40] Dacă discriminarea directă a fost eliminată prin crearea unui cadru legal aparent neutru, discriminarea indirectă este prezentă în mod

---

[39] Vogel, 1991.

[40] Prin discriminare indirectă se înțelege diferența indirectă de tratament prin aplicarea unor prevederi, criterii sau practici în aparență neutre dar care, prin efectele lor afectează într-o măsură semnificativ mai mare persoanele de un anumit sex, religie, etnie, orientare sexuală etc. Un exemplu de discriminare indirectă este cel a stabilirii salariilor în diferite sectoare de muncă. *(Ve%i* detalii în capitolul referitor la *Politica muncilor și a veniturilor,* în Partea a Il-a a lucrării de față).

semnificativ în *domeniul muncii.* De pildă, legile adoptate în ultimii ani nu iau în considerare faptul că există grupuri de persoane care sunt sistematic dezavantajate: grupul femeilor între 18 - 25 de ani și cel al femeilor între 45 - 50 de ani.[41] Nici o măsură de ordin afirmativ nu a fost luată pentru a contracara acest dezavantaj dovedit.

Se menține situația prin care salariile în sectoarele dominate de bărbați sunt mai mari — valoarea muncii în aceste sectoare fiind considerată implicit mai mare — iar sectoarele dominate de femei sunt plătite mai prost sau chiar foarte prost. Acest sistem de salarizare este consființit prin cadrul legal. Nu a fost întreprinsă nici o acțiune de reevaluare a muncilor și de considerare a principiului de plată egală pentru muncă de valoare egală. Aici se manifestă o segregare a muncilor pe orizontală și o discriminare economică pe orizontală, în același timp. Legea Egalității de Șanse, adoptată în primăvara lui 2002 nu și-a arătat eficacitatea în contracararea acestui fenomen. Dacă înainte de adoptarea'Legii Șanselor Egale, hărțuirea era un fenomen total nesancționat, acum el este sancționat în lege dar aproape neaplicat. Unitățile cu angajați au anumite obligații în privința informării acestora și monitorizării eventualelor cazuri, conform legii, iar această informare și monitorizare nu se întâmplă. Din discuțiile purtate cu lidere sindicale rezultă că în multe cazuri de hărțuire la locul de muncă, până la urmă persoana hărțuită părăsește locul iar hărțuitorul rămâne nepedepsit. Dincolo de aceasta, singura instituție care ar putea să preia rezolvarea cazurilor de discriminare datorate hărțuirii sexuale la locul de muncă ar fi Consiliul Național de Combatere a Discriminării, dar care nu are capacitatea de a rezolva multiplele tipuri de discriminări existente în România.[42] Recent s-au constituit Comisii specializate pentru Șanse Egale în cadrul celor două Camere ale Parlamentului, dar ele nu au competențe de a rezolva cazuri concrete.

În studiul lui Pași și Ilinca apare că bărbații au suferit cel mai mult în probleme de muncă în perioada de tranziție, pentru că sectoarele cel mai drastic restructurate sau micșorate erau preponderent ocupate de bărbați. Studiul mai arată totuși că cele mai mari plăți compensatorii de trimitere în șomaj s-au dat în aceleași sectoare. În noiembrie 2003 s-au manifestat proteste ale asistentelor medicale, care cereau plăți compensatorii pentru concedierea lor masivă. Evident, colegii lor asistenți bărbați (puțini la număr) au avut de suferit alături de colegele lor — lucrând într-un domeniu dominat de femei și, prin urmare, mai prost tratat din punct de vedere al veniturilor. Pe

[41] Coica, 2001.

[42] CNCD are rolul de a se ocupa de discriminări pe criterii etnice, de orientare sexuală, religioase etc.

de altă parte, din stadiile existente în domeniu[43] se poate constata că sistematic, femeile din toate grupele de vârstă (cu o singură excepţie) stau cel mai mult în şomaj până la obţinerea unui nou serviciu. Iată un alt domeniu în care o politică guvernamentală consistentă lipseşte, în care nu există studii coerente care să explice fenomenul şi care să propună soluţii.

Un alt tip de discriminare în muncă, unde aparent legea este neutră, ba chiar binevoitoare şi aparent cUscriminând pozitiv, este cea legată de pensionarea timpurie. A existat în anii '90 o excepţie de pensionare, la care aveau acces doar femeile cu vârsta de peste 50 de ani şi cu o anumită vechime în ani îndeplinită. Respectiva lege a fost pe placul multor femei, dar ea nu făcea altceva decât să contribuie la întărirea fenomenului de şomaj mascat. Mai mult, ea a contribuit la perpetuarea poziţiei femeilor de casnice, deşi pretextul dat respectivelor reglementări era că femeile sunt mai muncite şi au nevoie de mai multă odihnă. Legea recunoştea implicit că femeile sunt supuse unei duble zile de muncă şi le trimitea din nou „la cratiţă" — adică le trimitea din nou la muncă neplătită. Ieşirea la pensie, de bunăvoie, cu promisiunea unui timp liber sporit, era însoţită de o scădere în perspectivă a veniturilor realizate din pensie datorită timpului mai redus de muncă în sfera publică. Faptul că legea nu impunea retragerea forţei de muncă feminine ci doar o permitea este analoagă prevederii legale potrivit căreia fetele se pot căsători la 16 ani, spre deosebire de băieţi (la 18 ani),[44] deşi atât fetele cât şi băieţii nu pot vota decât la 18. Se invocă dezvoltarea fizică timpurie a fetelor, ca şi cum decizia de căsătorie se ia cu uterul şi nu cu creierul. Nevoia imediată poate împinge multe femei să beneficieze de o lege aparent avantajoasă, dar în fond conservatoare şi care nu face decât să confirme viziunea potrivit căreia femeile reprezintă o armată de forţă de muncă oricând disponibilă şi disponibilizabilă, în funcţie de „nevoile societăţii."

Ieşind de sub incidenţa legilor aparent neutre, o serie de factori extralegal! favorizează menţinerea chscriminării în domeniul muncii şi la aceştia mă voi referi în continuare. Dacă segregarea ofertei de muncă, prin anunţuri în ziare, este în descreştere[45] segregarea orientării spre anumite activităţi este prezentă în şcoli. Din studiul realizat de Doina Olga Ştefănescu şi Laura Griinberg rezultă că deşi educaţia în şcoli este aparent nediscriminatorie, în fond cadrele didactice îndrumă informai fetele şi băieţii spre cariere segregate

---

[43] Vezi *Femeile şi bărbaţii din România,* UNDP, 2000.

[44] Articolul 4 din Codul Familiei.

[45] Până la începutul lui noiembrie 2003, CNCD a sancţionat 7 jurnale cotidiene din cauza anunţurilor discriminatorii — sancţiuni cu „avertisment", fără amenzi corespunzătoare.

pe sex, urmând aceleaşi delinieri de discriminare pe munci şi venituri care se regăsesc în economie.[46] Coroborând aceste rezultate cu datele din *Barometrul de Gen* (FSD, 2000), care arată că băieţilor li se cultivă de două ori mai mult spiritul de independenţă, avem o schiţă a ceea ce se petrece între părăsirea porţilor diferitelor şcoli [47] şi viaţa social-economică reală, cu segregările ei pe orizontală şi pe verticală. Una din cele mai flagrante orientări impulsionate de profesorii şcolilor din studiul lui Ştefănescu şi Griinberg este că băieţii sunt îndrumaţi spre a deveni manageri, în timp ce fetele sunt îndreptate spre a deveni asistente de manageri.[48] Eforturile celor două cercetătoare de a propune un proiect de schimbări în domeniul educaţional menit să diminueze fenomenele de discriminare — proiect pe care l-au depus la Ministerul Educaţiei şi Cercetării — au rămas fără nici un răspuns din partea autorităţilor guvernamentale responsabile în domeniu.

în topul celor mai bogaţi 300 români din 2003, figurează doar 8 femei.[49] La acestea se adaugă faptul că în timp ce proporţia patronilor femei este de aproximativ 25%, iar a bărbaţilor de aproximativ 75%, proporţia lucrătorilor familiali neremuneraţi este de peste 70%, iar a bărbaţilor de sub 30%. în plus, muncile casnice, tot neplătite, sunt efectuate de femei în proporţie de peste 80%.[5(1] Este adevărat că aceste aspecte nu sunt cuprinse în sfera noţiunii de drepturi civile, dar realitatea faptului că există o discrepanţă evidentă între munci şi venituri pe dimensiunea de gen indică o disponibilitate mult scăzută a femeilor de a-şi dedica timpul şi energia activităţilor publice, civice şi politice în particular. Situaţia particulară în care se găseşte România în ultimii 13 ani, a făcut ca fenomenul de favorizare structurală a bărbaţilor în economie să se accentueze în condiţiile aplicării unor politici de ajustare structurală şi de macrostabilizare economică — adoptate sub impulsul instituţiilor financiare internaţionale. Astfel, instituţii ce funcţionau relativ adecvat în perioada anterioară, menite să uşureze presiunea asupra celor ce se ocupă de grija altora: creşe, grija bătrânilor, grija sănătăţii, educaţia copiilor, sunt inadecvat finanţate — fondurile fiind direcţionate spre sectoarele producătoare de profit. întrucât aceste activităţi sunt tradiţional asociate ro-

---

[4f'] Ştefănescu, Miroiu (ed.), 2001.

[47] Incluzând aici şi facultăţile.

[48] Ştefănescu, 2003.

[4'] *Capital.* Cei mai bogaţi 300 de români. Supliment, nr. 2, noiembrie 2003. Este adevărat că sunt câteva cazuri în care nu apare bărbatul ca fiind cel mai bogat, ci familia respectivă (unele poze includ şi consoartele sau şi copiii).

[511] *Barometrul de Gen,* FSD, 2000.

lului femeilor, greutățile tranziției specific determinate de aceste politic sunt disproporționat repartizate pe sexe.

În măsura în care principalul model de feminitate conservă treburile casnice ca pe o componentă indispensabilă, responsabilitățile multor femei pentru casă și îngrijirea copiilor - în condițiile unei pronunțate sărăciri, a unor servicii publice precare și scumpe — s-au înmulțit considerabil, exercitând o presiune suplimentară asupra lor. Femeile din România continuă să câștige mai puțin, considerabil mai puțin decât bărbații — statistic vorbind. Sărăcia serviciilor de îngrijire a copiilor, bătrânilor, persoanelor cu disabilități reprezintă o piedică în calea angajării lor ca persoane libere de obligații familiale.

În ceea ce-i privește pe bărbați, majoritatea lor trebuie să facă față altor dificultăți în ultimii 14 ani: securitate scăzută a serviciului, competiție crescută din partea femeilor, presiunea rolului tradițional de a se conforma principalului model de masculinitate centrat pe bărbatul-aducător-de-pâine-în-casă (în condițiile crizei de locuri de muncă și al salariilor precare), trauma șomajului, efortul de a face față unui număr crescând de femei care preferă relaționarea partenerială celei bazate pe dependență economică și psihologică. Tranziția este o provocare pentru bărbați și în măsura în care economia de piață în formare îi împinge spre preluarea de munci fie neconsiderate munci până acum, fie desconsiderate, fie de-a dreptul disprețuite, inclusiv cele din spațiul casnic.

Dacă rămânem în perimetrul muncilor alternative, nu putem să nu abordăm chestiunea discriminării unei categorii de cetățeni: a lucrătorilor sexuali. Aici, Codul Penal incriminează activitatea de *prostituție* — deci avem de a face în primul rând cu o discriminare directă. Majoritatea lucrătorilor sexuali sunt femei — este un loc comun.[51] Unele sunt forțate de împrejurări de viață, altele sunt dispuse să o facă pentru că oferta de muncă nu le aduce un venit suficient pentru a supraviețui și a-și întreține familia, altele sunt dispuse să o facă pentru mai mulți bani și, poate, pentru că nu știu să facă altceva, iar altele, pur și simplu pentru că le place această muncă. Prostituatele sunt sancționate penal în România, în timp ce clienții lor nu sunt sancționați.[52]

In acest *business* al prostituției, cetățenii care oferă servicii sexuale sunt net dezavantajați de cadrul legal existent, dar și de practicile instituțiilor care

[51] Numărul bărbaților care se prostituează este mult mai mic. Ei sunt discriminați în aceeași măsură.

[52] Art. 328. Prostituția - Fapta persoanei care își procură miljoacele de existență sau principalele mijloace de existență, practicând în acest scop raporturi sexuale cu diferite persoane, se pedepsește cu închisoarea de la 3 luni la 3 ani. (Codul Penal)

veghează aplicarea legii. Aici intervine discriminarea reală, practicată, dincolo de litera legii. În aplicarea legii, organele de ordine favorizează cetățenii clienți (aproape totdeauna bărbați) și defavorizează cetățenii care oferă servicii sexuale. Este ca și cum statul român a adoptat drept ideologie de stat concepția conform căreia prostituția este un rău dar numai în măsura în care serviciile sexuale sunt oferite, nu și cumpărate.

Dacă lucrătorii sexuali fac parte în genere din categoria cea mai defavorizată economic, femeile, cu venituri care se situează cu mult sub veniturile bărbaților, clienții fac parte în genere din categoria cetățenilor celor mai avantajați material vorbind. Urmărind investigațiile Academiei Cațavencu, am putut constata cum unele femei se prostituează chiar și pentru 30 000 de lei. Studii efectuate asupra femeilor din București care vând servicii sexuale din București confirmă tranzacții făcute pe asemenea sume derizorii. [53] Ce ne poate spune această cifră? Există prostituție extrem de ieftină, proporțională cu gradul de sărăcie și nevoi ale unei categorii de ofertanți de servicii sexuale. Dreptul tinerelor femei de a nu se prostitua este grav afectat de absența unor măsuri de acțiune afirmativă pentru cea mai defavorizată categorie de potențială forță de muncă sexuală: femeile între 18 și 25 de ani. Dreptul tinerilor bărbați de a nu se prostitua este net mai bine apărat de legislația și practica politică. Aici este vorba deopotrivă de o chestiune de dreptul muncii și de o problemă de demnitate: prostituatele sunt desconsiderat ca persoane sau cetățeni, sunt acuzate nefondat de faptul că răspândesc boli venerice în rândul populației, în condițiile în care în România există carențe serioase de educație sexuală, și în care clienții de prostituție nu pot fi obligați să facă sex protejat.

Rămânând în sfera discriminărilor de gen pe componenta sexuală, trebuie menționată situația cetățenilor români care au o altă orientare sexuală decât cea heterosexuală. Când mă refer la discriminări de gen, am în vedere conceptul de gen acreditat de Judith Butler, pentru care genul este o noțiune mai complexă incluzând: sexul biologic, genul social/cultural construit al individului și orientarea sexuală. Articolul 200 al Codului Penal, care „reprezenta o inegalitate de tratament juridic între relațiile heterosexuale și cele homosexuale, încălcându-se astfel principiul constituțional al egalității în fața legii"[54] a fost abrogat. Dincolo de abrogarea acestui articol, realizată cu concursul decisiv al unor presiuni exterioare, statul român nu face aproape nimic

---

[53] Bocai, Pănculescu, 1999.

[54] Coman, *Atitudini,* nr. 1 /2000.

pentru combaterea homofobiei.[55] Stadiile arată că populaţia CGET din orice societate se situează undeva între 5 şi 10%. Deci vorbim despre un procent semnificativ din cetăţenii României care, din punct de vedere al apărării dreptului lor de a avea o orientare sexuală alta decât cea heterosexuală, nu sunt protejaţi de instituţiile statului.

„[Discriminarea la locul de muncă împotriva persoanelor *gay* sau lesbienelor este frecventă şi multe persoane apelează la organizaţia ACCEPT pentru a cere asistenţă legală şi informaţii."[56] Cazuri concrete: doi membri ACCEPT au fost concediaţi din media, după ce şi-au afirmat public orientarea sexuală. înainte şi după 1989 mulţi români au cerut azil politic pe motiv de discriminare pe baza orientării sexuale „cel mai citat motiv [fiind] hărţuirea formală şi informală de către poliţie" se menţionează într-un Raport al Organizaţiei Internaţionale a Lesbienelor şi Bărbaţilor Gay.[57] Un alt caz, din 2003, din Valea Jiului, este cel al unei tinere violate care fusese crescută de un cuplu lesbian. Poliţia a fost foarte reţinută şi nu a aplicat legea pentru că cele care o crescuseră pe tânără erau lesbiene.[58] Recent, Institutul de Politici Publice a dat publicităţii un stadiu privind intoleranţa în rândul populaţiei României. Peste 40% din respondenţi au declarat că homosexualii nu ar trebui să trăiască în România.[59] în acest context este lăudabilă iniţiativa civică a organizaţiei ACCEPT şi a altor organizaţii neguvernamentale de a organiza un Festival al Diversităţii în luna mai 2004, pentru a celebra diferenţele şi diversitatea socială şi pentru a atrage atenţia asupra discriminărilor prezente în societatea românească.

Discriminarea împotriva femeilor lesbiene şi bisexuale, a bărbaţilor homosexuali şi bisexuali, a transsexualilor şi travestiţilor, este susţinută prin interpretări răuvoitoare ale Bibliei, ale cuvântului şi spiritului ei. Acestea întreţin ideea homosexualităţii ca viciu, ca alegere a individului, ignorând realitatea faptului că homosexualitatea este un dat, pe care individul nu îl alege ca şi cum ar alege dacă să fure sau nu dintr-un magazin, sau să violeze sau să nu violeze pe cineva. Cuvintele episcopului unitarian Szabó Arpâd revin cu putere: „Religia creştină, în care dragostea faţă de Dumnezeu se

---

[55] Am aici în vedere faptul că a fost înfiinţat Consiliul Naţional pentru Combaterea Discriminării (CNCD), care are în atribuţii inclusiv soluţionarea cazurilor de discriminare pe criterii de orientare sexuală.

[56] Raport ILGA, 2001: 58.

[57] *Ibidem:* 59.

[58] Interviu cu Florin Buhuceanu, 2003.

[59] *Intoleranţă, discriminare şi autoritarism în opinia publică.* Institutul pentru Politici Publice Bucureşti. România, septembrie 2003.

sprijină pe învăţătura lui Isus, nu poate să vestească discriminarea sau ura". O poziţie tolerantă, de înţelegere a diferenţei este imperioasă şi este în folosul exercitării egale a dreptului la libertate individuală de către cetăţenii non-heterosexuali. Adoptând paradigma gândirii liberale, atunci când vorbim despre libertatea relaţiilor sexuale, oricare ar fi felul lor, vorbim despre libertatea individuală a cetăţenilor de a face sex consensual.

Violenţa faţă de semeni nu se opreşte la cea manifestată faţă de oameni mulţi necunoscuţi care se întâmplă să aibă o altă orientare decât cea heterosexuală. Ea este larg răspândită în însuşi spaţiul familial şi îndreptată asupra celor mai apropiaţi. *Violenţa în familie* este preponderent îndreptată împotriva copiilor şi femeilor, fără ca statul să adopte polidci clare şi investiţii pe măsura fenomenului. În 2003 a fost adoptată o lege pentru combaterea violenţei în familie,[60] dar aplicarea şi aplicabilitatea ei lasă de dorit, pentru că ea implică costuri care nu au fost prevăzute de autorităţi. A existat o încercare de întreţinere a unui centru pentru femei agresate, la Policlinica Titan, acum câţiva ani. Treptat, adăpostul Titan s-a transformat într-un loc sumbru, neîngrijit, unde singura licărire de speranţă venea din partea juriştilor de la SIRDO, care ofereau consultanţă juridică voluntară. La ora actuală **este** practic nefuncţional.

În ţară există câteva organizaţii de femei, Şanse Egale pentru Femei (Iaşi), Artemis (Cluj), GRADO (Bucureşti şi Piteşti) şi alte câteva mai mici, care oferă consiliere pentru victime ale abuzului violenţei domestice. Toate beneficiază exclusiv de finanţări externe. Fenomenul violenţei împotriva femeilor este extrem de grav — poate cel mai grav dintre discriminările tolerate în această ţară, pentru că violenţa lasă urme mai ales în profilul psihologic al persoanei. Nu este lipsit de semnificaţie faptul că organizaţiile pentru combaterea violenţei sunt cele mai puternice organizaţii de femei din România.

Studiile arată că femeile agresate cel mai adesea renunţă la divorţ din cauza procedurilor extrem de greoaie existente, deşi principala cauză pentru care îşi doresc divorţul este agresiunea la care sunt supuse (şi se lasă supuse) acasă. In afara activităţii acestor organizaţii neguvenamentale de care vorbeam, nu există programe guvernamentale de informare a cetăţenilor privind drepturile lor în ce priveşte integritatea lor fizică şi psihologică şi nici vreun efort pentru a modifica procedurile de divorţ pentru asemenea cazuri. Iată că în ceea ce priveşte dreptul fundamental de protecţie individuală a cetăţenilor femei, acesta este în mod discriminatoriu practicat şi aplicat din inerţie guvernamentală, din nepăsare, din absenţa unor politici care să contracareze fenomenul. Anul 2003 a adus totuşi noutăţi în domeniul activismului şi

[60] Legea nr. 217/2003 pentru prevenirea şi combaterea violenţei in familie.

legislației în domeiul contracarării acestui fenomen. Ca rezultat al campaniei a organizațiilor neguvernamentale pentru combaterea violenței în familie și în vară a fost adoptată Legea nr. 217/2003 pentru prevenirea și combaterea violenței in familie.

Schimbând registrul și concentrându-ne asupra *drepturilor politice* ale cetățenilor, se poate constata că diferențele de șanse politice sunt afectate major de diferențele financiare și de statut material în ce privește promovarea politică, accesul la rețele informale de relații, capacitatea de a finanța activitatea unui partid etc. Se constată o diferență notabilă între statutul material și financiar **al** macrogrupului femeilor și cel al bărbaților, iar diferențele de șanse de afirmare în politică sunt pe măsura acestor diferențe. Diferențele de putere economică se reflectă asupra modului în care sunt exercitate drepturile politice. Un exemplu: în măsura în care locurile pe listele de candidați ale partidelor la diferite nivele sunt cumpărate, sub un pretext sau altul (cum ar fi donație pentru partid etc.), bărbații vor fi constant avantajați având venituri de aproape două ori mai mari decât femeile.

Dacă acceptarea femeilor în domeniul economic este semnificativă, acceptarea lor în sfera politică se lasă așteptată. Corectitudinea politică ceaușistă **a** reprezentării femeilor de 33% în M.A.N.[61] de dinainte de 1990 a lăsat locul unei noi corectitudini politice, conform căreia femeile nu prea au ce căuta în politică fiindcă nu e „locul lor" acolo, fiindcă nu sunt „făcute" să conducă. Spre deosebire de vechea corectitudine, explicit exprimată, noua corectitudine politică se aplică tacit. Azi, raporturile de putere de gen sunt mai transparente și mai autentice[62] dar se constată și o involuție a rolurilor de gen conform dictonului „ce-i al femeii trebuie să rămână al femeii — casa și familia" — aducându-ne aminte de Mussolini, Goebbels, Hider și Căpitanul. Toate celelalte idei despre femei și femenintate, despre rolurile lor sociale sunt o „viciere dinspre Occident", spun mulți. Dar există și un aspect pozitiv **al** schimbărilor din anii '90: sporirea libertății tuturor cetățenilor de a se afirma social fără constrângeri legale. Și aici sunt necesare precizări: regulile instituțiilor în care se pot afirma cetățenii sunt părtinitoare în favoarea bărbaților, iar libertatea despre care vorbim indică doar absența barierelor legale de afirmare socială dar nu și a altor tipuri de bariere.

Atât timp cât există o disproporție flagrantă în domeniul reprezentării politice, se perpetuează un dezechilibru major în ce privește exercitarea dreptului cetățenelor de a fi alese. Deficiențele de ordin structural ale institu-

---

[61] Marea Adunare Națională.

[62] Adică, neviciate de o corectitudinea politică impusă de autoritățile guvernamentale, ca înainte de 1989.

ţiilor politice necesită adoptarea unor măsuri afirmative de o manieră sau alta fie prin (1) adoptarea în cadrul partidelor a unor cote de reprezentare pe listele de candidaţi (de pildă, cel puţin 40% pentru oricare din cele două genuri), fie prin (2) legiferarea obligativităţii partidelor de a include pe liste candidaţi de ambe sexe într-o anumită proporţie (de exemplu, cel puţin 40% pentru oricare dintre cele două genuri). Dacă prima variantă pare a fi mai atrăgătoare datorită caracterului ei voluntar, consimţit la nivelul partidelor şi venind de „jos în sus", cea de-a doua pare a fi mai adecvată realităţilor româneşti, unde în genere deciziile se iau de sus în jos. De altfel, Raportul Comisiei UE din 2003 constată o reprezentare politică scăzută a femilor în România.

Am atins mai sus un punct foarte sensibil al democraţiei din interiorul partidelor. În ce măsură mecanismele de funcţionare internă a partidelor sunt deschise participării femeilor? Studiile făcute de *National Democratic Institute* în România arată că în 2000 existau preocupări în interiorul partidelor pentru a promova femei şi că profilul candidatului promovat pe liste era croit pentru a se potrivi candidaţilor bărbaţi.[63] Este adevărat că sunt partide care în ultimul timp încep să acorde atenţie femeilor candidate şi să le promoveze ca atare. Iată exemplul PUR care a înaintat doar candidate femei la primăriile de sector ale capitalei şi la primăria generală. întrebarea se pune de ce nu fac acelaşi lucru şi partidele care au şanse de reuşită electorală considerabil mai mari decât ale PUR-ului.

Un aspect particular al discriminării femeilor în ce priveşte dreptul lor de a fi alese se referă la femeile cu vârste cuprinse între 18 şi 45 de ani, fertile, care sunt dezavantajate pentru că în acea perioadă ele sunt mai puţin disponibile pentru a acorda atenţie politicii şi pentru a candida. Şi aceasta nu neapărat pentru că nu le-ar interesa sau nu ar vrea, ci pentru că se supraresponsabilizează în creşterea copiilor, iar calitatea serviciilor care ar suplini temporar grijile lor este îndoielnică sau disponibilă doar la preţuri inaccesibile majorităţii. în Suedia, din anii '90 funcţionează servicii de îngrijire a copiilor pe lângă Parlament.

Programul Naţional de Aderare a României la Uniunea Europeană include ca obiectiv operaţional completarea legislaţiei prin armonizarea cadrului juridic naţional cu legislaţia internaţională inclusiv în domeniul egalităţii de şanse.[64] Ordonanţa 137/2000, HG 1194/2001 de înfiinţare a Consiliului Naţional

---

[63] NDI, 1999 şi 2000.

[64] Hotărâre de Guvern Nr. 1273 din 7 decembrie 2000 privind aprobarea Planului naţional de acţiune pentru egalitatea de şanse între femei şi bărbaţi, Monitorul Oficial al României nr. 659 /15.12.2000.

pentru Combaterea Discriminării, Legea Egalității de Șanse, inițiativa înființării Agenției Naționale pentru Șanse Egale (ce urmează a fi operațională în 2005),[65] modificări ale Codului Penal, ale Codului Muncii — toate au fost făcute la presiunea autorităților europene. Se poate spune că sunt multe alte modificări legislative pe care statul român și le asumă datorită voinței de a îndeplini obiectivul aderării la UE. Este lăudabilă perseverența cu care se fac negocieri și se încheie capitole de negociere. Negocieri finalizate cu succes și legi bifate în rapoarte sunt de diferite tipuri, dar una este să închei cu brio capitolul referitor la reglementări în industria peștelui și alta să închei adoptarea legislației privitoare la egalitatea de șanse. Fără o schimbare de optică în ce privește chscriminările de gen și fără exercitarea de fapt a drepturilor înscrise în legi nu se va ajunge la o democrație simetrică pe dimensiunea de gen în România. Și aceasta, indiferent de calificativele și aprecierile din Rapoartele Comisiei UE.

„Acționarii" acestei afaceri de egalizare a șanselor de afirmare socială sunt în primul rând femeile, dar și bărbații. Multe femei nu știu acest lucru, altora nu le pasă și altele consideră că sunt mai câștigate dacă nu sunt deloc acționare și trăiesc pe lângă bărbați, dependente. Sunt mulți bărbați care realizează beneficiile egalizării de șanse. Probabil că ei sunt partenerii femeilor cu acțiuni în această întreprindere de a schimba mentalități, viziuni tradiționale, roluri încremenite și moduri de acțiune învechite.

[65] Raportul Comisiei UE, 2003 (http://ewopa.eu.int/comm/enlargement/romania/index.htm)

BIBLIOGRAFIE

* * * „Address to the European Parliament's Committee on Women's Rights" by the Employment and Social Affairs Commissioner, Pádraig Flynn, March, 1999.

* * * *ANAli^e* (Colecţia revistei, editată de Societatea de Analize Feministe „AnA"), Bucureşti 1999/2002.

* * * *Barometrul de Gen.* România. August 2000. Editat de Fundaţia pentru o Societate Deschisă şi realizat de Institutul Gallup Romania, 2000.

* * * *Buletin informativ ACCEPT.* lgbt@accept, nr.21/22, mai/iunie 2002.

* * * *Bulletin on Women and Employment in the E.U.* Nr. 7, octombrie 1995.

* * * *Bulletin on Women and Employment in the E. U.* Nr. 8, Aprilie 1996.

* * * *Capital.* Cei mai bogaţi 300 de români. Supliment nr. 2, noiembrie 2003.

* * * *Cercetarea naţională privind violenţa în familie ţi la locul de muncă. România, 2003.* Centrul Parteneriat pentru Egalitate CPE

* * * „Concluziile chestionarului privind agresiunea sexuală în rândul elevelor de liceu din Sibiu", ARAPAMESU, Sibiu.

* * * Concluziile unui studiu privind violenţa domestică realizat de organizaţiei *Şanse Egale pentru Femei* (material obţinut prin amabilitatea doamnei Dina Loghin, preşedinta organizaţiei ŞEF), iulie 2002.

* * * Documente ale Comitetului pentru Drepturile Omului ale Parlamentului European.

* * * *Equal Opportunities for Women, Second Flan of Action. 1993-1995.* Ministerio de Asuntos Sociales. Instituto de la Mujer (1995).

* * * *Equality for Lesbians and Gay Men. A Relevant Issue in the EU Accession Process.* A Report by ILGA-Europe. 2001.

* * * *Femeile şi bărbaţii în România.* Lucrare apărută sub dubla egidă a Comisiei Naţionale pentru Statistică şi Programul Naţiunilor Unite pentru Dezvoltare, 2000.

* * * *Les Femmes en Politique dans Ies Etats Membres du Conseil de LEurope.* Document d'Information établi par la Direction Générale des Droits de l'Homme. Strasboug, aoút, 2000 [EG (2000) 4].

* * * *Les Femmes en Republique Federale dAllemagne.* Ministere Federal de la Familie, des Personnes âgées, de la Femme at de la Jeunesse, 1998.

* * * *Home Office. Report of the Committee on Obscenity and Film Censorship.* Chairman Bernard Williams. London. Her Majesty's Stationery Office. 1979, reprint 1981.

* * * *Homosexualitatea: propagandă a degenerării umane.* Culegere de materiale prezentate în cadrul conferinței cu acest nume, organizată de ASCOR în Aula Universității la 19 ianuarie 1995.

* * * *The Implementation of the Beijing Platform for Action. NGO Alternative Report of Finland.* ECE Regional Meeting Geneve 17-18.01.2000, collated by Sinikka Mustakalho and Merja Pentikainen.

* * * „îmbunătățirea intervenției în cazuri de violență domestică" — Concluziile seminarului organizat de ARTEMIS, Cluj-Napoca, 16-18 Februarie, 2001.

* * * *Intoleranță, discriminare și autoritarism în opinia publică.* Institutul pentru Politici Publice București. România, septembrie 2003.

* * * Materiale oferite la seminarul „Sindicatele din România și egalitatea de șanse" (Sibiu, 27-28 noiembrie 2001) de către reprezentantele BNS și Cartelului ALFA

* * * *Le Monde Diplomatique,* 8 noiembrie, 2001.

* * * *Monitorul Oficial al României.* Nr. 659 din 15 decembrie 2000.

* * * *Monitorul Oficial al României.* Nr. 792 din 12 decembrie 2001.

* * * *Monitorul Oficial al României.* Nr. 2 din 7 februarie 2002.

* * * *Monitorul Oficial al României.* Nr. 342 din 20 mai 2003.

* * * *Monitorul Oficial al României.* Nr. 367 din 29 mai 2003.

* * * Revista *Ms* (SUA). Septembrie — octombrie, 1993.

* * * *National Democratic Institute.* Studiu privind percepția femeilor în politică realizat pe baza trimiterii de chestionare tuturor parlamentarilor (cu o rată de răspuns de peste 30%) în decembrie 1999 și obținut de la directoarea de atunci a NDI, Mary Cummins.

* * * *National Democratic Institute.* Raport și materiale privind participarea politică a femeilor (2000) obținute de la directoarea de atunci a NDI, Mary Cummins.

* * * *Norwegian NGOs Alternative Report to Beijing+5/ Women 2000: Gender Equality, Development and Peace for the Twenty First Century* (Forum for Women and Development).

* * * *National Machinery, Action Plans and Gender Mainstreaming in the Council of Europe Member Sattes since the 4th World Conference on Women (Beijing, 1995).* Council of Europe, EG (99) 12, Strasbourg, 19 October 2001.

* * * *Un Parcours Commun (1977-1997). Le Conseil Consultatif.* Les ONG des Droits des Femmes au Portugal, Lobby Europeen des Femmes. Mai 1999.

* * * Raport final al proiectului: *„Rape, Sexual Abuse, and Trafficking in Women Research and Victims' Assistance Center",* realizat de ȘEF în 2000-2001 (Ref. Nr. 17056/2/16).

* * * Raport intern al M.I., 2000.

* * * Raport OCDE privind România, 1999.

* * * Raport UNICEF „Women in Transition". București, Septembrie, 1999.

* * * Revista 22. Colecția revistei.

* * * *The Situation of RromalGypsy Women in Europe.* Prepared by Mrs. Nicoleta Bitu, Rroma Centre for Social Intervention and Studies (Rromani CRISS). Council of Europe. Strasbourg, September 1999 [MG-S-ROM(99)9].

* * * Statistici ale Uniunii Interparliamentare (IPU). http://www.ipu.org

* * * *U.S. Department of Justice Washington D. C. 20530 Attorney General's Commission on Pornography Final Report,* July, 1986.

* * * *Women 2000. An Investigation into the Status of Women's Rights in Central and SEE and the NIS.* International Helsinki Federation for Human Rights, 2000.

* * * *Women's Rights 2000. Progress in Achieving Equality for Women 1992-1997 and the Agenda for the Future. A Report for the National Women's Council of Ireland prepared by Goodbody Economic Consultants* (1997).

* * * * *

http://abcnews.go.com/sections/business/Nightline/porn_020325.html

http://europa.eu.int/comm/enlargement/report2002/ro_en.pdf

http://europa.eu.int/comm/enlargement/romania/index.htm

http://legislatie.resurse-pentru-democratie.org/217_2003.php

http://www. 121.ro/nu_yiolenta/ong.php3

http://www.amazoncasde.com/femmism/menhist.shtml

http://www.daily.rape-pic.com

http://www.db-decision.de/GenderMainstreaming/belgium.html

http://www.gallup.ro/romana/poll_ro/releases_ro/pr030527_ro/pr030527_ro.htm

http//:www.genderomania.ro

http://www.hardcore-porn-69.com/

http://www.helsmH.fi/science/xantippa/wee/weetext/wee253.htrnl

http://www.idea.int *(Website IDEA)*

http://www.infoxchange.net.au/wise/HEALTH/Pros2.htm

http://www.ipu.org/bdf-e/BDFsearch.asp

http://www.ipu.org/wmn-e/classif.htm

http://www.legi-internet.ro/lgporno.htm

http://www.mdp.ro/romana/dezvoltare/str_nationale/mdp/pnd2002/c2_2_3_3.htm

http://www.menweb.org/throop/books/reviews, html

http://www.mtholyoke.edu/~jlschrei/charter.html

http://www.rapedirectory.com/

http://www.rapepages.com/

http://www.screamandcream.com/index.php3?id=biglom&bis=87.

http://www.sdnp.undp.org/ww/ww-natmach/msg00031.html

*****

Interviu cu Dr. Doina Dimitriu, expert parlamentar, Subcomisia de Oportunităţi Egale, Comisia de Integrare Europeană a Parlamentului, 24 ianuarie 2002.

Interviu cu doamna Maria Morărescu, vicepreşedinta Federaţiei sindicale Hipocrat şi Preşedinta Comisiei pentru Femei din CSDR, 26 Februarie 2002.

Interviu cu domnul Florin Buhuceanu, directorul executiv la asociației ACCEPT, 30 mai 2003.

*****

Abad, Angelita; Briones, Marena; Cordero, Tatiana; Manzo, Rosa; Marchan, Marta — „The Association of Autonomous Women Workers, Ecuador: 22nd June", în Kempadoo and Doezema (ed.), *Global Sex Workers. Rights, Resistance, and Redefinition.* New York, London: Routledge, 1998.

Alexander, Priscilla — „Prostitution: A Difficult Issue for Feminists" în Delacoste și Alexander (ed.), *Sex Work. Writings by Women in Sex Industry.* London: Virago Press, 1988.

Allen, Marvin - „We've Come a Long Way, Too, Baby. And We've Still Got a Ways to Go. So Give Us a Break!", în Mary Roth Walsh (ed.), *Women, Men, and Gender.* New Haven & London: Yale University Press, 1997.

Almond, Gabriel și Verba, Sydney — *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations.* Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1963.

Aristophanes — *The Acharnians. The Clouds. Lysistrata.* Harmondsworth: Penguin Books, 1980.

Atkinson, Ti-Grace - „Theories of Radical Feminism" în Shulamith Firestone (ed). *Notesfirom the second year, women's Fiberaton.* New York, 1970.

August, Eugene — *The New Men's Studies: A Selected and Annotated Interdisciplinary Bibliography.* Englewood: Libraries Unlimited, Inc., 1995.

Baker, Karen — „Bisexual Feminist Politics: Because Bisexuality Is Not Enough" în Ahson Jaggar (ed.), *Living with Contradictions. Controversies In Feminist Social Ethics.* Boulder, San Francisco, Oxford: Westwiev Press, 1994.

Baker, Peter - „Maintaining Male Power: Why Heterosexual Men Use Pornography", în Itzin (ed). *Pornography. Women, Violence, and Civil Liberties.* Oxford & New York: OUP, 1993.

Balaşcă, Mirela; Cîrstea, Georgeta; Coica, Liliana; Haida, Eugenia - *Drepturile femeii angajate.* Bucureşti: Publicaţie realizată cu sprijinul USAID România, ENI, sub auspiciile Centrului „Solidarity", 2001.

Bariţiu, George — Gazeta Transilvaniei, an XVI, nr. 15, 21 februarie 1853, în *Scrieri social-politice.* Bucureşti: Editura Politică, 1962.

Barrig, Maruja — „Female Leadership, Violence, and Citizenship in Peru", în Janejaquette şi Sharon Wolchik *(ed.).Women and Democracy.* The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London, 1998.

Bardey, Paula — *Prostitution. Prevention and Reform in England, 1860 — 1914.* London, New York: Routiedge, 2000.

Baumli Francis (ed). — „The History of the Men's Movement", în *Men Freeing Men: Exploding the Myth of the Traditional Male.* New Atlantis Press, 1985.

Baumli, Francis şi Williamson, Tom — „The History of the Men's Movement" (1997). http:// www.amazoncasde.com/feminism/menhist.shtml

Baban, Adriana - „Viaţa sexuală a femeilor: o experienţă traumatizantă în România socialistă", în *Cine suntem noi?,* Mădălina Nicolaescu (ed.), Bucureşti: Editura Anima, 1996.

Bădescu, Ilie — „Homosexualitatea — studiu sociologic". *Homosexualitatea: propagandă a degenerării umane.* Culegere de materiale prezentate în cadrul conferinţei cu acest nume, organizată de ASCOR în Aula Universităţii la 19 ianuarie 1995.

Bălcescu, Nicolae — *Foaie pentru Minte, Inimă şi Uteratură,* an VIII, nr. 5, 28 ianuarie 1846.

Beauvoir, Simone — *The Second Sex.* London: Picador, 1988.

________— *Al doilea sex.* Bucureşti : Editura Univers, 1998.

Benhabib, Seyla (ed) — *Democracy and Difference. Contesting the Boundaries of the Political.* New Jersey, Princeton University Press: 1996.

Blackman, Julie — *Intimate Violence. A Study of Injustice.* New York: Columbia University Press, 1989.

Blumenfeld, Warren — „History/Hysteria: Parallel Representations of Jews and Gay, Lesbians, and Bisexuals", în Brett Breemyn şi Mickey Eliason, *Queer Studies. A Lesbian, Gay, Bisexual, and Transgender Anthology.* New York, London: NYU Press, 1996.

Bly, Robert - *Iron John.* Reading, Massachussetts: Addison-**Wesley,** 1990.

Bocai, Alina și Pănculescu, Liliana — „Cercetare privind comportamentul sexual al femeilor care practică sex comercial în București" — studiu realizat în 1999 și obținut prin amabilitatea domnului Florin Buhuceanu, directorul asociației ACCEPT.

Botez, Calypso Corneliu — *Problema feminismului — O sistematizare a elementelor ei.* București, Tipografia Gutenberg, 1920.

Bourdieu, Pierre — *Masculine Domination.* Cambridge: Polity Press, 2001 (Versiunea franceză originală publicată la Paris: Ed. Seuil, 1998).

Bourque, Susan și Grossholtz, Jean — „Politics an Unnatural Practice: Political Science Looks at Female Participation", în Anne Phillips (ed.). *Feminism <& Politics.* Oxford, New York: Oxford University Press, 1998.

Breemyn, Brett și Eliason, Mickey (ed.) — *Queer Studies. A Lesbian, Gay, Bisexual, and' Transgender Anthology.* New York, London: NYU Press, 1996.

Brennan, Teresa și Pateman, Carole — „Mere Auxiliaries to the Commonwealth': Women and the Origins of Liberalism", în Anne Phillips (ed.). *Feminism & Politics.* Oxford, New York: Oxford University Press, 1998.

Brown, Wendy — *States of Injury: Power and Freedom Fate Modernity* (fragment din). Princeton: Princeton University Press, 1995 — în Kemp, Sandra și Squires (ed). *Feminisms.* Oxford, New York. Oxford University Press, 1997.

Brownmiller, Susan — *Against Our Will: Men, Women, and Rape.* New York: Simon and Schuster, 1975.

Bruckner, Pascal și Finkielkraut, Alain — *Noua dezordine amoroasă.* București: Nemira, 1995.

Buckley, Mary și Anderson, Malcolm (ed). — *Women, Equality and Europe.* Houndmills, London: MacMillan, 1988.

Bucur, Maria și Miroiu, Mihaela (ed). — *Patriarhat și emancipare în istoria gândirii politice românești.* Iași: Polirom, 2002.

Buhuceanu, Florin — Interviu publicat în *Vestitorul Ortodoxiei,* nr. 229-230/15 iulie 1999.

________- „Politico-Teologice", în *Revista 22,* nr. 85/8 iunie 1999.

Buder, Judith — *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity.* New York: Roudedge (prima ediție în 1990), 1999.

Buțureanu, Maria C. - *Femeia. Studiu Social.* Iași: Institutul de arte grafice, N.V. Ștefăniu et Co, 1913.

Byne, William — „The Biological Evidence Challenged", în Robert A. Nye (ed.), *Sexuality.* Oxford: Oxford University Press, 1999.

Caldeira, Teresa - „Justice and Individual Rights: Challenges for Women's Movements and Democratization in Brazil", în Jane Jaquette și Sharon Wolchik (ed.). *Women and Democracy.* Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1998.

Caroll, Berenice și Welling Hall, Barbara — „Feminist Perspectives on Women and the Use of Force", în Goodchilds, J.D. (ed.). *Psychological Perspectives on Human Diversity in America.* Washington D. C, American Psychological Association, 1991.

Carter, Angela — *The Sadeian Woman and the Ideology of Pornography.* Penguin Books, 2001.

Câncea, Paraschiva — *Mișcarea pentru emanciparea femeii în România (1848-1948).* București: Editura Politică, 1976.

Chapkis, Wendy — *Live Sex Acts. Women Performing Erotic Labor.* New York: Routledge, 1997.

Charles, Nickie; Hughes-Freeland, Felicia (ed) - *Practicing Feminism. Identity Difference Power.* London, New York, Routledge, 1996.

Chodorow, Nancy — *The Reproduction of Mothering: Psychoanalysis and the Sociology ofGender.* Berkeley: University of California Press, 1978.

Cioran, Emil — *Pe culmile disperării.* București: Humanitas, 1990.

Clark, Janet — „Getting There: Women in Political Office", în Githens, Norris și Lovenduski. *Different Roles, Different Voices.* Harper Collins College Publishers, 1994.

Cockburn, Cynthia — *In the Way of Women : Men's Resistance to Sex Equality in Organisations.* Ithaca: Cornell University Press, 1991.

Codiță, Cornel, Miroiu, Mihaela și Pasti, Vladimir — *România. Starea de fapt.* București: Nemira, 1997.

Coica, Liliana — „Egalitatea de șanse în România". Lucrarea prezentată la Seminarul Sindicatele din România și egalitatea de șanse (Sibiu, 27-28 noiembrie 2001).

Coman, Adrian — „Oamenii pot fi judecați pentru ce fac, nu pentru ce sunt!", în revista *Atitudini,* nr. 1/2000.

Connell, Robert W. — „Gender and Power: Society, the Person and Sexual Politics", în Githens, Norris și Lovenduski. *Different Rotes, Different Voices.* HarperCollins College Publishers, 1994.

Cornell, Drucilla — *At the Heart of Freedom. Feminism, Sex, and Equality.* Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1998.

Cosma, Ghizela; Magyari Vincze, Enikő și Pecican, Ovidiu (editori) — *Prezențe feminine. Studii despre femei în România.* Cluj-Napoca: Editura Fundației Desire, 2002.

_______— „Prostituția în România între cele două războaie", în Gizela Cosma, Enikő Magyari Vincze și Ovidiu Pecican (editori) — *Prezențe feminine. Studii despre femei în România.* Cluj-Napoca: Editura Fundației Desire, 2002.

Crețeanu, Antonia și Coman, Adrian — „Homosexualitatea în presa scrisă din România", în *Minorități și mass-media,* lucrare publicată de Centrul pentru Jurnalism Independent, mai 1998.

Dahl, Robert A. — *Modern Political Analysis.* Englewood Cliffs: Prentice Flail: 1963.

_______- *On Democracy.* New Haven and London: Yale University Press, 1998.

Dahlerup, Drude (ed). — *The New Women's Movement. Feminism and Political Power in Europe and the USA.* London: Sage, 1986.

Dalla Costa, Mariarosa și James, Selma — *The Power of Women and the Subversion of the Community.* Bristol: Falling Wall Press, 1972.

Daly, Mary — „Women and the Catholic Church", în Robin Morgan, *Sisterhood Is Powerful.* New York: Random House, 1970.

_______— *Beyond God the Father.* Boston: Beacon Press, 1973.

_______— *Gyn-Ecology: The Metaethics of Radical Feminism.* Boston: Beacon Press, 1979.

Darcy R., Welch S și Clark J. — „Women, Elections, and Representaton", în Githens, Norris și Lovenduski, *Different Roles, Different Voices.* HarperCollins College Publishers, 1994.

Dean, Jodi (ed). — *Feminism and the New Democracy.* London: Sage Publications, 1997.

Decter, Midge — *The New Chastity and Other Arguments Against Women's Liberation.* New York: Berkeley Medallion Books, 1972.

Delacoste, Frederique; Alexander, Priscilla (ed). — *Sex Work. Writings by Women in Sex Industry.* London: Virago Press, 1988.

Dietz, Mary — „Context is All: Feminism and Theories of Citizenship", in Chan tal Mouffe (ed). *Dimensions of Radical Democracy. Pluralism, Citizenship, Community.* London, New York: Verso, 1992.

Dima, Ana Maria — „Femeile de minoritate Rroma între lipsa de modele şi integrarea europeana a României", în Laura Griinberg (ed). *Gen şi Integrare,* 2002. Volum publicat cu sprijinul Societăţii Ana şi al CPE.

Dines, Gail; Jensen, Robert; Russo, Ann — *Pornography. The Production and Consumption of Inequality.* New York & London: Routledge, 1998.

Dinnerstein, Dorothy — *The Mermaid and the Minotaur.* New York: Avon, 1977.

Doyle, Richard — *The Rape of the Male.* St. Paul, Minnesota: Poor Richard's Press, 1976.

Dragomir, Otilia şi Miroiu, Mihaela (ed). — *'Lexicon Feminist.* Iaşi: Polirom, 2002.

Duerst-Lahti, Georgia; Kelly, Rita Mae (ed). — *Gender Power, Leadership and Governance.* Ann Arbor: The Michigan University, 1995.

Dunca, Constanţa — Apel adresat Domnitorului Cuza şi Camerei Deputaţilor, publicat în serial în *Amicul Familiei,* anul I, nr. 2-14, 1863.

Duncan, Patricia L. — „Identity, Power, and Difference: Negociating Conflict in an S/M Dyke Community", în Brett Breemyn şi Mickey Eliason, *Queer Studies. A Lesbian, Gay, Bisexual, and Transgender Anthology.* New York, London: NYU Press, 1996.

Dworkin, Andrea — *Pornography.* London: Women's Press, 1981.

_______— *Intercourse.* London: Arrow Books, 1988.

_______— *Războiul împotriva tăcerii.* Iaşi: Polirom, 2001.

Elman, R. Amy (ed). — *Sexual Politics and the E.U.* Providence, Oxford: Berghahn Books, 1996.

Elshtain, Jean Bethke — *Public Man, Private Woman. Women in Social and Political Thought.* Ediţia a doua. Princeton University Press, 1993.

Elson, Diane (ed) — *Male Bias in the Development Process.* Manchester University Press, 1995.

Elson, Diane - „Labour Markets as Gendered Institutions: Equality, Efficiency and Empowerment Issues", în *World Development on*

Promoting Women's Employment. Manchester, Genecon Unit, Graduate School of Social Sciences, University of Manchester, 1999. Material obținut de la Diane Elson.

Engels, Friedrich - - *Originea familiei, a proprietății private și a statului.* București: Editura de Stat pentru Literatură Politică, 1957.

Evans, Sara — *Personal Politics: the Roots of Women's Liberation in the Civil Rights Movement and the New Left.* New York: Vintage Books, 1980.

Fraser, Nancy — „Equlity, Difference and Democracy: Recent Feminist Debates in the USA", în Jodi Dean (ed.). *Feminism and the New Democary.* London: Sage, 1997.

Farrell, Warren — *The Liberated Man. Beyond Masculinity: Freeing Men and Their Relationships with Women.* New York: Bantam Books, 1974.

________- *Why Men Are The Way They Are.* New York: McGraw-Hill, 1986.

________— *The Myth Of Male Power.* New York: Simon and Schuster, 1993.

Feijoo, Maria del Carmen — „Democratic Participation and Women in Argentina", în Jane Jaquette și Sharon Wolchik (ed.). *Women and Democracy.* Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1998.

Firestone, Shulamith — *The Dialectic of Sex: The Case for Feminist Revolution.* London: Jonathan Cape, 1971.

Flax, Jane — „Do Feminists Need Marxism?" Building Feminist Theory: Essays from „Quest," *A Feminist Quarterly,* New York: Longman, 1981.

Foucault, Michel — *The History of Sexuality.* Vol. I: *An Introduction.* New York: Pantheon, 1978, trilogie ale cărei volume au fost prima oară publicate în 1976, 1984, respectiv 1984.

Friedan, Betty — *The Feminine Mystique.* New York: W. W. Norton, 1963.

________— *It Changed My Life.* New York: Random House, 1976.

Fuerst, Gunilla — *Sweden — The Equal Way.* The Swedish Institute, 1999.

Funk, Nanette; Mueller, Magda (ed). — *Gender Politics and Post-Communism,* New York, London: Routledge, 1993.

Gal, Susan și Kligman, Gail — *The Politics of Gender After Socialism. A Comparative-Historical Essay.* New York: Princeton University Press, 2000.

Gheonea, Elena-Simona și Gheonea, Valentin (1) — „Femeile în propaganda regimului comunist", în Olteanu, Gheonea și Gheonea, Valentin —

Femeile în România comunistă. Studii de istorie socială. București: Politeia-SNSPA, 2003.

Gheonea, Elena-Simona și Gheonea, Valentin (2) — „Statutul femeilor în legislația României comuniste", în Olteanu, Gheonea și Gheonea, Valentin — *Femeile în România comunistă. Studii de istorie socială.* București: Politeia-SNSPA, 2003.

Gilligan, Carol — *In a Different Voice.* Harvard University Press, 1982.

Giobbe, Evelina — „Confronting Liberal Lies about Prostitution", în Jaggar, A. M. *Living with Contradictions.* Boulder: Westview, 1994.

Githens, Marianne; Norris, Pippa; Lovenduski, Joni - *Different Roles, Different Voices.* New York: HarperCollins College Publishers, 1994.

Goldberg, Herb — *The Hazards of Being Male: Surviving the Myth of Male Privilege.* Bergenfield, N. J.: New American Library, 1977.

Goldman, Ruth — „Who's that *Queer* Queer?", în Brett Breemyn și Mickey Eliason, *Queer Studies. A Lesbian, Gay, Bisexual, and Transgender Anthology.* New York, London: NYU Press, 1996.

Goldman, Emma — *The Traffic in Women and Other Essays on Feminism.* Washington, NJ: Times Change Press, 1970.

________— „The Tragedy of Woman's Emancipation", în revista *Anarchy,* 56, vol. 5, no. 10, oct. 1965.

Goodchilds, J. D. (ed). — *Psychological Perspectives on Human Diversity in America.* Washington D. C, American Psychological Association, 1991.

Gorman, Michael — „Male Homosexual Desire", în Robert A. Nye (ed.), *Sexuality.* Oxford University Press, 1999.

Gould, Carol — „Diversity and Democracy: Representing Differences", în Benhabib, Seyla (ed), *Democracy and Difference. Contesting the Boundaries of the Political.* Newjersey: Princeton University Press, 1996.

Graham, Dee; Rawlings, Edna și Rimini, Nelly — „Survivors of Terror: Battered Women, hostages and the Stockholm Syndrome", în Kersti Yllo și Michele Bograd (ed.), *Feminist Perspectives of Wife Abuse.* Newbury Park, California: Sage, 1988.

Grant, Linda — „What Sexual Revolution?", în Robert A. Nye (ed.), *Sexuality.* Oxford University Press, 1999.

Greer, Germaine — *The Female Eunuch.* New York: Bantam Books, 1971.

Grossman, Atina — „The New Woman and die Rationalization of Sexuality in Weimar Germany", în Ann Snitow, Christine Stansell şi Sharon Thompson, *Powers of Desire. The Politics of Sexuality.* New York: Monthly Review Press, 1983.

Griinberg, Laura; Miroiu, Mihaela (ed) — *Gen şi societate.* Bucureşti: Editura Alternative, 1997.

_______— *Gen şi Educaţie.* Bucureşti: AnA, 1997.

Griinberg, Laura — „ONG-izarea feminismului în România. Eşecul unui succes", în revista *AnaLi^e,* nr. 7/2000.

Griinberg, Laura (ed). — *Gen şi Integrare.* Bucureşti: AnA şi CPE, 2002.

Halberstam, Judith — *Female Masculinity.* Durham and London: Duke University Press, 1998.

Hart, Heber — *Woman's Suffrage: A National Danger. A Plea for the Ascendence of Man* (1912), în Marie Mulvey Roberts şi Tamae Mizuta (ed). *Controversies in the History of British Feminism. The Opponents. The Antisuffragists.* London, Tokyo: Routledge/ Thoemmes Press, 1995.

Hardey, Nina — „Confessions of a Feminist Porn-Star", în Frederique Delacoste şi Priscilla Alexander (ed.), *Sex Work. Writings by Women in Sex Industry.* London: Virago Press, 1988.

Heidenry, John - „Sexual Utopias", în Robert A. Nye (ed.), *Sexuality.* Oxford University Press, 1999.

Hite, Shere — *The Hite Report on Female Sexuality.* London: MacMillan, 1976.

Hoskyns, Catherine — „The European Union and the Women Within", în Amy Elman (ed.). *Sexual Politics and the E. U.* Providence, Oxford: Berghahn Books, 1996.

Howes, Ruth H. şi Stevenson, Michael R. (ed). — *Women and the Use of Military Force.* Boulder, London: Lynne Rienner Publishers, 1993.

Humphries, Jane şi Rubery, Jill — *The Economics of Equal Opportunities.* Manchester, EOC, 1995.

Hunter, Ian; Saunders, David; Williamson, Dugald — *On Pornography. Literature, Sexuality and Obscene Law.* London: MacMillan Press Ltd, 1993.

Hutchins, B. L. - „The Working Life of Women" (1911), în Marie Mulvey Roberts şi Tamae Mizuta (ed). *Controversies in the History of British Femi-*

nism. The Workers. Women and Tabor. London, Tokyo: Routledge/ Thoemmes Press, 1995.

Inness, Sherrie A. şi Lloyd, Michelle E. - „G. I. Joes in Barbieland: Recontextualizing Butch in Twentieth Century Lesbian Culture", in Brett Breemyn şi Mickey Eliason, *Queer Studies. A Lesbian, Gay, Bisexual, and Transgender Anthology.* New York, London: NYU Press, 1996.

Iordache, Românită — „Egalitatea de şanse între femei şi bărbaţi în România: între *acquis-ul* comunitar şi mecanismele instituţionale de implementare", în Laura Griinberg (ed.), *Gen şi Integrare.* Volum editat cu sprijinul Societăţii AnA şi al CPE, 2002.

Irigaray, Luce — *This Sex Which is Not One.* Ithaca: Cornell University Press, 1985.

Isay, Richard A. — *Being Homosexual. Gay Men and Their Development.* London: Penguin Books, 1993.

Itzin, Catherine (ed). — *Pornography. Women, Violence, and Civil Liberties.* Oxford & New York: OUP, 1993.

Jaggar, Alison M. (ed). — *Living with Contradictions. Controversies In Feminist Social Ethics.* Boulder, San Francisco Oxford: Westwiev Press, 1994.

Jaggar, Alison M. — „Abortion and a Woman's Right to Decide", în Alison Jaggar (ed.), *Living with Contradictions. Controversies In Feminist Social Ethics.* Boulder, San Francisco, Oxford: Westwiev Press, 1994.

Jaggar, Alison M. şi Young, Iris Marion (ed). — *A Companion to Feminist Philosophy.* Oxford: Blackwell Publishers, 2000.

Jaquette, Jane S.; Wolchik, Sharon L. (ed.) — *Women and Democracy.* Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1998.

Jeffreys, Sheila — „The Sexual Revolution Was for Men", în Robert A. Nye (ed.), *Sexuality.* Oxford University Press, 1999.

Kemp, Sandra şi Squires, Judith (ed). — *Feminisms.* Oxford, New York. Oxford University Press, 1997.

Kempadoo, Kamala şi Doezema, Jo (ed). — *Global Sex Workers. Rights, Resistance, and Redefinition.* New York, London: Roudedge, 1998.

I<immel, Michael şi Kaufman, Michael - „Weekend Warriors: The New Men's Movement", în Marz Roth Walsh (ed.), *Women, Men, and Gender.* New Haven & London: Yale University Press, 1997.

Kinsey, Alfred & al. — *Sexual Behavior in the Human Male.* Philadelphia: W. B. Saunders Company, 1948.

Kirkpatrick, Jeane J. — *Political Woman.* New York: Basic Books, 1974.

Kirkwood, Katherine — *Leaving Abusive Partners, from the Scars of Survival to the Wisdom of Change.* London: Sage, 1993.

Kligman, Gail — *Politica duplicității. Controlul reproducerii în România lui Ceaușescu.* Bucureșd: Humanitas, 2000.

Koedt, Anne — „Mitul Orgasmului Vaginal" (publicat prima dată Înl969), în Jaggar, Alison M. (ed). — *Living with Contradictions. Controversies In Feminist Social Ethics.* Boulder, San Francisco, Oxford: Westwiev Press, 1994.

Krafft-Ebbing von, Richard — „Sadism as an Exaggeration of Heterosexual Love", în Nye, Robert A. (ed.), *Sexuality.* Oxford University Press, 1999.

Kristjansson, K. — „«Constraining Freedom» and «Excercising Power over»". *International Journal of Moral and Social Studies,* vol. 7, nr. 2, 1992.

Lerner, Gerda — *The Creation of Patriarchy.* New York, Oxford: O.U.P., 1986.

Linz, J. și Stepan, A. — *Problems of Democratic Trasition and Consolidation.* Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1996.

Longino, Hellen E. — „Pornography, Opression, and Freedom: A Closer Look", în Alison Jaggar (ed)., *Living with Contradictions.* Westview Press, 1994.

Lorber, Judith — *Paradoxes of Gender.* New Haven and London: Yale University Press, 1994.

Lorde, Audre — „Scratching the Surface: Some Notes on Barriers to Women and Loving", în Alison Jaggar (ed.), *Living with Contradictions.* Westview Press, 1994.

Lovenduski, Joni; Githens, Marianne; Norris, Pippa (ed.) — *Different Roles, Different Voices.* HarperCollins College Publishers, 1994.

Lovenduski, Joni — „The Women's Movement and Public Policy in Western Europe: Theory, Strategy, Practice, and Politics", în Mary Buckley şi Malcolm Anderson (ed.), *Women, Equality and Europe.* Houndmills, London: MacMillan, 1988.

Lukes, Steven — *Power: A Radical View.* London: MacMillan Press Ltd., 1974.

MacKinnon, Catharine și Dworkin, Andrea (ed). — *In Harm's Way. The Pornography Civil Rights Hearings.* Harvard University Press, 1997.

MacKinnon, Catharine - „Towards a Feminist Theory of the State", în Kemp şi Squires, *Feminisms.* Oxford, New York: Oxford University Press, 1997.

________- „Abortion: On Public and Private", în Alison Jaggar (ed.), *Living with Contradictions. Controversies In Feminist Social Ethics.* Boulder, San Francisco, Oxford: Westwiev Press, 1994.

________- „Difference and Dominance: On Sex Discrimination", în Anne Phillips (ed.), *Feminism & Politics.* Oxford, New York: Oxford University Press, 1998.

Magyari-Vincze, Enikö, „Regimurile de gen şi cetăţenia femeilor", în Ghizde Cosma, Enikö, Magyari-Vincze, Enikö şi Pecican, Ovidiu, (ed.), *Prezenţe feminine. Studii deespre femei în România,* Cluj: Editura Fundaţiei Desire, 2002.

Maloney, Anne — „Women and Children First", în Alison Jaggar (ed.), *Living with Contradictions. Controversies In Feminist Social Ethics.* Boulder, San Francisco, Oxford: Westwiev Press, 1994.

Marcus, Eric - „Este homosexaulitatea o alegere?", *Revista 22,* Nr. 78, 9 februarie 1999.

Masters, William şi Johnson, Virginia - *Human Sexual Response.* Boston: Litde, Brown & Co., 1966.

Mather, Ann - „A History of Feminist Periodicals", *Journalism History* 1 (Toamna), 1974.

Maynard, Mary şi Winn, Jan - „Women, Violence and Male Power", în Victoria Robinson şi Diane Richardson (ed) *Introducing Women's Studies.* Ed. a Il-a. MacMillan, 1997.

McClintock, Anne - „Female-Friendly Porn", în Nye, Robert A. (ed.), *Sexuality.* Oxford University Press, 1999.

Mihăilescu, Ştefania — *Emanciparea Femeii Române. Antologie de texte. Vol. I, 1815 - 1918* . Bucureşti, Editura Ecumenica, 2001.

________— *Din istoria feminismului românesc. Antologie de texte (1838 — 1929).* Iaşi: Polirom, 2002.

Mill, John Stuart — *On Liberty and Other Essays.* Oxford, New York: Oxford University Press, 1991.

Millet, Kate — *Sexual Politics.* London, Virago, 1977.

Miroiu, Adrian (ed) — *învăţământul românesc aid.* Iaşi: Polirom, 1998.

Miroiu, Mihaela — *Gândul Umbrei. Abordări feministe în filosofia feministă.* București: Alternative, 1995.

________— „Imaginea noastră cea de toate coddianele", *AnaFize,* nr. 3/1998

________- *Societatea Retro.* București : Editura „Trei", 1999.

__________— *Ghid pentru promovarea educației de gen în învățământul superior.* București: CEPES, UNESCO, 2003.

Mihaela Miroiu și Liliana Popescu - „Condiția femeilor din România — între tradiție și înnoire", în Liliana Popescu (ed.), *Gen fi politică. Femeile din România în viața publică.* București: Editura Alternative (cu sprijin UNDP), 1999/

Mitchell, Juliet — *Psychoanalisis and Feminism.* New York: Penguin Books, 1974.

Moller Okin, Susan — „Gender, the Public, and the Private", în Anne Phillips (ed.), *Feminism & Politics.* Oxford, New York: Oxford University Press, 1998.

Morgan, Peggy — „Living on the Edge", în Delacoste și Alexander, *Sex Work. Writings by Women in Sex Industry.* London: Virago Press, 1988.

Morgan, Robin (ed). — *Sisterhood Is Powerful.* New York: Random House, 1970.

Mouffe, Chantal (ed). — *Dimensions of Radical Democracy. Pluralism, Citizenship, Community.* London, New York: Verso, 1992.

Mouffe, Chantal — „Democratic Citizenship and the Political Community", în Chantal Mouffe (ed). *Dimensions of Radical Democracy. Pluralism, Citizenship, Community.* London, New York: Verso, 1992.

Mulvey Roberts, Marie și Mizuta, Tamae (ed). (1) — *Perspectives on the History of British Feminism. The Radicals: Revolutionary Women.* London: Routiedge, 1994.

________— *Perspectives on the History of British Feminism. The Wives: The Rights of Married Women.* London: Routiedge, 1994.

________— *Controversies in the History of British Feminism. The Opponents. The Antisuffragists.* London, Tokyo: Routiedge/ Thoemmes Press, 1995.

________— *Controversies in the History of British Feminism. The Workers. Women and Fabor.* London, Tokyo: Routiedge/ Thoemmes Press, 1995.

Neville, Richard — „Public Celebrations", în Robert A. Nye (ed.), *Sexuality.* Oxford University Press, 1999.

Nicolaescu, Mădălina - *Cine suntem noi? Despre identitatea femeilor din România modernă.* București: Editura Anima, 1996.

Nicolescu-Quintus, V. și Pircă, Radu — „Femeia în gândirea naționalistă românească: patriarhalismul indiferenței", în Maria Bucur și Mihaela Miroiu (ed.). *Patriarhat și emancipare în istoria gândirii politice românești.* Iași: Polirom, 2002.

Norris, Pippa — „The Impact of the Electoral System on Election of Women to National Legislatures", în Githens, Norris și Lovenduski, *Different Roles, Different Voices.* New York: HarperCollins College Publishers, 1994.

Nye, Robert A. (ed). — *Sexuality.* Oxford University Press, 1999.

Oliver, Dawn și Heater, Derek — *The Foundations of Citizenship.* Harvester Wheatsheaf, 1994.

Olteanu, Cristina Liana; Gheonea, Elena-Simona și Gheonea, Valentin — *Femeile în România comunistă. Studii de istorie socială.* București: Politeia-SNSPA, 2003.

Olteanu, Cristina Liana — „Strategii de integrare a femeilor în spațiul public românesc al anilor '70", în Olteanu, Gheonea și Gheonea — *Femeile în România comunistă. Studii de istorie socială.* București: Politeia-SNSPA, 2003.

Parry, Geraint; Moyser, George și Day, Neil — *Political Participation and Democracy in Britain.* Cambridge University Press, 1992.

Pascal, Despina — „Egalitatea de șanse în business", în *AnAUze,* nr. 7/martie 2000.

Pași, Vlaclimir — *Ultima inegalitate.* Iași: Ed. Polirom, 2003.

Pași, Vladimir și Ilinca, Cristina — „Discriminarea de gen. O realitate a tranziției" — lucrare realizată în 2001 sub egida Institutului de Studii ale Dezvoltării, obținut de la Mihaela Miroiu.

Pateman, Carol — *The Disorder of Women.* Stanford, California: Stanford University Press, 1989.

_______— „Does Sex Matter to Democracy? — A Comment", în Marianne Githens, Pippa Norris și Joni Lovenduski (ed.). *Different Roles, Different Voices.* New York: HarperCollins College Publishers, 1994.

Petras, James și Wongchaisuwan, Tienchai — „Thailand: Free Markets, AIDS, and Child Prostitution", în *Z Magazine,* Sept. 1993.

Pheterson, Gail — *The Prostitution Prism.* Amsterdam: AUP, 1996.

Phillips, Anne — *Democracy and Difference.* The Pennsylvania State University Press, 1993.

_______— *The Politics of Presence 1995.* Oxford University Press, 1995.

_______— „Dealing with Difference: A Politics of Ideas, or a Politics of Presence?", în Seyla Benhabib (ed), *Democracy and Difference. Contesting the Boundaries of the Political.* New Jersey, Princeton University Press: 1996.

_______— „Democracy and Representation: Or Why Should it Matter Who our Representatives Are?", în Anne Phillips (ed.). *Feminism <& Politics.* Oxford, New York: Oxford University Press, 1998.

Phillips, Anne (ed). — *Feminism & Politics.* Oxford, New York: Oxford University Press, 1998.

Popescu, Liliana (ed). — *Gen și politică. Femeile din România în viața publică.* București: Editura Alternative, 1999.

Popescu, Liliana — „Inegalitatea șanselor de acces la conducere politică", în Liliana Popescu (ed.). *Gen și politică. Femeile din România în viața publică.* București: Editura Alternative, 1999.

_______- „Instituțiile europene de promovare a egalității de șanse între Femei și bărbați. O perspectivă comparativă", în Laura Grünberg (ed). *Gen și integrare.* Volum publicat cu sprijinul Societății Ana și al CPE, 2002.

_______- „Studiile de gen la Școala Națională de Științe Politice și Administrative", în Ionela Băluță și Ioana Cârstocea (coord). *Direcții și teme de cercetare în studiile de gen din România.* Volum apărut sub egida Colegiului Noua Europă, 2003.

Pringle, Rosemary — *Secretaries' Talk: Sexuality, Power and Work.,* London: Verso, 1989.

Rhode, Deborah L. — „The Politics of Paradigms: Gender Difference and Gender Disadvantage", în Anne Phillips (ed.). *Feminism & Politics.* Oxford, New York: Oxford University Press, 1998.

Rich, Adrienne — „Compulsory Heterosexuality and Lesbian Existence", *Signs,* vol. 5, no. 4, Summer 1980.

_______— „Compulsory Heterosexuality and Lesbian Existence", în Alison Jaggar, *Living with Contradictions. Controversies in Feminist Social Ethics.* Boulder, San Francisco Oxford: Westwiev Press, 1994.

Richardson, Jo A. şi Howes, Ruth H. — „How Three Female National Leaders Have Used the Military", în Goodchilds, J. D. (ed.). *Psychological Perspectives on Human Diversity in America.* Washington D. C, American Psychological Association, 1991.

Robinson, Victoria; Richardson, Diane (ed). — *Introducing Women's Studies.* Ed. all-a. London: Macmillan, 1997.

Rosetti, C. A. — *Prima epistolă către femeile claselor privilegiate.* Paris, Tipografia E. Soye, 1852.

Rowbotham, Sheila — „The Trouble with Patriarchy", în R. Samuel (ed.), *People's History and Socialist Theory.* London: Routledge and Kegan Paul, 1981.

Rowland, Robyn — „Women Who Do and Women Who Don't Join die Women's Movement: Issues for Conflict and Collaboration", în Marianne Githens, Pippa Norris şi Joni Lovenduski (ed.). *Different Roles, Different Voices.* New York: HarperCollins College Publishers, 1994.

Rubin, Gayle — „Notes for a Radical Theory of the Politics", în Carole S. Vance (ed.), *Pleasure and Danger. Exploring Female Sexuality.* Londra: Roudedge and Kegan Paul Books Limited, 1984.

________— „Feminist Puritanism", în Robert Nye (ed.), *Sexuality.* Oxford University Press, 1999.

Rust, Paula C. — „Sexual Identity and Bisexual Identities: the Struggle for Self-Description in a Changing Sexual Landscape", în Brett Breemyn şi Mickey Eliason, *Queer Studies. A Eesbian, Gay, Bisexual, and Transgender Anthology.* New York, London: NYU Press, 1996.

Sacher-Masoch, Leopold — *Venus în blană* (trad, fragmentară de Tinu Pârvulescu), Iaşi: Polirom, 1999.

Sainsbury, Diane — „Gender and Comparative Analysis: Welfare States, State Theories, and Social Policies", în Marianne Githens, Pippa Norris şi Joni Lovenduski (ed.). *Diferent Roles, Different Voices.* New York: HarperCollins College Publishers, 1994.

Sapiro, Virginia — „Feminist Studies and Political Science — and Vice Versa", în Anne Phillips (ed.). *Feminism & Politics.* Oxford, New York: Oxford University Press, 1998.

________— „When are Interests Interesting? The Problem of Political Representation of Women", în Anne Phillips *(ed.). Feminism & Politics.* Oxford, New York: Oxford University Press, 1998.

Schmitter, PhiUipe - „Contemporary Democratization: The Prospects for Women", în Jane Jaquette și Sharon Wolchik (ed.). *Women and Democracy.* Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1998.

Schumpeter, Joseph — *Capitalism, Socialism and Democracy.* London: Allen & Unwin, 1943.

Segal, Lynne — *Straight Sex. The Politics of Pleasure.* London, Virgo Press Ltd, 1994.

Sen, Amartya — „Gender and Cooperative Conflicts", în Tinker, Irene (ed.) *Persistent Inequalities. Women and World Development,* NY, Oxford, OUP, 1990.

________— *Freedom as Development.* New York: Alfred A. Knopf, 2000.

Sherfey, Mary Jane — *The Nature and Evolution of Female Sexuality.* New York: Vintage Books, 1973.

Snitow, Ann Barr — „Mass Market Romance: Pornography for Women is Different", în Snitow, Ann; Stansell, Christine; Thompson, Sharon — *Powers of Desire. The Politics of Sexuality.* New York: Monthly Review Press, 1983.

Snitow, Ann; Stansell, Christine; Thompson, Sharon (ed). — *Powers of Desire. The Politics of Sexuality.* New York: Monthly Review Press, 1983.

A Southern Women's Writing Collective — „Sex Resistance in Heterosexual Arrangements", în Alison Jaggar (ed.). *Living with Contradictions. Controversies in Feminist Social Ethics.* Boulder, San Francisco, Oxford: Westwiev Press, 1994.

Stanton, Elisabeth Cady; Anthony, Susan B. și Gage, Matilda Joslyn (ed). — *History of Woman Suffrage,* 3 vol., Rochester, Charles Mann, 1881-1891.

Stere, Emilia - „Majoritate vs individ", în *Revista 22,* nr. 85 din 8 iunie 1999.

Stoica, Virgil — „Public Policies Concerning the Equality of Opportunities between Women and Men, 1990-2000", în *The Romanian Journal of Society and Politics,* Vol. 3, No. 1, May 2003 (o publicație a Civic Education Project Romania).

Stoller, Robert J. - „Why Men Like Porn?", în Robert Nye (ed.), *Sexualities,* Oxford University Press, 1999.

Stoltenberg, John - „Pornography, Homophobia and Male Supremacy", în Itzin (ed). *Pornography. Women, Violence, and Civil Liberties.* Oxford & NewYork: OUP, 1993.

Sullivan, Barbara — „Rethinking Prostitution", în Caine, B. & Pringle, R. (ed). *Transitions: New Australian Feminisms.* Sydney: Allen & Unwin, 1995.

Sundahl, Debie — „Stripper", în Jaggar, Alison, (ed.)., *Living with Contradictions.* Westview, 1994.

Szabó, Árpâd — „Nu poate fi privită ca imoralitate", *S^abadsăg/ Libertatea,* 15 septembie, 2001.

Szalai, Julia — „Women and Democratization: Some Notes on Recent Changes in Hungary", în Jane Jaquette şi Sharon Wolchik (ed.). *Women and Democracy.* Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1998.

Ştefan, Laurenţiu şi Grecu, Răzvan - „Parliamentary Representation in Post-Communist Romania", lucrare prezentată la a Il-a Conferinţă EURELITE, Bucureşti, septembrie, 2003.

Ştefănescu, Doina-Olga şi Miroiu, Mihaela — *Gen şi politici educaţionale.* Bucureşti: Step-by-Step., 2001.

Ştefănescu, Doina-Olga şi Griinberg, Laura — „Manifestări explicite şi implicite ale genului in programele si manualele şcolare", în Lazăr Vlăsceanu (coordonator), *Şcoala la răscruce. Schimbare şi continuitate în curriculumul învăţământului obligatoriu. Studiu de impact.* Iaşi: Polirom, 2002.

Ştefănescu, Doina-Olga — *Dilema degen a educaţiei.* Iaşi: Polirom, 2003.

Terchek, Ronald J. şi Coute, Thomas C. (ed). - *Theories of Democracy.* Lanham: Rowman / Litdefield Publishers, Inc., 2001.

Tinker, Irene (ed). - *Persistent Inequalities. Women and World Development.* New York, Oxford: OUP, 1990.

Thompson, Sharon — *Powers of Desire. The Politics of Sexuality.* New York: Monthly Review Press, 1983.

Tong, Rosemary — *Feminist Thought. A Comprehensive Introduction.* London: Roudedge, 1993.

Tobias, Sheila — *Faces of Feminism. An Activits' Kef lections on the Women's Movement.* Boulder, Colorado: Westview Press, 1997.

Toril Moi — „From Simone de Beauvoir to Jacques Lacan", în Marianne Githens, Pippa Norris și Joni Lovenduski (ed.). *Different Roles, Diferent Voices.* New York: HarperCollins College Publishers, 1994.

Travis, Carol — „The Mismeasure of Women", în Goodchilds, J. D. (ed.). *Psychological Perspectives on Human Diversity in America.* Washington D.C.: American Psychological Association, 1991.

Truong, Thang-Dam — *Sex, Money and Morality: The Political Economy of Prostitution in South-East Asia.* London: Zed Books, 1990.

Udis-Kessler, Amanda — „Identity/Politics: Historical Sources of the Bisexual Movement", în Brett Breemyn și Mickey Eliason, *Queer Studies. A Lesbian, Gay, Bisexual, and Transgender Anthology.* New York, London: NYU Press, 1996.

Valenzuela, Maria Elena — „Women and the Democratization Process in Chile", în Jane Jaquette și Sharon Wolchik (ed.). *Women and Democracy.* Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London, 1998.

Verba, Sydney; Nie, Norman H. și Kim, Jae-On Kim — *Participation and Political Equality: A Seven-Nation Comparison.* University of Chicago Press, 1987.

Vianu, Ion — „Homosexualitatea: de la represiune la toleranță", în *Revista 22,* nr. 85 din 8 iunie 1999.

Vogel, Ursula — „Is Citizenship Gender-Specific?", în Ursula Vogel și Michael Moran (ed.). *Frontiers of Citizenship.* Hounclmills: Macmillan, 1991.

Walby, Sylvia - *Theorizing Patriarchy.* Oxford: Basil Blackwell, 1990.

_______— *Gender Transformations.* London and New York: Routiedge, 1997.

Walsh, Mary Roth (ed). — *Women, Men, and Gender.* New Haven & London: Yale University Press, 1997.

Warrior, Betsy — „Man as Obsolete Life Form", în *No More Fun and Games: A Journal of Female Liberation* 2, February 1969.

Weisstein, Naomi — „«Kinder, Kiiche, Kirche» as Scientific Law: Psychology Constructs Female", în Robin Morgan. *Sisterhood Is Powerful.* New York: Random House, 1970.

Williams, Linda — *Hard Core. Power, Pleasure, and the „Frenzy of the Visible".* Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 1989.

Willis, Ellen — „Feminism, Moralism, and Pornography", în Snitow, Ann; Stansell, Christine; Thompson, Sharon - *Powers of Desire. The Politics of Sexuality.* New York: Monthly Review Press, 1983.

Wittig, Monique — „One is Not Born a Woman", în *The Second Sex - Thirty Years Later: A. Commemorative Conference on Feminist Theory.* New York: Institute for the Humanities, 1979.

Witz, Anne — „Women and Work", în Victoria Robinson și Diane Richardson (ed). *Introducing Women's Studies.* Londra: MacMillan, 1997 (ediția a doua).

Wolf, Naomi - *The Beauty Myth.* London: Vintage, 1991.

_______— *Fire with Fire.* New York: Random House, 1993.

INDEX
de substantive proprii

E

F

G

H

I

J

K

R

S,Ș

T

V

W

X

Y

INDICE DE TERMENI

E

F

G

H

I

L

M

N

O

P

R

S

Editor: Iosif Varga

Tehnoredactare: Mihaela Varga
Responsabil tipar: Robert - Octavian Abalașei

Finisare: Silvia Ciobanu

Tipar: SC MAIKO IMEX SRL

București, str. Someșul Rece nr. 23